

Arşiv Vesikalarına Göre

Bingöl

Kolokyumu

BİNGÖL BELEDİYESİ YAYINLARI

Eylül 2011

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	5
AÇILIŞ VE PROTOKOL KONUŞMALARI	7

I. OTURUM

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE ÇAPAKÇUR (BİNGÖL) ÇEVRESİNDE İMAR FAALİYETLERİ (1866–1916)/Yaşar BAŞ	17
18 ve 19. YÜZYILLARDA ÇAPAKÇUR SANCAĞI VE İDARİ YAPISI/Abdullah DEMİR	27
ÇAPAKÇUR KAYMAKAMI HÜSEYİN RÜŞDÜ EFENDİ HAKKINDAKİ ŞİKÂyetLER ve YAPILAN TAHKİKAT/Nevzat SAĞLAM	43

II. OTURUM

AŞİRET YAPILANMASI İLE BİNGÖL VE CİVARINDA BULUNAN AŞİRETLER/Mesud ÖĞMEN	85
II. MEŞRUTİYET'İN BAŞLARINDA BİNGÖL VE ÇEVRESİNDE AŞİRET ALAYLARI İLE İLGİLİ YAŞANAN SORUNLAR VE YENİ DÜZENLEMELER/Nazmi EROĞLU	101
18.-19.YÜZYILDA BİNGÖL'DE İLKÖĞRETİM MEKTEPLERİNİN EĞİTİM SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ/Mustafa Hakkı ERTAN	129

III. OTURUM

SİCİLL-İ AHVAL KAYITLARINA GÖRE BİNGÖL ULEMASI/İbrahim ÇAPAK	145
OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE KİĞİ'DA EĞİTİM (1869–1909)/Ercan ÇAĞLAYAN	173
MEŞİHAT ARŞİVİ BELGELERİ IŞIĞINDA ÇAPAKÇUR ULEMÂSİ/Ayhan IŞIK	189

IV. OTURUM

BİNGÖL İLİ'NİN TURİZM POTANSİYELİ/Hasbi SOYLU	227
CUMHURİYET ARŞİV VESİKALARI IŞIĞINDA BİNGÖL/Mehmet KAYA	231
TARİH ÖNCESİ DÖNEMLERDEN URARTULARA BİNGÖL/Sırrı TIRYAKI	239
BİNGÖLLÜ BİR ŞAİR OLARAK HASAN ALİ KASIR/İdris SÖYLEMEZ	253
OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE RUSLARIN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA BİNGÖL VE ÇEVRE İLLERDE YAPTIKLARI ZÜLÜMLER/Halis ÇAPAK	273

BİNGÖL BELEDİYESİ YAYINLARI

Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kolokyumu

1–2 Ağustos 2009

Editörler

Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ-Doç. Dr. İbrahim ÇAPAK

TERTİP HEYETİ

İrfan BALKANLIOĞLU, Bingöl Valisi

Sedar ATALAY, Bingöl Belediye Bşk.

Prof. Dr. Gıyasettin BAYDAŞ, Bingöl Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ (yürütücü)

Prof. Dr. Mehmet BARCA

Doç. Dr. İbrahim ÇAPAK

Abdullah DEMİR

Kemal YARDIMCI

İç Düzen ve Kapak: Ankara Dizgi Evi

Baskı: Bizim Repro Ofset Matbaacılık Ltd. Şti.

ANKARA 2011

EKLER

KIRKAĞIL KÖYÜ-ARMUTAK (EMTAĞ/ERMITAK)/Halis ÇAPAK.....291

BİR SEMPOZYUM VE BİR ŞARK GEZİSİNDEN KALANLAR/Nazmi EROĞLU 297

ÖNSÖZ

Ülkemizin en güzel şehirlerinden biri olan Bingöl hakkında yeterli ilmi ve akademik çalışmanın bulunmadığı bilinmektedir. Bunun farkında olan bir grup bilim adamıyla birlikte Birinci ve İkinci Bingöl sempozyumlarını organize etmiş ve bu bilisel çalışmaları daha sonra bir kitap halinde neşretmiştik. Bingöl'ün tarihi, kültür ve ekonomisi gibi bir çok başlığı içeren bu sempozyumlardan sonra, alanı biraz daha daraltmaya ve tek bir konuya yoğunlaşmaya karar vermiştik. Bu vesileyle bir taraftan Bingöl ekonomisine yoğunlaşacak olan üçüncü Bingöl Sempozyumunu tasarlarken; diğer taraftan da sadece Bingöl tarihine yoğunlaşan bir kolokyum düşünmüştük. Bingöl Üniversitesi yöneticileriyle yaptığımız görüşmelerden sonra, üçüncü Bingöl sempozyumunun organizasyonunu onlara bırakmıştık. Onlar da bu sempozyumu geçtiğimiz yıllarda gerçekleştirerek, Bingöl'e önemli bir katkı sağladılar. Bu emeğe sahip çıktıkları için kendilerine buradan teşekkür ediyoruz. Bu çalışmanın da kısa süre içerisinde kitaplaşarak bilim insanlarına ulaşmasını diliyoruz.

Bingöl Üniversitesi ve Bingöl Belediyesi'nin de katkı sağladığı kolokyum ise uzun süre kitap haline gelmeyi beklemekteydi. Nihayet bu çalışma da siz değerli dostlara ulaşmayı başardı. Bu çalışmaya kolokyumda sunulan bildiriye ek olarak Bingöl tarihine ilişkin Halis ÇAPAK'a ait bir makale ile Nazmi EROĞLU'nun kolokyum izlenimlerini konu edinen yazısını da koymayı uygun gördük. Bu vesileyle kitabın basımını üstlenen Bingöl Belediye Başkanı Serdar ATALAY beyefendiye, açılış konuşmalarının CD çözümlerini yapan sevgili Mehmet GARGILI beye ve çalışmanın elinize ulaşmasında emeği geçen dostlara teşekkür ediyor, esenlikler diliyoruz...

Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ

Doç. Dr. İbrahim ÇAPAK

AÇILIŞ VE PROTOKOL KONUŞMALARI

Sayın Bakanım, Sayın Belediye Başkanım, Sayın Rektörüm, Türkiye'nin Muhtelif Yerlerinden Aramıza Katılmış Olan Değerli Bilim Adamları, Sevgili Hanımefendiler, Beyefendiler, Sözlerime başlarken hepinizi saygıyla selamlıyorum.

İskender Pala'nın son bir kitabı var, "Tavan Arası" adını taşıyor. "Tavan Arası"na başlarken İskender Pala, şöyle bir anekdot aktarıyor: Malazgirt Zaferinden sonra Alparslan, huzuruna getirilmiş olan Diyojen'e sorar. Der ki: "Hiç tarih okuyor musun?" Diyojen'nin cevabı şudur: " Hayır, hiç tarih okumam." Alparslan ona, "İşte yenilmiş olmanızın nedeni budur." diye cevap verir. Alparslan'ın da dikkat çektiği gibi tarih, aslında tüm merakımızı gideren bir alan olmaktan öte, bugün ve yarınlarımızı anlamamıza hatta oluşturup şekillendirmemize katkı sağlayan bir örüntüdür. Tarihine ulaşmayan, değer vermeyen veya tarihini güne taşımayan insanların ayakta durması mümkün değildir. Hele buna kendilerinin meşru bir tür kurmak için ideolojik durumlarını düne dayatmaya çalışan ve dün olduğu şekilde değil de arzuladıkları şekilde cereyan ettirmeye gayret eden, bir başka ifadeyle, tarihi, ideolojik olarak okumaya çalışanların varlığı eklendiğinde sahil dün anlayışının ne denli önem arz ettiği kendiliğinden tebellüğ etmektedir. İşte teşrif ettiğimiz bu çalıştay, söz konusu tarih bilinciyle düzenlenmiş ve Bingöl tarihi hususunda arşivlerimizde var olan malzemeye işaret edilmek istenmiştir. Çağrılı olarak tertip edilen çalıştaya olumlu cevap veren dostlarımıza huzurlarınızda teşekkür ediyorum.

Aziz Hazirun,

Hepinizin ma'lûm-ı âlileri olduğu gibi Bingöl, dününü de bugüne taşıyarak sahil bir yarın kurmaya yetecek yeterli bir akademik birikime sahiptir. Allah'a şükürler olsun ki, neredeyse ülkemizin her üniversitesinde bir Bingöllü akademisyen çalışmaktadır. Bu ve benzeri etkinlikler, söz konusu üniversitelerde üretilen akademik birikimin Bingöl'e taşınmasının en kestirme yoludur. Bahis mevzu birikimle, Bingöl Üniversitesi tarafından üretilen akademik bilgiyi harmanlamayı başarmamız durumunda, geleceğe daha güçlü, daha kendinden emin bakacağımız kanaatini taşımaktayım. İlimizle ilgili kültürel çalışmalara başlarken işaret edilen Bingöllü akademisyenlerin neredeyse tamamından destek almış ve onların katkılarıyla beş yıl içerisinde iki sempozyum, bir çalıştay, bir bilimsel eser ve bir de hakemli dergi çıkırmayı başarmıştık. Tek çalışma alanı Bingöl olmayan, Bingöl'e sadece vefa bağı ile bağlı bulunan bir ekibin kısa sayılabilecek bir zaman dilimindeki bu başarısını önemseydiğimi huzurlarınızda ifade etmek istiyorum. Birlikten kuvvetin doğduğunu gösteren bu çabanın her bir evresinin dostlardan biri veya birkaçı tarafından deruhte edilmesi gerektiği anlayışıyla, gücü nispetinde kendine düşen sorumluluğu yerine getirmeye çalışan bir hemşehriniz olarak, bundan sonraki etkinliklerin bu dostların önderliğiyle devam edeceğini umut ediyorum. Söz buraya gelmişken ilimizin tek hakemli ve YÖK kriterlerine uygun dergisi olan " Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi"nin de akşam yapılacak toplantıda yeni bir ekibe devredileceğini ve onların nezaretinde çıkmaya devam edeceğini burada ifade etmek istiyorum.

Bu vesileyle şimdiye kadar beraber hareket ettiğimiz başta aziz dostum, can kardeşim İbrahim Çapak ve Mehmet Barca dostum olmak üzere tüm arkadaşlarıma teşekkür ederken bayrağı devralacak yeni ekibe de başarılar diliyorum.

Son olarak, idrak etmekte olduğumuz bu çalışmaya destek veren Sayın Bakanımız Dr. Cevdet Yılmaz Beyefendi, Sayın Valimiz İrfan Balkanlıoğlu Beyefendi, Sayın Belediye Başkanımız Serdar Atalay Beyefendi olmak üzere herkese teşekkür eder, hâlisâne duygularla düzenlenen etkinliğimizin sorunsuz ve başarılı geçmesini temenni eder, hepinizi saygıyla selamlarım.

Prof. Dr. M. Mahfuz SÖYLEMEZ
Kolokyum Yürütücüsü

Sayın Valim, Değerli Belediye Başkanım, Sayın Rektörüm, Çok Değerli İlim Adamları, Değerli Misafirler,

Ben de öncelikle hepinizi saygıyla, sevgiyle, bağlılıkla selamlıyorum.

Gerçekten güzel bir vesileyle bir aradayız. Son yıllarda, az önce arkadaşlarımızın da belirttiği gibi, Bingöl'de güzel şeyler oluyor. Bunların olmasında da gönüllü olarak bu işlere koşturan arkadaşlarımızın emeği büyüktür. Ben özellikle bu arkadaşlarımıza şükranlarımı sunmak istiyorum. Mahfuz Bey (Söylemez), İbrahim Bey (Çapak), Mehmet Bey (Barca), bu konularda gerçekten çok fedakârâne çalışıyorlar.

Tarihten ve diğer ülkelerden de bildiğimiz gibi bir ülkenin, bir toplumun gelişmesi, bir ülkede demokrasinin gelişmesi, yaşam kalitesinin artması, sadece kamu kurumlarıyla, özel sektörle olmuyor. Bir tarafıyla da gönüllü çalışmaların çok güçlü bir şekilde o ülkede gelişmesi gerekiyor. Bugün ileri demokrasi dediğimiz bazı ülkelere baktığımız zaman, yüzyıllardır, bu ülkelerde gönüllü teşekküllerin çok önemli hizmetler verdiğini görüyoruz. Ülkemizde de özellikle son birkaç on yıldır bu anlamda çok ciddi bir canlanma olduğunu, sivil toplum kuruluşlarının, gönüllü teşekküllerin hızlı bir şekilde geliştiğini görüyoruz. Aslında bu gelişim, ülkemizin kalkınması, daha güçlü bir demokrasi haline gelmesi için son derece önemlidir. Tek tek yörelerimiz için de aynı şey geçerlidir. Bingöl'ümüzde bundan on yıl, yirmi yıl öncesine baktığımız zaman, bu tür çalışmaları yapacak bir alt yapı, bir gönüllü teşekkül, sivil toplum alt yapısını görmek mümkün değildi; fakat bugün çok şükür bu tür çalışmalar yapılabilir. Arkadaşlarımızın fedakârlığıyla, gönüllü çalışmalarıyla bu işler yürüyor. Tabi bu çalışmalara bizler siyasetçi olarak, kamu kurumlarımız, mahallî yönetimlerimiz ve üniversitemiz de destek oluyoruz. Bu anlamda valiliğimizi, belediyemizi ve üniversitemizi bu tür çalışmalara verdikleri desteklerden dolayı tebrik ediyorum. Gerçekten bunlar önemli çalışmalardır.

Konuşmaları dinlerken bir âlimin sözü geldi aklıma doğrusu. Âlim diyor ki : "Tarih, geçmiş, arkamızda değil; ayaklarımızın altındadır." Yani tarih dediğimiz şey, geride bıraktığımız, bizimle ilişkisi olmayan bir şey değildir. Tarih dediğimiz şey, aslında üzerinde durduğumuz zemini oluşturur. Biz bunun farkında olmazsak, bu zemini iyi tanımazsak, elbette geleceğe doğru da sağlıklı bir şekilde yürüyemeyiz. Dolayısıyla gerek ülkelerin, gerek tek tek yörelerin tarihine ilişkin bu tür çalışmalar son derece önemlidir. Geçmişte birçok şu veya bu ideolojik sebepten, görüşten, tarihe dönük çalışmaların da belli çarpıtmalarla yapıldığını biliyoruz. Tarih çalışmalarının belli dar, siyasi hedeflere âlet edildiğini de biliyoruz. Fakat burada daha ilmi, vesikalara ve tarihî delillere dayalı objektif bir şekilde bu işlerin yapılması da son derece önemlidir. Bu çalışmalar, etkileri daha uzun vadede ortaya çıkacak çalışmalardır. Ben bu çalışmaların özellikle Bingöl'deki -fazla göremedim sayısını ama inşaalah gelecekte daha fazla olur- gençler için son derece anlamlı olduğunu düşünüyorum. Gençlerimiz bu çalışmalara muttali oldukça, bunları okudukça, araştırdıkça, toplumumuzu daha ileri noktalara belki ilerde taşıyacaklardır. Hakikâten bu toplumun nereden geldiğini, ne tür tecrübelerden geçtiğini, hep birlikte daha yakından tanıma imkânı bulacağız. Bu da aslında bize bir öz güven kazandırır. Öz güveni çok önemseydimi ifade etmek istiyorum. Öz güven, bir toplumun gelişmesi için olmazsa olmaz faktörlerden bir tanesidir. Öz güveni ve şahsiyeti olmayan bir toplumun gelişmesi de mümkün değildir. Bu anlamda da yapılan

tarihe ilişkin çalışmaların, değerlendirmelerin, verilerin, bizim toplumumuzda, özellikle de genç kuşaklarımızda, daha olgun ve daha öz güvene sahip bir kişilik oluşumunda katkısı olacağını ve çok fayda getireceğini düşünüyorum. Bu noktada üniversiteyi de çok önemseydiğimi ayrıca belirtmek isterim. Bingöl Üniversitemizin çok kısa bir zaman içinde nereden nereye geldiğini az önce hocamız (Prof. Dr. Gıyasettin Baydaş) anlattı. Tabi ki daha önümüzde alınacak çok mesafe var. Üniversite dediğimiz hadise, bir yılda, üç yılda kurumlaşan, kökleşen bir yapı değildir. Gerçekten bir üniversitenin köklü bir üniversite haline gelmesi için belli bir zamana ihtiyaç duyuluyor; fakat çok iyi bir başlangıç yaptığımızı görüyoruz. Ben, başta hocam (Prof. Dr. Gıyasettin Baydaş) olmak üzere emeği geçen herkese buradan teşekkür ediyorum. Üniversitenin alt yapısı, fiziki şartları (vs.) konusunda, bu kürsüden ifade edeyim ki, biz her zaman koşturmaya hazırız. Fakat asıl üniversiteye ruhi verecek, üniversitenin gerçek anlamda işlevini yerine getirmeyi sağlayacak olan tabi ki siz değerli ilim adamlarımız, hocalarımızdır. Burada Bingöllü olan, olmayan ayrımı yapmak istemiyorum; ama özellikle Bingöllü hocalarımıza biraz daha fazla sorumluluk düşüyor. Türkiye'nin neresinde olurlarsa olsunlar, hangi üniversitede, hangi akademik camiada bulunurlarsa bulunsunlar, hocalarımızın illâ gelip burada hocalık yapmaları gerekmiyor. Gerçi bu bir alternatiftir; ama bunun dışında da çok değişik yöntemlerle, yollarla üniversiteye, buradaki üniversite hayatına destek olmaları mümkündür. Bu tür toplantılar da belki bunun için bir vesiledir. Bu arkadaşlarımız arasında şimdiki deyimle "network" oluşması, güçlü bir iletişim ağının oluşması, son derece önemlidir. İnşallah çok değerli ilim adamlarıyla birlikte Bingöl'ün sorunlarına- sadece tarihle ilgili değil- sosyal ve ekonomik sorunlarına, Bingöl'ün potansiyellerine ilişkin çok değerli çalışmalar yapacaklarına inanıyorum.

Geçtiğimiz hafta sonu kalkınma ajansları konusunda bir kararname çıkarılıp, imzalandı. Bingöl, Malatya, Tunceli ve Elazığ'ın da içinde bulunduğu bölge için bir kalkınma ajansı hukuken kurulmuş oldu. İnşallah önümüzdeki dönem kurumsallaşma yönünde çalışmalar başlayacak. Bu tür yapılar da aslında sivil toplum kuruluşlarını, gönüllü teşekkülleri ilerde hibe şeklinde projelerle destekleyeceklerdir. Buradan ben yine Bingöllü gençlere bir çağrıda bulunmak istiyorum. Üniversite mezunu gençlerimizin bu tür kurumlarda görev almalarını, kendilerini geliştirmelerini istiyorum. Özellikle dil bilen üniversite mezunu gençlerimizin bu tür kurumlarda görev almalarını, kendilerini geliştirmelerini, Bingöl'e hizmet etmeleri bakımından son derece önemli buluyorum. Fakat diğer taraftan da üniversitemizin, valiliğimizin, belediyemizin ve ticaret sanayi odamızın mutlaka Bingöl'de fikir ve proje geliştirme kapasitesini artırma yönünde daha somut çalışmalara girmeleri gerekiyor. Burada zaten valiliğimiz, belediyemiz, ticaret sanayi odamız ve il genel meclisimiz, birlikte bu yeni yapıda yönetim kurulu üyesi olarak görev yapacaklar. Planlama Teşkilatından bütün ilgili illerimize bir yazı da gönderdik. Bir ay içinde inşallah, bu yönetim kurulu ilk toplantısını yapacak. Daha sonra bir genel sekreterlik bulunacak, elemanlar alınacak, binası ayarlanacak. Belki bir zaman alacak bu işin kurumsallaşması; fakat ondan sonra bu yörelerin potansiyellerine uygun konularda proje teklif çağrılarını çıkılacak ve uygun görülen kaliteli projelere hibe niteliğinde destekler sağlanacak. Yerel yönetimlere küçük altı yapı projeleri için destek sağlanacak. Sivil toplum kuruluşlarına, gönüllü projeleri ve bu tür çalışmaları için destekler sağlanacak ve yine küçük işletmelere, KOBİ'lere hem ticari projeleri için hem de üretime ve istihdama dönük projeleri için destekler sağlanacak. Ben bu kalkınma ajanslarını çok önemseydiğimi ifade etmek istiyorum. Bakanlığım döneminde de üzerinde en yoğun çalıştığım işlerden bir tanesi oldu. Ta bürokrasideyken tasarımımda bulunduğum bir çalışmaydı ve şimdi kismet oldu. Bunları hızlı bir şekilde gerçekleştirme şansı elde ettik. Sayın Başbakanı-

mızın vermiş olduğu büyük destekle on tane ajans hukuken kurulmuştu. Geriye on altı ajans kalmıştı. On altısını da geçtiğimiz hafta sonu imzaları tamamlayıp kurmuş olduk. Bunun Bingöl'ümüze ve ülkemize hayırlı, uğurlu olmasını diliyorum. İnşallah dediğim gibi Bingöl, üniversitede olduğu gibi kalkınma ajansı konusunda da hızlı bir şekilde hareket eder de bunun meyvelerini hep birlikte görürüz. Diğer konularda detaya girmek istemiyorum. Çok değerli uzmanlarımız, hocalarımız şimdi tarihi birtakım bilgiler sunacaklar. Bundan dolayı ben ,daha fazla zamanlarımı almak istemiyorum .

Bu kolokyumu düzenleyen, organize eden, bu yönde çaba sarf eden, buna destek olan bütün kesimleri, bütün şahısları, tekrar huzurunuzda tebrik ediyorum, Bingöl'ümüz adına teşekkürlerimi sunuyorum. Hepinize saygılar sunarak bu kolokyumun başarılı geçmesini diliyorum, çok teşekkür ediyorum.

Dr. Cevdet YILMAZ
Devlet Bakanı

Sayın Bakanım, Sayın Valim, Sayın Belediye Başkanım, Çok Değerli Akademisyen Arkadaşlar, Değerli Katılımcılar,

Hepinizi saygı ve sevgiyle selamlıyorum, hepiniz hoş geldiniz.

Bu toplantıyı, katılım içerisinde olmayan insanlar veya organizasyonu yapmayanlar, belki çok kolay hazırlanmış bir toplantı olarak değerlendirebilirler ama burada organizasyona katılan, özellikle Mahfuz Bey (Söylemez) ve İbrahim Bey'e (Çapak) çok teşekkür etmek istiyorum. Çünkü böylesi toplantılar hakikaten çok zor olan toplantılardır. Biz sadece katılımcıyız ama bunun mutfağı bir yıl önceden başlar ve organizatörler bir yıl içerisinde birçok akademik personele ulaşmak, onlarla hangi konuları vereceğine dair anlaşmak zorundalar. O personelin de gönderdiklerini değerlendirmek, düzenlemek, dizayn etmek, tarihini belirlemek, kısacası organizasyonun tümünü yapmak hakikaten zor olur. Benzer bir toplantıya daha önce organizatör olarak katıldığım için bunun ne kadar zor olduğunu biliyorum. O nedenle bu arkadaşlarımıza tekrar teşekkür etmek istiyorum. Bu arada Bingöl Valiliği ve Bingöl Belediyesinin katkılarından dolayı kendilerine teşekkür etmek istiyorum. Ayrıca şunu da belirtmek isterim ki burada Bingöl tarihi ve geçmişiyle ilgili sunu yapacak olan arkadaşlar belki onar dakikalık sunu yapacaklar ama bu on dakikalık sunumun ne kadar bir sürede ortaya çıktığını da gayet iyi biliyorum. Sadece on dakika veya on beş dakikalık bir sunu yapabilmek, bizi bilgilendirmek için günler hatta haftalar belki aylarca araştırma yapan arkadaşlar vardır. O nedenle sunuya aktif olarak katılacak olan arkadaşlara da ayrıca teşekkür etmek istiyorum.

Hakikâten bir toplum hakkında bilgi almak ve değerlendirme yapabilmek için o toplumun geçmişine bakmak lazım ve onun geçmişini iyi irdelediğimiz zaman o toplum hakkında da geniş bir bilgi elde etmemiz mümkündür. Bizler, Bingöl Üniversitesi yeni kurulduğu için ve Bingöl'ün akademik olarak incelenmemesinden dolayı çok fazla bilgiye sahip değiliz; ama bu toplantıyı organize eden ve sunu yapacak olan arkadaşlarımız, bize geçmişimizle ilgili tarihimizi, kültürümüzü, imarımızı, mümtaz şahsiyetlerimizi ve benzeri diğer olguları, geçmişte de yaptıkları gibi, araştırmış, incelemiş ve bize sunacaklardır. Bu vesileyle biz kendi toplumumuzun geçmişi hakkında her yönüyle, vesikalara dayalı bir şekilde daha detaylı bir bilgi elde etmiş olabileceğiz.

Dün, dışarıdan gelen arkadaşlarımız Bingöl Üniversitesinin gelişimiyle ilgili soru sormuşlardı. Ben izin vererseniz çok kısa bir şekilde Bingöl Üniversitesinin gelişimini birkaç cümleyle ifade ettikten sonra sözümü bitireceğim.

11 Eylül 2008 tarihinde rektör olarak göreve başladığımız zaman Bingöl Üniversitesinde yedi tane öğretim üyemiz vardı. Bunlardan üç tanesi bugün itibarıyla başka üniversitelere gitmiş durumdadır. Geriye geçen seneden sadece dört tane öğretim üyemiz kaldı. Bizim bu yıl aldığımız akademik personel sayısıyla beraber toplam öğretim üyesi sayımız elli altı, araştırma görevlisi sayımız yirmi dokuz, öğretim görevlisi sayımız yirmi, uzman sayımız üç, okutman sayımız üç olmak üzere toplam yüzü aşkın bir akademik personele sahibiz şu an itibarıyla. Bu bizim için hakikâten gurur vericidir. Yeni kurulan üniversiteler içerisinde baktığımızda bu denli çok fazla akademik personeli kısa sürede bir araya getiren üniversite çok nadir bulunur. Hemen komşularımıza baktığımız zaman öğretim üyesi sayısı özellikle yirmi, yirmi beş veya otuz civa-

rında sınırlı durmaktadır. Bizden nüfus potansiyeli olarak birkaç kat fazla olan iller vardır ki, bu illerimizde kurulan üniversitelerin bekleneceği gibi çok daha hızlı bir şekilde gelişmesi gerekirken, biz üniversite olarak onlardan çok daha fazla öndeyiz. Geldiğimiz dönemde malumunuz herhangi bir fakültemize öğrenci alınmıyordu. Diğer birçok ildaki üniversitelerde birçok fakülte öğrenci alıyordu Muş Alparslan Üniversitesi dâhil olmak üzere. Nitekim bu üniversite bildiğiniz üzere Eğitim Fakültesi açmıştı. Ama biz ilk defa bu yıl fakülte (lisans) düzeyinde açtığımız dokuz bölüme öğrenci alacağız. Dün yaptığım bir inceleme neticesinde yeni kurulan yirmi bir üniversite içerisinde Bingöl Üniversitesi olarak bizim ilk dörde girdiğimizi tespit ettim. Bunun da memnuniyet verici bir gelişme olduğunu söylemeliyim. Ama burada bizimle beraber ilk dört üniversite içerisine girenlere baktığımız zaman, meselâ Kilis Üniversitesini ele alalım. Kilis'te iki tane fakülte zaten daha önceden kurulmuştu Gaziantep Üniversitesine bağlı olarak ve o iki fakülte aktif bir şekilde öğrenci alıyordu. Birçok da öğretim üyesi vardı. O nedenle onları da eğer dışarıda bırakırsak yeni fakülteye öğrenci alan üniversiteler arasında çok iyi bir sıradayız. Onun dışında bizim yirmi altı yıllık Meslek Yüksekokulumuzun geçmişi içerisinde on bir tane programın olduğunu geçen yıl sanırım katılımcılara anlatmıştık. Yirmi altı yıl boyunca on bir tane program açılıp öğrenci alınmıştı. Biz bu yıl on bir tane program daha ilave ederek bunu yirmi ikiye çıkardık. Bu sayımızı önümüzdeki yıl otuza çıkarmayı planlıyoruz. Nitekim ilçelerimize de Meslek Yüksekokullarının kurulması için Yükseköğretim Kurumuna müracaatımızı yaptık ve muhtemelen bu Ağustos ayı içerisinde de oradan geçmesini bekliyoruz. Meslek Yüksekokullarımız açılırsa bizim program sayımız Bingöl Üniversitesine bağlı olarak Meslek Yüksekokulu program sayısı önümüzdeki yıl en az otuz olacaktır. Bizden kaynaklanmayan bir eksikliğimizden de kısaca bahsetmek istiyorum. YÖK geçmiş dönemde hemen bütün illerde Sağlık Yüksekokulunu açmıştı. Bu Sağlık Yüksekokulu bildiğiniz üzere dört yıllıktır ve bu Sağlık Yüksekokullarına talep son derece fazladır. Söz konusu Yüksekokullar yeni açıldığı dönemlerde özellikle bir veya iki tane öğretim görevlisi olan Sağlık Yüksekokullarına YÖK öğrenci veriyordu. Hemen yanı başımızda Muş, Bitlis benzer durumda; fakat bize maalesef o dönemlerde öğretim görevlisi olmadığı için öğrenci de alınmamıştı. Biz bu yıl bir profesör, iki tane yardımcı doçent, iki tane öğretim görevlimiz Sağlık Yüksekokulumuzun kadrosunda bulunmasına rağmen yaptığımız müracaatta öğrenci alamadık. Hâlbuki geçmiş dönemde sadece iki öğretim görevlisiyle öğrenci alınabiliyordu. Bu da YÖK Birliğinin getirdiği kriterlere bağlı olarak en az o alanda beş tane öğretim üyesi olması şartını koşmuş. Dolayısıyla biz bugün maalesef Sağlık Meslek Yüksekokulumuzu açamadık, öğrenci alamadık. Bu durum bizi biraz üzmektedir.

Değerli Arkadaşlar,

Üniversitemizin alt yapısını da çok hızlı bir şekilde başlattık. Üniversitemizi gezmek isteyen arkadaşlarımızı da bunu gösterebiliriz. Alt yapımızı Eylül ayında, bizi yaklaşık olarak altı, yedi yıl idare edebilecek bir alt yapıya kavuşmuş olacağız. Ama bir şey daha var ki sayın bakanımızın Bingöl'den olması hasebiyle bize vereceği katkılardan dolayı biz, fizikî alt yapımızı çok daha kısa sürede tamamlar, hem öne geçtiğimiz akademik personel sayısı açısından hem de bakanımızın desteğiyle fizikî alt yapımızı da çok kısa sürede kurabilirsek, emsallerimizi çok daha geride bırakır ve inşallah Bingöllülere çok daha güzel hizmet verebileceğiz.

Bu vesileyle bütün katılımcılara tekrar teşekkür ediyor, başarılar diliyorum. Saygılarımla...

Prof Dr. Gıyasettin BAYDAŞ
Bingöl Üniversitesi Rektörü

Sayın Bakanım, Sayın Belediye Başkanım, Sayın Rektörüm, Çok Kıymetli Hocalarımız ve Çok Değerli Misafirler,

10-11 Haziran 2006 tarihinde yapılan "Birinci Bingöl Sempozyumu", 25-27 Temmuz 2008 tarihinde yapılan "İkinci Bingöl Sempozyumu" ve akabinde bugün yapılan "Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kolokyumu" sayesinde tarihi özümseyerek geleceğe daha emin adımlarla ilerlemek isteyen Bingöl'ümüzün sosyal, ekonomik, kültürel sorunları ele alınmakta ve sorunlarının çözüm noktasında önemli bilimsel veriler ortaya çıkmaktadır.

Toplumların kendilerini tanıması ancak ve ancak tarihlerini bilmesiyle mümkün olabilir. Kendini tanımayan, geçmişini bilmeyen toplumların ise geleceklerini inşa etmeleri imkânsızdır. Bu bağlamda ülkemizden özellikle özel olarak Bingöl'de yapılan sempozyum ve kolokyumlar vasıtasıyla bilhassa Osmanlı dönemine ait şehir araştırmalarında gözle görülmüş bir artış olduğu memnuniyetle müşahade edilmektedir. Araştırmaların özellikle Osmanlı dönemine yönelik olmasının sebebi, ilk elden kaynak olma özelliğine sahip zengin arşiv malzemelerinin sağlıklı bir şekilde, Osmanlı İmparatorluğu zamanında ve özellikle 15 ile 16. yüzyıldan itibaren tutulmaya başlamasıdır. Bu zengin arşiv kaynaklarından özellikle tapu tahrir ve maliyeden müdevver defterleri dönemin sosyal, iktisadî, tarihî araştırmalar açısından çok önemli ve vazgeçilmez kaynaklar niteliğindedir. Birinci ve İkinci Bingöl Sempozyumlarında yapılan sunumlardan da anlaşılacağı üzere bu kaynaklar arasında 15 ve 16. yüzyıldan itibaren Bingöl'ün sosyal, ekonomik, kültürel hayatı hakkında fikir sahibi olmamızı sağlayan, azımsanamayacak ölçüde tarihî vesikalar mevcuttur. Bingöl için sevinç verici olan bu kaynakların, bu vesikaların tozlu raflarda bırakılmayıp geçmişini tanıyan ve daha müreffeh bir gelecek arzulayan Bingöllülerin ya da Bingöl sevenlerin ellerinde, tüm toplumun, ilim adamlarının, biz yöneticilerin istifadesine sunulmasıdır.

Sayın Bakanım, Değerli Misafirler,

Sözlerime son vermeden önce başta kolokyumu teşrifleriyle en büyük manevî desteği veren Devlet Bakanımız Sayın Cevdet Yılmaz'a, kolokyuma sunumlarıyla katkıda bulunacak olan sayın hocalarımıza ve kolokyumda emeği geçen herkese teşekkür ediyor, saygılarımı sunuyorum.

Ahmet ODABAŞI
Bingöl Vali Yardımcısı

I. OTURUM

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE ÇAPAKÇUR (BİNGÖL) ÇEVRESİNDE İMAR FAALİYETLERİ (1866–1916)

Yaşar BAŞ¹

Şehir tarihçiliğinde arşiv belgelerinden elde edilen bilgiler büyük önem arz etmektedir. Son zamanlarda, bu belgelere dayanarak pek çok şehrin veya bölgenin tarihinin yazılması çalışmaları hız kazanmıştır. Son dönem Osmanlı arşiv belgelerinde, Bingöl çevresinin imarı ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler, hükümet konağı, hapishane, cami, kilise, okul, köprü onarımı veya inşası ile telgraf hattı çekilmesi veya yol yapımı ile ilgilidir.

1307/1890 tarihli bir yazışmada, her bölgede yapılması elzem görünen ıslahat (yeniden yapılanma ve iyileştirme) teşebbüslerinin, padişah iradesi ile belirlenen talimat çerçevesinde yapılması ve belli periyotlarla saltanat merkezine bildirilmesi istenmiş; bu çalışmalar vesilesiyle icab eden yerlerde hapishane inşası, telgraf hattı çekilmesi ve mektepler açılması için gereğinin yapılması istenmiştir.² Bu faaliyetlerin yapılmasında, Tanzimat'la başlayan devrin siyasî, askerî, idarî veya sosyal şartları etkili olmuştur. Çünkü Osmanlı devletinin son döneminde, ortaya çıkan bazı problemler hükümet konaklarını, asayiş problemleri hapishane ihtiyacını, haberleşme problemleri telgraf hattı inşasını, ulaşımdaki güçlükler yol yapımını, eğitim ve ibadet ihtiyaçları okul, cami veya kilise yapılması veya onarımını ihtiyaçlar sıralamasında öne çıkarmıştır.

Aşağıda 1866–1916 yılları arasındaki elli yıllık bir tarih aralığında Çapakçur çevresinde yapılan imar faaliyetleri değerlendirilmiştir.

1. Cami İnşası

Genc Sancağı Merkezinde Cami İnşası

26 Rebiülevvel 1309/30 Ekim 1891 tarihli bir yazışmaya göre, bu sırada hükümet memurları ve şehrin ileri gelenlerinin yardımları ile Genc (Genç)³ Sancağı'nın

1 Yrd. Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

2 BA, DH. MKT., 1700/91.

3 Genç adı ile bilinen ve Osmanlı kaynaklarında "Genc" adı ile kaydedilmiş olan yer veya sancak merkezi, bugünkü Genç ilçesinin güney-doğusundaki Arduşin köyü idi. Bkz. M. Mahfuz Söylemez, "Bitlis Vilayet Salnamelerine göre Genc Sancağı", I. Bingöl Sempozyumu (10–11 Haziran 2006), Bingöl 2007, s. 61–81; Abdullah Demir, "XVI. Yüzyılda Safevi ve Osmanlı Döneminde Genc Beyleri", II. Bingöl Sempozyumu (25–27 Temmuz 2008), Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Bingöl 2009, s. 209–216. Esasen,

merkezi Arduşin Köyü'nde bir cami ve okul inşa edilmişti. Bu camiye, Sultan II. Abdülhamid'e izafeten *Hamidiye Camii*; okula da *Burhaniye Mektebi* adı verilmişti.⁴ Bu adlandırma, bir bakıma padişaha karşı bir şükran borcunun ifadesi idi.

Kiğı Kazası Kızılçubuk Köyü'nde Cami İnşası: Kiğı kazasına bağlı Kızılçubuk Köyü'nden merkezî hükümete yapılan bir başvuruda, İslam ahalisi Gayrimüslim ahaliden fazla olmasına rağmen, Müslümanların namaz kılacak bir camilerinin olmadığı, bu nedenle köye bir cami inşasına ihtiyaç olduğu bildirilmiştir.⁵

2. Hükümet Konağı Onarımı veya İnşası

XIX. yüzyılın sonlarına doğru, Çapakçur, Genc⁶ ve Kiğı⁷ kazalarındaki hükümet konakları kiralama yoluyla kullanılmakta idi. XX. yüzyılın başlarında, I. Dünya savaşına yakın zamanlarda, bu kazalarda halkın da desteği ile hükümet konakları inşa edilmesi gündeme gelmişti.

Çapakçur Hükümet Konağı: 11 Zilkade 1304/1 Ağustos 1887 tarihli bir yazışmada Çapakçur Kazası hükümet konağının kira bedeli hakkında Bitlis vilayetinden bilgi istenildiği kaydedilmiştir.⁸ Bir başka yazışmada ise, Çapakçur Kazası hükümet konağının Rumî 1301–1305/1886–1890 yılları arasına ait kira bedellerinin ödenmesi gündeme gelmiştir.⁹ 2 Rebiülevvel 1306/6 Kasım 1888'de ise, Çapakçur kazası için bir hükümet konağı satın alınmış olduğu ifade edilmiştir. Ancak hükümet konağı olarak kullanılmak üzere, usule aykırı olarak alınmış olan hane-nin parasının sorumlularına tazmin ettirilmesi istenilmiş ve eskiden olduğu gibi kiralık bir konakta hizmet vermeye devam edilmiştir.¹⁰ Ayrıca 12 Zilkade 1306/10 Temmuz 1889 tarihli yazışmada, halen kiralanan suretiyle kullanılmakta olan hükümet konağının iki oda eklenerek onarılması ve kira bedelinin artırılması gündeme gelmiştir. Konak sahibi Palulu Arpacıyan Ohannes'in bu isteği ilgili makamlara iletilmiş, gerekli işlemlerin yapılması istenmiştir.¹¹ 19 Cemaziyelevvel 1307/11 Ocak 1890 tarihli bir yazı ile Çapakçur Hükümet Konağı kira bedelinin artırılması söz konusu olmuştur.¹²

Genc Hükümet Konağı: 15 Şevval 1307/4 Haziran 1890'da, Genc Sancağı hükümet konağı, kiralama usulü ile kullanılmakta idi. Bu tarihte, binanın hükümet adına satın alınması istenilmişti.¹³ Ancak bu istek yerine getirilmemiş, konak için

Genc Sancağı'nın merkezi önce Genc Köyü idi. Ancak 8 Cemaziyelahir 1305/21 Şubat 1888 tarihli bir kayda göre, bu köy o sırada ehemmiyetsiz görüldüğünden, sancak merkezi Arduşin Köyü'ne taşınmıştı. Böylece Arduşin köyü bir süre için sancak merkezi olarak kaldı. BA, Y. PRK. A., nr. 4/88. Genc sancağı ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Ercan Çağlayan, "Hükümet Merkezi'nden Perifeleşmiş Bir Köy'e: Genc", *II. Genç Sosyal Bilimciler Sempozyumu* (24–25 Nisan 2010), Diyarbakır 2010. (Baskıda).

4 BA, İ. DH., nr. 1010/79742.

5 BA, İE, nr. 1313 Ca. 24/2.

6 BA, DH. MP. HPS., nr. 32/24.

7 BA, DH. MB. HPS., nr. 31/21. Kiğı kazası, Osmanlı devrinde uzun bir süre Erzurum Eyaleti'ne bağlı bir kaza merkezi olarak kalmıştır. Daha sonra, Harput Eyaleti'ne bağlanmıştır. BA, DH. MKT., nr. 1446/1.

8 BA, DH. MKT., nr. 1435/114.

9 BA, DH. MKT., nr. 1727/101.

10 BA, DH. MKT., nr. 1561/69.

11 BA, DH. MKT., nr. 1636/55.

12 BA, DH. MKT., nr. 1688/89.

13 BA, DH. MKT., 1714/109.

yüksek meblağda kira bedeli ödenmeye devam edilmişti.¹⁴ Yaklaşık on yıl sonra, 27 Safer 1318/26 Haziran 1900'de, Genc Sancağı merkezinde bir hükümet konağı inşasına izin verilmişti. Konak inşasının, tahminen altmış bin kuruşa mal olacağı belirlenmişti. Yapım işi, halkın yardımı ile gerçekleştirilecekti. Bu bina, altı üstü yirmi beş oda, iki salon ve sair müstemilattan oluşacaktı.¹⁵

28 Cemaziyelevvel 1319/12 Eylül 1901 tarihli bir kayda göre, yeni hükümet konağı bu sırada tamamlanmış ve cülûs-ı hümayun günü açılışı yapılmıştı.¹⁶ Ancak bu bina da kiralama yoluyla kullanılmakta idi. Takip eden yıllarda bu hükümet konağı için de kira bedelleri ödenmeye devam edilmişti.¹⁷

Kiğı Hükümet Konağı: 22 Zilhicce 1304/11 Eylül 1887 tarihli bir tezkirede, Kiğı kazası hükümet konağının tahminen 3.550 kuruş masrafla onarılmasının mümkün olduğu kaydedilmiş; konuyla ilgili keşif defterinin mahallinden gönderilmesi, onarımın mimariye uygun olup olmadığının Şehremaneti'nce tetkiki ve neticesinin bildirilmesi istenmiştir.¹⁸ Şehremaneti, 6 Cemaziyelevvel 1305/20 Ocak 1888'de talebe karşılık vermiş; ancak tertip edilmiş tamirat defterinin fenn-i mimariye uygun olmadığını, gösterilen amele yevmiyeleri ile onarım masraflarının kabul edilebilir seviyede olduğunu bildirmiştir.¹⁹

23 Receb 1332/17 Haziran 1914 tarihli bir kayda göre, Kiğı Kazası Hükümet Konağı halen harap bir halde idi. Adliye memurlarının bulunduğu bölüm yetersizdi. Binanın hapisane ve tevkifhane kısmı hava ve ışıktan yoksundu. Adliye Nazırı'nın Dâhiliye Nazırı'na gönderdiği bir tezkireye göre, hapisanelerin ıslah projesi kapsamında bu kazada yeni bir hapisane yapılması talebinde bulunulmuştu.²⁰ Ayrıca Erzurum Valisi'nin, 28 Receb 1332/22 Haziran 1914'de Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği yazı üzerine, eski hükümet konağı arsası üzerinde yeni bir hükümet konağının yapımına izin verilmiş; yapım işine halkın da desteği sağlanmıştı. Hükümet dairesi ve bağlı olan daireler inşaat dolayısıyla kiralananmış olan başka bir binaya taşınmıştı.²¹

3. Mektep İnşası

Tanzimat'la başlayan bayındırlık seferberliğinde, II. Abdülhamid döneminin özel bir yeri vardır. Bu dönemde imparatorluğun en ücra köşelerinde ibtidai ve rüşdiye mektepleri açılarak okur-yazar oranı yükseltilmeye çalışılmış ve okullaşma oranı artırılmıştır.²² Özellikle Müslüman ahalinin eğitim seviyesini yükseltmek

14 BA, DH. MKT., 1815/47.

15 BA, DH. MKT., nr. 1714/109; 2365/62.

16 BA, DH. MKT., 2531/16.

17 BA, DH. MKT., nr. 1158/36, 1217/21, 1218/27.

18 BA, DH. MKT., nr. 1446/1.

19 BA, DH. MKT., nr. 1479/7.

20 BA, DH. MB. HPS. M., nr. 14/20.

21 BA, DH. MB. HPS. M., nr. 14/33.

22 II. Abdülhamit dönemi eğitim faaliyetleri hakkında bkz. Bayram Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, Ankara 1991., Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamit Dönemi (1876–1909)*, (Çev: Gül Çağalı Güven), YKY, İstanbul 2007 (3. baskı).

amacıyla 15 Haziran 1904 tarihinde Maarif Nezareti tarafından hazırlanan programla, “*Mekteb’i az ve kalitesiz, halkı farklı lisanlar konuşan Ege Adaları, Rumeli, Arnavutluk ve Doğu Anadolu gibi bölgelerde ilkokuldan başlayarak mevcut müesseselerin ıslahı ve ihtiyaca göre yenilik yapılması*”²³ kararlaştırılmıştır. Bu karar doğrultusunda, Çapakçur ve çevresinde okullaşma çalışmalarının arttığı söylenebilir. Aşağıda görüleceği üzere, aynı devrede Çapakçur merkezi ve diğer ilçelerde ibtidai mektepler açılması yönünde girişimler gerçekleşmiştir. Ancak bu çalışmalara karşılık, hem ülke bütününde hem de Çapakçur çevresinde özellikle birinci kademe öğretim seviyesinde arzu edilen hedefe ulaşamamıştır. Aşağıda Çapakçur merkezi ve çevresinde bu devrede yeni inşa edilen birkaç mektep hakkında bilgi verilmiştir.

Kiğı Kazasında Mektepler

Osmanlı’nın son döneminde Kiğı’da sibyan (anaokulu), ibtidai (ilkokul), rüşdiye (ortaokul) ve idadi (lise) mektepleri mevcuttu. Kiğı merkezinde dokuz sibyan mektebi, bir ibtidai mektebi, bir rüşdiye mektebi, bir idadi mektebi ve iki medrese vardı.²⁴ Hösnük nahiyesinde bir rüşdiye mektebi, Çat ve Belice nahiyelele ile Kızılcubuk köyünde ise birer ibtidai mektebi bulunmaktaydı.²⁵ Bazı kayıtlara göre, Kiğı’da açılan ilk rüşdiye mektepleri, 1869 Nizamnamesi’nden sonra 1872 yılında açılmıştır.

Kiğı kazasında ibtidai mekteplerin açılışına da önem verilmiştir. 24 Safer 1308/9 Ekim 1890 tarihli bir kayda göre, Kiğı kazasında halktan toplanan yardımlarla bir mekteb-i ibtidaiye inşa edilmiş; bu mektep için bir öğretmen tayin edilerek maaşının belirlenmesi hususunda Maarif Nezareti’ne bildirimde bulunulmuştur.²⁶ Aynı şekilde Kiğı’ya bağlı Kızılcubuk Köyü’nde de bir Mekteb- ibtidai inşası söz konusu olmuştur. Köylüler acilen yapımını talep ettikleri bir cami ve ibtidai mektebinin duvarlarının kendileri tarafından inşa edileceğini taahhüt etmişlerdir.²⁷ 11 Eylül 1894’de, inşası talep edilen ibtidai mektebi için evkaf-ı münderise gelirlerinden tahsisat ayrılması gerektiği bunun için bir çözüm arandığı bildirilmiştir.²⁸ 10 Aralık 1895’de, giderlerin belirlenmesi ve karşılanması için söz konusu binaların keşif defterinin hazırlanıp gönderilmesi istenmiştir.²⁹ 28 Haziran 1896 tarihli vesikada ise, köyde inşa edilecek mektebin masrafları için gerekli görülen paranın maarif iane hissesi bakayasından karşılanarak harcanması talep edilmiştir.³⁰ Aynı sene içerisinde, 5 Kasım 1896’da, Kiğı Mekteb-i Rüşdiyesi’nin tamiri istenmiş;

23 Cezmi Eraslan, *Doğruları ve Yanlışlarıyla Sultan II. Abdülhamit*, İstanbul 1996, s. 82–83.

24 *Salnameyi Vilayeti Erzurum*, Erzurum Vilayeti Matbaası, Erzurum 1318 (1900), s. 347.

25 Bingöl çevresi eğitim çalışmaları hakkındaki bkz. Ercan Çağlayan, “Osmanlı’nın Son Döneminde Kiğı’da Eğitim (1869–1909)”, *Arşiv Belgelerine Göre Bingöl Kolokyumu* (1–2 Ağustos 2009), Baskıda.

26 BA, DH. MKT., nr. 1768/112.

27 BA, İE, nr. 1313 Ca. 24/2.

28 BOA, MF.MKT., 225/25.

29 BOA, MF.MKT., 297/20.

30 BOA, MF.MKT., 322/64. Ayrıca bkz. Ercan Çağlayan, “Osmanlı’nın Son Döneminde Kiğı’da Eğitim (1869–1909)”, s. 7–8.

verilen cevapta ise, bu iş için gereken paranın maarif hissesinin bakayasından karşılanacağı, harcamaların yapılabilmesi için gerekli olan resmi işlemlerin tamamlanması istenmiştir.³¹ Yapılan resmi işlemlerden sonra mektep tamir ettirilerek eğitime hazır hale getirilmiştir.³²

Genc Hamidiye İbtidaiyesi

Yukarıda izah edildiği üzere, 30 Ekim 1891 tarihli bir yazışmadan öğrenildiğine göre, hükümet memurları ve şehrin ileri gelenlerinin yardımları ile Genc Sancağı’nın merkezi Arduşin Köyü’nde okul inşa edilmişti. Bu okula, Sultan II. Abdülhamid’in şehzadesine izafeten *Burhaniye Mektebi* adı verilmişti.³³ Ancak ibtidaî yani temel eğitim öğretim (ilkokul) okulu özelliğinde olan bu okul da sonraları yine Sultan II. Abdülhamid’e izafeten *Hamidiye İbtidai Mektebi* adı ile tanınmıştı. H. 1318/? Bu mektebin 50 öğrencisi vardı. Aynı dönemde kazanın bir de mekteb-i rüşdiyesi bulunmakta idi.³⁴

Genc Dârümuallimin-i ibtidaiyesi: 04 Şevval 1318/25 Ocak 1901’de Genc Sancağı dâhilinde bir Dârümuallimin-i ibtidaiye açılması istenilmiş; ancak ayrı açılması mümkün olmayan bu ilkokulun, Rüşdiye Mektebi dâhilinde bir şube şeklinde açılması ve eğitim ve idaresinin Rüşdiye Mektebi öğretmenlerince yapılması önerilmiştir.³⁵

Çapakçur Ermeni Mektebi: Okul açılışı ile ilgili bir istek de bugünkü Bingöl (Çolig) kasabasından gelmiştir. 27 Safer 1332/25 Ocak 1914’de, Çolig kasabasında resmen bir Ermeni mektebi inşası söz konusu olmuştur.³⁶

4. Ermeni Kilisesi İnşası veya Tamiri

Genc Sancağı Merkezindeki Ermeni Kilisesi’nin Onarımı: 2 Şevval 1321/22 Aralık 1903’de, Genc Sancağı’nın merkezi Arduşin köyündeki Ermeni kilisesi tamire muhtaçtı. Mahalli belediye öncülüğünde bir keşif defteri hazırlanan keşif defterine göre, onarım giderlerinin 600 kuruşu, ustaların yevmiyesine harcanacaktı. Bu gider, Ermeni menşeli altı hayırseverden her birinin 100 kuruşluk yardımları ile karşılanacaktı. Onarım, diğer tamirat giderleriyle birlikte tahminen üç bin kuruş masrafla tamamlanabilecekti. Ancak bu çalışmaya başlanabilmesi için merkezî idareden izin alınması gerekiyordu ve izin için müracaat edilmişti. Bu talep, Şura-yı Devlet’de (Danıştay) görüşülmüş, kilisenin asli haline halel gelmeden tamiri ve ustalık ücreti olarak belirlenen 600 kuruşun, Ermeni cemaatinden olan ve adı geçen kasabada bulunan altı kişinin yardımlarıyla karşılanması kabul edilmişti.

31 BOA, MF.MKT., 342/48.

32 Bkz. Ercan Çağlayan, “Osmanlı’nın Son Döneminde Kiğı’da Eğitim (1869–1909)”, s. 9.

33 BA, İ. DH., nr. 1010/79742.

34 *Salname-i Vilayeti Erzurum* 1318, s. 346.

35 BA, MF. MKT., nr. 537/53.

36 BA, DH.İD, nr. 30-2/54. Ermeni Mektebi’nin yapımıyla ilgili birkaç yazışma için ayrıca bkz. Ercan Çağlayan, “Osmanlı Toplumunda Bir Arada Yaşama Sanatı: Çapakçur’da Açılan Ermeni Mektebi’ne Dair Belgeler”, *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Yıl. 1, S. 2, Bahar 2008, s. 137–142.

Söz konusu kilisenin keşif defterine göre, onarım öncesinde, bu eski kilisenin kuzey ve güney duvarları on arşın uzunlukta, doğu ve batı tarafı altışar arşın (1 mimar arşını = 75,77 cm.) genişlikte idi. Yüksekliği, altı arşındı. Kilisenin doğu tarafında bir penceresi vardı. Güneybatı tarafına bitişik bir sofa bulunmakta idi. Ana kapısı bu sofaya açılmakta, bu sofanın doğu tarafında ve kilise duvarı bitişliğinde, dışa açılan büyük bir kapı bulunmakta idi. Kilisenin dış kapısını dıştan çevreleyen sofa, tamamıyla yıkılmış halde idi. Burası, temelinden sökülerek kerpiç ile yeniden yapılacaktı. Mabedin tamamıyla dökülmüş olan saçakları, taş ve kerpiç ile yenilenecekti. Üç yerden yarılmış olan kubbesi ve depremde çatlamış olan doğu duvarı, tamir olunacak, içerisiyle dışarısı tamamıyla sıvanacaktı.³⁷

Kiğı Kazasında Yeni İnşa Edilen Kiliseler: Kilise inşası veya onarımı ile ilgili bilgilere, en çok Kiğı kazasında rastlanmaktadır. 22 Rebiülevvel 1283/4 Ağustos 1866 tarihli bir kayıta, Kiğı kazasında oturan Protestan Ermeniler için bir kilise yapılması söz konusu olmuştu.³⁸

15 Rebiülevvel 1288/4 Haziran 1871'de ise, kilisesi olmayan Kiğı Kazası Gazi Köyü Ermenileri için yeni bir kilise yapılması gündeme gelmişti. Bu kilisenin, uzunluğu on sekiz, genişliği on ve yüksekliği on iki zirâ (arşın) ölçülerinde olacaktı.³⁹

20 Ramazan 1330/2 Eylül 1912'de, Kiğı'ya bağlı İvanik köyünde de Ermeni cemaati için bir kilise inşa edilmesi mahallinden talep edilmiştir.⁴⁰ Bu talep, 07 Zilhicce 1331/7 Kasım 1913 tarihli bir irade ile kabul edilmiştir. Böylece, köyde bulunan iki yüz otuz iki metre murabbainda (dörtkenarı toplamı) ve bin kuruş kıymetindeki mirâ arazi üzerine, yirmi metre uzunluğunda, on metre genişliğinde ve on beş metre yüksekliğinde, iki kapılı, altı pencereli ve çatısında çan kulesi bulunan ahşap bir kilise inşa edilmesi izni verilmiştir. Kilisenin arsası devlete ait olması hasebiyle arsa değerinin binde otuzu karşılığında, devlet adına alınan kira karşılığı olmak üzere öşür bedeli belirlenmiştir.⁴¹

5. Hapishane İnşası veya Onarımı

Hapishane inşası, hapishanelerin mahkûm sayısı,⁴² görevlileri ve mahkûmlara yapılan muameleler, belgelerde en çok yer alan konular arasındadır. Bunlardan birine göre, Çapakçur Hapishanesi'nde aç kaldıkları tespit edilen mahpuslara belli bir ödeme yapılmak suretiyle gıda ihtiyaçlarının karşılanmıştır.⁴³ Bir başka belgede ise, Genc Hapishanesi'ndeki fakir mahpuslara verilmek üzere, giyim ve temizlik malzemesi alınmış olduğu ifade edilmiştir.⁴⁴ Diğer bir kayıta ise, Kiğı kadınlar ha-

pishanesinde bir kadın gardiyanın görevli olduğu ifade edilmiştir.⁴⁵ 25 Cemaziyelahir 1330/11 Haziran 1912 tarihli bir belgede de Çapakçur'daki hapishanenin bir gardiyanı bulunduğu bu gardiyanın Mıgırdıç adlı bir Ermeni olduğu ifade edilmiştir.⁴⁶

Belgelerden anlaşıldığına göre, bu yıllarda pek çok vilayet ve kaza için hapishane inşası, gündeme gelmişti. Bu vesileyle, bütün vilayetlere tebligatlar yapılmış; her bir vilayet veya kazada yeni hapishaneler yapılması imkânları aranmıştı. Çapakçur çevresindeki kazalar da bu girişime konu olmuştu.⁴⁷

17 Cemaziyelahir 1330/3 Haziran 1912 tarihli bir yazıya göre, Çapakçur kazası veya Genc Sancağı ve diğer kazalardaki hapishanelerin kirası, yeni hapishane inşası veya eski hapishanelerin satılması konusu, bu devrin önemli problemleri arasına girmişti.⁴⁸ Esasen bu dönemde benzeri konulara büyük önem verilmekteydi.⁴⁹

Çapakçur Hapishanesi: Bölgedeki diğer kasabalarda olduğu gibi, Çapakçur Hapishanesi de bu dönemde harap ve ihtiyacı karşılamaktan uzaktı. 2 Rebiülevvel 1324/26 Nisan 1906 tarihli belgeye göre, bu sırada meselenin çözümü için yollar aranmakta idi.⁵⁰ Ayrıca, kazada kadınlar hapishanesi de yoktu. Maddi imkânsızlıklar doayısıyla kadınlar hapishanesine kadın mahkûm kabul edilememekte; tutuklular imam evlerinde tutulmakta idi. Bu durumun da çeşitli sakıncaları vardı.⁵¹

21 Şevval 1330/3 Ekim 1912 tarihli bir tezkireye göre, bu sırada Çapakçur kazasında müstakil bir hapishane yok idi. Hükümet konağında bulunan bir koğuş hapishane olarak kullanılmakta idi. Kadınlar için de bir hapishane bulunmaması dolayısıyla hapsi lazım gelen kadınlar, muhtarların hanelerinde tevkif ve hapsedilmekteydi. Bu sebeple bir hapishane inşası gerekli görülmekteydi.⁵²

2 Rebiülevvel 1332/29 Ocak 1914'de, Çapakçur kazasında hükümet konağı dâhilinde, jandarma koğuşu bitişliğinde, kerpiçten mamul, 71 zirâ murabbainda, aslında hapishane olarak kullanılmağa elverişli olmayan küçük bir oda, hapishane olarak kullanılmakta idi. Bu hapishanenin, 20 mahkûmu vardı. Bu sırada aynı mevkide, hükümete ait bir arazi üzerinde, mahkûmlar ve mevkufklar için ayrı bölümleri bulunan, kırk elli kişilik bir hapishane inşası, kaza mutasarrıflığınca gerekli görülmüştü.⁵³ 5 Rebiülahir 1332/3 Mart 1914 tarihli kayda göre, kadınlar için hala bir hapishane tahsis edilememişti. Bu amaç için kiralanacak bir yerin bedeli de ödenememiş, ancak bir sene sonraki bütçeye bir bedel konulması suretiyle ödeme yapılabileceği ifade edilmişti.⁵⁴ 26 Ramazan 1332/18 Ağustos

37 BA, İ. AZN., nr. 53/1321 Ş-02.

38 BA, C. ADL., nr. 5527/92.

39 BA, C. ADL., nr. 41/2462.

40 BA, DH. İD., nr. 114-2/19.

41 BA, DH. İD., 162-1/43. Çapakçur ve Kiğı'daki kilise inşaatları için bkz. Ercan Çağlayan, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Çapakçur ve Kiğı Ermenilerinin Din Özgürlüğüne Bir Bakış", *II. Bingöl Sempozyumu* (25-27 Temmuz 2008), *Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları*, Bingöl 2009, ss: 235-250.

42 BA, DH. MP. HPS. M., nr. 20/80.

43 BA, DH. MP. HPS., nr. 72/27.

44 BA, DH. MP. HPS., nr. 68/47.

45 BA, DH. MB. HPS., nr. 43/10.

46 BA, DH.MB.HPS.M, nr. 5/25.

47 BA, DH.MB.HPS., nr. 35/4.

48 DH. MB.HPS., nr. 35/4.

49 BA, DH.MB.HPS. M, nr. 7/6; DH.TMIK.S., nr. 62/59.

50 BA, DH.TMIK.S., nr. 62/59

51 BA, DH. MKT. 2139/13.

52 BA, DH.MB.HPS., nr. 43/31; DH.MB.HPS.M, nr. 7/6.

53 BA, DH. MB. HPS. M., nr. 11/43.

54 BA, DH. MB. HPS. M., nr. 43/31.

1914'de hapishanede yedi erkek mahkûm vardı. Yeni bir hapishane problemi de çözülememişti.⁵⁵

Genc Sancağı Hapishanesi: Aynı yıllarda, Genc Sancağı merkezinde, halkın yardımlarıyla bir hapishane, tevkifhane, jandarma koğuşu ve jandarmaların hayvanları için bir ahır yapılmıştı. 23 Rebiülahir 1320/30 Temmuz 1902 tarihli bir yazışmaya göre, yakın bir zamanda bu eserlerin bir kısmı tamamlanmış; tamamlanan kısımlarının resmi açılışı yapılmıştı.⁵⁶ Bununla beraber, 13 Safer 1321/11 Mayıs 1903 tarihli bir yazıya göre, Genc Sancağı'ndaki eski hapishane enkazı, 1500 guruş bedelle satılarak bedeli devlet adına gelir kaydedilmişti. Bu yazı dolayısıyla su yollarının tamirat ve temizlik giderlerinin ilgili belediyece karşılanması gerektiği bildirilmişti.⁵⁷

Genc Mutasarrıflığı'nın, 16 Rebiülevvel 1332/12 Şubat 1914 tarihli bir tahririne göre, kazada kiralama yoluyla tahsis edilmiş olup kadınlara mahsus olan bir hapishane mevcuttu. Ayrıca hükümet dairesine ait binaların müştemilatından olan bir binada, erkekler mahsus 70 mevcutlu bir hapishane vardı. Bu hapishane, kârgir olup, bir taraftan hükümet konağı yakınında bulunan jandarma tavrasına, diğer taraftan jandarma koğuşuna ve kısmen Rüştîye Mektebi binasına bitişikti. Burası, birbirine bakan iki koğuş, birkaç tuvalet, bir çeşme, bir avlu, bir küçük anbar ve memur ve gardiyanlara özel bir odaya sahipti. Mahkûmların teneffüsüne yarayacak bir mekânı yoktu. Binanın yetersizliğinden kaynaklanan izdihamdan, mahkûmlar ve memurlar şikâyetçi olmakta idi. Bu haliyle sağlık şartlarını haiz olmadığından kazada yeni ve yeterli bir hapishaneye ihtiyaç vardı.⁵⁸

6. Murat Nehri Üzerindeki Köprü ve Canut Köprüsü'nün Onarımı

İmar faaliyetlerinden biri de köprü yapımıdır. 10. Şevval 1322/20 Ekim 1904 tarihli bir kayda göre, bu sırada Genc Sancağı merkezine yaya olarak bir saat mesafede ve Murat Nehri üzerinde bir köprü bulunmakta idi. On yedi metre açıklığındaki yarı kârgir köprünün, bu sırada tamirat ve tahkimatı tamamlanmış ve hizmete açılmıştı. Aynı işi takiben, yıkılmaya yüz tutan Canut köprüsünün de yeniden inşasına başlanmıştı.⁵⁹ Arazi hakkındaki tahmini tespitlere göre, söz konusu iki köprüden birincisinin bulunduğu köy, Solhan ilçesine bağlı Murat (Norik) köyü idi. İkinci köprünün bulunduğu Canut köyü ise, Murat köyüne yaklaşık 20 km. mesafede ve köyün Muş tarafındadır.⁶⁰

7. Telgraf-Telefon Hattı İnşası

Kiğı-Kuzıcan-Erzincan Hattı: XX. yüzyıl başlarında, bu bölgeye yeni telgraf-telefon hatlarının inşasına önem verildiği görülmektedir. 27 Muharrem 1305/15 Ekim 1887 tarihli bir yazışmada, Kiğı'dan Kuzıcan'a, oradan Erzincan'a çekilmesi

55 BA, DH.MB.HPS.M., nr. 15/54.

56 BA, DH. MKT., nr. 550/79.

57 BA, DH. MKT., nr. 706/21.

58 BA, DH.MB.HPS.M, nr. 11/43.

59 BA, DH. TMIK. S., nr. 55/46.

60 Kaynak: Murat köyünden Fatih Şaşar.

istenilen telgraf hattının yapımı için gerekli görülen harcamaların; hazinenin o andaki durumu dolayısıyla karşılanamayacağı, bu sebeple telgraf hattı yapımının ertelenmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁶¹ 21 Safer 1304/19 Kasım 1886'da, Kiğı kazasından Kuzıcan'a, oradan Erzincan'a kadar uzatılması gereken telgraf hattına ait direklerin ahali tarafından verileceği, ancak inşaat mevsimi geçmiş olduğundan, hattın çekiminin gelecek bahara bırakılacağı bildirilmiştir.⁶²

Kiğı-Pülümür-Erzincan Hattı: 10 Cemaziyelahir 1304/6 Mart 1887 tarihli bir yazışma⁶³ ve daha sonra 1306/1889 ve 1307/1890 tarihli birkaç yazışmada, siyasi ve askeri ehemmiyeti bulunan Kiğı ve Pülümür kazalarına, Erzincan'dan telgraf hattı çekilmesi ve mektep inşası konu edilmiştir. Bu belgelerde, gerek siyaseten ve gerekse askerlik bakımından ehemmiyetli olan Kiğı ve Pülümür kasabalarına telgraf hattının çekilmesiyle askeri haberleşmenin süratleneceği ve o bölgelerin ahvalinden vaktinde bilgi sahibi olunacağı ifade edilmiştir.⁶⁴

Genc-Muş Hattı: 29 Muharrem 1305/17 Ekim 1887'de kaydedilen iki yazıya göre, Muş'tan Genc Sancağı merkezine telgraf hattı çekilmesi, bu iş için ahali tarafından yapılacak yardımın ve yardım şeklinin belirlenmesi için Telgraf ve Posta Nezaret'i'nden talepte bulunulmuştur.⁶⁵ Aynı nezarete yazılan, 15 Rebiülevvel 1305/1 Aralık 1887 tarihli bir tezkirede ise, Muş'tan Genc Sancağı merkezine kadar uzatılması gerekli görülen telgraf hattının, mevsimi geçmeden ve halkın yardımları ile inşasına başlanması müsaadesi istenmiştir.⁶⁶ Ancak 9 Rebiülahir 1305/25 Aralık 1887 yazılan cevapta, bu iş için gerekli olan para bulunamadığından hattın yapımının ertelenmesi istenmiştir.⁶⁷

Takip eden yıllarda da bu konu üzerinde durulmaya devam edilmiştir. Bitlis Valiliği'nin 23 Cemaziyelahir 1309/24 Ocak 1892 tarihli bir tezkiresinde, Genc ile Muş arasındaki mesafenin uzaklığı dolayısıyla haberleşmede güçlükler yaşandığı, bu sebeple telgraf hattı çekilmesinin elzem olduğu bildirilmiş; hattın inşası halinde, gerekli olan amele ve direklerin, kendileri tarafından karşılanacağı ve hattın mahalli halkın yardımlarıyla yaptırılacağı bildirilmiştir.⁶⁸ Aynı makam tarafından İstanbul'a gönderilen 18 Muharrem 1310/12 Ağustos 1892 tarihli bir yazıda ise, Genc Sancağı'na yeni bir telgrafhane açılması için bütçenin yine uygun olmadığı bildirilmiştir.⁶⁹ Bundan birkaç ay sonra hazırlanan 8 Şevval 1310/25 Nisan 1893 tarihli başka bir kayıta da Genc Sancağı merkezine telgrafhane açılmasını kolaylaştırmak için Dördüncü Ordu Dairesi'ndeki önemli mevkilerin telgraf hatlarının birleştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁷⁰

61 BA, DH. MKT., nr. 1455/13.

62 BA, DH. MKT., nr. 1379/66.

63 BA, DH. MKT., nr. 1403/31.

64 BA, DH. MKT., 1630/106; 1675/18; 1700/91; 1617/109.

65 BA, DH. MKT., 1455/56; 1448/59.

66 BA, DH. MKT., nr. 1467/12.

67 BA, DH. MKT., nr. 1471/84.

68 BA, DH. MKT., 1914/101.

69 BA, DH. MKT., nr. 1986/91.

70 BA, DH. MKT., nr. 2055/94.

Çapakçur Hattı: 30 Receb 1330/15 Temmuz 1912 tarihli bir vesikaya göre, civardaki birçok kaza ile birlikte, Çapakçur kazasına da telgraf hattı çekilmesi için gerekli olan ödenek bütçeye konulmuş; ödeneğin tasdiki halinde telgraf hatlarının çekileceği kaydedilmiştir.⁷¹ Söz konusu ödeneğin kullanılmasına hemen izin verilmiş, Çapakçur kazası çevresine telgraf hattı çekimine başlanmıştır. Nitekim 5 Zilhicce 1332/25 Ekim 1914 tarihli bir yazıda, Osmanlı telgraf hatları şebekesine son olarak dâhil edilen Palu-Çapakçur hattı ve onunla beraber bölgede yeni yapılan bazı hatların haritasının sunulduğu bildirilmiştir.⁷²

8. Yol yapımı

Diyarbakır-Lice-Çapakçur Yolu: Bu devrede yol yapımı ile ilgili en önemli girişimlerden biri, Diyarbakır-Lice-Çapakçur yolunun inşasıdır. Yukarıda izah edilen sosyal sebeplerle askeriye tarafından bu yolun yapılmasına acil ihtiyaç olduğu bildirilmiştir. Buna binaen, Diyarbakır Vilayeti'nin 1332 yılı (27 Zilhicce 1334/25 Ekim 1916) fevkalade bütçesine ödenek konulmuş, bu ödeneğin hemen kullanılması izni verilmiştir.⁷³ Ayrıca, vilayet dâhilinde yapılan diğer yollar için ayrılan tahsisattan 348.420 guruşu, Diyarbakır-Lice-Çapakçur yolunun yapımı için ayrılan paraya ilave edilmek suretiyle bu yolun yapımına öncelik verilmiştir.⁷⁴

Erzurum-Kiğı-Harpur yolu: 08 Rebiülevvel 1331/15 Şubat 1913 tarihli tahrir e göre, bu yolun umumi yolar arasına katılması yönünde padişah iradesi çıkmış, bu karar ilgili vilayetlere de bildirilmiştir.⁷⁵ Aynı yıl içinde, Kiğı-Harpur yolunun inşası için de tahsisat gönderilmesi istenmiştir.⁷⁶

Sonuç

Görülen o ki Osmanlı Devleti, yıkılış devrini yaşamasına karşılık, Anadolu'nun ıslahatı, yani kalkınması için o zamanın şartlarının elverdiği ölçülerde belli bir program uygulamıştır. Bu amaçla talimatnameler hazırlanmış, bu çerçevede imar ve inşaa çalışmalarına önem verilmiştir. Siyasî, askerî ve sosyal problemlerin çözümü için öncelikle şehir merkezleri olmak üzere, mümkün olduğu kadar kırsal kesime de ulaşmak şartıyla belli tesislerin onarımı, inşası veya imarına ağırlık verilmiştir. Bu çalışmalarda halkın da önemli desteği sağlanmıştır. Bu çalışmalarla halkın huzur ve güven içerisinde yaşaması ve memnuniyetinin sağlanması hedeflenmiştir. Ancak devletin içinde bulunduğu ekonomik, askerî ve siyasî olumsuzluklar dolayısıyla söz konusu olumlu gelişmeler sınırlı olmuş ve daha çok şehir merkezleriyle sınırlı kalmıştır. Bu tespitler, belli ihtiyaçların zaman geçtikçe ortadan kalkmadığını, bir mahallin huzur içinde yaşayabilmesi için, zamanın şartları çerçevesinde imar problemlerinin bir süreklilik içinde çözülmesi gerektiğini göstermektedir. Halkın desteğinin alınması ise, hedefin gerçekleşmesi için önemli bir kazanım anlamını taşımıştır.

71 BA, DH.İD., nr. 169/1.

72 BA, DH.EUM. 2.Şb., nr. 2/37.

73 BA, DH.UMVM., nr. 21/40; İ.DUİT., nr. 129/75.

74 BA, DH.UMVM., nr. 26/40.

75 BA, DH. İD., nr. 3/79.

76 BA, DH. İD., nr. 3/86.

18 ve 19. YÜZYILLARDA ÇAPAKÇUR SANCAĞI VE İDARİ YAPISI

Abdullah DEMİR¹

Bu tebliğimde, Osmanlı Arşivi'nden derlediğim bazı belgelerle Çapakçur sancağını tanıtmak istiyorum. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemine geçmeden önce Safevi dönemini ve Çapakçur'un Osmanlı Devleti'ne nasıl iltihak edildiğine dair kısaca açıklama yaptıktan sonra asıl konumuza geçmek istiyorum.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Safevi ve Osmanlı Mücadelesi

Çapakçur, arşiv kayıtlarında eski yerleşim merkezi olarak görülmektedir. 1550 tarihli Tapu Tahrir kaydına göre Çapakçur Livası yedi nahiye ve seksen sekiz köyden müteşekkil bir yerleşim yeridir.²

Çapakçur tarih boyunca birçok istilalara maruz kalmış ve son dönemlerde Karakoyunlu ve Akkoyunlu hâkimiyetine girdi.³ Şeyh Haydar oğlu Şah İsmail Safevî, 1508'de Akkoyunluları yendikten sonra Musul, Mardin ve Diyarbakır'ı işgal ederek⁴ İstaçlı oğlu Muhammed Han'ı vali olarak tayin etti. Süveydi beylerinin hâkimiyetinde olan Çapakçur'u da zapt ederek komutanlarından Aykutoğlu'nu tayin etti. Şah İsmail, Süveydi beylerinin merkezi olan Hançuk'u istila etmek üzere emirlerinden Aykutoğlu'nu görevlendirdi. Süveydi emirlerinden Abdal Bey üzerine sefer düzenleyen Aykutoğlu büyük bir yenilgiye uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldı. Bu savaştan sonra Süveydi beylerinden Emir Abdal kısa bir süre sonra vefat etti.⁵ Yerine büyük oğlu İsfahan Bey Çapakçur emirliğine geçmiş oldu.

Yavuz Sultan Selim 1514'te Çaldıran'da Şah İsmail'i mağlup ederek Amasya bölgesine döndükten sonra Kürt beylerinin destek ve yardımlarını almak ve Osmanlı Devleti'ne biat ve bağlılıklarını sağlamak üzere Mevlana İdris-i Bitlisi'yi

1 Osmanlı Arşivi, (abdullahdemir12@gmail.com).

2 *Tapu Kadastro Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi*, no. 188, Vrk.: 73; M. Mahfuz Söylemez ve Abdullah Demir, *1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Çapakçur Livası Nüfus ve İskan*, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, 2010, s. 195-270.

3 Akkoyunlu dönemini ayrıntılı olarak bkz. Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

4 Akkoyunlular tarafından tayin edilen Kasım Bey H. 911'de vefat edince Şah'tan kaçmış olan Akkoyunlu Sultan Murad, Emir Bey'i Diyarbakır valiliğine tayin etmiş. Şah İsmail h. 913 tarihinde Diyarbakır'e doğru geldiğinde Emir Bey Diyarbakır'ı Şah İsmail'e savaşız teslim etmiştir (Bkz. Said Paşa, *Salname-i Vilâyet-i Diyarbakır*, 1302, s. 132-133).

5 Şerefhan, *Şerefnâme* (Farsçadan; Osmanlıca Çeviri) Şem'i, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Yazmalar Bölümü Revan Kitaplığı, no. 1469, Tercüme Tarihi Hicri 1092, vrk. 52-b.

görevlendirdi. İdris-i Bitlisi de Urmiye'den Malatya bölgesine kadar uzanan yöreyi gezerek 25 Kürt beyin itaat ve bağlılıklarını istimalet yoluyla sağlamış oldu.⁶ Böylelikle Kürtlerin meskûn olduğu yerlerin ekserisi Osmanlı Devleti'ne iltihak edildi.⁷

Daha önce Şah İsmail tarafından işgal edilen ve Pazuki beylerinden Halid Bey'in⁸ oğullarına verilen Genc Kalesi ile Zak ve Meneşkut, Safevi beylerinden Kadir Bey'den geri alınarak Süveydi beylerine verildi.⁹

22 Kasım 1515 tarihinde yörenin Osmanlı'ya katılmasıyla, Doğu ve Güneydoğu'da Safevi hâkimiyetine son verilmiş ve bölgede yeniden bir idari düzenleme kurulmaya başlanmıştır. İlk idari taksimatı yapan İdris-i Bitlisi'dir.¹⁰ Bölge beylerinin itaat ve hizmetlerine veya ihtisaslarına göre daha önce mutasarrıf oldukları vilayet ile sancaklara aynen atamaları yapılmıştır.¹¹ Çapakçur beyliğine İsfahan Bey atanmış, Genç ve Hançuk'a da Kardeşi Sultan Ahmed tayin edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman devrinde ise, iki kardeş arasında kısa sürelerle sancakları becağış edilmiştir.¹²

Çapakçur, bu dönemde yurtluk ve ocaklık olarak idare ediliyordu. Çapakçur beyleri kendilerine tahsis edilen zeamet ile tımar arazileri ve reayaya ait şer'i veya örfi bir takım vergileri kendi nam ve hesaplarına toplayıp, onların gelirleri ile mülki ve askeri hizmetleri yürütüyorlardı. Fakat herhangi bir savaş halinde bağlı bulundukları Diyarbakır Eyaleti'nin yönetiminde cebelusü (askerleriyle) ile birlikte savaşa iştirak ediyorlardı.¹³ Gayrimüslimlerden alınan cizye vergileri, bağlı bulundukları Diyarbakır Defterdarlığı'na ödüyorlardı.

Tanzimat'tan Sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da İdarî İslahat

Tanzimat-ı Hayriye adı altında yapılan ıslahat hareketleri Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde tatbik edilmeğe başladı. III. Selim ile başlayan ıslahat hareketleri daha ziyade II. Mahmud döneminde uygulamaya konulabildi. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya da Abdülmecid döneminde (9 Nisan 1845), devletin bekası ve merkezi otoritenin sağlanması amacıyla siyasi, mali ve askeri alanlarda birçok

6 BOA. YEE, 36/67.

7 Konuyla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Demir, "Belgelerle Çapakçur Sancağı", *İ. Bingöl Sempozyumu (10-11 Haziran 2006)*; Abdullah Demir, "Osmanlı Kaynaklarına Göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun İlhakı" *Köprü Dergisi*, Bahar 2007, sayı: 98, s. 167-182.

8 Halid Bey'i Pazuki: Dimili beylerinden olup Şah İsmail'in en büyük komutanlarından biridir. Buna Çolak Halid'de denilmektedir. Bir savaşta Şah İsmail adına savaşırken bileğini kılıç darbesiyle kaybettiği halde savaşa devam ederek büyük bir metanet ve kahramanlık göstermiştir. Halid'in göstermiş olduğu bu kahramanlık sayesinde Şah İsmail ona altından mamul bir protez bilek yaptırmıştır. Osmanlı'ya iltihak etmediğinden Yavuz Sultan Selim onu bir yemeğe davet ederek katletmiştir.

9 Şem-i, age, vrk. 52.

10 BOA. YEE, 36/76.

11 Yavuz Sultan Selim'in Edirne'den İdris-i Bitlisi'ye gönderdiği ferman, Hoca Sadettin, *Tacu't-Tevarih* c. II s. 322-323.

12 Bkz. "H. 933-934 (M. 1327-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, XV (1953- 1954) 251-329; TSMA., Mühimme Defteri, No: 49, hüküm 193, s. 84-85.

13 Mithat Sertoğlu, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi, Eyalet-i Diyarbakır*, Bölümü Marmara Üniversitesi Yayınları, 515, 1992, s. 32.

ıslahatlar yapıldı. Böylece daha önce vergisini tahsil edemedikleri yerlerin de vergilerini almakla Hazine-i Maliye'ye büyük bir gelir sağlanmış ve merkezi yönetim daha güçlü hale getirilmiştir.¹⁴

İslahat hareketi, ilkönce Rumeli ve Anadolu bölgesinde yürürlüğe konuldu. Daha sonra Diyarbakır ve çevresinde halkın tepkisini çekmeden ikna usulüyle tedricen tatbik edilmeye başlandı. Güneydoğu Anadolu'da uygulana gelen ve Yurtluk, Ocaklık, Malikâne veya hükümet tarzında idare edilen, Kürt beylerinin tasarruflarında bulunan liva ve sancaklarda, diğer yerlerde olduğu gibi yeni reformlar tatbik edilmeye başlandı.

Ancak, Sultan Abdülmecid tarafından yapılan yeni idari düzenleme ve bazı ıslahat hareketleri ters tepmiş, yerel beylerin isyan etmesine sebep olmuştur. Tabii ki, bu uygulama esnasında Osmanlı Devleti birçok zorluklarla karşı karşıya gelmiştir. Bölgede halkın büyük tepkisini çekmiş ve yapılan ıslahatları kabul etmeyerek karşı çıkmışlardır. Bunun üzerine hükümet yapılan ıslahatları anlatmak, halkı ikna ve teskin etmek üzere bölgeye nasihat heyeti göndermiştir. Bunların görevi halkı yeni ıslahatlara alıştırmak ve yapılan ıslahatın bölge halkının yararına olduğunu anlatmak ve ikna etmektir. Buna rağmen bazı beyler ikna olmayıp Tanzimat'ta yapılan idari düzenleme ve ıslahat hareketine karşı çıkmışlar, Van'a tayin edilen valiyi kabul etmemişlerdi. Van ahalisi şu ifadeyi kullanmıştır: "*Ne Tanzimat'ı kabul ederiz ve ne de Mustafa Bey'den gayri paşa isteriz.*"¹⁵

Tanzimat ıslahatlarına karşı çıkan beylerin başında, Cizre'de Bedirhan Bey, Hakkâri'de Nurullah Bey, Van'da Mahmudiler, Çıldır'da Hamid Bey ve Muş'ta Şerif Bey gelmekteydi. Bu beyler daha önce yurtluk ve ocaklık veyahut hükümet tarzında tasarruf ettikleri yerlere aynı usul ile devam etmek istiyorlardı.¹⁶

7 Kasım 1864 yılında çıkarılan vilayet nizamnamesi ve buna bağlı olarak düzenlenen idari değişikliklerle eyalet teşkilatından vilayet, kaza, nahiye ve köy düzeyinde yapılandırılan sisteme geçilmiştir.¹⁷ Düzenlenen nizamnameler sonucu daha önce Diyarbakır'a bağlı olan Çapakçur ve Genç kazaları Bitlis Vilayeti'ne bağlanmıştır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde ıslahat nizamnameleri tedricen belli bazı merkezlerde uygulanmaya konuldu. Daha önce Kürt beylerine tahsis edilen has, tımar ve zeametler yerli halka dağıtılarak liva ve sancak beyleri maaşa bağlanmış oldu. Halkın gelir durumlarına göre vergi toplanmaya başlandı. Yurtluk ve ocaklık sistemiyle mutasarrıf olan sancak beyleri yerinde kalarak ve merkezden bir atama yapılmayarak kendilerine maaş bağlanmış oldu.

14 BOA. İ. MSM, 1990.

15 BOA. İ. MSM, 1232-6; İ. MSM, 49/1231-2.

16 BOA. İ. MSM, 49/1231-2.

17 Talip Atalay, age, s.109.

Tanzimat Döneminde Çapakçur

Bilindiği gibi Çapakçur Süveydi beyleri tarfından uzun süre idare edilmek-teydi. Bazen de merkezi hükümet siyasi mülahazalar neticesi Çapakçur beyliğini alarak Palu Beyleri tasarrufuna verdikleri de olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman döneminde İsfahan Bey'in öldürülmesinden sonra Çapakçur beyliği Palu beyle-rinden Cemşid Bey'in oğlu Timurtaş'a tevcih edilmiştir.¹⁸ Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde Kürt beylerine verilen ahidnâme gereği her-hangi bir sancak beyi görevden alınır veyahut ölürse yerine oğlu tayin edilirdi.¹⁹ İsfahan Bey'in ölümünden sonra Maksud ve Ferruh adında iki oğlu olduğu halde tayinleri yapılmamıştır. Onların yerine Timurtaş'ın tayin edildiğini ve dört sene sonra Çapakçur beyliği tekrar İsfahan Bey'in oğlu Maksu'da verilerek tevcih be-ratının yazıldığını görmekteyiz.²⁰ 1550 yılında yazıldığı tahmin edilen Tapu Tahrir İcmal Defteri'nde İsfahan Bey'in oğlu Ferruh'a²¹ yani Timurtaş'ın sancak beyliği yaptığı dönemde Göheriz, Şeftalu ve Sekarun'a bağlı bazı köylerin tımar olarak verildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır.²² Çapakçur beyliği her ne kadar bazen yerel beylerden alınarak dışarıdan birine tevcih edilmiş ise de ekseriyet itibarıyla yerel beylerde tarafından idare edilmiş ve bu süreç Tanzimat'tan sonra da bir süre devam etmiştir.

Tanzimat döneminde Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı Çapakçur ve mülhakatında ıslahat hareketinin yapıldığını görmekteyiz. Daha önce maaş verilmeyen yerel beylere maaş bağlanmıştır. Diyarbakır'a bağlı bulunan liva, kaza ve nahiye mü-dürlüklerinin maaş miktarını gösterir cetvelde, Çapakçur, Genc, Meneşkut ve Göynük kazaları müdürlerine toplam 2000 akçelik maaş tahsis edilmiştir.²³ Yapı-lan idari düzenlemeyle birlikte bazı beylerin yeri becayiş usulüyle değiştiğini gör-mekteyiz. Bu becayişlerde bölgesinde nüfuzlu olan yerel beylerden bir kısmının maslahata mebnî yerlerinde kaldığını müşahade etmekteyiz. Becayiş edilmeyen bazı beyler arasında Süveydi beylerinden Süleyman Bey'de bulunmaktadır.

Çapakçur Emiri II. Süleyman Bey

20 Ocak 1853 tarihinde Anadolu Ser-ordusu Müşiri Seyid Muhammed, Di-yarbakır Eyalet Valisi Abdülkerim ve Defterdarı Seyid Abdullah'ın müştereken Meclis-i Vala'ya vermiş oldukları yazıda, Diyarbakır kazalarından Çapakçur ve Savur kazaları müdürleri Süleyman ve Abdullah beylerin mahalli hanedanından olmaları sebebiyle daha önce mutasarrıf oldukları yerlerde kalmalarının uygun olacağı belirtilmiştir. Her ne kadar bu uygulama yapılan yeni ıslahat yasasına aykırı gözükse de, durumun gereği bir süre daha eski usule göre, yani yurtluk

ve ocaklık vecihle yönetilmesine devam edilmiştir. Çapakçur ve Savur kazaları-nın bu süreçte istisna tutulması daha uygun alacağını Sadaret'e arz etmişlerdir. Sadaret'ten gelen olumlu cevaba istinaden Diyarbakır Eyalet Meclisi'nin aldığı karar üzerine mahalli hanedanından olan Süleyman ve Abdullah beyler bir süre daha görevlerine devam etmişlerdir.²⁴

Yapılan yeni düzenlemeyle Göynük kazası Diyarbakır'dan alınarak Erzurum'a bağlanmıştır (20 Ocak 1853). Bu idari değişiklik üzerine Çapakçur Bey'i Sü-leyman Bey mağduriyetini ifade etmek üzere Diyarbakır Eyalet Valisi Ali Rıza Paşa'ya yazmış olduğu arzuhalinde şu ifadelere yer vermiştir:

Diyarbakır Eyaleti dâhilinde Göynük kazası aşar-ı şer'îye ve sair vergilerini 47.500 kuruş bedel üzerinden iltizamen üzerime almıştım. Ayrıca, adı geçen Göynük kaza-sı, Erzurum eyaletine ilhak edildiğinden öşür vergisini ve diğer vergileri tahsil ede-medim, zikredilen meblağın tamamını Diyarbakır Eyaleti Mal Sandığı'na ödedim. Bu hususta mağduriyete uğramış olduğumdan ödemiş olduğum meblağın tamamı-nı tarafıma ödenmesini arz eylerim.

Ali Rıza Paşa, bunun üzerine, Çapakçur Beyi Süleyman Bey'in gerçekten aşar vergisini tahsil etmeden Göynük kazası Erzurum Eyaleti'ne ilhak edilmişse ödemiş olduğu meblağın kendisine iade edilmesi talimatını vermiştir.²⁵

Tanzimat gereği olarak yapılan yeni düzenleme ile peyderpey mahalli hane-danların yetkisini kırmak, mali kaynaklarını azaltmak ve halk üzerindeki nüfuz ve hâkimiyetini zayıflatmak amacıyla bazı düzenlemeler yapılmak istenmiştir.

11. 01. 1853 tarihinde Merkezi hükümet idari yapıda yeni bir düzenlenme yapmıştır. Diyarbakır'a bağlı Çapakçur ve Biçar kazalarının becayiş usulüyle Süleyman Bey'in Biçar'a ve Mustafa Bey'in de Çapakçur'a tayin edilmesini ka-rara bağlamıştır. Bunu duyan halk tepki göstermiş ve asırlardan beri yerel bey-ler tarafından idare edilen ve halkın alışa geldiği bir idareciği alıp yerine bölge dışından birinin tayinine rıza göstermemişlerdir. Bunun üzerine hükümet, halkın tepkisini celp etmemek için yapılan değişiklikten vazgeçerek Süleyman Bey'in Çapakçur'da görevine devam etmesine karar vermiştir.²⁶

Çapakçur'un Palu ve Kiğı'yla Kazalarıyla Birleştirilmesi

Diyarbakır eyalet valisi ve Seraskerlik tarafından alınan karar üzerine Çapak-çur, Kiğı ve Palu kazaları kaymakamlıklarını birleştirmek ve tek kaymakamlıkla yönetilmesi hususunda Sadaret yüksek makamına arz etmişler. Diyarbakır Vila-yet Meclisi'nce alınan karar Meclis-i Vala'da etraflıca müzakere edildikten sonra Padişah'a takdim edilmiştir. Söz konusu idari değişikliğin beraberinde birçok tehli-ke ve sıkıntı meydana getireceği düşüncesiyle bu uygulamadan vazgeçilmesi için Diyarbakır Eyalet'ine gerekli tebliğ gönderilmiştir.²⁷

18 M. Mahfuz Söylemez ve Abdullah Demir, "1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Çapaçur Livası Nüfus ve İskan". Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, II. Baskı, s. 274, 288.

19 Tapkapı Sarayı Müzesi Arşivi No: E. 11696

20 BOA. Muhimme defteri, No: I, Hüküm 101, s. 28

21 Çapakçur Livası Tahrir defteri, sayfa 275'de Ferruhzâde olarak kayıt edilmiştir. Diğer bir defter-deyse Feruhşad olarak yazılmıştır. Bkz: BOA. DFE RZ. DEFTERİ NO: NO: 14, s. 803

22 M. Mahfuz Söylemez ve Abdullah Demir, age s. 275.

23 BOA. İ. MVL, 236/19.

24 BOA. İ. MVL, 7955-2.

25 BOA. A. MKT. DV, 192/78.

26 BOA. A. MKT MVL. 59/77

27 BOA. İ. MVL, 7955-2.

II. Süleyman Bey'e Rütbe Verilmesi

24 Aralık 1853 tarihinde Diyarbakır'a bağlı bulunan Çapakçur Kazası Müdürü Süleyman Bey'e Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşılık rütbesi²⁸ verilmiştir.²⁹ Böylece, Süleyman Bey uzun süre Çapakçur Kazası Müdürlüğü'nü yürütmüş ve bilahare görevden alınmıştır. 6 Şubat 1873 tarihinde Diyarbakır Vilayet Gazetesi'nde yer alan habere göre attan düşerek vefat ettiği yazılmaktadır. Süleyman Bey'in vefatından sonra mahalli hanedanlık yönetimine, yani babadan oğla geçen yönetim şekline son verilmiş, merkezi hükümet tarafından vali ve kaymakam atamaları yapılamaya başlanmıştır.³⁰

II. Süleyman Bey'in Azli

Süleyman Bey çok uzun süre Çapakçur, Meneşkut ve Göynük'te idarecilik yapmıştır. Kürdistan Eyalet Valisi Mustafa'nın Sadaret'e gönderdiği yazıda, Süleyman Bey otuz yıldır Çapakçur ve Meneşkut'da kaymakamlık görevinde bulunduğu memuriyetinin başlangıcından nihayetine kadar tahsil ettikleri vergileri tam olarak devlet hazinesine ödemediğini, aynı zamanda cinayetle de itham edildiğini, merkezi hükümet tarafından Çapakçur'a tayin edilen es-Seyyid İbrahim Şükrü'yü kabul etmeyerek üç yüz Kürt'le hükümet konağını bastıklarını, adı geçen kaymakamı Çapakçur'dan tard ettiklerini ve bazı zaptiyeleri paralamış olduklarını ve çevreye epeyce zarar verdiklerini arz etmiştir. Bundan dolayı Süleyman Bey'i azlettiklerini ve tutuklama emrini verdiklerini merkezi hükümete bildirmiştir. Süleyman Bey'in yakalanması için Kethüda Emin Ağa ile üç aza ve iki yüze yakın asker gönderdiklerini de ifade etmiştir.³¹

28. 10. 1864 tarihinde es-Seyyid İbrahim Şükrü, Çapakçur'a tayin edildikten sonra, başından geçen olayı Ahkam-ı Adliye Müşiriyeti makamına şöyle aktarmaktadır:

Daha önce Surgıcı³² kaymakamlığına tayin edilmişim bir süre görev yaptıktan sonra Çapakçur'a tayinim çıktı. Benden önce uzun süre Çapakçur asıllı Süleyman Bey'in görev yaptıklarını, fakat bu görevi sırasında birçok gelir getiren işletmelerin harap hale geldiğini ve işlevini kaybettiklerini müşahade ettim. Çapakçur'da işlevini kaybetmiş olan Boyahane Fabrikasını ve çiriş madenlerini yeniden faaliyete soktum. Çok mükemmel bir şekilde işleterek Devlet-i Aliye'ye senelik on bin ku-

28 Kapıcıbaşı: Saray kapıcılarının amiri ve büyük zabiti hakkında kullanılır bir tabirdir. Eyalet valisi olan Beylerbeyi veya vezirlere mühim ve gizli bir tebliğ yapılacağı zaman bunlardan biri vasıtasıyla yapılır. Bazı vali vezir ve sair devlet adamlarının öldürülmelerine bunlar memur edilir ve çok zaman hiçbir şüpheye meydan vermeden eldeki ferman mucibince istenilen şahsı öldürürlerdi. Kapıcıbaşılık sonradan daimi surette taşra hizmetinde bulunanlara da verilmiştir. Kapıcıbaşı unvanı bilfiil değil de rütbe olarak sancak beylerine ve ayanlara verilmiştir. Bundan başka bazı mühim hizmetlere tayin edilen şahıslarada verilmiştir. (Bkz: M:E:B M. Z. Pakalın *Tarih Deyimleri Sözlüğü* c. II. s. 167-170).

29 BOAA. MKT. NZD, 105/64.

30 Talip Atalay, "Diyar-ı Bekir Vilayet ve Gazetesi'nde Çapakçur ve Genc", *I. Bingöl Sempozyumu*, Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Yayınları, 2006. s.112.

31 BOA MVL, 677/55.

32 Sürgücü, Mardin'in Savur kazasına bağlı bir nahiyedir.

*ruşluk gelir sağladım. Bunu duyan Süleyman Bey kıskanmaya başladı. İkide bir, hükümet konağını basıyor, eşyalarımı zarar veriyor ve mallarımı zorla ellerimden alıyor. Buna rağmen hiçbir suretle teslim olmadım. Fakat ne yazık ki çektiğim bu sıkıntıya rağmen iktidarsızlığım ileri sürülerek azledildim. Görev yaptığım Çapakçur kaymakamlığından alındım. Diyarbakır'da han köşelerinde perişan bir halde geziniyorum ve bir sürü borç bataklığında sürünüyorum. Bu halime Cenab-ı Bari dahi rıza göstermediği gibi Padişah Hazretleri dahi bunu reva görmeyecektir. Cizre, Midyat, Behramki ve Silvan kazaları kaymakamlıkları açık olduğundan bu kazalardan birine tayin edilmem için Kürdistan Valisi Mustafa Paşa'ya gerekli tebligatın gönderilmesini arz ederim.*³³

II. Süleyman Bey'in Çapakçur'dan Sürgün Edilmesi

Mahalli hanedanından Çapakçur Bey'i Süleyman maslahata mebni uzun süre görevinde bırakılmıştır. Yaklaşık otuz yıl görev başında kalmıştır. Haliyle halkın şikâyetleri ve merkezden gelen emirlere riayet etmemesi hudserâne ve kendi başına hareket etmesi merkezi hükümetin gazabını celp etmiştir. Bunun üzerine Süleyman Bey'in vergi verip vermediklerine dair bütün hesapları denetim altına alınmıştır. Diyarbakır'a bağlı Çapakçur ve Meneşkut kazaları eski müdürü Süleyman Bey memuriyetinin başlangıcından bitimine kadar her iki kazanın gelirleri Muhasebe-i Umumiye tarafından denetlenmiştir. Yapılan inceleme sonucu seksen beş bin dokuz yüz elli kuruşun ödenmediği tespit edildikten sonra durum Meclisi Valayı Ahkam-ı Adliye'ye arz edilmiştir. Meclis'e sunulan mazbata görüşüldükten sonra alınan karar üzerine, Süleyman Bey'in memuriyetten men edilmesi ve bir sene müddetle Harput'a sürgün edilmesi oybirliği ile kabul edilmiştir. Çapakçur Beyi Süleyman hakkında alınan sürgün kararı mazbata ile birlikte Sultan Abdülmecid'e arz ve takdim edilmiştir. Bunun üzerine dönemin padişahı 22. 05 1865 tarihinde Süleyman Bey ve aile mensubunun yakalanarak Harput'a sürgün edilmesi ve cezasının son bulması halinde Dersaadet'e bildirmesi hususunda Seraskerlik'e, Kürdistan Eyalet Valisi Mustafa Paşa'ya ve Harput Eyalet Valisi el-Hac İzzet Paşa'ya ve Harput naibine ferman göndermiştir.³⁴

Hurşid Bey'in Sultan Abdülaziz'e Mektubu

30. 10. 1865 tarihinde Sultan Abdülaziz'e arz ettiği dilekçesinde babası Süleyman Bey ve ailesinin düştüğü dramı şu şekilde aktarmaktadır:

Diyarbakır eyaleti dahilinde, Çapakçur kazası ahalisinden Dergah-ı Ali kapıcıbaşılarında pederim Süleyman Bey uzun süre Devlet-i Aliye'de değişik hizmetlerde bulunmuş ve buna karşılık birçok kez taltife mazhar olmuştur. Son zamanlarda aleyhimize ikame edilen davalardan dolayı halk nezdinde itibarımızın kırılması, bazı garaz ve haset ehlini de sevindirmektedir. Pederim Süleyman Harput'a celp edilerek üç ay fuzuli olarak hapse atılmıştır. Bu yetmiyormuş gibi şimdi de bütün ailemizin bir sene müddetle Harput Eyaleti'ne sürgüne tâbi tutulmuştur. Bizim ailemiz büyük bir nüfusa sahip ve babam Süleyman da hasta ve yaşlı olmasından dolayı daha önce yatmış olduğu üç aylık süreyi ve orada geçirdiği üç aylık

33 BOA MVL, 691/67-2.

34 BOA MVL, 471/71.

hastalığı toplam altı aya ulaşmaktadır. Söz konusu sürenin bir senelik sürgünden sayılmasını, ayrıca ailemiz sürgünden muaf tutulmasını arz ederim. Aksi takdirde Harput'a sürgüne gönderildiğimiz takdirde ailemiz mağdur, birçoğu açlık ve sefaletten perişan olacaktır. Geride bıraktığımız menkul ve gayrimenkul mallarımız başkası tarafından müsadere edilecektir. Padişah'tan arzumuz familyamızın erkek ve hanımlarının sürgünden muaf tutulmasını ve Pederim Süleyman'ın daha önce yatmış olduğu hapsi bu bir senelik sürgünden sayarak affedilmesini lütuf ve ihsan sahibi olan kudretli padişah'tan arz ederim.³⁵ Hurşid Bey'in yazdığı dilekçesine karşılık gelen yazıda: tutukluğunun devamına ve Süleyman Bey'in sürgün süresi bitiminde de Dersaatim'e bilgi verildikten sonra salıverilmesi emrini vermiştir.³⁶

Süleyman Bey'in Vefatı

Diyarbakır Vilayet Gazetesi'nin yayınladığı haberde Çapakçur Bey'i Süleyman'ın 6 Şubat 1873 tarihinde attan düşerek vefat ettiğini haber vermektedir.³⁷ Süleyman Bey otuz sene Meneşkut, Göynük ve Çapakçur beyliğini yapmıştır. 28 10 1864 tarihinde Süleyman Bey Çapakçur beyliğinden azledilerek Harput'a sürgün edilmesi ve ellerindeki yetkilerin tamâmen alınması onu saldırgan hâle getirmiştir. Süleyman Bey Çapakçur'a tayin edilen kaymakamlar ve halkın üzerindeki hakimiyetini sürdürmek için etrafına birçok adamlarını alarak Hoşmat ve diğer yerleşim yerlerine saldırı düzenlemiş ve halkı bu yolla korkutarak hakimiyetini sağlamış olduğu Diyarbakır Şer'iyye Sicili kayıtlarından anlaşılmaktadır.³⁸

Abdülhamid ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yapılan İslahatlar İle Tayinler

Berlin Anlaşması'ndan sonra Avrupalı devletler Osmanlı'nın içişlerinde önemli rol oynamaya başladılar ve reformların bazısını dikte ettirmekten de geri durmadılar. Bölgede Ermeniler lehine mülki teşkilatta birçok yeni düzenlemeler yürürlüğe konuldu. Anadolu Vilayet-i Şarkiyesi başlığı altında 24 Temmuz 1889 tarihinde askeri, mülki ve mali konularda yeni bazı düzenlemeler yapıldı. Fransa, İngiltere ve Rusya'nın baskısı ve vermiş oldukları muhtıra sonucu Vilayet-i Sitte'de, yani Van, Bitlis, Mamuretülaziz, Diyarbakır, Erzurum ve Sivas vilayetlerinde Müslümanlara tanınan haklar Ermenilere de tanınmış oldu.³⁹ Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da nüfus nispeti oranında kaymakam, nahiye müdürleri seçilmeye başlandı.⁴⁰ Hamidiye Alayları tarafından idare edilen asayiş ve emniyet II. Meşrutiyet döneminde bu alayların lağvedilmesiyle yerine nüfus nispeti oranında Kürt ve Ermenilerden müteşekkil askeri birlikler kurulmaya başlandı. İttihad ve Teraki Hükûmeti, Abdülhamid'e taraftar olan ve azline karşı çıkan Hamidiye

Alayları ağalarının birçoğuna güvenmeyerek bölgeden sürgün etti.⁴¹ Kurulan bu yeni güvenlik biriminde Ermeniler görev alınca daha önce kendilerine karşı nahoş bazı hareketlerde bulunan Kürt beylerine karşı şiddet uygulamaya başladılar ve birçoğunu jurnallemek suretiyle intikam almaya çalıştılar. Bu durum Kürtleri çok rahatsız etmekteydi. Asırlardan beri devletin koruma görevini üstelenen Kürtler hain ilan edilerek dışlanmış ve tehciye tabi tutulmuşlardı. Dış devletlerin Ermenileri desteklemesi sonucu ıslahat adı altında büyük imtiyazlar verilmeye başlandı. Bölgede hâkim güç olan Kürtler birden mahkûm duruma düşerek hayatlarından endişe etmeye başladılar bunun neticesinde bazı bölgelerde bu ıslahat hareketine karşı çıkmıştır. Buna örnek olarak Bitlis'te Molla Selim, Irak'ta Şeyh Abdüsselam, Şemdinan'da İsmail Ağayı gösterebiliriz.

Çapakçur'da yapılan yeni idari düzenlemede Genç ve Kiğı sancaklarına gayrimüslimlerden kaymakam yardımcısı ve Vâler Nahiyesi'ne de Müdür muavini atanmıştır. Çapakçur merkezinde Ermeni nüfusu az olmasından dolayı mülkiye teşkilatında herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir.⁴²

7 Rebiulevvel 1306 tarihinde Genç sancağına bağlı Çapakçur kazası Kaymakamı Ali Zihni Efendi'nin vefat etmesi üzerine yerine üçüncü sınıftan Varto Kaymakamı Yusuf Cemil Efendi tayin edilmiştir. Daha sonra İntihab-ı Memurin Komisyonu'ndan tanzim edilen mazbata ve tercüme-i hâl evrâkı, Sadaret yüksek makamına arz ve takdim edilmiştir.

11 Ağustos 1885 tarihinde Bitlis vilayetine bağlı Çapakçur Kazası Kaymakamı Eşref Efendi Hizan'a tayin edilmiş ve Malazgird Kaymakamı Yusuf Ziya'da Çapakçur kaymakamlığına tayin edilmiştir.⁴³

Maliyede Yapılan İslahatlar

Genç Mutasarrıfı es-Seyyid İbrahim Kâmil tarafından Sadaret'e gönderilen arzuhalde, vergilerin tahsilinde yeni bir düzenlemeye gidilerek, daha önce mültezimlere ihale edilen vergilerin bu sefer sancak beylerine devredilmesi talebinde bulunulmuştur. Buna göre, her mutasarrıf kendi arazisinin öşrünü belli bir zaman zarfında maktuan, ihale ettirmesinin daha uygun olacağı belirtilmiştir. Mültezimlere verilmen öşür vergisinin mutasarrıflar eliyle toplatılması halinde, bölgede mültezimler ile halk arasında eksik olmayan düşmanlıklar da kalkmış olacağı kaydedilmiştir. Böylelikle halk da bunların baskısından kurtularak huzura kavuşmuş olacağı düşünülmüştür. Ayrıca, ticari ve zirai alanlarda halkın refah seviyesi de yükselecek, vergi tahsili kolaylaşacak ve hazineye daha fazla irat kaydedilecektir.⁴⁴

Çapakçur Ağalarından Yusuf'un, Hüseyin Rüştü Bey'i Şikâyeti

13 Temmuz 1891 tarihinde Çapakçur ümerasından Yusuf Bey, Hüseyin Rüştü Bey'in olayını şöyle aktarmaktadır:

41 BOA. D.H.MUİ, 87-1/12-(4-5).

42 BOA. Y.A. RES. 83/28.

43 BOA. İ. DH., 75954.

44 BOA. Y. E. E 131/13.

35 BOA. MVL 484/48

36 BOA. MVL 484/48

37 Talip Atalay, "Diyar-ı Bekir Vilayeti Gazetesi'nde Çapakçur ve Genç", *I. Bingöl Sempozyumu*, Tebliğ metni, Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Yayınları, 2007, s. 112; *Diyar-ı Bekir Vilayet Gazetesi*, 6 Şubat 1873, no. 180.

38 Diyarbakır Şer'iyye Sicil Defteri, no. 406, s. 13.

39 BOA. DUİT, 74-2/3-4.

40 BOA. DUİT, 74-2/1-26.

Bendeniz biraderimden aldığım yazılı bir ihbar üzerine kazamızda bulunan Çapakçur Kazası Kaymakamı Hüseyin Rüştü Efendi'den Çapakçur halkının öteden beri büyük bir baskı gördüğüne ve sürekli haksızlığa uğradığına dair bir şikâyet mektubu aldım. Gelen bu şikâyet üzerine olayları araştırdım ve gerçekten halkın büyük bir baskı altında olduğunu ve korkudan hiçbir kimsenin şikâyet etmeye cesaret edemediğini gördüm. Bunun üzerine bendeniz şikâyet dilekçesini ve arzuhalini Hazret-i Padişahımıza yazmaya cesaret ettim. Yapılan bu haksızlığı yerinden araştırmak üzere Çapakçur kazasına İdare-i Vilayet azasından bir heyetin gönderilmesini talep ettim. Bitlis Vilayeti tarafından gönderilen Üveydis Efendi tahkikat yapmak üzere geldiğinde kaymakam üzölmüşü. Adı geçen Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Rüştü'nün kendi suçunu biraderim Hurşid Bey üzerine atarak intikam alma peşinde olduğu, Çapakçur kazası halkına karşı altı yüz senedir muhafazasında bulunduğumuz bir hanedanlığımızın şeref ve haysiyetini yok etmeğe çalıştığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, biraderimin miri malını zimmetine geçirdiğini ileri sürerek ve kanuna aykırı olarak birkaç gün hapse atılmasına sebep olmuştur. Bu yetmiyormuş gibi beraberinde getirdiği askerlerle bir caninin ve eşkıyanın hanesini arar gibi evini basıp tehdit etmiştir. Evinde bulunan bazı eşya ile atını, sığırlarını ve küçükbaş hayvanlarını hükümete götürüp sorgulanmadan ve muhakeme edilmeden değerinin çok altında, kanunlara ve teamüle aykırı olarak sattırmıştır. Bu malların parasını devlete ait zimmetinde bulunan borca mahsup ettirmiştir. Bununla birlikte dört beş yaşında bulunan kızı dahi kaymakamın zulmüne uğramış, bu baskın sonucu psikolojisi bozularak hastalanmıştır.

Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Rüştü Bey'in açık bir şekilde kaza halkına böyle cebir ve istibdada başvurarak halkı bezdirmesi, Liva Mutasarrıfı Mustafa Paşa'nın baş vergisi olarak bilinen hayvan sayımı için kazada adeta çadır kurması ve bizlere karşı hiçbir şekilde iyi niyet beslememesi, halk arasında hanedanlık, iktidar ve haysiyetinden bizleri silmek ve ortadan kaldırmak istediği açıkça görölmüştür. Özellikle kaymakam aleyhine şikayette bulunan ağaları ve diğer halkı kazamıza bu olayı araştırmak üzere gelen memurlarla yüzleştirmemek, araştırmak için gelen memurları nüfuzu altına alarak bu olayı örtbas etmek istemektedir. Devlete vergi borcu bulunan veya başka şekilde borçlanmış bulunanlardan menkul veya gayrimenkul malları haczedildikten ve bir gazeteye ilan verildikten sonra malları satışa çıkarılması gerekirken, sıkıyönetim ilan etmiş gibi kanunları hiçe sayarak keyfemayeşa dilediği gibi halktan haciz etmiş olduğu hayvanları bir gün için getirtip müzayede etmeden derhal satmaktadır. Kısaca, Liva Mutasarrıfı Mustafa Paşa'nın, halka karşı olan tavır ve hareketleri dikkat çekici ve düşündürücü hareketlerdir.

Halkın kendi günlük süt ihtiyacını sağlamak için beslediği birkaç koyun ve keçiden kanunen normal vergi alınmazken onlardan dahi vergileri tahsil etmektedir.

Cenab-ı Hak sevgili Padişahımız Efendimiz Hazretleri'ne tükenmez ömürler ihsan buyursun. Adli mahkemelerin kurulmasında yegâne maksat devletine bağlı sadık kullarını refah ve güvenlerini sağlamak, halkın huzur ve saadetini temin etmektir.

Bütün işlemler ve görevler kanunlar çerçevesinde olmalı, devletin nizamına uymalı, bütün idari ve adli işler bu merkez üzerinde cereyan etmelidir. Maaalesef Çapakçur kaymakamı kendisine tevdi edilen bu mukaddes görevi kendi kötü emel ve niyetine alet ederek biraderim Hurşid Bey hakkında kanuna aykırı bu muamelelerine

bakarak artık biçare, zavallı halka karşı nasıl davranacağını tahayyül edemiyorum. Kaymakamın bu bedahetine karşı adı geçen mutasarrıf her şeyden haberi ve bilgisi olduğu hâlde, göz yumması ve sükût etmesi dikkate şayan ve düşündürücü bir olaydır.

Kaymakam aleyhinde şikâyetler vuku bulduğu günden beri kazada kalması mahzurdan salim değildir. Çapakçur halkı hakkında arz etmiş oldukları layihalar nazarı itibara alınmadığı gibi seslerine de kulak verilmemiştir. Bundan dolayı beş altı yüz seneden beri kazanmış olduğumuz bir hanedanlığın onurunu kırmışlardır. Bir eşkıyaya karşı yapılan muamelenin aynını bizlere de reva görmüşlerdir.⁴⁵

Sonuç

Çapakçur ve mülhakatı, 1515 yılında Osmanlı Devleti'ne iltihak edilmiştir. 1515'ten 1853 yılına kadar Çapakçur yurtluk ve ocaklık olarak, yani babadan oğla geçmek suretiyle yönetilmiştir. Tanzimat'tan sonra yapılan yeni düzenlemeyle Süveydi beylerinden II. Süleyman Bey Çapakçur'a kaymakam olarak nasb edilmiş ve Çapakçur ile Meneşkut ve mülhakatını otuz yıl yönetmiştir. Daha sonra bazı gerekçelerle 8 Haziran 1864 tarihinde Harput'a sürgün ve hapsedilmiştir. Bu tarihten sonra Süveydi beyleri hâkimiyeti sona ermiştir. Bu tarihten sonra Çapakçur, merkezden atanan kaza müdürleri tarafından idare edilmiştir.

Ek: Belgeler

BELGE – 1

BELGE – 1

Süleyman'ın oğlu Emir Hürşid'in Sultan Abdülaziz'e mektubudur.**Kodu: (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclis-i Vâlâ)BOA.MVL 484/8**

Tarih: 30. 10. 1865

Hakk Subhânehu ve Taala Hazretleri

Şevketli mahâbetlu kudretlu kerametlu kemal-i ma'deletlu velyü'n-ni'met-i bi-minnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerinin mübarek ve mes'ud vucud-ı merâhim âlud-ı hümyunlarını katibe-i ikdar rüzigârdan masun ve mahfuz buyursun amin ya-mu'in mübarek rikâb-ı mü'allalarına arzuhal-ı kullurıdır ki; Diyarbekir eyaleti dahilinde Çapakçur kazası ahalisinden Dergah-ı Ali Kapıcıbaşlarından pederim Süleyman Bey bendeleri müddet-i medideden beri hidemât-ı mûtaaddide-i saltanat-ı seniyyede bulunarak enva'-ı ni'am ve a'taf-ı seniyye-i hazret-i padişahiye na'il olmuş bendelerinden iken bundan mükaddem bazı garaz ve nefsaniyete mebni eyalet-i mezkureye celb üç mâh kadar fuzuli mahpusen tevkif kılındığından vaki' olan gadri bi-nihayeden tahammül edemeyüb beyne'l-akran meyanında na'il oldukları namus ve kadr u haysiyetleri heder olunduğundan şu yüzden te'sir ederek üç mah dahi esir-i firaş üzere yatdıklarına ikna olamayarak su'i hallerinden dolayı mahalli mezkurdan vurud eden mazbataya nazaran bir sene müddet ile Harput'a menfa' olmalarına dair bundan üç mah akdem ta'allük eden irade-i cenab-ı hazreti- hilafetpenahilerine imtisalen der-akab mahal-i mezkure azimet etmiş ve mîr-i muma ileyh bendelerinin sinleri atmış yetmiş tecavüz ve alilu vücud bulunduğundan ma'ada familyayı acizanemiz dahi kesret üzere olması ve bunların her ne kadar nakline eğerci sa'iy ve gayret olacak ise de bir taraftan suret-i aher ile gelirimiz bulunmaması cihetiyle hasbe'l-vakt velhal idare-i çakeranemiz tefekkürü kullarını cümleten şaşırmış ve cenab-ı hak veliyü'n-ni'amimiz ve veliyü'n-ni'met-i alem padişahımız efendimiz hazretlerine yetmez tükenmez ömür ve ikbal inayet buyursun saye-i hazret-i şehinşahilerinde kaffe-i bendegân masadakât-nişanın mazhar-ı enva'-ı ni'am ve eltâf oldukları müsüllü pederim kullarının ihtiyarlıkları ve cümleten familya kul ve câriyelerinin dahi su'i halde inayet ve ihsan-ı hazret-i mülükane-ye eşedd-i ihtiyac ile mühtâc bulunmuş olmağla merâhim-i eltâf-ı hazret-i hilafetpenahilerinden mercuv ve mütazarı'dır ki ber vechi muharrer pederim kullarının hakkında kat' olunan bir sene müddetlerine bedel olmak üzere salifu'z-zikre canib-i eyaletde üç mah tevkifan kaldığına ve ol-sebebden üç mah dahi hastalığı vuku'uyla altı ay müddet-i mezkure iblağıyla ol-vechle şem'i hânedan-ı kemterânemizin müceddeden firuzan buyurulması mücerred irade-i katı'a-i şehinşahilerinin mûta'allik ve şerefsuduruyla çerağ enver çerağ buyurulması babında ve herhalde emr u ferman lütuf ve ihsan şevketli mahâbetlu küdretlu kerametlu kamal-i ma'deletlu padişah-ı alempenah efendimiz hazretlerindir fi 4 Rebiulevvel 1282

Emr-i ali kaydı

Asakir-i nizamiye-i şahanem müşiranından Kürdistan eyaleti valisi olub birinci rütbe mecdi ve ikinci rütbe Osmani nişan-ı Zişanlarını ha'iz ve hamil olan vezirim Mustafa Paşa ve Harput eyaleti valisi olub mecdi nişan-ı zışanının keزالik birincisini haiz ve hamil olan vezirim el-Hac İzzet Paşa iclaluhumaya ve Harput naibine Diyarbekir'e müzaf Çapakçur ve Meneşkut kazaları müdür-ı sabıkı Süleyman Bey'in

kaza-i mezkure bidayet-i me'muriyetinden infisaline kadar kaza-i mezbur emval-ı mütenevvi'asından inde'l-muhasebe seksan beşbin dokuz yüz elli guruş sarf-ı zimmeti tebeyyün ederek meblağı mezbur bi't-tahsil teslim-i sandık kılınmış olduğu inha olduğuna ve her ne suretle olur ise olsun zimmetine mal-ı miri geçüren veya hud ahare geçmesine müsa'ade iden mülkiye ve maliye me'murları me'muretinden tard ile üç aydan iki seneye kadar haps veyahud altı aydan üç seneye kadar nefy olunması ceza kanununname-i hümayunumun doksanıncı maddesinde müharrer bulunduğu mebni miri muma ileyhin nefy tarihinden itibaren iki sene müddetle matrud olmak yani rütbe ve me'muretiyete nail olmak üzere bir sene müddetle Harput'a nefy babında emr-i şerifim suduru Meclis-i Valayı Ahkam-ı Adliye'mden ba-mazbata ifade olunmuş ve ol-vechle icrası hususuna irade-i seniyye-i mülükane taallukuyla emr-i hümayun-ı şahanem sunuh ve sudur eylemiş olmağla senki Kürdistan valisi müşarun ileyhsin miri muma ileyhin bir sene müddetle Harput'a nefy ve irsaline mübaderet eylesin ve sizki valisi müşar ve na'ib-i muma ileyhi-masız vusulünde miri muma ileyhi bir sene müddetle Harput'da menfiyyen meks ve ikamet etdürüb ve mahal-ı ahare hareketine ira'e-i ruhsat olunmayub hitam-ı müddetinde tahliye-i sebili hususunun Meclis Ceridesi'ne ve sicil-i mahkemeye kayd ile irâd-ı vusulünü ve ba'dehu itlakının Dersaadet'ime inhâ ve iş'ara mübaderet eylesiz deyü fi evahir-i Şeval 1281 tarihinde verilen emr-i ali mukayyedir. Ferman hazret-i veliyü'l-emrindir. 10 Cemadiyelevvel 1282 ve fi 18 Teşrin-i evvel 1281

Çapakçur Kazası Eşref
Hanedanlarından Süleyman Bey
Kullarının Mahdumları
Mir Hurşid
Kulları

BELGE – 2

BELGE – 2

[Çapakçur'a bağlı Az ve Püğe nahiyleri halkının itaat ve inkiyad altına almak için Bitlis vilayetine gönderilen yazıdır.]

Kodu: (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Mektubi) BOA.(DH. MKT 1785/19

Tarihi: 26. 11. 1890

Bitlis vilayet-i behiyyesine

Çapakçur kazası mülhakatından olup yedi sekiz seneden beri da'ire-i inkiyad ve ita'atdan çıkmış olan Az Nahiyesi'nin hareket-i askeriye icrasına hâcet kalmaksızın sevk olunan kuvve-i zaptiye ile ne suretle arz-ı dahâlet ve istimân eylediklerine ve yine bu kabilden olan Püğe Nahiyesi ahalisinin dahi tedabir-i hakimâne ile da'ire-

itaate idhaline teşebbüs edildiğine ve teferruatına dâir vârid olan 24 Teşrin-i evvel 1306 tarih ve yüz dört numaralı tahrirat-ı behiyeleri mütalaa güzâr-ı âcizi olduğu bu babda masruf olan himmet te'min-i asayişe hizmet edecek asar-ı meşkureden olarak cidden şayan-ı takdîr bulunmağla hassaten beyan-ı teşekkür ve mahzuziye-te ibtidar kılındı. Ol-babda. tebyiz tarihi 12 Rabi'u'l-ahir 1308/14 Teşrin-i sani 1306

ÇAPAKÇUR KAYMAKAMI HÜSEYİN RÜŞDÜ EFENDİ HAKKINDAKİ ŞİKÂyetLER VE YAPILAN TAHKİKAT

Nevzat SAĞLAM¹

Hüseyin Rüşdü Efendi'nin Tahsili ve Kaymakamlıktan Önceki Memuriyetleri

1260 (1844–1845) yılında Erzincan'da dünyaya gelen Hüseyin Rüşdü Efendi, Kadızâde İsmail Efendi'nin oğludur. Tahsil hayatını çevresinde bulunan hocalardan hususi dersler alarak tamamlamış, kendini geliştirerek usulüne uygun Türkçe yazmayı öğrenmiş ve bu donanımı sayesinde memuriyete intisap etmiştir.

1864 yılında, henüz yirmi yaşında iken 100 kuruş maaşla Çerkez muhacirler için teşkil olunan komisyonun mektupçu kalemine kabul edilmiştir. 1866'da komisyonun lağvedilmesiyle bu görevi sona ermiş, 1867 yılında 150 kuruş maaşla Muhâcirin İdaresi'nde göreve başlamıştır. Bu görevine ilave olarak 250 kuruş maaşla Meclis-i Vâlâ Mektupçu Odası'na memur olarak tayin edilmiştir.

İcra olunan umumi maaş indirimi sırasında maaşı 208 kuruşa düşürülmüş, akabinde uhdesine hocalık rütbesi tevcih olunarak 1869 yılında mülâzemetle² Dâhiliye Nezareti Mektupçu Odası'na memur olmuştur. 1871 yılında Muhâcirin İdaresi Nüfus Kitâbeti'ne muvakkaten devam etmek üzere, bu görevine ilave olarak 500 kuruş maaşla Mektûbî-i Sadr-ı Âlî Mühimme Odası'na tayin edilmiştir. Aynı yıl icrâ olunan düzenlemede maaşı 475 kuruşa düşürülerek Mektûbî-i Sadr-ı Âlî Odası'na naklolunmuş, 1872 yılında kalemce icrâ kılınan tensikâtta aynı maaş ile Muhâcirin İdaresi Nüfus Kitâbeti'nde kalmıştır. Mart 1875'de 125 kuruş zam ile maaşı 600 kuruşa çıkarılmıştır.

1877 yılının Ağustos ayında Rumeli muhâcirlerinin işlerini yürütmek üzere kurulan komisyonun Mektupçu Odası Müsevvıdliğı'ne tayin olunmuştur. 1878 Nisan ayında 50, Temmuz ayında 100 kuruş zam ile maaşı 750 kuruşa çıkarılmış ise de, 1879 yılının Ağustosunda Maaş Tayin Komisyonunca yapılan hususi tensikâtta maaşı 500 ve aynı yıl icra olunan umumi maaş indiriminde 450 kuruşa düşürülmüştür. 1880 Şubatı'nda 50 kuruş zam ile maaşı 500 kuruşa çıkarılmışsa da Mart ayında neşrolunan Tensik-ı Maaşât Kararnâmesi gereğince maaşı 400 kuruşa indirilmiştir. 1880 Nisanı'nda terfi ederek, yapılan zamlarla 1881 Nisanı'nda maaşı 650 kuruşa çıkarılmıştır. Tekrar terfi ederek 1881 senesi Kasımı'nda 750 kuruş maaşla Muhacirin Komisyonu Mektubî Odası mümeyyizliğine tayin olunmuştur.³

1 Başbakanlık Arşivi

2 Bir memuriyete geçmek üzere bir daireye maaşsız devam etme.

3 DH. SAİD d. 4/760.

Bu memuriyetleri esnasında kendisine herhangi bir suç isnat edilmediğinden tayin ve terfilerinde bir aksama olmadığı anlaşılmaktadır.

Muhacirin Komisyonu Reisi Rıza Bey tarafından Hüseyin Rüşdü Efendi hakkında yazılan mütâlaada, "bu tercüme-i hâl varakasinda beyan olunan vukûâtın vâkıa mutâbık olduğu ve kendisinin şimdiye kadar oluşturulan komisyonların tamamında hüsn-i hizmet eylediği tarafımızdan tasdik olunur" denilmiştir (16 Aralık 1883).⁴

Hüseyin Rüşdü Efendi'nin daha önce görev yaptığı Mektûbî Dâhiliye Odası'na, Meclis-i Vâlâ Mektupçu Odası'ndan kendisine tahsis edilen 208 kuruş maaşla nakledildiği halde, Tercüme-i Ahvâl varakasinda sehven maaşı gösterilmemiş olduğundan, Kasım 1884'te resmi bir belge ile bu yanlışlık düzeltilmiştir.

Hüseyin Rüşdü Efendi, 18 Ocak 1889 tarihinde terfi ederek maaşı 850 kuruşa yükseltilmiştir.⁵

A. Hüseyin Rüşdü Efendi'nin Çapakçur Kaymakamlığı'na Tayini

Muhacirin İdaresi Mektubî Kalemî Mümeyyizi olan Hüseyin Rüşdü Efendi 4 Ocak 1890 tarihinde Bitlis Vilayeti Genç Livası'na bağlı bulunan Çapakçur Kazası'na, iktidarsızlığı sebebiyle görevinden alınan Yusuf Cemil Efendi'nin⁶ yerine 2500 kuruş maaşla kaymakam⁷ olarak tayin edilmiştir.⁸ Biyografisinden, ilk defa Çapakçur Kazası'na kaymakamlık görevi ile tayin edildiği anlaşılmaktadır.

Ancak, Hüseyin Rüşdü Efendi'nin idaresizliğinden dolayı kazanın düzen ve asâyişi bozulmuş, ahâlinin şikâyetleri sebebiyle hakkında tahkikat açılmıştır. Yapılan soruşturma sorgulamalardan hakkındaki suçlamaların ciddiyeti anlaşılmış, işten el çektilmesi ve muhakeme edilmesi gündeme gelmiştir. Bununla beraber muhakeme neticesinde suçsuz olduğuna dair kanaat oluşsa dahi, idari yönden beceriksizliği sebebiyle memuriyete devamı uygun görülmemiş ve vilayetin talebi üzerine 12 Ekim 1891 tarihinde –21 ay 26 gün kaymakamlıktan sonra– görevinden azledilmiş ve yaklaşık iki yıl açıkta kalmıştır.⁹ Aşağıda, Hüseyin Rüşdü hakkındaki gelişmeleri daha geniş bir şekilde incelemeye çalışacağız.

4 DH. SAİD d. 4/760.

5 DH. SAİD d. 4/760.

6 İ.DH 1165/91077, DH. MKT 1684/4.

7 Kaymakamlık: Osmanlı idarî ve askerî teşkilatında bazı görevliler için kullanılan bir unvan ve terimdir. Sözlükte, birinin yerine geçen, yerinin tutan, vekil, nâib anlamındaki kâim-i makamdan gelen Osmanlı merkez ve taşra teşkilatında hem terim hem unvan olarak rastlanır. Kaymakamlar Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak tayinleri bu nezaret tarafından yapılmakta idi. Kendi idarî birimlerinde önemli kararlar alabilen kaymakamların ilk sorumlu olduğu mercii bağlı bulunduğu valilikti. Osmanlıların son devirlerinde idarî teşkilat vilâyet, sancak, kaza ve nâhiye olmak üzere dört derece idi. Kazanın bugünkü karşılığı ilçedir. Tanzimat döneminde zaman zaman görevlerini kötüye kullanan kaymakamlar eski alışkanlıklarını sürdürmüşler vergi yolsuzluklarının yanı sıra hediye ve rüşvet alma işinden vazgeçememişlerdir. Ancak bu tür yolsuzluk ve usulsüzlüklerde bulunanlar halk tarafından şikâyet edilmiş, suçlu görülenler görevinden alınmıştır.

8 DH. SAİD d. 4/760.

9 DH. SAİD d. 4/760, DH. MKT.2032-46.

Kaymakam Hakkında Yapılan Şikâyetler ve Tahkikat Talebi

Hüseyin Rüşdü Efendi'nin kaymakam olarak tayininden sonra halkın huzurunun kaçtığı, baskı ve zulümlerin arttığı, şahsi menfaatleri uğruna halka eziyet etmekten çekinmediği ifade edilmektedir. Hâlbuki devletin bütün vatandaşlarının can, mal, ırz ve namuslarının korunmasına kanunların ve devlet memurlarının kefil olduğu Kanun-ı Esasîde (Anayasada), yazılı olduğu belirtilmektedir. Halkın emniyet ve asayişinin temin edilmesi, adaletin ve kanunların uygulanması esas olduğu halde, kaymakamın keyfi uygulamalarda bulunmaktadır. Ayrıca, kaymakam tarafından "merhamet kapıları kendilerine kapatılan" halkın karşılaştığı zulüm ve haksızlığın onları başka yerlere göçe mecbur edecek dereceye ulaştığından bahsedilmektedir.¹⁰

Zulüm ve baskılarından bıkmış, usanmış ve devlete (padişaha) sadakatle bağlı olarak yaşamak isteyen halk, kaymakamı şikâyete mecbur kaldığı arzu-hali kaleme alanlar tarafından ifade edilmiştir. Bunun üzerine, başta kol müdürü, muhtarlar ve ileri gelenlerin kendileri adına asaleten, halk adına da vekâleten şikâyetle bulundukları görülmektedir. Bu bağlamda, Şirnan, Fahrân, Canmerk ve Perhangök muhtar ve köylüleri, Yamaç ve Sipehkaran Nahiyesi vekilleri ile kol müdürü adıyla dokuz kişinin imzasının yer aldığı bir arzuhal vilayete verilmiştir. Ayrıca, Çapakçur Kazası ağa ve muhtarlarından bir kısmının Huzur-ı Şahane'ye telgraf çekmek üzere Palu Telgrafhanesi'ne gittikleri kaydedilmektedir.¹¹

Şikâyetlerinde de belirttikleri üzere mutasarrıflığa müracaattan bir netice alacaklarına inanmadıkları, "işlerinin kaymakamın oradaki dostları ve arkadaşları tarafından çürütüleceğini" bildiklerinden şikâyet için 9 saatlik mesafede bulunan Genç Mutasarrıflığı yerine, 36 saatlik mesafede bulunan Bitlis Vilayeti'ne gitmişlerdir. Bir kısmı da Padişaha ve Sadârete telgraf çekmek için Palu ve Harput'a gitmişlerdir.¹²

Şirnan Nâhiyesi'ne bağlı köylerden Baran Muhtarı Hüseyin, Kur Muhtarı Abdullah, Armitak Muhtarı Hüseyin, Kaledar Muhtarı Abdullah, Çekvan Muhtarı Mehmed Said, Şargen Muhtarı Şerif, Hepsor Muhtarı Ahmed ve Karaveliyan Muhtarı Mehmed tarafından verilen ifadelerde kaymakam hakkında şu şikâyetler dile getirilmektedirler: Öşür bedelleri belirlendikten sonra kaymakamın ödeyemeyecekleri miktarlarda öşürlerine zam yapmıştır Tahkikat-ı ağnam için köylere geldiğinde, hayvanların sayımını yaptırmadan ağnam-ı mektume¹³ var diyerek kendilerinden haksız paralar tahsil etmiş ve bazılarını haksız yere hapsederek rüşvet almak suretiyle serbest bırakmıştır.¹⁴

Yine Sikârân Nahiyesi köylerinden rüşvet aldığı, harcırah ve hayvan vergisi adıyla tahsil edilen paralara ait ilmühaberinin verilmediği beyan edilmektedir.

10 ŞD.1879/20-11, ŞD.1879/20-2.

11 ŞD.1879/20-11.

12 ŞD.1879/20-5., ŞD.1879/20-11., Bitlis Vilayet Salnamesi, h. 1316, s.300-301.

13 Vergiden kaçırarak için gizlenmiş.

14 ŞD.1879/20-11.

Şikâyet evrakında, kimlerden ne kadar tahsilât yapıldığı, nelerin alındığı ayrıntılı olarak gösterilmektedir.¹⁵

Çapakçur ümerasından Yusuf Ziya Bey, vilayete yazdığı arzuhalde, zulüm ve yolsuzlukları herkes tarafından bilinen kaymakamın şikâyet etmemeleri için halkı baskı ve tehditlerle sindirdiğini kaydederek, mutasarrıfın da bu icraatlara göz yumduğuna dikkat çekilmektedir. Ayrıca, şikâyet girişimlerinin müsebbibi kardeşi Hurşid Bey olduğu gerekçesiyle Kaymakam Hüseyin Rüşdü Efendi'nin kardeşinden intikam almak maksadıyla şerefine ayaklar altına aldığı ve kanunsuz hapsettiği, baskın yaparak evinde arama yaptığı, at, davar ve sair hayvanlarını hükümete götürüp düşük fiyatla sattırdığı belirtilmektedir. Daha da kötüsü, kaymakam ve adamlarının son derece sert ve dehşet verici davranışından dolayı üç dört yaşlarında olan kızının hayat ve memâtı anlaşılamayacak kalıcı bir hastalığa müptela olduğu ifade edilerek kızının bir doktora muayene ettirilmesi ve can güvenliklerinin temin edilmesi talep edilmektedir. Görevini kötüye kullanan kaymakamın görevden alınmaması durumunda işin daha da vahim sonuçlar doğuracağı belirtilmektedir.¹⁶

B. Tahkikat Memuru Tayini ve Soruşturma Yapılması

Bitlis Vilayeti İdare Meclisi, tahkikat işinin livaya havale edilmesini kendileri için emniyetli görmeyen ve vilayete müracaat eden ahalinin kaymakam hakkındaki şikâyetlerini değerlendirerek ilk tahkikatı yerinde yapmak, şikâyet konularını araştırmak ve tahkikat neticesine göre gereğini icra etmek üzere önce Vilayet İdare Meclisi Azası Ovidis Efendi'yi görevlendirmiştir. Yapılan tahkikatın eksik bulunması üzerine daha sonra Malazgirt Sabık Kaymakamı Abdulkadir Efendi görevlendirilerek Çapakçur'a gönderilmiştir.¹⁷

Ovidis Efendi, 24 Temmuz 1891 tarihinde Çapakçur zabıta memuruna yazı yazarak Talvare karyeli Hacı Süleyman'dan ağnam rüsumu olarak tahsil edilen ve ilmühaberi verilmeyen –vekili Fahranlı Molla Mahmud tarafından ifade edilen- 3000 kuruşun akıbeti hakkında malumat istemiştir.¹⁸

Zabıta memuru, hem tahsil edilen 1806 kuruş hem de daha sonra kaymakamın isteği üzerine İdare Meclisi Azası Hüsnü Bey tarafından tahsil edilen 3499 kuruşun kaza Mal Sandığı'na teslim edildiğini beyan etmiştir.¹⁹

Ayrıca Hüseyin Rüşdü Efendi'ye vergi olarak tahsil edilen paranın Mal Sandığı'na teslim edilmesi gerektiği hatırlatılarak, 24 Temmuz 1891'de Ağnam Tahkikat Memuru (Liva Müftüsü) İskender Efendi ile yapılan tahkikat sırasında tespit edilen Hacı Süleyman'a ait 1800 ağnam-ı mektûme için tahsil edilen 3000 kuruşun makbuzunun neden verilmediği sorulmuştur.²⁰

15 ŞD. 1879/20-2.

16 ŞD. 1879/20-5.

17 ŞD. 1879/20.

18 ŞD. 1879/20.

19 ŞD. 1879/20.

20 ŞD. 1879/20.

Hüseyin Rüşdü Efendi ise, "ağnam-ı mektûme" vergisi olarak tahsil edilen paranın zabıta memuru tarafından da bildirildiği gibi 3499 kuruş 20 para olduğunu ve 4 Aralık 1890 tarih ve 76 numaralı ilmühaber ile Mal Sandığı'na teslim edildiğini beyan etmiştir.²¹

Ovidis Efendi, kaymakamdan Elmalı köyünden Avani adlı şahsın kısrağını, Rus yapımı sürmeli tüfeğini aldığına ve müsadere ettiğine dair kendisine isnat edilen suçlamayla ilgili bilgi istemiştir.²²

Avani ile alacak tahsili için gittiği Elmalı köyünde karşılaştığını, fakat takip edildiğini anlayınca atını, tüfeğini ve sair eşyasını bırakarak kaçtığını söylemiştir. Tahsilât ve eşkiya takibi için gece-gündüz dolaştığı, kendisini müdafaa için tüfeği ihtiyaten bir süre yanında tuttukten sonra zaptiyeye teslim ettiğini, kısrağı da müzayedeye ile sattırıp Avani'nin borcuna mahsup ettiğini ifade etmiştir.²³

Ovidis Efendi, resmi görevlilerin yanında şikâyetle bulunan köylülerle de görüşerek ifadelerini almıştır. Bunları hazırladığı tahkikat raporunda detaylı bir şekilde anlatmaktadır.²⁴

Ovidis Efendi'nin yaptığı tahkikatın eksik bulunması üzerine muhakkik olarak tayin edilen Abdulkadir Efendi Ovidis'ten farklı olarak Çapakçur Malmüdürü Mehmed Şakir, Tahrirat Kâtibi Eyub ve Nâib Ziyaeddin Efendi'den öşür ihalesi nasıl yapıldığı hususunda ve ağnam vergisi olarak tahsil edilen paraların Mal Sandığı'na teslim edilmediğine dair iddialar hakkında malumat talep etmiştir. Verilen cevapta öşür ihalesinin bütün ilgililerin hazır olduğu bir ortamda usulüne uygun olarak yapıldığı, kaymakamın öşür miktarlarına bir akçe bile zam yapmadığı beyan edilmiştir.²⁵ Ağnam vergisi olarak tahsil edilen 3499 kuruşun Mal Sandığı'na teslim edildiği bildirilmiştir.

Abdulkadir Efendi resmi makamlardan gerekli malumatı aldıktan sonra, tahkikat çerçevesinde şikâyetle bulunan köylülerin de ifadelerini almak üzere, Genç Mutasarrıfı Mustafa Rıfkı bin Musa Fahrân Karyesi'ne gitmesinin daha uygun olacağını bildirmişse de O, Çan Karyesi'ne gitmiştir.²⁶ Diğer taraftan Fahrân Karyesi Muhtarı Mahmud bin Hacı Mehmed, Aşağı Perhangök Karyesi Muhtarı Derviş Ağa ile aynı köyden Süleyman'ın verdiği arzuhalde, Abdulkadir Efendi'nin Emirnâme-i Sâmi (Sâdâret emri) gereği Fahrân Karyesi'ne gelmesi gerekirken gelmediği, Çan Karyesi'ne gittiği bildirilmektedirler. Ayrıca, istediği birtakım kişileri yanında muhbir olarak getirerek onların ifadelerini aldığını, doğru şahitlik ve beyanda bulunacaklarını anladığı kişileri azarlayıp kovduğunu, dolayısıyla memuriyetinin gereğini yerine getirmeden savuşup gittiğini ifade edilmektedirler.²⁷

21 ŞD. 1879/20.

22 ŞD. 1879/20-8.

23 ŞD. 1879/20-8.

24 ŞD. 1879/20.

25 ŞD. 1879/20.

26 ŞD. 1879/20.

27 ŞD. 1879/20. Belgede bu iddialar şu şekilde anlatılmaktadır: "Aşağı Perhangök Muhtarı Derviş Ağa, karye-i mezkûreden Süleyman ve Fahrân Muhtarı Mahmud bin Hacı Mehmed tarafından

Diğer yandan gerek Çapakçur Kaymakamı Hamza Efendi'nin Genç Mutasarrıflığı'na gönderdiği tahriratta, gerekse Genç Mutasarrıfı Mustafa Rıfki bin Musa'nın vilayete gönderdiği yazıda Abdulkadir Efendi'nin Çan Karyesi'ne gittiği halde muhbirleri (şikâyetçileri) dinlemeden ve ifadelerini almadan döndüğü bildirilmektedir.²⁸

Buna mukabil Abdulkadir Efendi de, celplerine lüzum görülen isim ve şöhretleri yazılı on bir kişinin ayaklarına kadar birkaç defa hususi adam gönderilmesine rağmen gelmediklerini, bazılarının iddialardan haberleri olmadığı halde, Kol Müdüğü Seyfi Ağa, Fahranlı Molla Mahmud ve Süleyman Ağa tarafından kendilerine sorulmadan şahit gösterildiklerine dair bir tutanak tanzim ettirmiştir.²⁹

Kaymakamın Savunması

Kaymakam, hakkındaki suçlamaların vergi borçları sebebiyle yaptığı takibati istemeyen bozguncuların tertibi olduğunu ifade etmiştir. Öşür ihalesinin Kaza İdare Meclisi huzurunda yapıldığını, başka tâlip olmadığı için öşür bedelinin değerinin altında belirlendiğini belirtmiştir. Bu sebeple hazinenin hukukunun korunması için bir miktar daha zam yapılmasının uygun olacağı kanaatine varıldığını ifade etmiştir. Diğer yandan köylüler de tespit edilen fiyatın gerçek değerinin altında kalmasının "hürmetlerinin yerde kalması" anlamına geleceğinden bizzat kendileri İdare Meclisine müracaat ederek (rızalarıyla) gerçek değeri üzerinden fiyat belirlenmesini istediklerini beyan etmiştir.³⁰

Huzur-ı Sâmi-i Hazret-i Ekremiye (Sadârete) yazılan bir arzuhalde Çapakçur kazası sabık kaymakamı Rüşdü Efendi'nin irtikâp, zulüm ve teaddiyatı ile alakalı verilen ihbarat üzerine hakkında yapılan tahkikatın tamamlanması babında vilayetçe memur tayin edilen Abdulkadir Efendi'nin Fahrân Karyesi'ne gelerek muhbirlerin ifadelerine başvurusu gerekirken gelmeyip Çan Karyesine giderek orada istediği birtakım muhbirlerin takrirlerini zabt ile yetinmiş, daha sonra Fahrân Karyesine gelerek muhbirlerden bi hakkın şahitlik edecek olanların olduğunu anlayınca mevcut olan muhbirlerin takrirlerini almayıp şifahen takdir ve tevbih ederek memuriyetini ikmal etmeyip bırakıp savuşmuş olduğundan vilayet-i celileye gider ise lütfen ve merhameten sem ve itibar olunmayarak sadaka-i sırr-ı tâcdari olarak fukaranın hukukunun korunması için keyfiyeti vilayet-i celileye arz ve istirham eylediklerini beyan etmektedirler".

28 ŞD. 1879/20.

29 ŞD. 1879-20.

İfade vermeye gelmeyen on bir köylünün isimleri zikredildikten sonra belgede şu bilgi verilmektedir: "Yukarıda isimleri ve şöhretleri yazılı olan şahıslardan celplerine lüzum görülenler için tahkik memuru Abdulkadir Efendi tarafından Fahrân Karyeli Yusuf Hacı Mehmed'in Çan Karyesi'ne söz konusu şahısların celpleri için gönderildiği, memur-ı muma ileyh bizzat Çan Karyesine giderek üç gün ikamet ettiği halde zaptiye ve hususi adam gönderilmesine rağmen hiçbirinin ifade vermeye gelmediği, şahit gösterilenlerden hiç birinin malumat sahibi olmadığı yalnız kol müdürü Seyfi Ağa ve Fahranlı Molla Mahmud ve Süleyman Ağa tarafından merkumanların şahit gösterildiklerini bir şeyden haberlerinin olmadığını ifade ettikleri. 5 Mayıs 308 /M. 17 Mayıs 1892 tarihinde tanzim edilen mazbatada ifade edilmektedir".

İmza ve mühürler

İbrahim b. Süleyman Ağa Çan Karye'sinden Faki Ahmed b. Şeyh Mehmed,
Çan Karyesinin meclis ihtiyarı Mehmed b. Osman, Çan Karyesinin Muhtarı Ali b. Ahmed Ağa,
Süvari zabtiyesi Can Behürlü Haman Mehmed (...) karyesinden Zabıt... Mehmed,
Çapakçur Kazası'ndan ağnam... ve Katib-i zabıt... Mehmed Şükrü,
Ed-Dâi Çan Karyeli Hulefây-ı Nakşiye'den Reşadettü Şeyh Eyub Efendi,

30 ŞD.1879/20-9.

Hakkındaki iddiaların iftira ve yalandan ibaret olduğunu, borç senetlerinin sene içinde borçlarının tamamını ödeyemedikleri için alındığını, öşür bedelinden dolayı vilâyete bağlı diğer yerlerde de borçlular olduğunu beyan etmiştir. Şikâyetle bulunanların her birinin "bin türlü seyyiatı, yüklerle zimmeti" bulunması sebebiyle kanun nazarında suçlu olduklarını da ifade etmiştir.³¹

Kaymakam, önceki idare zamanında hükümet işlerine müdahale etmeye alışmış olan buradaki beylerin gariban halktan topladıkları vergileri hazineye teslim etmediklerini, zimmetlerine geçirdiklerini, halkı borçlu göstermek suretiyle kendilerine ait vergi borçlarını fakir halka yüklediklerini ifade etmektedir. Göreve geldikten sonra bu haksızlıklara son verdiğinden ve kendisine gücenen birkaç köy muhtarının masum halkı, öşür vergilerini tenzil ettirmek vadiyle kandırarak şikâyetlerine ortak ettiklerini belirtmektedir. Diğer yandan, öşür ihalesi Kaza İdare Heyeti tarafından livâdan gönderilen memurun nezaretiyle yapıldığı halde, şikâyet telgrafında sadece kendisinin suçlanmasının haksızlık olduğunu ifade etmektedir. İdare heyetinin vazifelerinden olan öşür ihalesinin, heyetten de sorulmasını ve müzayede evrakının tetkik olunmasını istemektedir.³²

Ayrıca, tahkikat süresince açıkta kalan Hüseyin Rüşdü Efendi, Vilayet'e yazdığı arzuhalde, tahkikat memurunun soruşturmayı tamamlayarak hazırladığı raporu vilayete takdim ettiğinden mağduriyetinin uzamaması için kanuni prosedürün bir an evvel neticelendirilmesini istirham etmektedir.³³

Diğer taraftan kendisine iftirada bulunan şahıslardan bazıları tahkikat memuruna ifade vermek üzere defalarca davet edilmelerine rağmen icabet etmemeleri ve ifadelerinin gecikmesi mağduriyetini artırdığından, işlemlerin hızlandırılmasını talep etmektedir.³⁴

Ovidis Efendi'nin Raporu

Ovidis Efendi tahkikat için livaya hareket ettiğini, kaymakamın baskı ve zulümlerine maruz kalan halkın şikâyet için livaya gitmeleri halinde tevkif edilmekten korktuklarını, şikâyet etmedikleri takdirde baskı ve zulümlerin artacağından endişe ettikleri için çareyi Mâbeyn-i Hümâyün'a telgraf çekmekte ve Vilayet'e müracaatta bulduklarını kaydetmektedir.

Köylülerin detaylı ifadelerinden kaymakamın fiyatı belirlendikten sonra öşürlerine rızaları olmadığı halde muhtelif miktarlarda zam yaptığı anlaşılmaktadır. Yine ağnam tahkikatı için muhtelif zamanlarda köylere giden kaymakamın köylülerin at, koyun keçi gibi hayvanlarıyla birtakım şahsi eşyalarına el koyduğu ve harmandaki hâsılatlarını telef ettiği beyan edilmektedir.³⁵

31 ŞD.1879/20-9, ŞD. 1879/20-8.

32 ŞD. 1879/20-9.

33 ŞD. 1879/20.

34 ŞD. 1879/20.

35 ŞD. 1879/20.

Diğer taraftan, ahalinin elinde şahadetnameleri olduğu halde hayvanlarını ağnam-ı mektume addederek muhtelif miktarlarda rüşvet ve haksız paralar aldığı tespit edilmektedir. Kendisine karşı gelenleri zaptiyeler nezaretinde merkeze götürüp günlerce hatta aylarca hapsedilmektedir. Kaymakamın Talvare Karyeli Hacı Süleyman'dan aldığı 3000 kuruşun sandığa teslim edilmeyerek kaymakamda kaldığı, sadece 3499,5 kuruşun sandığa teslim edildiği anlaşılmıştır.³⁶

Hülasa, kaymakamın öşür hakkında anlattıkları halkın şikâyetini tekzip ediyorsa da ahalinin ifadelerinden kaymakamın keyfi olarak zam yaptığı anlaşılmaktadır. Bu konunun aydınlatılması için vilayet merkezinde bulunan müzâyede kâimelerinin tetkikine ve kaza idare heyetinin tahkikine ihtiyaç vardır. Ancak, isyan ve ayaklanmaya yol açabilecek bir tahkikata girişmek sert tabiatlı olan bölge halkının şımarmasına sebep olacağından "hükümetin haysiyetini muhafaza için" derinlemesine tahkikattan sarf-ı nazar edildiği kaydedilmektedir. Kaymakamın görevden alınarak daha derin tahkikat yapılması ise vilayetin takdirine bağlı bulunduğundan Ovidis Efendi tarafından ifade edilmiştir.³⁷

Kaymakamın yolsuzluk ve usulsüzlüklerine Meclis-i İdare Azası Hüsnü ve Tahrirat Kâtibi İsmail Efendi'nin de ortak oldukları kaydedilerek sorgulanmak üzere celpleri gerektiği hususunda mutasarrıflığa tezkire yazılmışsa da alınan cevapta, kazada başka okuryazar olmadığı gerekçesiyle İsmail Efendi'nin; hasta olması sebebiyle de Hüsnü Bey'in sorgulanmadığı ifade ve beyan edilmiştir.³⁸

1. Abdulkadir Efendi'nin Raporu

Abdulkadir Efendi raporunda, kaymakam hakkında yapılan tahkikatta yer alan ve şikâyet konu olan suçlamalar üç ana başlık altında değerlendirilmiştir.

Birincisi, bazı köylerin öşürlerine teklif edilen ve belirlenen miktar üzerine bir miktar daha zam ve ilavede bulunarak halka cebren kabul ettirmesi hususudur.

Gerek resmi makamlardan alınan bilgilerden gerekse köylülerin ifadelerinden öşür miktarlarına gereksiz zam yapılmadığı, müzâyede sırasında değerinden noksan belirlenen öşür bedellerinin, hazinenin menfaati gözetilerek Kaza İdare Meclisi huzurunda halkın rızalarının alınmasıyla bir miktar daha arttırılmasından ibaret olduğu, anlaşılmıştır.

İkincisi, tadad-ı ağnama fesat karıştırılması, ağnam vergisi olarak tahsil edilen bir miktar paranın ilmühaberinin verilmemesi ve ağnam vergisinden dolayı bazı şahısların tevkif edildiği iddiasıdır.

Talvare Karyesi'nden ağnam vergisi olarak tahsil edilen 3499 kuruşun 3 Kasım 1890 tarih ve 76 numaralı yevmiyede kayıtlı olduğu ve ilmühaberinin verildiği Mal Müdürlüğü'nün müzekkeresinden anlaşılmıştır. Ağnam vergisi sebebiyle bazı şahısları hapsederek aldığı iddia edilen paranın da borçlarına karşılık muhtarı

36 ŞD. 1879/20.

37 ŞD. 1879/20.

38 ŞD. 1879/20-11.

eliyle sandığa yatırılan para olduğu anlaşıldığından iddialar "azviyyattan" (iftiradan) ibaret kalmaktadır.

Üçüncüsü, kaymakamın rüşvet aldığı iddiasıdır. Şenik Karyesi'nden alındığı iddia edilen 190 kuruş köy muhtarı Ahmed Ağa'ya sorulduğunda, Ahmed Ağa kaymakamın kendilerinden bir para almadığını beyan etmiştir.³⁹ Fahrhan Karyesi'ne gittiğinde hayvanlarını mektume addetmemek üzere kendilerinden 18 lira rüşvet aldığını iddia eden Fahrhanlı Molla Mahmud'u, ise ortağı Esad Efendi'nin ifadeleri yalanlamaktadır.⁴⁰

Abdulkadir Efendi raporunda, tahkikat sırasında karşılaştığı şu ayrıntılara da yer vermektedir. Tahkikat için Çapakçur'a gittiğini, kaymakamlığa müracaat ederek ifadesi alınacakların isimlerini verdiğini, fakat belirlenen günde kimsenin gelmediğini, kaydetmektedir. Gönderilen celp memurlarına, bazı şahıslar kendilerine sorulacak hususlarda malumatları olmadığını, beyan ederek gelmemişlerdir. Köyde yirmi gün kaldığı halde ifade vermek için gelen olmadığını, kaymakamı şikâyet edenler arasında bulunan kişilerden bazılarının cinayet, eşkıyalık ve benzeri suçlar sebebiyle arandıkları için kaza merkezine asla gelemeyeceklerini kaydetmektedir.⁴¹

Diğer yandan, bu şahıslardan korkan köylülerin hakikati söylemekten çekindiklerini, kaymakamı şikâyet edenlerin, iddialarını ispat için muhbir gösterdikleri şahısları kendi istekleri doğrultusunda ifade vermeleri için alenen tehdit ettiklerini kaydetmektedir. Bir kısmının ise ismi var cismi yok kimseler olduğunu, şikâyetlerin esasen kaymakamdan ayrılan seçkinlerin gazez ve tahrikâtı olduğunu beyan etmektedir.⁴²

Raporların Vilayet ve Şûrâ-yı Devlet Tarafından Değerlendirilmesi

Ovidis Efendi'nin hazırladığı ön araştırma raporu önce Vilayet İdare Meclisi'nde değerlendirilmiştir. Raporda muhakeme edilmesi istenen kaymakam irade-i seniyye ile tayin edildiğinden, taht-ı muhakemeye alınması da ancak irade-i seniyye ile mümkün olacağı mütalaa edilmiştir. Gereği ifa edilmek üzere evrakın Dâhiliye Nezareti'ne arz ve takdimine karar verilmesi üzerine tahkikat evrakı Bitlis Valisi Mehmed Rifat imzasıyla Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmiştir.⁴³

Bahsi geçen nezarete gönderilen ve Şûrâ-yı Devlet Riyâseti Bidâyet Müdde-i Umumiği'ne havale edilen tahkikat evrakı incelenerek şu gerekçelerle eksik olduğu kanaatine varılmıştır:

Öşür miktarlarına cebren zam yapıldığı iddialarının tahkikinde, müzâyede kâimelerinin incelenmesi ve öşür ihalesine memur kazadaki diğer memurların

39 ŞD. 1879/20-C.

40 ŞD. 1879/20, DH. SAİD d. 4/760.

41 ŞD. 1879/20-C.

42 ŞD. 1879/20-C.

43 ŞD. 1879/20.

bilgilerine başvurularak tahkikat yapılması gerekirken yalnız müştekilerin ifadele-riyle iktifa edilmiştir.⁴⁴

Tadâd-ı ağnâma (vergiye esas hayvanların sayımına) fesat karıştırılarak ver-giden kaçırılan hayvanlar usulüne uygun sayılmadığı gibi, ağnam vergisi olarak tahsil edilen paranın resmi ilmühaberi verilmediği iddiası da gerektiği şekilde araştırılmadan yine müştekilerin ifadeleriyle iktifa edilerek, tahkikat eksik bırakıl-mıştır. Özellikle, ağnam vergisi olarak tahsil edilen parayı kaymakam tamamen sandığa teslim ettiği halde, meselenin hakikati mal kalemi defterine müracaat edilerek meydana çıkarılmamıştır.⁴⁵

Rüşvet iddiası ile alakalı delil ve emare bulunup bulunmadığı araştırılmadan kulaktan duyma bilgilerle iktifa edilmiş ve bu bilgilerin doğruluğu araştırılmamıştır.⁴⁶

Raporda kaymakamın muhakemesi istenmişse de, mükemmel surette tahki-kat yapılmaksızın kaymakamın muhakeme edilmesinin kanunlara aykırı olacağı kanaatine varılmış ve evrakın Bitlis Vilayeti'ne iadesinin uygun olacağı mütalaa edildiği 20 Ekim 1891 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.⁴⁷

Abdulkadir Efendi'nin hazırladığı rapor da önce Vilayet İdare Meclisi Müdde-i Umumiliği tarafından değerlendirilmiş ve Kaymakam Rüşdü Efendi'ye isnad edi-len suçlamaların nüfuz sahibi kişilerin kanunsuz davranışlarına engel olması, tahsilât konusundaki yoğun gayretleri sebebiyle bazıları tarafından kin ve ga-rez ile yapılmış iftiradan ibaret olduğu kanaatine varılmıştır. Suçsuzluğu yapılan tahkikat neticesinde sabit olan kaymakama iftirada bulunan müfteriler hakkında kanuni takibat yapılarak cezalandırılmalarının uygun olacağı düşünülmüş olmak-la beraber, konunun bir kere de Vilayet İdare Meclisi tarafından tetkik edilerek Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmesi mütalaa olunmuştur.⁴⁸

Hüseyin Rüşdü Efendi'ye ait soruşturma sonucu tanzim edilen rapor Vilayet İdare Meclisi'nde değerlendirildikten sonra Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi'ne ha-vale edilmiştir. Yapılan değerlendirme neticesinde, kaymakam hakkındaki suçla-malardan; köylerin öşürlerinin ihalesi sırasında yaptığı usulsüzlükleri halka ceb-ren kabul ettirdiği iddiasının asılsız olduğu kanaatine varılmıştır. İhalenin merkez livâdan ihaleye memur Tahrirât Müdür Muavini Abdülmecid Efendi ve Kaza İdare Meclisi marifetiyle usulüne uygun olarak yapıldığı mütalaa edilmiştir. İşin aslının, ahalinin de rızasıyla düşük olan öşür bedellerinin gerçek değerine yükseltilmesin-den ibaret olduğu, “müzâd kâimelerinin”⁴⁹ mühür ve imza edilerek kaza heyetince de tasdik edildiği anlaşılmıştır.⁵⁰

44 ŞD. 1879/20.

45 ŞD. 1879/20.

46 ŞD. 1879/20.

47 ŞD. 1879/20.

48 ŞD. 1879/20.

49 Müzâd Kâimesi: Açık artırma muamelesinin yürütüldüğü kâğıt hakkında kullanılan bir tabirdir. Bu kâğıtta açık artırmaya konu olan şeyin ne olduğu, bedelinin ne zaman ve ne suretle ödeneceği yazılıdır. PAKALIN, M. Zeki Tarih Deyimleri ve Terimleri, c. II, s. 640–641.

50 DH. SAİD d. 4/760.

Hüseyin Rüşdü Efendi'nin suçlandığı diğer bir husus, şahadetnameleri olduğu halde deftere ağnâm-ı mektûme⁵¹ olarak kaydedilerek 18 Osmanlı altını rüşvet aldığı iddiasıdır. Bu iddia ile ilgili ifadesine başvuru Esad, 18 altının kaymakama verildiğine dair bilgisi olmadığını belirtmiştir. Başka delillerin de bulunmaması sebebiyle bu konu, muhbir Molla Mahmud'un iddiası olarak kalmıştır.⁵²

Talvare Karyesi'nin ağnam tahsilâtından kaymakamın Mal Sandığı'na teslim etmediği iddia edilen 3400 kuruşun 3 Kasım 1890 tarihinde teslim edildiği res-mi kayıtlardan anlaşılmıştır. Şinik Karyesi ahalisinden alındığı beyan olunan 190 kuruşun kaymakama verildiğine dair bir delil ve emâreye rastlanmamıştır. Kay-makama isnad edilen suçlamalarla ilgili muhbir gösterilen kişilerden birçoğunun hayali şahıslar olduğu, bir kısmının da “erbab-ı haram ve hıyânetten” bulunmaları sebebiyle celp edilemedikleri gibi durumları ve konumları itibarıyla da hükümet memurlarının bu gibi muâmelatına vâkıf olabilmeleri de mümkün görünmemekte-dir. Dolayısıyla Kaymakam Hüseyin Rüşdü Efendi hakkındaki suçlamaların asıl-sız ve esassız sırf gareze dayandığı Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi tarafından mütalaa edilmiştir.⁵³

Hüseyin Rüşdü Efendi'nin suçsuzluğunun sabit olması üzerine, bürokratik usul gereği Sicill-i Ahval Komisyonu Riyâsetine, İntihâb-ı Memurin Komisyonuna ve Bitlis Vilayeti'ne malumat verilmek üzere yazı yazılmıştır.⁵⁴

İki Rapor Arasında Dikkat Çeken Farklılıklar

Aynı kişi ile ilgili tahkikat yapan iki memurun raporlarında çelişkili bazı hususlar dikkat çekmektedir. Ovidis Efendi yaptığı tahkikat sonucunda kaymakamın muhakeme edilmesi gerektiği kanaatine varırken, Abdulkadir Efendi suçsuz olduğu yönünde kanaat belirtmektedir. Ovidis'in raporunda 3000 kuruşun Mal Sandığı'na teslim edilmediği, kaymakamın yanında kaldığı ifade edilirken, diğer raporda bu paranın bahsi geçmemekte, Sandığa teslim edilen 3499 kuruş zikredilmektedir.⁵⁵

Ovidis Efendi raporunda, Tahrirat Kâtibi İsmail Efendi ile Meclis Âzâsı Hüs-nü Bey'in kaymakamın suçlarına ortak oldukları için sorgulanmaları gerektiğini kaydederken, Abdulkadir Efendi, kaymakamın kanunsuz iş yapıp yapmadığını bu şahıslara sormaktadır. Onlar da ifadelerinde kaymakamın kanuna aykırı iş yapmadığını beyan etmektedirler.⁵⁶

Ayrıca, aynı adı geçen şahısların sorgulanmak üzere celp edilmeleri gerektiği Ovidis tarafından Genç Livası Mutasarrıfı'na yazıldığında, kazada başka okur-yazar olmaması sebebiyle İsmail Efendi'nin, hasta olması gerekçesiyle de Hüs-nü Bey'in sorgulanmak üzere celp edilmediklerini görüyoruz. Buradan köylülerin

51 Ağnam-ı Mektûme: Vergiye tabi olan koyun, keçi ve sair hayvanların vergisini vermemek için gizlenmesi.

52 DH. SAİD d. 4/760.

53 DH. SAİD d. 4/760., ŞD. 1879/20-13.

54 DH. MKT.2018-53; BEO 97-7252.

55 ŞD. 1879/20-11., ŞD. 1879/20.

56 ŞD. 1879/20-11., ŞD. 1879/20.

kaymakamı şikâyet etmek için livaya neden gitmedikleri, tahkikat işinin livaya havale edilmesi durumunda “işin çürütüleceğinden” endişe etmekte ne kadar haklı oldukları anlaşılmaktadır. Diğer yandan Ovidis’in sert tabiatlı olan bölge halkının şımarmasına sebep olacağı gerekçesiyle derinlemesine tahkikat yapmaktan sarf-ı nazar ettiğini ifade etmesi de ilginçtir.⁵⁷

Ayrıca, Ovidis Efendi’nin yaptığı tahkikat, bazı makamların bilgilerine müracaat edilmediği gerekçesiyle Şûrâ-yı Devlet Müdde-i Umumiliği tarafından eksik bulunurken Abdulkadir Efendi’nin yaptığı tahkikat, gittiği köylerde muhbirlerin ifadelerini almadan döndüğü, hem köylülerin arzuhallerinde, hem Çapakçur Kaymakamı Hamza Efendi’nin mutasarrıfa gönderdiği yazıda hem de Genç Mutasarrıfı Mustafa Rıfki bin Musa’nın vilayete yazdığı yazıda beyan edilmesine rağmen eksik olarak değerlendirilmemiştir.

Hüseyin Rüşdü Efendi’nin Daha Sonraki Görevleri ve Vefatı

Rüşdü Efendi’nin biraderi, yaklaşık iki yıl devam eden tahkikat süresince açıkta kaldıktan sonra suçsuzluğu sabit olan ve Bitlis’te bulunan kardeşinin, yol masrafını tedarik ederek Dersaadet’e gelecek durumda olmadığını ifade etmektedir. Kardeşi Hüseyin Rüşdü Efendi’nin Bitlis’te açılacak bir kaymakamlığa tayin edilmesini istemektedir.⁵⁸

Hüseyin Rüşdü Efendi yapılan tahkikat neticesinde suçsuzluğunun sabit olması üzerine, 13 Temmuz 1893 tarihinde 2500 kuruş maaş ile Osman Nafiz Bey’den boşalan Bitlis Vilayeti Mutki Kazası kaymakamlığına tayin edilmiştir.⁵⁹ Mutki kaymakamı iken 1894 yılında İstanbul’da bir deprem meydana gelmiştir. Depremde evleri yıkılarak sefil olan, 7 yıldır ayrı kaldığı ailesini görmek için İstanbul’a gitmek üzere kendisine 5 ay izin verilmesini istemiştir.⁶⁰

Hüseyin Rüşdü Efendi Nuri Bey’in istifası üzerine 23 Ekim 1898 tarihinde Garzan Kaymakamlığı’na tayin edilmiş,⁶¹ bir süre sonra 12 Eylül 1899 tarihinde Ahlat kazası kaymakamlığına tayin edilmiştir. Ahlat Kaymakamı iken de 1900 yılında vefat etmiştir. Ailesi 24 Şubat 1900 tarihinde terekisinin kendilerine verilmesini istemiş ve 6 Mart 1900 tarihinde de kendilerine maaş bağlanması için Mülkiye Tekâüt Sandığı’na müracaat etmiştir.⁶²

SONUÇ

Bitlis’e bağlı Çapakçur Kazası Kaymakamı olan Yusuf Cemil Efendi’nin iktidarsızlığı sebebiyle görevden alınması üzerine kaymakam tayin edilen Hüseyin Rüşdü Efendi, burada 22 ay kadar kaymakamlık yapabilmıştır. Rüşdü Efendi’nin idaresizliğinden dolayı kazada düzen ve asayişin bozulması, halka yaptığı bas-

kı ve zulmün had safhaya ulaşması üzerine halk tarafından Vilayet’e, Mabeyn-i Hümâyûn’a ve Sadârete şikâyet edilmiştir. Kaymakamın Liva’da bulunan dostları tarafından “işlerinin çürütüleceği” ve sonuçsuz kalacağı endişesini taşıyan halk, yapılacak tahkikatın livaya havale edilmemesini istemiştir. Burada halkın kaymakamdan gördüğü baskı, zulüm ve kanunsuz muamelelerden dolayı isyana kalkışmaması, mağduriyetlerinin giderilmesi ve haklarının korunması için devlete müracaatta bulunarak şikâyet yolunu tercih etmesi önemlidir.

Hüseyin Rüşdü Efendi hakkında tahkikat yapmak üzere ilk olarak Vilayet İdare Meclisi Azası Ovidis Efendi görevlendirilmiştir. Yapılan tahkikatın Şurây-ı Devlet Savcılığı tarafından eksik bulunması üzerine, tahkikatı tamamlamak üzere Sabık Malazgirt Kaymakam Vekili Abdulkadir Efendi görevlendirilmiştir.

Hüseyin Rüşdü Efendi’ye isnad edilen suçlamalar esasen üç maddeden ibarettir. Bunlardan birincisi, köylerin öşür miktarı belirlendikten sonra cebren zam yapması, ikincisi, ahaliden bazılarını suçsuz yere haps etmesi ve rüşvet alması, üçüncüsü de vergiden gizlenen hayvanlara (ağnam-ı mektume) mahsuben tahsil ettiği vergiyi Mal Sandığı’na teslim etmemesidir.

Yapılan ilk soruşturmada suçlu bulunarak görevden alınmış ve mahkemeye sevki istenmiş ise de, ikinci tahkikat neticesinde muhâkeme edilmesini gerektirecek deliller bulunamadığı için suçsuzluğu sabit olmuştur.

Ancak, aynı şahıs hakkında soruşturma yapan iki muhakkikin birbiriyle çelişkili maddeler ihtiva eden raporlar tanzim etmeleri anlamlıdır. Kaymakamın suçlarına ortak oldukları anlaşılan Tahrirat Kâtibi İsmail Efendi ve Meclis Âzâsı Hüsnü Bey’in sorgulanmak üzere celp edilmelerine karşın, kazada başka okur-yazar olmaması sebebiyle Tahrirat Kâtibi’nin; “nâ mizâç” (hasta ruhlı) olduğu gerekçesiyle de Hüsnü Bey’in sorgulanmak üzere celp edilmediği görülmektedir.

Ayrıca Ovidis Efendi’nin yaptığı tahkikat, bazı kişilerin bilgilerine müracaat edilmediği için eksik olarak değerlendirilmiştir. Fakat Abdulkadir Efendi’nin gittiği köylerde ifadelerini aldığı şahıslar konusunda seçici davranarak ve bir kısmını dinlemeden döndüğüne dair beyanlar dikkate alınmamıştır.

Yaklaşık iki yıl devam eden tahkikat süresince açıkta kaldıktan sonra yeterli delil bulunamadığı için suçsuzluğu sabit olan Hüseyin Rüşdü Efendi sırasıyla Mutki, Garzan ve Ahlat kaymakamlıklarında bulunmuş, Ahlat Kaymakamı iken de -kesin olmamakla birlikte- 1900 yılında vefat etmiştir.

57 ŞD. 1879/20-11.

58 DH. MKT.2032-46.

59 DH. MKT.66-4 1311.M.17., İ.DH. 1305-1310.Z./22, DH. SAİD d. 4/760.

60 DH. MKT.282-16, DH. MKT 282-16 1312.Ra.12.

61 A. MKT. MMH.683-42, İ.DH. 1358/1316.C/10, DH. SAİD d. 4/760.

62 DH. MKT. 2310-51, DH. MKT. 2314-75.

EKLER**1-İSTİCVAB ÖRNEKLERİ⁶³****Ahali vekili Perhangök-i Süfla Karyesi'nden Derviş'in Alınan Takriridir,**

- S- İsmi pederinin ismi sanatın nedir, kaç yaşında ve nerelisin?
- C- İsmim Derviş, pederimin ismi Hasan Ağa sanatım hanem umuruna nezaret etmektir. Tahminen altmış yaşında varım Çapakçur'un Perhangök-i Süfla Karyesi ahalisindenim bizi istediklerinden geldim.
- S- Sizi ne için istemişler?
- C- Efendim kazamız Kaymakamı Hüseyin Rüşdü Efendi ile Meclis-i İdare Azası'ndan Hüsnü Bey ve Tahrirat Kâtibi İsmail Efendi'nin haklarımızda vuku bulan zulüm ve taaddilerinden dolayı vilayet-i celileye müracaatla haklarında iştikâ edilerek iştikâ-yı vâkıamız üzerine tahkikat memuru tayin kılınıp teşrif buyurduğunuz cihetle berây-ı tahkikat taraf-ı âlilerinden istenilerek bizler de ol-vechile geldik.
- S- İyi, Derviş Ağa kazanız kaymakamı Hüseyin Rüşdü Efendi hakkında vilayete gelinerek makam-ı vilayet-i celileye birkaç bendi havi takdim eylediğiniz istidada münderic maddeler neden ibarettir ve nasıl olmuştur keyfiyeti sıhhati veçhile muvazzahan beyan eyle.
- C- Beyan eylediğim kaymakam ve Hüsnü Bey'le İsmail Efendi kanun ve nizamâta adem-i riayetle bize zulüm ve taaddi eylediklerinden bizler de vilayete müracaatla iştikâ ve istidâ eyledik.
- S- İyi Derviş Ağa kaymakamla Hüsnü Bey ve İsmail Efendinin size eyledikleri zulüm ve taadileri nedir bir beyan eyle.
- C- Efendim kaymakam, Hüsnü Bey ve İsmail Efendi'yle 30 nefer nefer zaptiye ile tahsilât için karyelerimize gelerek bizlerden şa'ir ve fazla masarfât aldıkları gibi gece bir iki hayvan dahi keserek bu suretle tahsilât etmiş ve hem de zaman-ı tahsilâtta tahsilattan başka bizlerden fazlaca para dahi istemişlerdir.
- S- Tahsilâtta fazla sizlerden ne suretle ve ne miktar para almışlar?
- C- Zaman-ı tahsilâtta bir defada bizden yani ahalisi bulunduğum Perhangök-i Süfla Karyesi ahalisinden olarak beni işten el çektirerek 470 gurus fazla aldığını karyemiz ahalisi gelip tevatüren söylediler. Ve yine ikinci defada 300 gurus kendisine aldığını beyan ettiler ve yine üçüncü defada 200 gurus ahz eyledi. Ve bundan başka da karyemiz ahalisinden Mehmed Molla Ale'den dahi 250 gurus cebren ahz etmiş ve bir defada 270 gurus ahz eylediği gibi nice nice telkinat eylemiş ve 306 senesi zarfında da 20 adet koyun ve keçi ve toklu olarak zebh ve itlaf ettirmiş ve makam-ı vilayette layihada 100 ölçek şa'ir karyemiz ahalisinden cebri olarak ahz ü itlaf eylemiş olduğu sehven Perhangök-i Ulya Karyesi namına yazılmıştır. Şimdilik devam bundan ibarettir.

- S- İyi, Derviş Ağa karyenizden kaymakamın aldıklarını beyan eylediğin maddelerden başka daha bir diyeceğin var mıdır var ise neden ibarettir?
- C- Vilayete takdim eylediğim lâyhada bu kadarca karyemizden aldığını beyan ve tahrir eylemişim.
- S- Sizin karyenizden başka diğer karyelerden layihada olduğu gösterilen maddelerde malumatın ve yahut bir gûna davan var mıdır?
- C- Karyemizden başka Yukarı Perhangök Karyesi ahalisinden bir defada arazi keşfi cihetinden on altın ahz etmiş ve bir kere de ağnam tahkikatı sırasında dokuz altın aldığını tevatüren ahalisi söylemiş ve geçen kış mevsiminde kaymakamın tahsilâta çıktığı zamanda kaymakam ile Hüsnü Bey ve Tahrirat Kâtibi İsmail Efendilere 400 gurus rüşvet olarak verdiklerini ahalisi tevatüren söylüyorlar layihamızda bunlardan benim bir gûna diyecek ve cesaretim yoktur.
- S- Pekâlâ, Derviş Ağa kaymakamın ve gerek Hüsnü Bey'le İsmail Efendi'nin aldıkları mebaliğin iddiasına ve gerek iştikâ hakkında telgraf keşidesine sizleri ve kimi (vekil) eylemişler midir?
- C- Ahalisi bulunduğum Perhangök-i Süfla karyesi ahalisi şifahen söylemişler ki, bizim davaya kuvvetimiz yoktur fakat dava edin demeleri üzerine bizler de dava ve iştikâ ediyoruz bunda bir gûna vekâlet evrakı yoktur.
- S- İyi Derviş Ağa Perhangöklük Karyesi ahalisi celbedilerek kaymakamla davaya sizi vekil eylediklerini inkâr ediyorlarsa ne dersin?
- C- Beni muhtarlıktan kaymakam azl ederek diğerini muhtarlığa eylediğinden dolayı garazımız vardır muhtardan başka ahali gelip derler ise bizim kaymakam ile davamız yoktur ve bu beyan eylediğim paraları almamış ve hasârâtı etmemiş ve ben dahi taraflarından vekil olduğumu inkâr ederler ise hakkımda lazım gelen cezaya razıyım.
- S- İyi Derviş Ağa, kaymakamın ve gerek Hüsnü Bey'le İsmail Efendinin karyeleri ahalisine ettikleri zulüm ve taadilerinden dolayı alel-usul livaya gidip ifade ve teşki eylediniz mi?
- C- Hayır gitmedik.
- S- Alel-usul livaya gitmek lazım idi. Ne sebebe mebni gitmediniz?
- C- Biz alel-usul gidip ifade edecek idik. Azadan Hüsnü Bey'le Tahrirat Kâtibi İsmail Efendi'nin vaki olan ifadelerinde yani mutasarrıf paşanın kaymakam beye teveccühü olduğu münasebetle hakkında iştikâ ediliyor ise sizi hapis ve iz'ac diyerek o korkudan gitmedik, yoksa biz mutasarrıf paşadan memnunuz.
- S- İyi Derviş Ağa, kazanız Kaymakamı Hüseyin Rüşdü Efendi'nin hakkında olarak vilayet-i celileye verilip berây-ı tahkik tarafıma havale buyurulan evrak-ı iştikâiyede Sipehkaran Nahiyesi kurâlarından birçok paralar ve saire aldığını madde madde olarak dokuz imza ile verdiğiniz layihada beyan ve takrir edilmiş ve maddelerden yalnız iki karyeden aldığını siz de

ittifaken beyan eylediniz. Diğer maddelere dair bir gûna tafsilat beyan etmediniz bunlar için dahi bir gûna malumat ve beyanın var mıdır?

- C- Vilayet-i celileye takdim eylediğimiz layihada isimleri muharrer kuralardan kaymakamın aldıklarını istima etmiş isem de fakat nasıl ve ne suretle ahz eylediğine dair malumatım yoktur.
- S- İyi Derviş Ağa sizin vilayete takdim eylediğiniz istidada muharrer mevaddın yegân yegân iddia ve isbata hazır ve amâde olduğunuzu suret-i resmîyede beyan etmiş ve şimdi dahi Perhangök karyelerinden mâada diğer kuralardan alınanlara malumatım yoktur diyorsun buna sebep ve hikmet nedir?
- C- Göz ile görmemişim fakat kaymakam, Hüsnü Bey, İsmail Efendi üçü birlikte olarak karyelerden beyan olunan paraları ahz eylemiş olduklarının tevatüren işitmişim.
- S- Kaymakam ile Hüsnü Bey ve İsmail Efendi layihada beyan olunan paraları aldıklarını tevatüren işitmiş olduğunuzu beyan ediyorsun bunları kimlerden işitmişsin ve isimleri nedir?
- C- Tevatüren herkesten işitmişim Sipehkaran Nahiyesi kuralarından para alınmış karyeler ahalisinden işitmişim.
- S- İşittiğiniz şurada dursun karyeler ahali seni ve senin refiklerin vilayete gönderip kaymakamın hakkında iddia etmeğe dair yedinizde bir gûna vekâlet evrakı var mıdır?
- C- Yedimizde evrak yoktur. Ahali bizlere şifahen söylemişler oyunuz olur ise ahaliyi celb edin tahkik edin.
- S- Mademki kaymakam ve saire ahaliyi izrar edip bilâ mûcib para almışlar ve siz dahi ahaliye vekâleten gidip makam-ı vilayete müracaat etmişiniz. Vaki olan müracaat üzerine meclis-i idare-i vilayet kararıyla beni tahkik memuru tayin ederek buraya gelmişim. Şu dört beş gün meyanında ne ahali ve ne fukara hiçbir kimse tarafından gelip hallerini beyan edenler göremiyorum. Nasıl ki vilayete geldiğiniz şimdi de yalnız seni görüyorum. Madem ifadeniz doğru ise sizleri vekil eden ahaliyi iki güne kadar sizlerden isterim. Gelip hallerini beyan eylesinler.
- C- Size giderim ahaliye beyan ederim geldiler ise kabul şayet gelmediler ve yahut merkeze gelmeye korkarız deyu cevap ve yahut sair suretle alınacak cevabı gelir beyan ve ifade ederim.
- S- Hangi gün gelip cevap verirsin?
- C- İşbu önümüzdeki Çarşamba günü gelir her suretle ifade ve beyan ederim.
- S- Bu ifadelerin doğru olduğunu imza edip mühürler misin?
- C- Evet doğrudur imza eder mühürlerim.

(Ovidis, Perhangök-i Süfla Karyesi ahali vekili Derviş, 22 Haziran 307 ve mühür).⁶⁴

Şenbök Karyesi Muhtarı Ahmed Ağa'nın İsticvabı

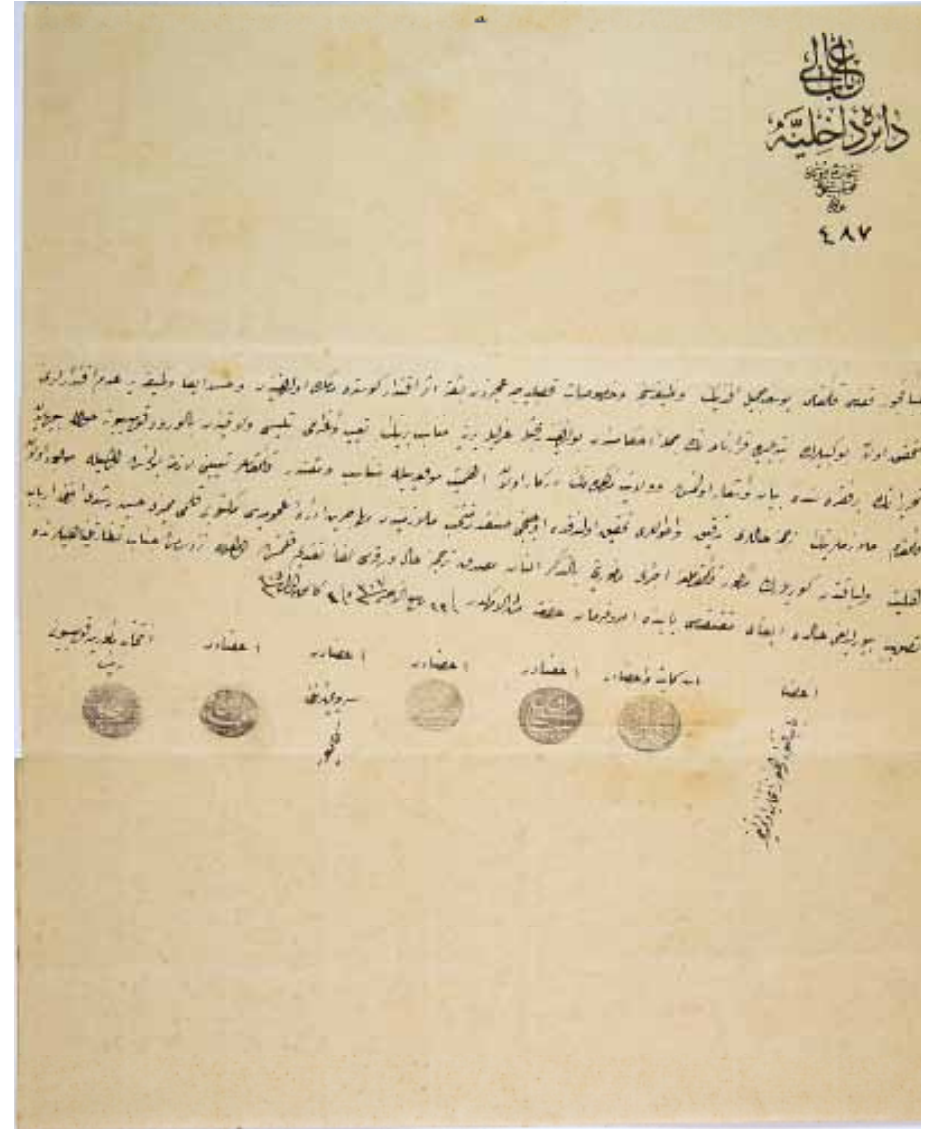
- S- İsmi ve pederinin ismi kaç yaşında nerelisin ve sanatın nedir okuryazar mısın?
- C- İsmim Ahmed babamın adı Mehmed otuz beş yaşındayım Çapakçur Kazası'nın Şenbök Karye'sin benim sanatım muhtarlıktır. Okuyup yazmak bilmem.
- S- Kaymakam H. Rüşdü Efendi 306 senesinde tahsilât için karyenize geldi mi?
- C- Çan'a gitmek üzere karyemizden savuşup at üzerinde gitti.
- S- Karyenizden geçerken ahaliden bir şey talep etti mi?
- C- Hâşâ! Karyemizden bir şey talep etmedi ve karyemize dahi oturmadı ve tahsilâtı dahi bizlerden talep etmedi.
- S- Hey Ahmed, kaymakam Çan Karyesine gitmek üzere gelip karyenizden savuşup giderken bize hiçbir şey teklif etmedi diyorsunuz. Hâlbuki karyeniz tarafından davanızın ifade ve iddiası zımında tarafınızdan Fahrân Karyeli Mahmud b. Hacı Mehmed'i vekil eylediğiniz halde merhum Mahmud gelen tahkik memuru Ovidis Efendiye vermiş olduğu takrirden kaymakam Rüşdü Efendi tahsilât zımında karyenize gelerek Hüsnü Beyle birlikte olduğu halde yüz doksan gurusu kaymakama vermek üzere sizlerden almıştır deyu vekiliniz Fahrân Karyeli Mahmud ifade etmiştir. Bunun hakikati nasıldır? Hüsnü Bey sizlerden alıp parayı kaymakama verdi mi ve Mahmud'u davanıza vekil etmiş misiniz buralarını tafsilen beyan eyle!
- C- Hâşâ! Ne kaymakam karyemize Hüsnü Bey ile gelmiş ve ne de yüz doksan gurusu para Hüsnü Bey'e teslim etmiş, Mahmud ise ilave eylemiş ve tarafımızdan dahi bir gûna merkûm vekil edilmemiştir. Eğer ki, davamız olsa idi kendimiz dava edebilirdik ve lakin aslı yoktur. İftiradan ibarettir ve yüz doksan gurusu meselesini dahi burada işittim hakikat-i hal bundan ibarettir.
- S- Takririnizi okuyup dinle muvafık ise temhir et.
- C- Okuyup dinledim kendi takririmdir mührüm olmadığı parmak basarım. (12 Nisan 308, Şenbök Karyesi Muhtarı Ahmed, Kâtip Mehmed Şükrü, Parmak izi ve Mühür).⁶⁵

Baran Karyesi Muhtarı Hüseyin'in Takriri,

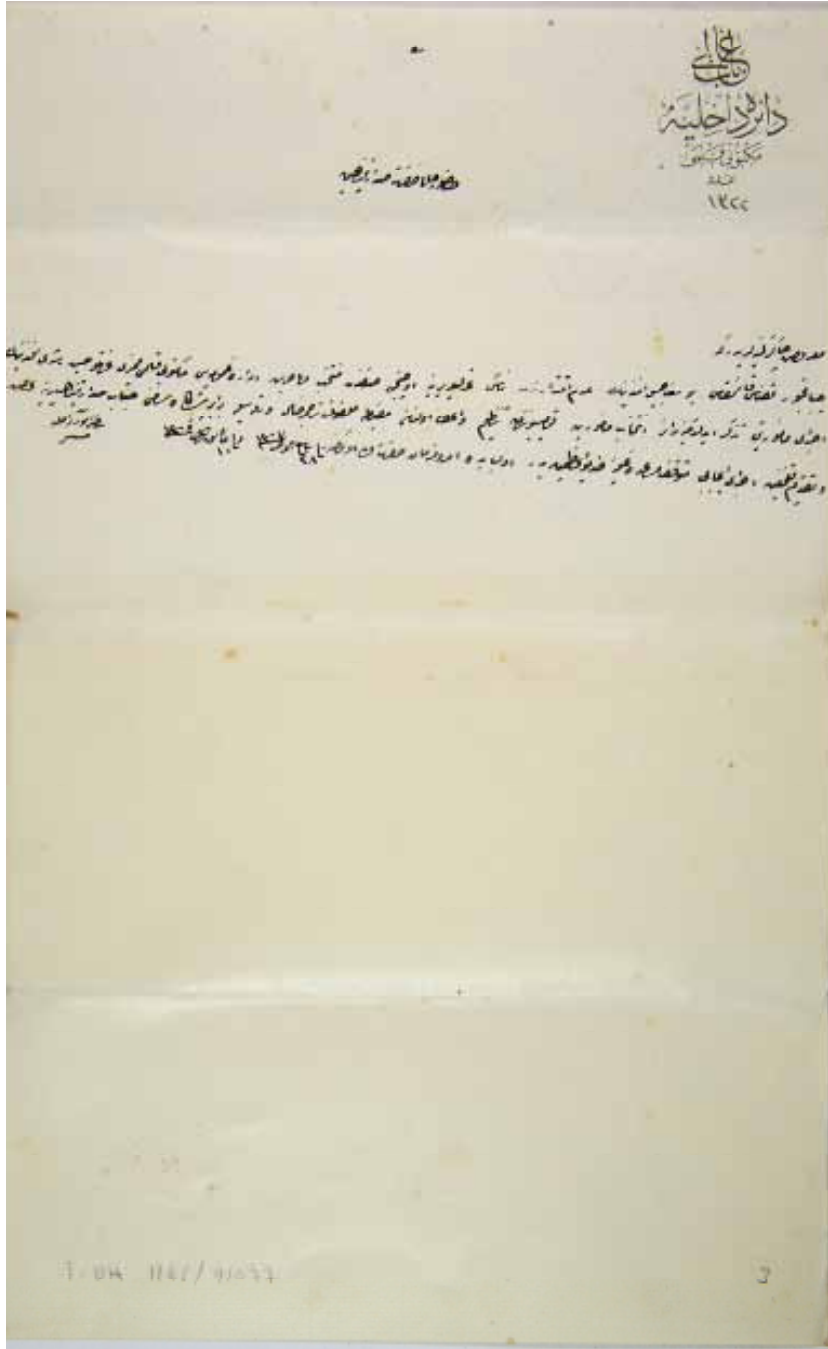
- S- Nerelisin?
- C- Şirnan Nahiyesi Baran Karye'sinden
- S- Adın?
- C- Hüseyin
- S- Baba adın?

- C- Kasım
 S- Mesleğin
 C- Rençber
 S- Yaşın
 C- 60 yaşında
 S- Mabeyn-i Hümayuna neden telgraf çektiniz? Vali Paşa beni tahkik memuru olarak görevlendirdi korkma hakikati söyle.
 C- Telgrafı ben mühürlemişim. Kaymakamı şikâyet değildi. Fakat geçen sene aşarımıza 800 guruş pey sürüp temhir eyledik, sonra 1150 guruşa cebren üzerimize kaymakam kayıt ettirdi.
 S- Müzayede pusulasında imza mührünüz var mı?
 C- Ne imza ne mühür ne de sened verdik.
 S- Neden Genç'e gidip mutasarrıfa beyan etmediniz?
 C- Fakiriz Genç'e kadar gidemeyiz.
 S- Ne masrafınız olacak?
 C- Biz gitmedik masrafımız yok. Çekvan Karyeli Mehmed b. Mahmud'u vekil eyledik gönderdik.
 S- Takririni mühürler misin?
 C- Mühür köyde, imza atarım.⁶⁶ 3 Şahit.

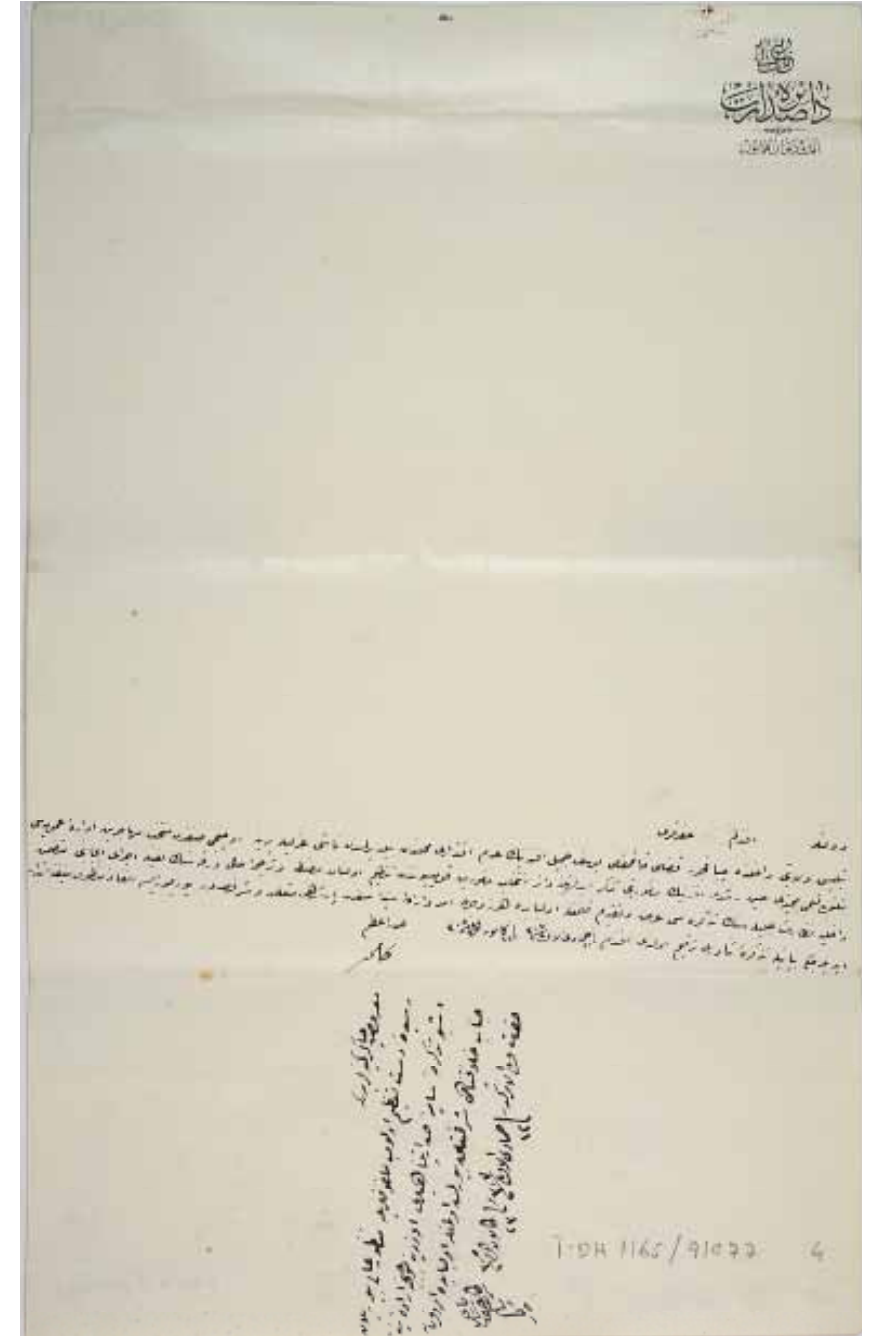
2-BELGELER

İ.DH. 1165-91077. Hüseyin Rüşdü Efendi'nin Çapakçur'a tayini hakkında Memurin Mülkiye Komisyonu'un mazbatası.

İ.DH. 1165-91077. Hüseyin Rüşdü Efendi'nin Çapakçur'a tayini hakkında Dahiliye Nezareti'nin Sadarete yazdığı yazı.

İ.DH. 1165-91077. Hüseyin Rüşdü Efendi'nin Çapakçur'a tayini hakkında İrade-i Seniyye.

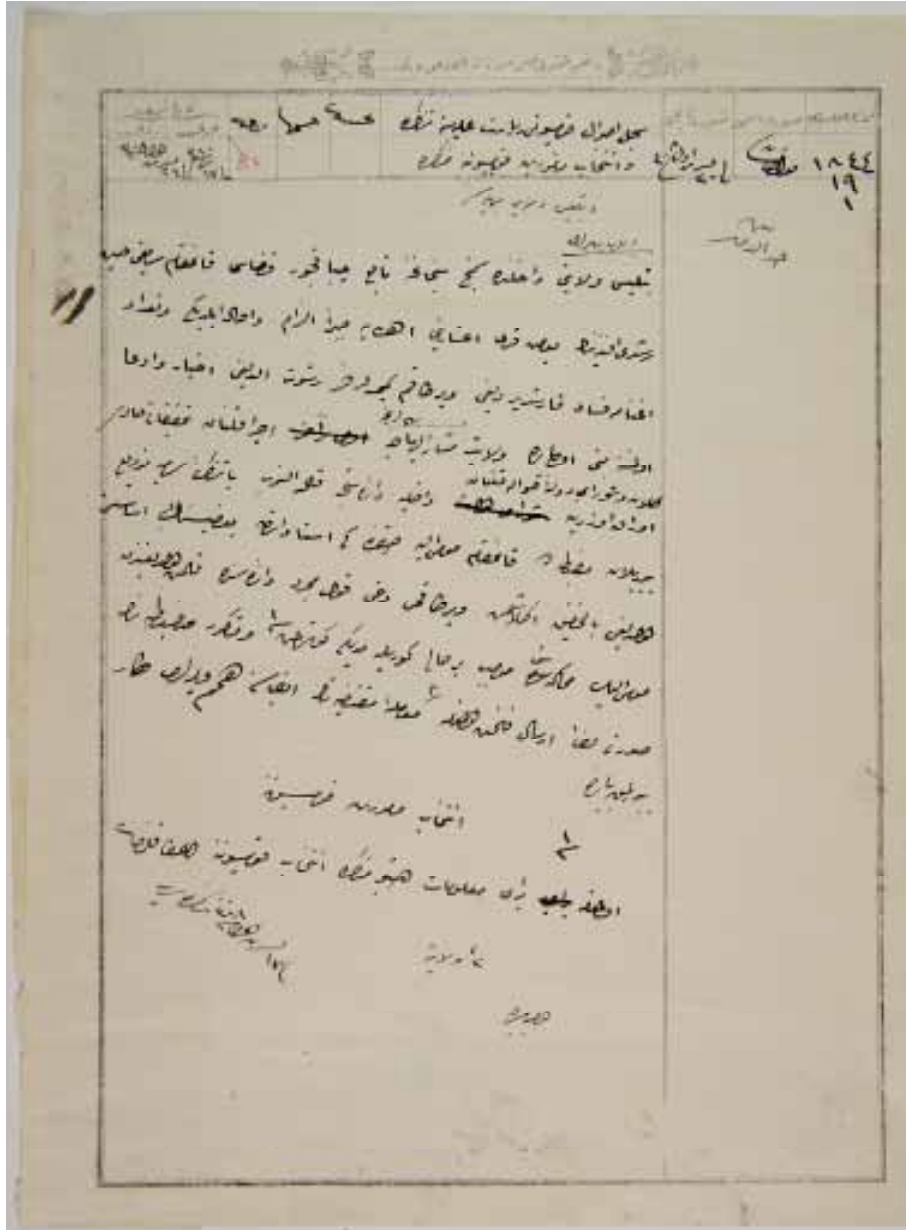

I.DH.1165-91077 Hüseyin Rüşdü Efendi'nin sicili I.

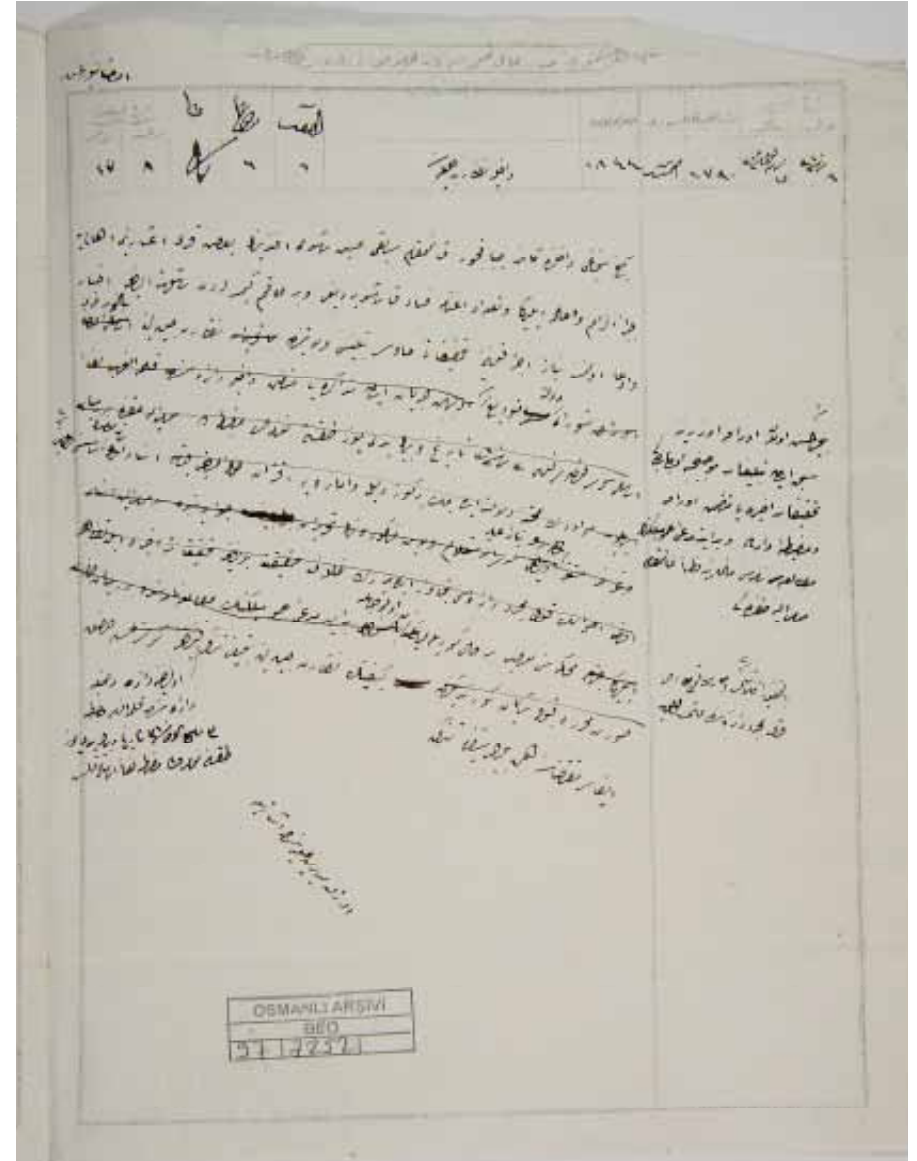

I.DH.1165-91077 Hüseyin Rüşdü Efendi'nin sicili II.

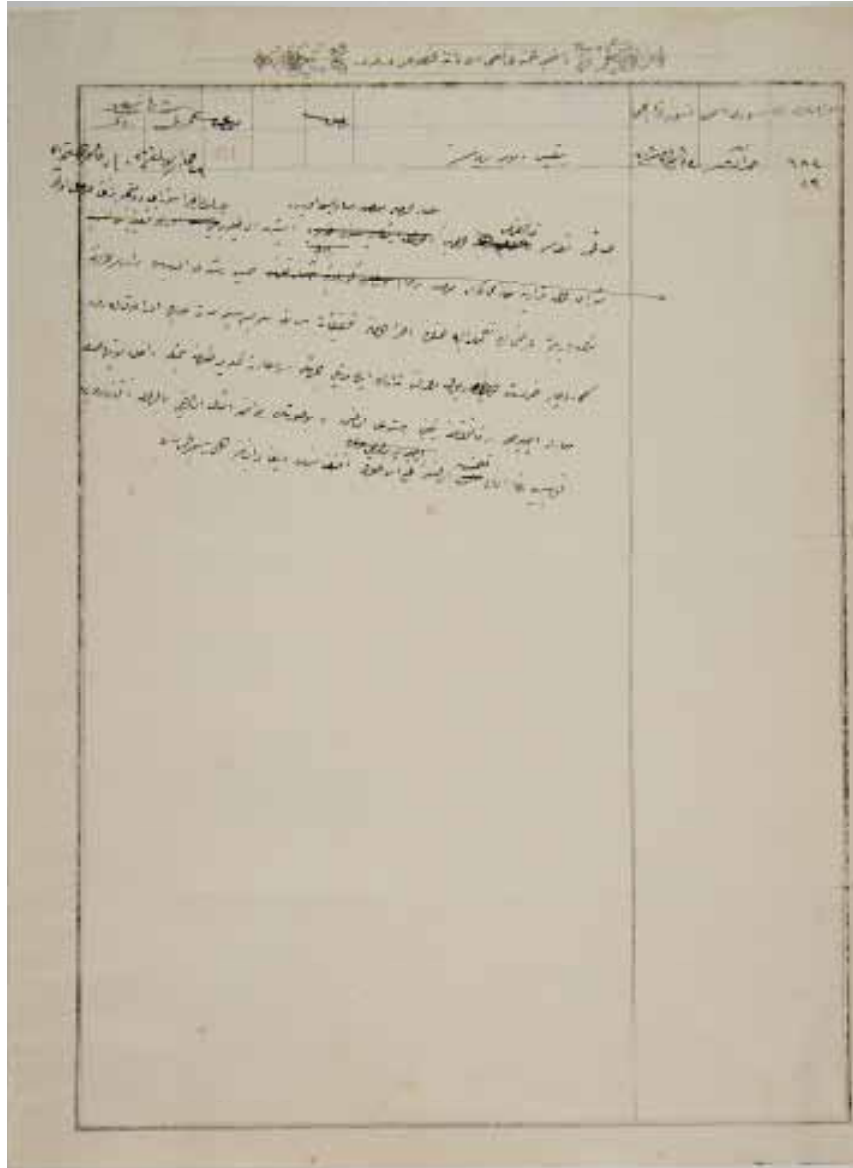

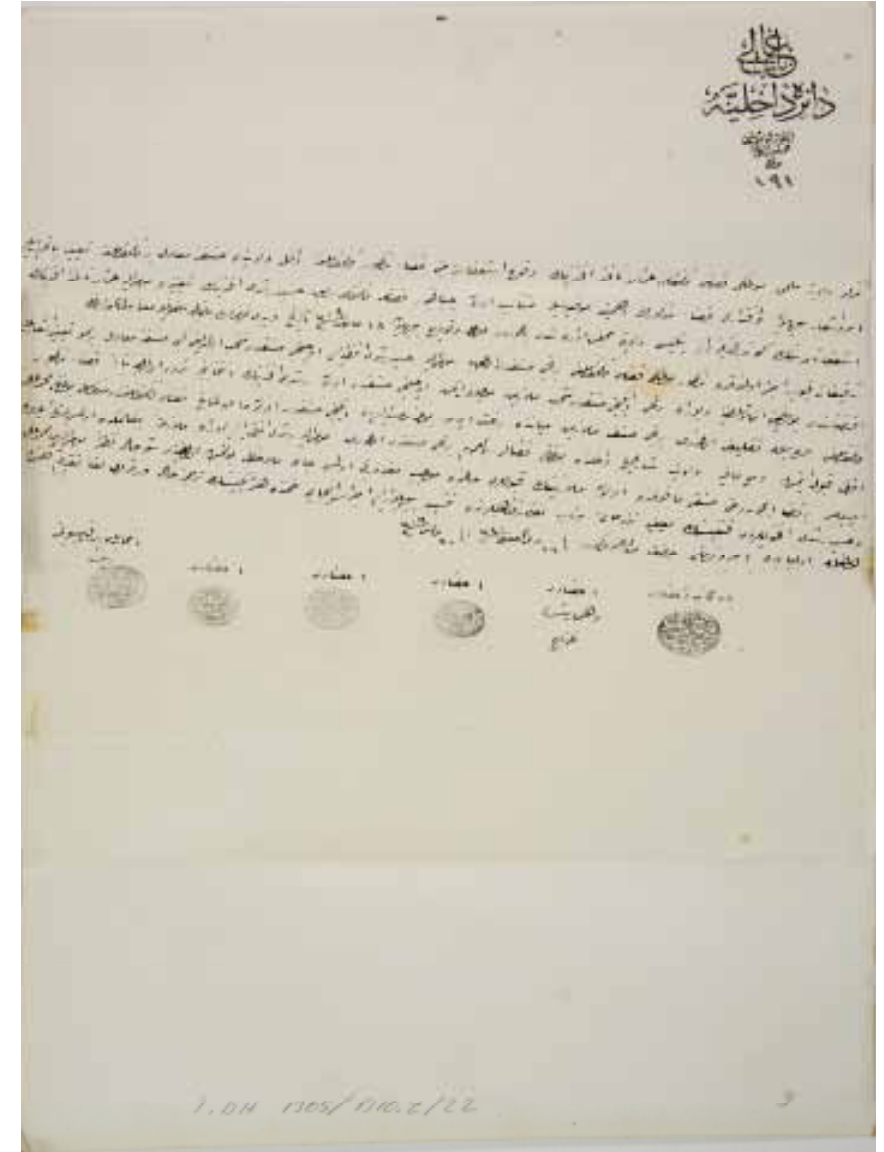
DH. MKT. 2018-53. Hüseyin Rüşdü Efendi'nin suçsuz bulunması üzerine ilgili birimlere yazılan yazı.

BEO 97-7252. Hüseyin Rüşdü Efendi'nin suçsuzluğunun sabit olduğuna dair.

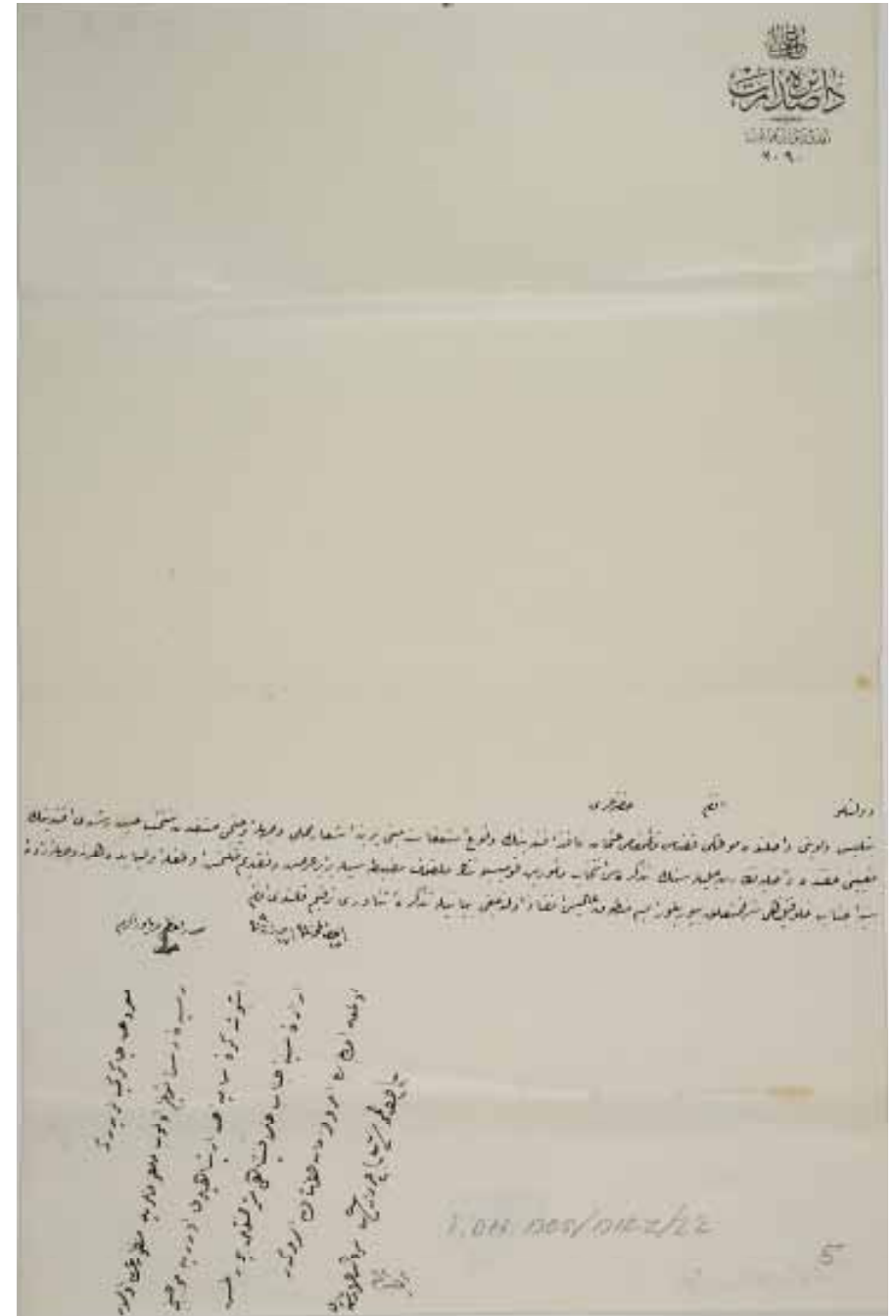
DH. MKT. 2032-46 Hüseyin Rüşdü Efendi'nin kaymakamlığa tayini hakkında biraderinin talebi.

İ.DH. 1305-1310.Z.-22. H. Rüşdü Efendi'nin Mutki Kazası kaymakamlığına tayini hakkın-
da Memurin Mülkiye Komisyonu'nun mazbatası.

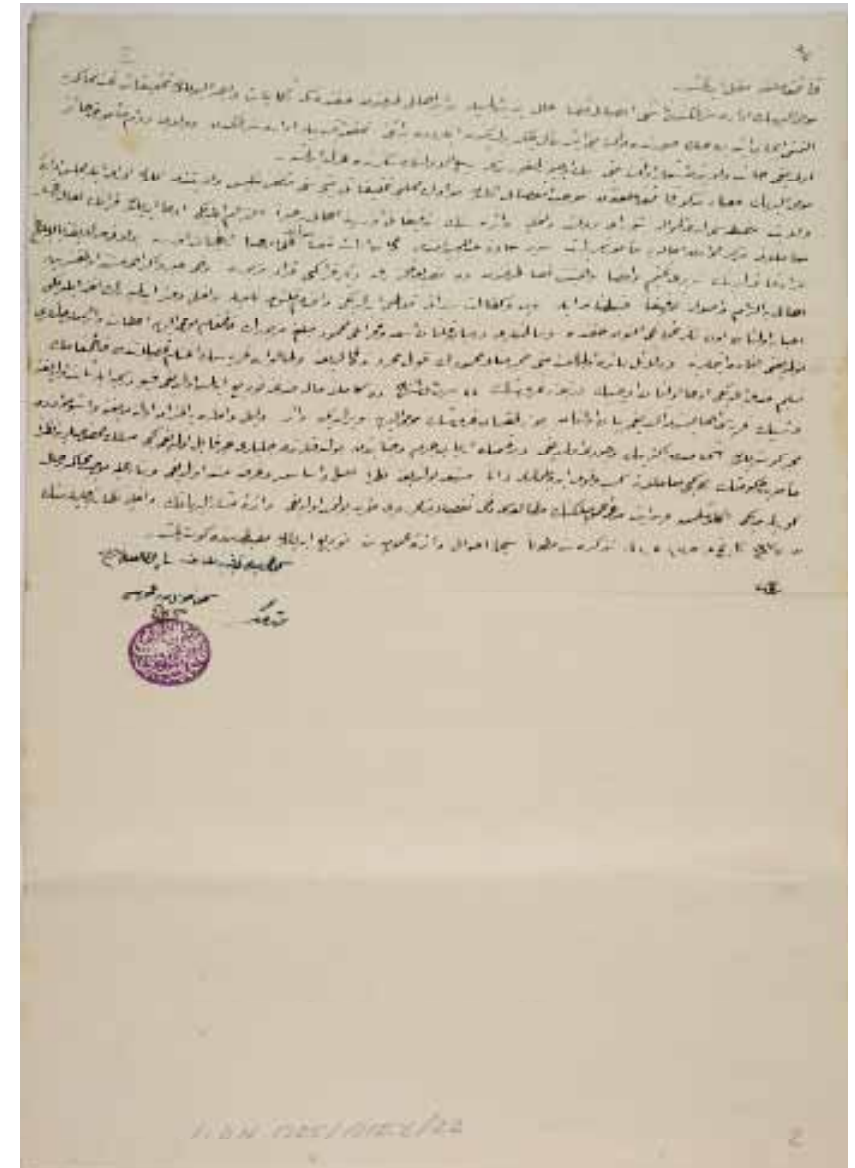
İ.DH. 1305-1310.Z.-22. Hüseyin Rüşdü Efendi'nin Mutki Kazası kaymakamlığına tayini hakkında Dâhiliye Nezareti'nin yazısı.

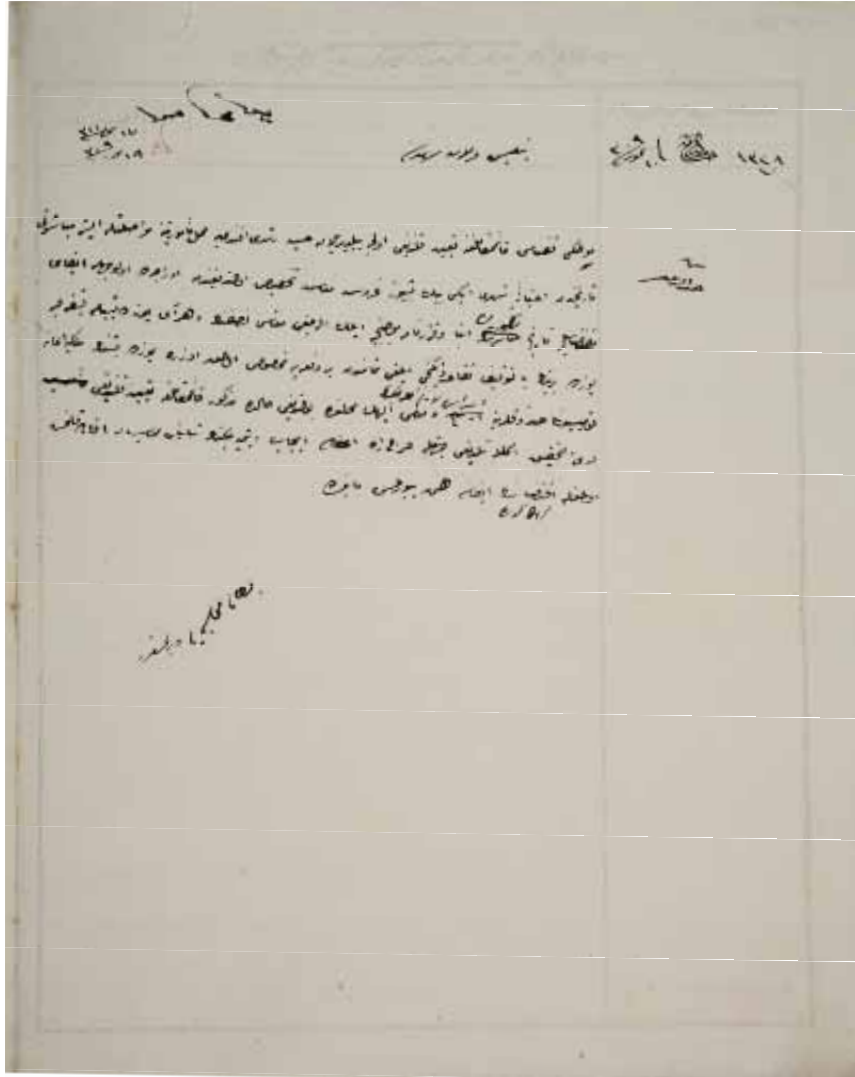
İ.DH. 1305-1310.Z.-22. Hüseyin Rüşdü Efendi'nin Mutki Kazası'na tayini hakkındaki İrade-i Seniyye.

DH. 1305-1310.Z.-22. Hüseyin Rüşdü Efendi'nin sicili I.

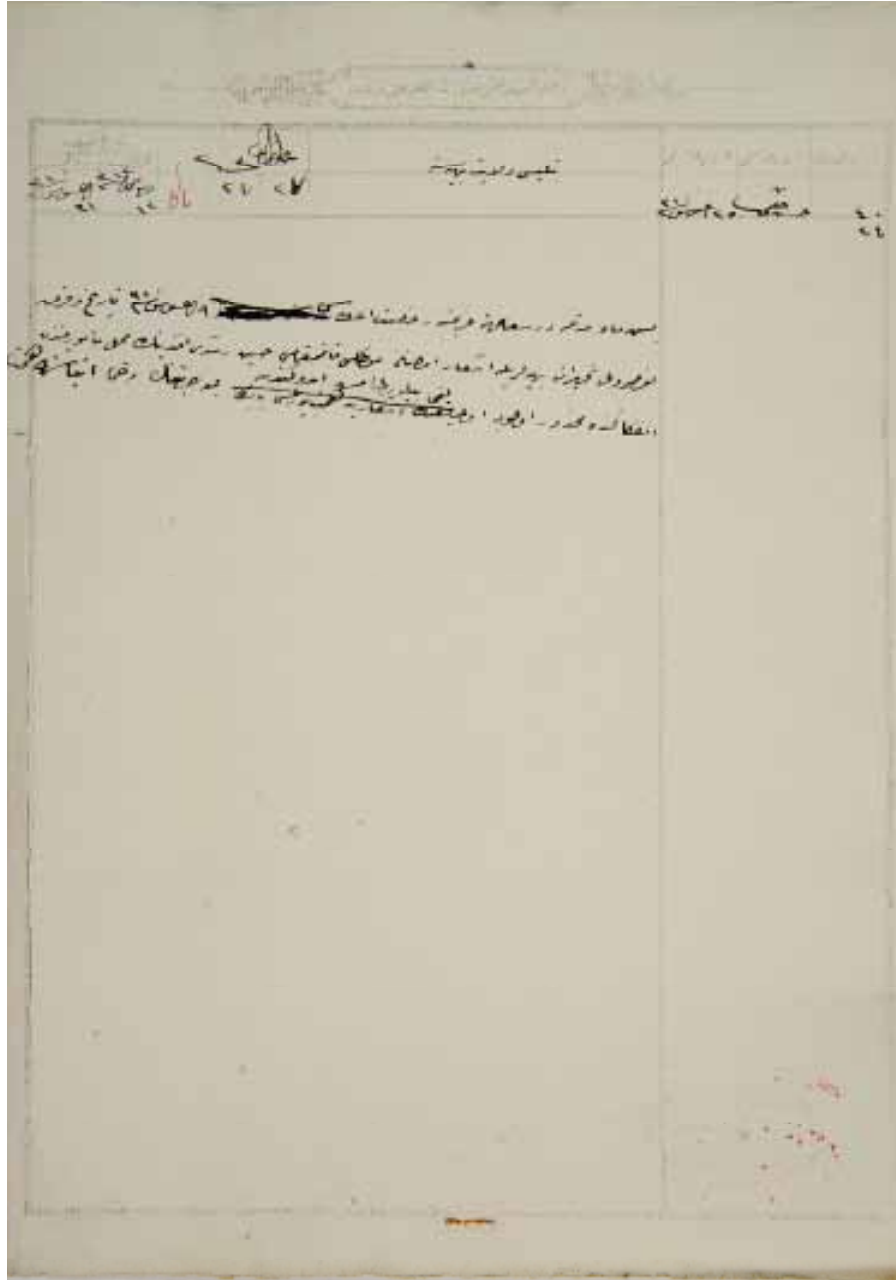
DH. 1305-1310.Z.-22. Hüseyin Rüşdü Efendi'nin sicili II

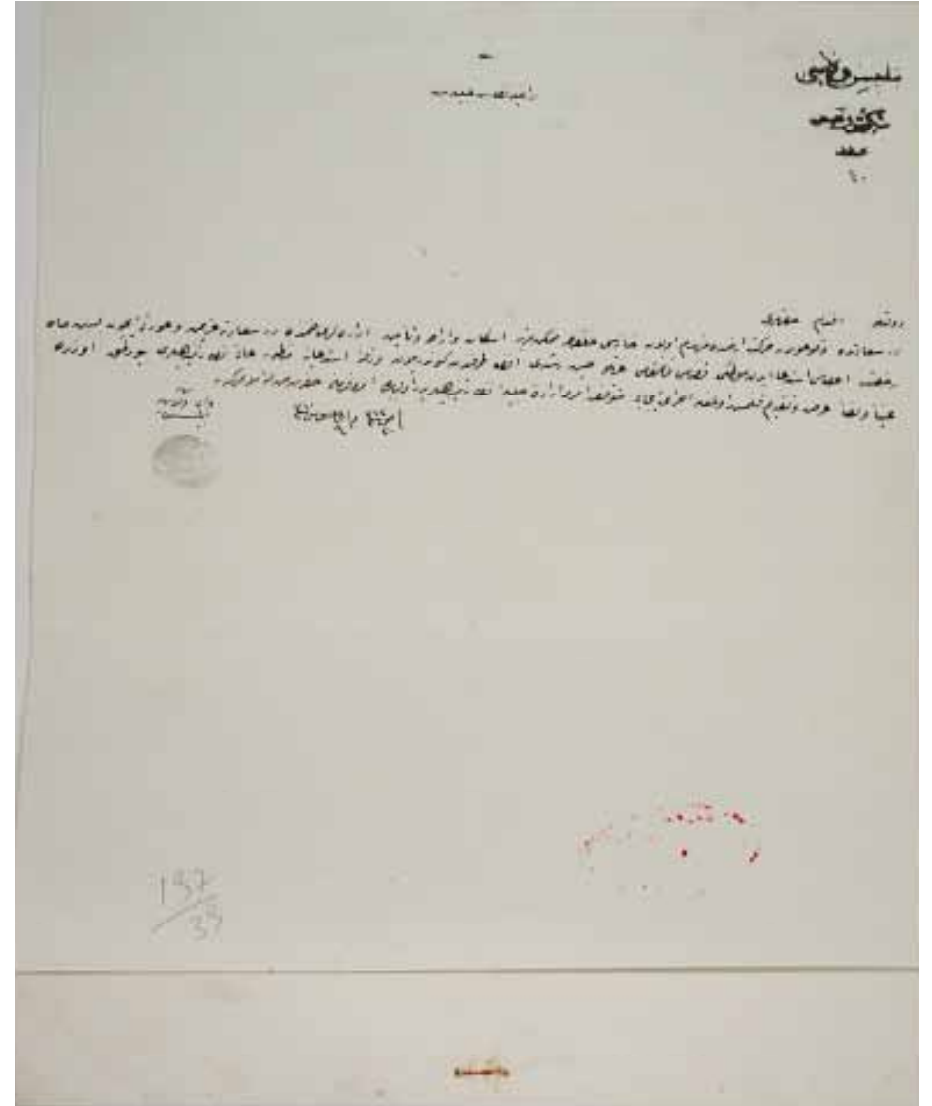
DH. MKT. 66-4 Mutki Kazası'na tayini edilen H. Rüşdü Efendi'nin maaşından Tekâüd ve İâne Sandıklarına yapılacak kesintiler.

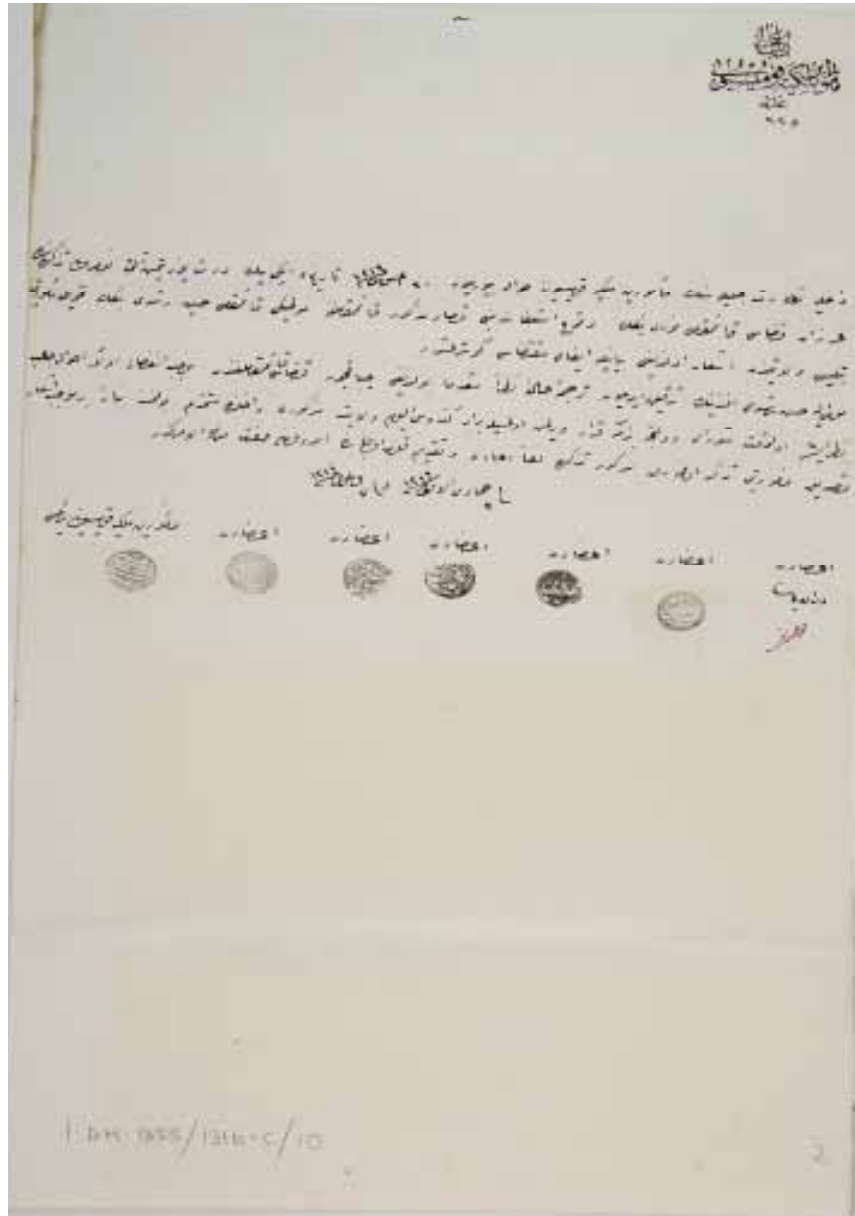
DH. MKT.282-16. Hüseyin Rüşdü Efendi'nin İstanbul'da vuku bulan deprem üzerine İstanbul'a gitmek için izin talebi.

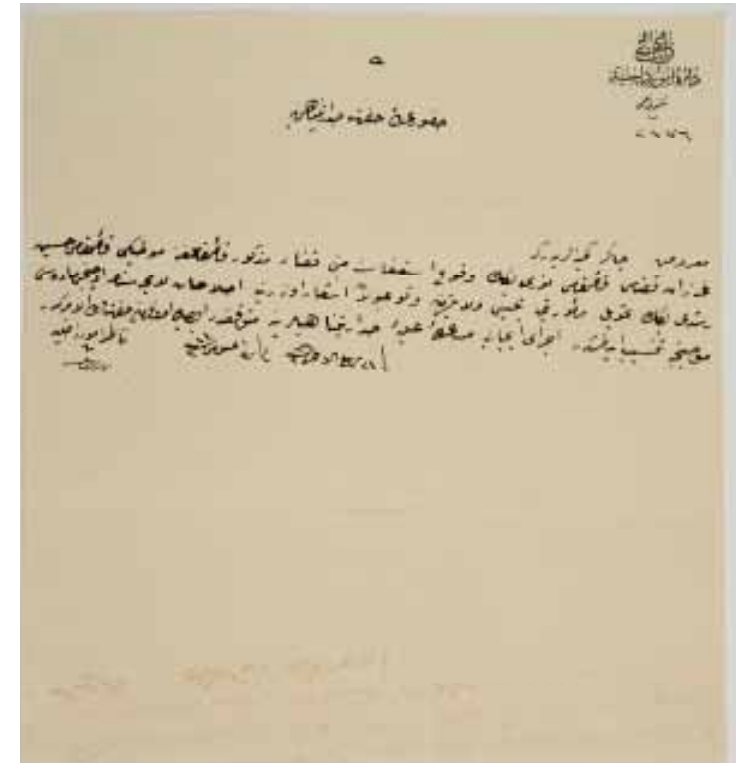
DH. MKT.282-16. H. Rüştü Efendi'nin İstanbul'a gitmesinde bir sakınca olup olmadığı.

DH. MKT.282-16. İstanbul'a gitmek üzere izin talebinde bulunan Hüseyin Rüştü Efendi'nin Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazısı.

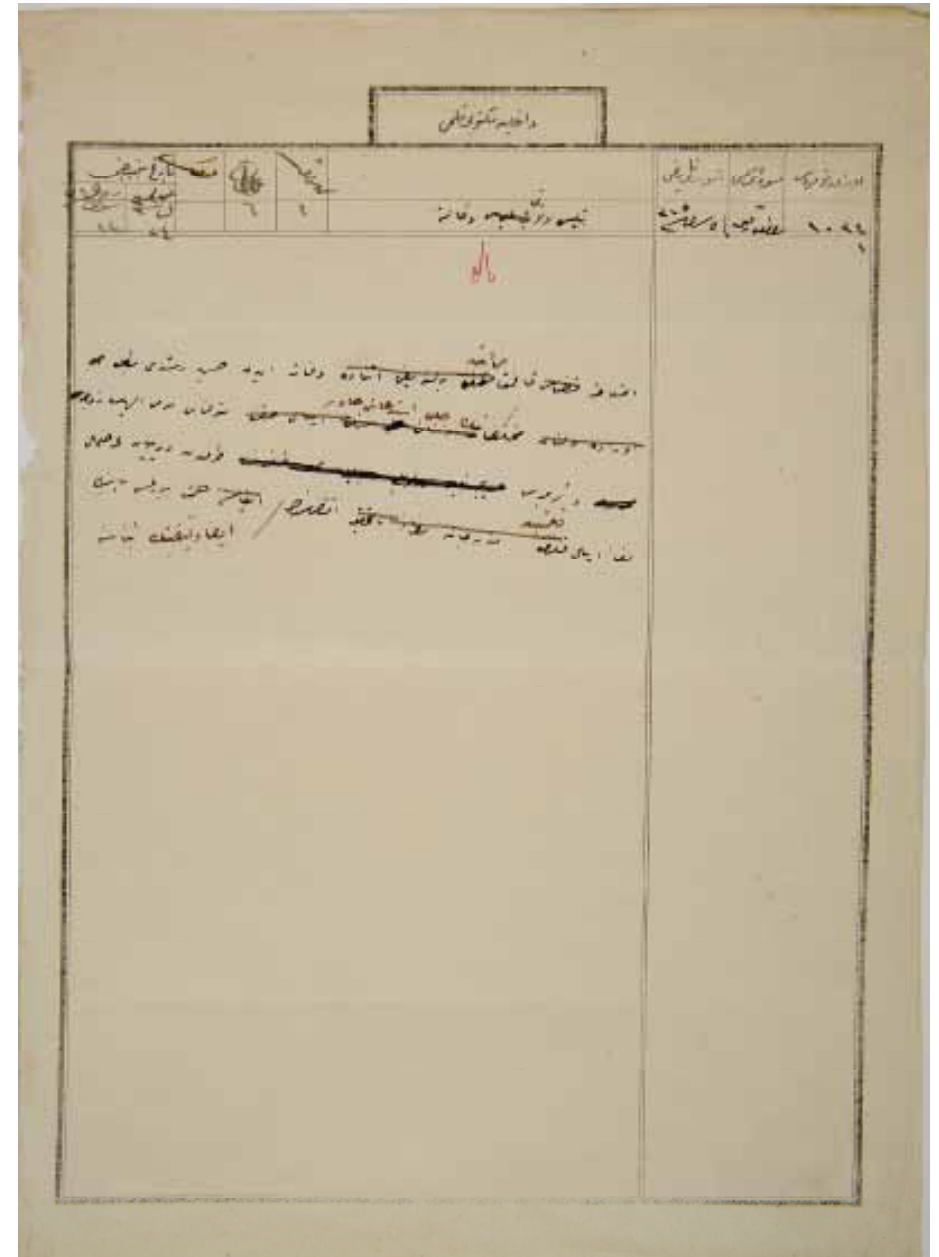
İ.DH. 1316.C-10.. Hüseyin Rüşdü Efendi'nin Garzan Kaymakamlığına tayini.

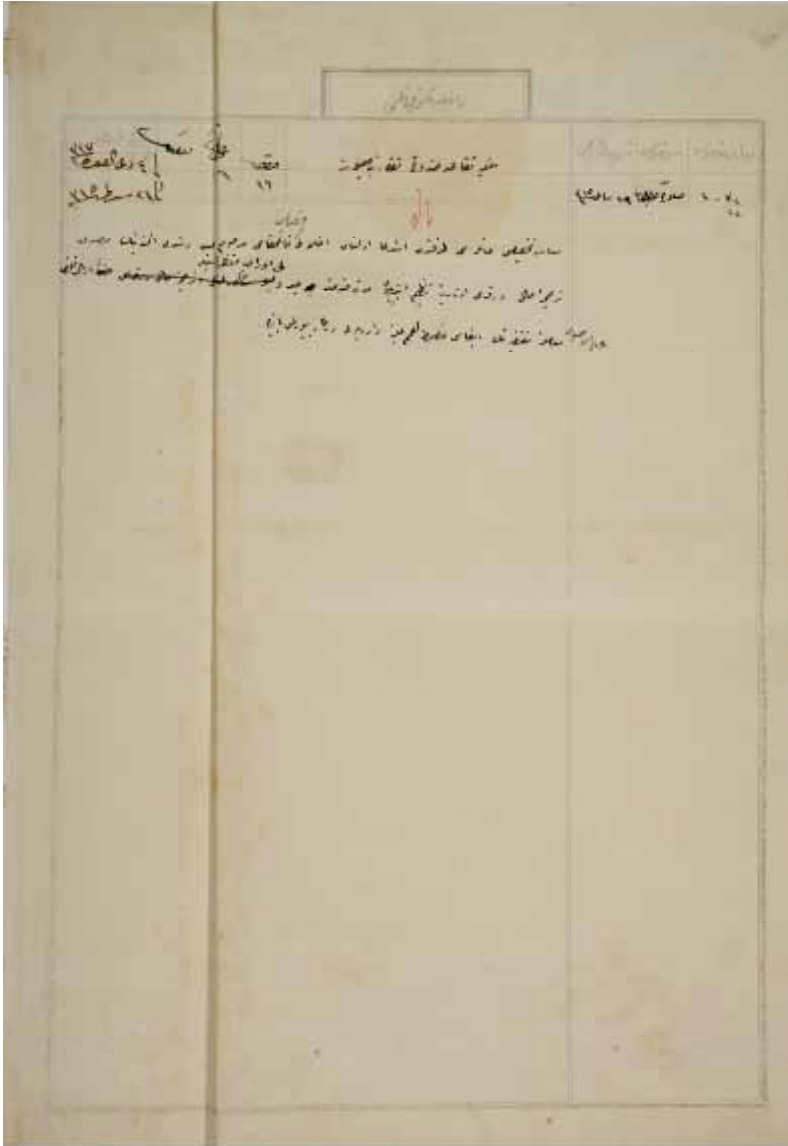
İ.DH. 1316.C-10. Hüseyin Rüşdü Efendi'nin Garzan Kaymakamlığı'na tayini hakkında Dahiliye Nezareti'nin yazısı.

İ.DH. 1316.C-10. Hüseyin Rüşdü Efendi'nin Garzan Kaymakamlığı'na tayini hakkında çıkan irade-i Seniyye.

DH. MKT. 2310-51. Ahlat Kaymakamı iken vefat eden H. Rüşdü Efendi'nin muhallefatının ailesine teslim edilmesi talebi.

DH. MKT. 2314-75. Merhum Hüseyin Rüşdü Efendi'nin maaş bağlanması talebiyle ailesinin Mülkiye Tekâüd Sandığı'na müracaatı.

II. OTURUM

AŞİRET YAPILANMASI İLE BİNGÖL VE CİVARINDA BULUNAN AŞİRETLER

Mesud ÖĞMEN¹

Aşiretler hakkında bu güne kadar birçok araştırma ve inceleme yapılarak kitap, makale, rapor ve inceleme yazıları yazılmış olmakla birlikte bu konu kendi geçmişlerini araştırmak ve hakkında bilgi toplamak isteyen insanların yine de ilgisini çekmektedir. Bu nedenle tebliğimde; bölgenin tarihçesi, aşiretlerin genel olarak yapılanması, aşiretler hakkında çıkan kanun ve layihalar ve Bingöl'de bulunan veya Bingöl'deki aşiretler ile münasebetleri olan civar aşiretlerle ilgili Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivlerinde bulabildiğimiz belgeler ışığında kısa kısa bilgiler sunmaya çalışacağım. Aşiret kavramı, tanımı ve tarihçesi hakkında daha önceki II. Bingöl Sempozyumu'nda sunmuş olduğum tebliğde kısada olsa bilgiler vermiştim. Burada ise bölgenin tarihçesi ile tebliğime başlamak istiyorum.

Bölgenin Tarihçesi

Milattan sonra Roma ile Sasanilerin nüfuz alanı içerisinde yer alan Bingöl ve çevresi 642 yılında Sasanilerin Müslümanlara boyun eğmesinden sonra İslam dinini kabul ederek İslam devletinin bir parçası haline gelmiştir. Daha sonraları özgün yapısını daima koruyan bu bölge Emeviler ve Abbasilerin nüfuz alanı içerisine girmiştir. Abbasilerin ilk dönemlerinde Bingöl ve çevresinde yarı bağımsız hanedanlıklar kurulmaya başlanmıştır. Bunların başında Suveydi Hanedanlığı gelmektedir. Bu hanedanlık hakkında Şerefname'de geniş malumat verilmektedir.² Bu hanedanlığın yörede uzun süre hüküm sürdüğü anlaşılmakta ve Osmanlı Arşiv vesikalarında bu hanedanlığa ait birden çok belgeye rastlanmaktadır. Abbasilerden sonra kısa bir dönem Doğu Roma İmparatorluğu'nun hakimiyeti altına girmiş ancak bilahare Eyyubilerin yönetimi altına girmişlerdir. Eyyubilerin de yıkılmasıyla Çapakçur, hanedanlıklar eliyle idare edilmeye devam etmiştir.

Selçukluların 1071 yılında Malazgirt zaferinden sonra Bingöl ve civarı da Selçukluların hakimiyeti altına girmiş ancak Suveydi Beyliği varlığını korumuştur. Zaman zaman Karakoyunlu ve Akkoyunluların da hakimiyeti altına giren bu bölge Şah İsmail'in Akkoyunlu hakimiyetine (1508) son vermesiyle Safevi hakimiyeti altına girmiştir.

1 Başbakanlık Devlet Arşivleri Arşiv Uzmanı

2 Şeref Han, Şerefname, Çev. M. Emin Bozarslan, Hasat Yay, İst.1990, shf.282

Safeviler, Bağdad ile Maraş arasındaki bütün toprakları ele geçirmiş ve Şah Şîr olduğu için özellikle bu bölgedeki sünni Kürtlere karşı daha kötü davranmıştır. Çaldıran hezimetini (1514) yeni İran hanedanının nüfuzuna müthiş bir darbe indirmiştir.³ Safeviler, Bitlisli bir Kürt olan ve II. Bayezid zamanından beri Osmanlı Devleti hizmetinde bulunan İdris-i Bitlisi'nin çabalarıyla yirmi kadar Kürt beyinin Yavuz Sultan Selim'e bağlılıklarını bildirmesi⁴ ve Osmanlı safına geçmeleri neticesi Osmanlılara karşı giriştikleri savaşta ağır bir mağlubiyet almış ve bölge 1514 yılında Osmanlıların hakimiyeti altına girmiştir. Bu Kürt beylerinin gönderdikleri arizada "Canü gönülden İslam Sultanı'na biat eyledik. Cihanda gayret gösterdik ve İslam Padişahı'nın yollarını bekledik... Hepimizin arzusu şudur ki; bu muhlis ve size itaat eden bendelere yardım edesiniz."⁵ şeklinde hem bağlılıklarını ve hem de din birlikteliklerini vurgulamaları dikkat çekicidir. Yavuz, İran seferinden sonra İdris-i Bitlisi'yi Kürdistan beylerine gönderip bunları Safevi hakimiyetinden ayrılmaya davet etmiştir. İdris-i Bitlisi Bitlis, Diyarbakır, Sason, Hizan, İmadiye vesaire gibi bölge memleketlerini dolaşarak yerli beylerin itaatlarını sağlamıştır. Bunun neticesinde 25 emir bir toplantı yaparak Osmanlı tabiiyetini kabul etmişlerdir.⁶ Bu şekilde Osmanlılar istimalet yoluyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesini Osmanlı Devleti'ne katmışlardır. Çapakçur 1515 de Osmanlı hakimiyeti altına alınarak Diyarbakır Eyaleti'ne bağlanmıştır.⁷

Osmanlı hakimiyetine geçen bu bölgede bazıları neredeyse antik çağdan kalan çeşitli büyüklükte ve örgütlenme düzeylerinde devlet benzeri birimler olan birçok emirlikler bulunmaktadır. Bunlara Süveydi Hanedanlığı, Bitlis Emirliği, Baban Emirliği'ni örnek olarak gösterebiliriz.⁸

Osmanlılar diğer bölgelerdeki fetihlerden sonra tesis ettikleri yeni idari teşkilatlanmalar hususunda gösterdikleri hassasiyeti bu bölgenin coğrafi özellikleri, siyasi ve sosyal yapısını da göz önüne alarak burada göstermemişler ve bölgenin idari yapılanmasını aynen koruma cihetine gitmişlerdir. Diğer bölgelerde uyguladıkları kanun ve nizamnameleri burada uygulamadıkları görülmektedir. Yavuz Sultan Selim'in Edirne'den İdris-i Bitlisi'ye gönderdiği (H: 01.L.921) 08 Kasım 1515 tarihli fermanında şu ifadeler yer almaktadır. "Diyarbakır savaşında size katılan ve itaat edip gelen Kürt beylerinin sadakat, ihlas ve hizmetleri karşılığında ihtisaslarına göre daha önce mutasarrıf oldukları vilayet veya sancaklara yeniden tayinlerinin yapılması..."⁹ Bu ferman Yavuz Sultan Selim'in o bölge emirliklerine verdiği önemi göstermesi açısından önemlidir.

3 V.Minorsky, KÜRTLER, İslam, Ansiklopedisi, Cilt 6 shf. 1100

4 Martin van Bruinessen, Ağa, Şeyh Devlet, İletişim yay. 1992 shf.215

5 Mustafa Akyol, Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek, Doğan Yay. İst.2007, Shf.35, Koca Müverrih Bedayi, c.II, vrk.452/a: aktaran Doç.Dr. Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri, ve Hukuki Tahlilleri, 3.Kitap, Fey Vakfı, İst.1992, s.12

6 Nazmi Sevgen, Kürtler, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 5, shf. 58,59

7 Abdullah Demir, Osmanlı Kaynaklarına Göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun İlhakı, Köprü Dergisi. Sayı 98 bahar/2007, 167-182

8 Bu konuda bkz. Şerefname, Şereffhan, Çev. M. Emin Bozarslan, Hasat Yay. 1990

9 Yavuz Sultan Selim'in Edirne'den İdris-i Bitlisi'ye gönderdiği ferman, Hoca Sadeddin, Tacüt-Tevarih II. 322-323, Abdullah Demir, Bitlis Beyleri, Tatvan ve Çevresi Sempozyumu, shf.265

Fetihden sonra emirlik düzeni yıkılmamış tersine korunmuş ve yöneticinin (emirin) durumu ve konumu sağlamlaştırılmıştır.¹⁰ Bu durum 19. asrın ikinci yarısına kadar sürmüş ve bu dönemdeki çalkantılı siyasi buhranlar ve gücün zayıflaması bu tür emirliklerin de ortadan kaldırılmasına sebep olmuştur.

Hükümet bu bölgede mevkilerinin beylerine sembol olarak sancak beyliği vermiş ve onlara bir nevi içişlerinde kısmi serbestlik tanımıştır. Birkaç sancak beyinin başında da Beylerbeyi (vali) atamıştır. Beylerbeyinin Kürt olmamasına özellikle dikkat edilmiş ve atamaları Bab-ı Âli tarafından bizzat yapılmıştır. Bu beylikler masraflarını has, tımar ve zeamet gelirlerinden ve reayadan alınan vergilerden karşılamışlardır. Bu konunun da ayrıca geniş bir şekilde araştırılması ve incelenmesi gereklidir. Osmanlılar bir nevi eski aristokrasinin konumunu güçlendirmiştir. Öte yandan yöredeki hanedanlara özellikle Osmanlılar ve Safeviler arasında taraf değiştirme kozunu kullanma şansı olan sınır bölgesindeki beylere güven duyulmamış ve buna göre söz konusu politikalar hem özgül koşullara ve çıkarlara göre hem de ilgili imparatorlukların gücüne göre değişken bir hal almıştır. Bu hususu aşiretler kısmında örnekleriyle göreceğiz.

Aşiret Yapılanması

Aşiret, toplumsal bir örgütlenme biçimidir. Olumlu ve olumsuz yönleri ayrıca tartışılabilir. Buradaki gaye aşiretlerin ihya, etkinliklerinin artırılması veya eski sosyal dokunun yeniden canlandırılması değildir. Bölgenin sosyal ve tarihi gerçekliği olan aşiret yapılanmasını ve idari politikasını tarihsel bilgi ve arşiv belgeleri ışığında ele almak ve bir nebze de olsa bölge tarihine katkıda bulunmaktır.

Aşiret, üyelerini dış saldırılara karşı koruyan ve ırksal adet ve yaşam tarzını sürdürebilmek amacıyla cemaat veya cemaatlerden oluşan bir federasyondur. Bazı aşiretlerin belirli bir reisleri yoktur, bazılarının ise birden fazladır. Büyük aşiretler alt birimlere ayrılmışlardır.¹¹

Özellikle bu bölgede yaşayan Kürtlerde her aşiret birbirinden bağımsız organizasyonlardır. Birçok aşiret yerleştikleri bölgenin adı ile anılmakla birlikte bazı aşiretler de atalarının isimleri ile anılmaktadır. Aşiret reisleri için 'ağa' terimi kullanılmaktadır. Alt birimlerinde veya aynı aşiretin değişik bölgelerde meskun olan mensuplarının reisi için de ağa tabiri kullanılır. Bundan hareketle, aynı aşiret içerisinde dahi birden çok reis bulunabildiği neticesi ortaya çıkmaktadır. Aynı soydan olan aşiretlerin dahi büyüyerek bölündükleri ve her bir parçanın ayrı ayrı isimler altında aşiret şekline geldikleri ve mensuplarının da bu sistemi sahiplendiklerini görmekteyiz.

Bu tür örgütsel birimler kendi aralarında ittifaklar kurarak konfederatif bir yapı içerisinde tek bir mir tarafından yönetilerek beylikler halini de alabilmişlerdir. Bu dönemlerde aşiretlerin kendi yetkilerinden tamamen feragat etmedikleri görülür. Bu tür birliktelikler ekonomik veya güvenlik nedeniyle doğmuştur.¹² Bu nevi örgütlen-

10 M. Van Bruinessen, Kürdistan Üzerine Yazılar, İletişim yay, İst.1993 shf. 207

11 Martin Van Bruinessen, Ağa Şeyh Devlet, shf.105

12 Hasan Uşak, Kürdistan'da Aşiretçilik ve Milliyetçilik, Aram Yay. İst. 2005. sh.8-9

melerde en tepede mir ve ailesi, aşiret ağaları ve dinsel liderler ve toplumun diğer ileri gelenleri bulunur.¹³ İlk bölümde bahsedilen hanedanlık veya beylikler buna güzel bir örnek teşkil etmektedir. İncelendiği zaman bunların birkaç aşiretin birleşmeleri ve nüfuz alanlarını genişleterek kurmuş oldukları idari örgütlenme olduğunu görmekteyiz. Bunlara bir nevi aşiret konfederasyonu demekle yanlış olmaz.

Aşiret birliğinin gurup dayanışmasında bulunması için tüm üyelerinin aynı dine ya da tek bir mezhebe mensup olması gerekmez. Yezidiler, Süryaniler ve Asur aşiretleri ya da aşiret kolları esas olarak sünni aşiret birliklerine bağlıydı. Buna örnek olarak Kuzey Cezire’de Tur Abdin ve Hakkari’deki aşiret birlikliklerini¹⁴ ve Hacı Beyra (Hacı Behram) aşiret konfederasyonu içerisinde gayr-i müslim Heviri Aşireti’nin bulunmasını gösterebiliriz.

Aşiret kültürü beraberinde itaat kültürünü de geliştirmiştir. Aşiret reisi tam bir ataerkil despottur. Otoritesi sınırsızdır. Aşiret reisliğine geliş, yaş büyüklüğü esasa göre olur.¹⁵ Reise olan sorgusuz sualsiz bağlılık aşiret içerisinde dahi imtiyazlı bir zümrenin oluşmasına yol açmıştır. Binlerle ifade edilen bir topluluğun bir kişinin kontrolü altında bulunması ve hareket alanlarının o kişinin emriyle şekil bulması siyasi ve idari bakımdan bölgenin kontrolü hususunda zamanın idarecilerinin de işlerini kolaylaştırmıştır. Bu nedenle aşiret yapılanmasının yok olmasını istemeyen idareciler sadece Osmanlı dönemi değil yirminci yüzyılın sonlarına kadar dahi bu yapıyı desteklemişlerdir. 14 Haziran 1934 tarihinde yürürlüğe giren İskan Kanunu’nun 10/A maddesinde; “Kanun aşirete hükmi şahsiyet tanımaz. Bu hususta herhangi bir hüküm, vesika ve ilama dayanmış da olsa tanınmış haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği ve bunların herhangi bir vesikaya veya görgü göreneğe dayanan her türlü teşkilat ve organları kaldırılmıştır.”¹⁶ şeklinde kesin hüküm konulmasına rağmen bu yapı ortadan kaldırılamamıştır. Özellikle aşiretlerin toplumsal ve siyasi etkileri konusunda farklı görüş ve fikirleri içeren birçok inceleme ve araştırma yapılmıştır. Fakat yine de siyasi, idari ve kültürel anlamda toplum üzerindeki etkileri ve daha değişik yönleriyle bu konunun geniş bir şekilde tartışılması, incelenmesi ve araştırılmaya devam edilmesi gerekliliğine inanıyorum.

Osmanlı dönemine baktığımızda ise toplumu meydana getiren önemli unsurlardan birisi de göçebe veya yarı göçebe aşiretlerdir. İmparatorluk döneminde özellikle askeri ve siyasi olaylar ön plana çıkmaktadır. Hududda bulunan aşiretlerin, siyasi ve güvenlik nedenleriyle (hudud boyunun korunması, güvenli bölge oluşturması ve bölgede hazır askeri bir güç bulundurulması) önemi büyüktür. Ayrıca iç siyasi dinamikler ve bölge asayişinin tesisi bakımından da aşiret politikaları çok hassas bir dengede yürütülmeye çalışılmıştır. Aşiretler ile ilgili belge ve raporlarda belirtildiği kadarıyla bazen yumuşak ve bazen de çok sert tavırlar takınıldığı mükafat veya taltifin yanında te’dib ve cezalandırma konusunda da hiç geri durulmadığı anlaşılmaktadır.

13 Hasan Uşak, a.g.e. shf.81

14 David Mc Dowall, Modern Kürt Tarihi, Doruk yay. Ank. 2004, shf.41

15 Bazil Nikitin, Kürtler, Cilt 1-2, Deng yay. İst.1994, shf.211-212

16 Aşiretler Raporu, Kaynak yay. İst.1998, shf.11

Osmanlı İmparatorluğu’nun bölgeyi fethinden sonra aşiretler uzun bir dönem sessizliklerini korumuşlardır. Zaman zaman birbirleriyle veya kendi içlerinde vak’a-i adiyeden sayılabilecek olaylar olmuşsa da ciddi büyük vakalar görülmemiştir. 19. asrın başlarından itibaren emirliklerin değişik bölgelerde nüfuz alanlarını genişletme veya daha bağımsız hareket edebilme heves ve niyetleriyle Osmanlı’nın gücünün zayıflamasıyla da orantılı olarak isyan hareketlerine başladıkları ve 19. asrın ikinci yarısından itibaren de daha güçlü ve daha büyük isyan hadiselerinin olduğu görülmektedir. Mali sistemin getirmiş olduğu zorluklar ile bölgede bulunan vali veya beylerbeylerin halka karşı uyguladıkları çeşitli zulümler de bu isyan hareketlerinin meydana gelmesine neden olabilmektedir. Bunlara örnek olarak Baban, Revanduz, Botan beyliklerinin isyan hareketlerini gösterebiliriz.¹⁷

Aşair Yönetimi İle İlgili Kanun ve Layihalar

Modernleşmeye ve her konuda ıslahat hareketlerine girişmiş olan Osmanlı Hükümetleri aşiretlerin yönetim ve denetimini ve itaat altına alınarak kontrol edilebilir hale gelmelerini sağlamak için yeni nizamnameler ve kanunlar çıkarmıştır. Ayrıca aşiretler ile ilgili yeni layihalar ve ıslahat raporları yayınlanarak uygulanmak üzere vilayetlere gönderilmiştir. Bunları dört temel madde altında izah edebiliriz.

İlk olarak; 11 Haziran 1896 (H. 1313.Z.29) tarihli belgede Anadolu Vilayati Şarkiyesi’nde icrası mühim olan İslahat-ı İdare Layihası’nın dokuzuncu bab 24. maddesinde aşairin bir nizam altına alınması için hükümet tarafından her vilayette yetkilerle donatılmış bir “Aşiret Memurluğu” ihdası ile göçebe ve meskun aşair hakkında alınması gerekli tedbirlerden bahsedilmiştir.¹⁸

İkinci olarak; Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti’nden 2 Haziran 1914 (H: 08.Ş.1332) tarihinde “Bir kaza dahilindeki ictimai teşkilat” başlığı altında Osmanlı memalikinde bulunan göçebe ve yarı göçebe Kürt aşairi hakkında esaslı malumat verilmesi için muhtıraların gönderildiği beyan olunmuştur.¹⁹ Buradaki esas maksadın Kürt unsurlarının ictimai durumu ve genel yapıları ile ilgili bilgi toplamak ve bunları vesikalandırarak belge halinde kalıcı hale getirmektir. Aşiretler hakkında birçok izahat talep edilmektedir. 68 maddeden ibaret olup müsteşar imzasıyla bütün vilayetlere basılı olarak gönderilmiştir. Bu muhtırada sorulara tam bir özenle cevap verilmesi, vesikalandırılmaları ve doğru bilgilerin yazılması talep olunmuştur. İncelediğimizde birinci maddede kazada göçer veya yarı göçer hangi aşiretlerin mevcut olduğu, ikinci maddede aşiretlerin kaç kabileden mürekkep ve isimlerinin neler olduğu ve diğer maddelerde de kısaca yaşayış, nüfus, mezhepsel ve iktisadi durumları hakkında genel bilgi talebinde bulunulmuştur.

Üçüncü olarak; iskan hizmetlerinin tamamıyla yürütülmesi ve takibi amacıyla 9 Mart 1916 tarihinde “Muhacirin ve Aşair Müdüriyet-i Umumiyesi” kurulmuş ve aşair hakkındaki bütün işlemler bu kurum vasıtasıyla yürütülür hale getirilmiştir.

17 Bu konuda bkz. Hıdır Göktaş, Kürtler İsyanı Tenkil, Alan Yay. İst. – Martin Van Bruinessen, Ağa, Şeyh, Devlet, İletişim yay, İst. 1992

18 BOA DÜİT, Dosya No:147, Gömlek No:4

19 BOA DH.EUM.MTK, Dosya No: 77 Gömlek No:52

Dördüncü olarak; Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi kurulduktan sonra çeşitli dış ülkelerin muhaceret kanunları incelenerek 8 Eylül 1917 tarihinde yeni bir kanun taslağı düzenlenmiştir. Yürürlükte olan ve uygulanmaya devam olunan 30 Nisan 1909 tarihli Guatemala Hükümeti Muhaceret Kanunu, 30 Haziran 1890 tarihli Fransa Hükümeti Muhaceret Kanunu, 1900 tarihli Büyük Britanya'ya ait olmak üzere İngiltere tarafından neşr edilen Muhaceret Kanunu ve 1886 tarihinde neşr edilen Kanada Muhaceret Kanunu incelenmiş ve Memalik-i Osmaniye'de de yürürlüğe sokularak uygulanması için yukarıda belirtilen tarihte 51 maddelik bir kanun taslağı gerekçeleri ile birlikte hazırlanarak kanunlaştırılmak üzere arz ve takdim kılınmıştır.²⁰ Bu kanun taslağında aşair hakkında alınacak tedbirler konusunda çok detaylı maddeler mevcuttur.

10 Ocak 1918 tarihinde aşiretlerle ilgili yazışmaların Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Aşair Şubesi'nce yürütülmesi ve aşair ile ilgili evrakın başka nezaretlere zaruri olmadığı takdirde gönderilmemesinin evrakın seyri ve takibi açısından önemli olduğu ve Aşair Şubesi'nin teşkili maksadına da uygun düşeceğine dair Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nden Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya gönderilen tahrirat çok dikkat cekicidir.²¹ Bu belgede "Memalik-i Osmaniye'de mevcut seyyar ve nim seyyar aşiretlerin nakil ve iskanları ve hukuk-ı sairelerine müteallik muhaberatın müdüriyet-i acizi Aşair Şubesi'nce icrası lazım gelir iken bu babdaki muhaberatın bazen nezaret-i celileleri İdare-i Umumiye ve Umur-ı Mahalliye-i Vilayat ve .... Müdüriyet-i âlilerince cereyan etmekte olduğu ve binaenaleyh Aşair Şubesi'nce aşair hakkında cereyan eden muhaberat ile aşair arasında mütehaddis ahvalden layıkıyla malumat alınamadığı ve muhaberatın bu suretle müteferrik şubelerce cereyanı aşair şubesinin teşkilindeki maksada gayr-ı kabil-i te'lif olunduğu cihetle aşairle müteallaka salifülarz müdüriyetlerde mevcut dosya ve evrakın idare-i aciziyeye tevdiyle şubat-ı mezkurece aşaire müteallik muhaberat icrasına zaruret hasıl olduğu takdirde bu babdaki muhaberat evrakının ba'del-irae devair-i saireye tevdi lüzumunun icab edenlere emr-i irade buyurulması" hususu belirtilmektedir.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ise tedbirlerin daha da sertleştirildiğini ve aşiretler üzerinde yoğun bir baskı olduğunu görmekteyiz. 31 Mayıs 1926 tarihinde çıkarılan 885 numaralı İskan Kanunu'nun 3. maddesi; "Dahil-i memleketteki seyyar aşiretlerle bilumum göçebelerin ve sıhhi esbab dolayısıyla nakli icab eden veya emirnameler dahilinde vasıta-i maişetten mahrum bulunan köylerin münasib ve müsaid mahallere nakl ve iskanları ve evleri çok dağınık olan bazı mevkilerin münasib merkezler etrafında teksifi ve casusluklarından şüphe edilen eşhasın hududlardan uzaklaştırılması İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Dahiliye Vekaleti'nce icra edilir." diye muharrerdir. İşbu kayd-ı kanunnameye binaen evvelce mahalleleriyle bil-muhabere isimleri leffen takdim-i huzur-ı samileri kılınan listede muharrer vilayetlere aşair-i seyyareden zükur inas 71498 Türk, 120491 Kürt, 25760 arap ki ceman 217749 şahsın lazım-ül iskan olduğu anlaşılmış ve fakat şimdi bu babda karar ittihaz edilmediği cihetle iskanları hakkında bir muameleye teşebbüs edil-

memiştir. Memleket dahilinde seyyar ve göçebe şeklinde imrar-ı hayat eden ve bu hallerinden bil-istifade ara sıra emn ü asayışı ihlal edecek harekete tasaddi etmekten hali kalmayan aşair-i merkumenin mahall-i münasebde iskanları ile hayat ve mesailerine bir istikrar verilerek iktiza daire-i mümkün bir ağır hale sui hali derece-i vücubde söylenmiştir. Benabirin bade iskanlarına teşebbüs edilmek üzere her vilayet dahilinde mevcut seyyar aşiretlerin nerelere iskanı tensib buyurulur ise derhal icabına tevessül edilmek üzere muktezi Hey'et-i Vekile kararının istihsal ve inbası arz ve istirham olunur efendim.²² şeklinde, kanun maddesiyle birlikte yapılması gerekenlere dair Dahiliye Vekaleti İskan Müdüriyet-i Umumiyesi Muhacirin Müdüriyeti'nden Başvekalet'e gönderilen tahrirat buna örnek teşkil etmektedir.

1926 yılında aşiretler hakkında yapılan uygulamalara çok güzel bir örnekte Şirvan Aşairi hakkındadır. Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan bu bölge aşiretleri ile ilgili istatistiki bir rapor açıklayıcı bilgiler vermektedir.²³ Bu rapora göre sorulan bazı sorular neticesinde ortaya çıkan durum hemen hemen bütün bölge aşiretleri için de geçerlidir. Örneğin Aşiret reisinin ismi, mühim akrabasıyla oğullarının isimleri, mertebe-i tahsilleri ve derece-i nüfuzları sorulduğunda, aşiretin yegane reisi olmayıp ancak her kabileye mahsus bir reisin olduğu, birbirlerine karşı nüfuzları varsa da harice karşı nüfuzlarının etkisiz kaldığı, reislerinin isimleri ile aşiret içerisindeki kabilelerin ayrı ayrı belirtildiği ve nüfusları hakkında da bir tablo verilmişse de bunun eksik olduğu ve çoğunluğu mektum olduğundan net bir bilgi elde edilemediğinden bahsedilmektedir. Ayrıca belirtilen kazada bulunan aşiretler arasında okuma yazma oranının sıfır olduğu ve halkın cahil olduğu da belirtilmiştir. Siyasi temayüllerinin olup olmadığı münakehat durumları din ve mezhepleri, silah durumları, birbirlerine karşı tutumları düşmanlıkları ve dostlukları, devlete muti olup olmadıkları, aşiretin meskun mu yoksa yarı göçebemi olduğu, kışlak ve yaylakları, hayat tarzları, maşitlerini nereden temin ettikleri, beylik ve köleliğin olup olmadığı gibi sorulara verilen cevaplara bakıldığında raporda ilginç bilgilere ulaşılmaktadır. Bu sorulara beylik yok ise de ağalık ünvanının mevcut olduğu ve kölelik ahvalinin olmadığı cevabı verilmiştir. İktisadi kabiliyetleri olup olmadığı sorulduğunda ise iktisadi kabiliyetlerinin olmadığı ziraatle meşgul oldukları ve bunu da işlerini temin maksadıyla yaptıkları beyan olunmuştur. Ayrıca bir unsur-ı iktisadiye haiz olmaları için alınacak tedbirler olarak, Hükümetin yardımını fiilen göstermek ve seyyar iken iskan ve aralarında maarifi tamim etmek gösterilmektedir. Ahz-ı asker teşkilatına yüzde otuz beş nisbetinde dahil oldukları ve nüfusta kayıtlı olmadıkları gibi aşirette mektep, medrese ve müessesat-ı ilmiye de bulunmadığı ve okur yazar bulunmadığı belirtilmiştir. Erkek ve kızların giyim tarzları ile evlerinin inşa tarzları, silahları ve cebhanelerini nereden temin ettikleri, reisin durumu, aile efradının etkinliği ve daha birçok soruların cevapları aranmış ve bu hususta geniş bir rapor sunulmuştur. Buradan da anlaşılabileceği üzere aşiretlerin durumlarına göre hükümette tavır alınmakta ve mali veya askeri bir takım tedbirlerle ya etkisiz hale getirilmekte veya faydalanılma cihetine gidilmektedir. Özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında bir takım korkular ve evhamlar ile sert tedbirler alınması gereği duyulmuştur.

20 C. Arşivi, Fon kodu:272.00.00.11.11.30.1 (1-59)

21 C. Arşivi, Fon kodu, 272.00.00.74-66-21 (1-5)

22 C. Arşivi, Fon kodu, 272.00.00-12-58-157-2-80

23 C. Arşivi, Fon kodu, 272.00.00.65-6-5-3 (1-9)

Bu türden istatistiki bilgi toplama sadece Kürt aşiretlerinin bulunduğu bölgede yapılmamaktadır. İzmir, Amasya, Yozgat, Kastamonu, Isparta, Adana, Kayseri, Antalya, Konya, Aydın, Ankara ve diğer bölgelerde de yapılmakta olup Anadolu'daki göçebe ve yarı göçebe aşiretler hakkında bilgiler toplanmaktadır. Hatta bölgenin haritaları çıkarılmaktadır.²⁴

Yukarıda zikredilen belgelerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında hükümetlerin devlet düzeninin istikrarı, ve asayişin korunması için aşiretlerle ilgili birçok çalışma yaptığı anlaşılmaktadır. Devletin, aşiretler hakkındaki genel politikaları ve bölge hakkında alınacak siyasi, iktisadi ve idari tedbirlerin bu bilgiler ışığında şekil bulduğunu belirtmenin doğru bir tesbit olacağı kanaatindeyim.

Bingöl ve Civarı Aşiret yapılanması

Aşiretlerin genel yapısı ile ilgili bu kısa bilgileri verdikten sonra Bingöl merkez olmak üzere Genc, Kiğı, Solhan, Karlıova ve diğer kaza, nahiye ve köyler ile Muş, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Bitlis gibi vilayetlerde yaşayan ve bu bölge aşiretleri ile yakın münasebetleri bulunan bazı aşiretler hakkında bilgi vermeye çalışacağım.

Az Aşireti

Kökenleri itibariyle daha güneyde bulunan Bohtan Aşireti'nden oldukları rivayet edilir. Bohtan Aşireti'nden ayrılan bu kolun Bingöl ve civarında bulunan köylere yerleştikleri ve zamanla aşiret halini aldıkları dile getirilmektedir. Yerleşik bir aşirettir.²⁵ Çapakçur merkez olmak üzere Solhan ve Genç kazaları karyelerinde meskun halde yaşamaktadırlar. Lisan itibariyle Zazaca konuşurlar. Bu aşiretin Miran Aşireti'nin bir devamı olduğu Çapakçur tahrir defterinden anlaşılmaktadır. Sadece tapu tahrir defterinde aşiret olarak adı zikredilmektedir.²⁶ Ayrıca Osmanlı Arşivlerinde bir belgede "Çapakçur kazası mülhakatından olup yedi sekiz seneden beri daire-i inkıyad ve itaatten çıkmış olan Az nahiyesi ahalisinin hareket-i askeriye icrasına hacet kalmaksızın sevk olunan kuvve-i zabtiye ile ne suretle arz-ı dehalet ve istiman eyledikleri"ne dair, Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne gönderilen tahriratta aşiret olarak değilde "Az Nahiyesi" ahalisi olarak bahsedilmektedir.²⁷

Bekran (Bekiran-Bekiri) Aşireti

Bekran Aşireti ile ilgili Osmanlı Arşivi'nde asayiş ve değişik vakalara ait olmak üzere çok sayıda belge bulmak mümkündür. Ancak Dahiliye Nezareti idare evrakı içerisinde bu aşiret ile ilgili tafsilatlı bilgiye ulaşılabilmektedir. Bu aşiret mensupları Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun değişik bölgelerine dağılmışlardır. Bekran aşireti göçebe bir aşirettir. Diyarbakır, Batman, Nusaybin, Şırnak ve Bingöl civarında bulunan aşiret mensuplarının kol veya alt birim adı almaksızın aynı

isimle anıldıklarını görmekteyiz. Biz burada ise Kulb ve Solhan civarında bulunan Bekran Aşireti mensuplarının aşiret yapılanmaları üzerinde duracağız.

Dahiliye Nezareti idare evrakı (H: 1332. Ra. 08) 01 Aralık 1919 tarihli belgeden anladığımız kadarıyla Bekran Aşireti, Genc sancağı Kulb kazasına tabi 14 karyede (Dehalek, Ziyaret, Cozik, Rabat, Bituni, Yaçak, Holi, Deyli, Bakımas, Kömik, Kefifan, Hada nam diğeri Kalitan, Reşkan, Sibane karyeleri) meskun olup bu bölgede yaşayanların nüfusları 1000 civarındadır.²⁸

Bu aşiretin meskun olduğu 12 karye ahalisinin birlikte yazarak vilayete ve Dahiliye Nezareti'ne gönderdikleri arıza ise incelemeye değerdir. Burada göçebe oldukları işleri ve güçlerinin koyun otlatmak olduğu, gıdalarının gelgel tabir ettikleri darı olduğu, mekteb-i rüşdi ve mekteb-i ibtidai tesis etmek yüzünden bütün yerlerin aydınlandığı fakat kendilerinin meskun olduğu 12 köyün hiç birisinde mekteb olmadığından dolayı cahil bırakıldıkları, çocuklarının namaz kılmak için dahi bilgi sahibi olmadığı gibi kendileri ile alakalı bilgilerden sonra bağlı bulundukları hükümetin kendileri hakkında reva gördüğü muameleleri bir bir sıralamışlardır. Buna göre, kaza merkezinin 16 saat mesafede olduğundan gidemedikleri ve Kulb Hükümeti memurinin de ağalara hizmet ettiği fakir ve fukaraya hizmet etmediği, tahsilatta verginin iki misli alındığı, jandarmaların her hafta karyelerine gelerek yemeklerine el koyduğu ve hayvanlarına vermek üzere arpalarını telef ettiği, tavuğa kanaat etmeyerek koyun kestirdikleri ve türlü mezalimde bulunduklarına dair şikayetlerden sonra bu gibi hususların bertaraf edilebilmesi için de 12 köyde beş altı mekteb açılması, kendilerine yapılan zulme karşı sekiz yüz nüfus birleşerek Kulb Hükümetine asla gitmeyecekleri ve böyle bir hükümet-i müstebideye arzuhal etmeyecekleri ve şayet Kulb'dan ayırmaz ve çocuklar için de mekteb açılmaz ise terk-i vatan ederek hicret edeceklerine yemin ettikleri, keyfiyeti bildirdikleri ve adalet bekledikleri ve on altı saat mesafede bulunan böyle bir hükümet-i müstebidden irtibatlarının koparılacak yirmi dakika mesafede bulunan Sason kazasına irtibatlarının sağlanması hususunu da ilave ederek Sipaneli Resul bin Hasan ve on iki karye ahalisinin mühürleriyle verilen uzun bir arzuhal göndermişlerdir.²⁹

Bu arzuhal üzerine tahkikat başlatılmış ve oradaki ahvalın düzeltilmesi için tedbirler alınmaya çalışılmış, kaymakam ve diğer bazı yöneticiler de görevlerinden uzaklaştırılmışlardır. Bu belge aşiret mensuplarının sosyal yaşamlarını ve çaresizliklerini ortaya koyması ayrıca o zamanki hükümetlerin bölge politikalarının tesbiti açısından önemlidir.

1315.S.1 tarihli başka bir belgede ise yaylamak üzere Hacalan (Cemalan) karyesine gittikleri ve gerekli önlemin alınması hususunun Sason Kaymakamlığı'ndan bildirildiğini görmekteyiz.³⁰ Diğer bazı belgelerde ise Sason dahilinde aşair-i cebeliyyeden oldukları açıkça belirtilmektedir.³¹ Aşiret ağalarının isimlerine de rastlanılmakta ve bu isimlerden de aşiretlerin yapılanması kısmında belirttiğimiz gibi

24 C. Aşivi, Fon kodu, 272.00.00.65-6-3-7 (1-3)

25 Aşiretler Raporu, Kaynak Yay, İst. Shf.65

26 Abdullah Demir, Çapakçur Tapu Tahrir Defteri, [Kuyud-ı Kadime arşivi Tapu Tahrir Defteri No 188, s. 22]

27 BOA, DH.MKT. 1785/19

28 BOA, DH.ID. 149-2/7

29 BOA, DH.ID. 149-2/7 (8-1,2,3)

30 BOA, Y.MTV. 163/96

31 BOA, Y.PRK.UM 232/110

her karye veya bölgenin ayrı aşiret reisi olduğu ortaya çıkmaktadır. “Hicaz’a müteveccihen giden dokuz Bekranlı ağavatından...” denilerek devam eden cümlede içlerinden Ömer ve Lero ağaların Heyet-i Tahkikiye’ce sorgulanmaları gerektiğinden Muş’a iadeleri³² hususundan bahseden belge buna örnek teşkil etmektedir..

Beritanlı Aşireti

Bu aşiret esas itibarıyla göçebe bir aşiret olup bilahare Elazığ’ın Palu ilçesi ve karyelerine yerleşmişlerdir. Yarı göçebe bir aşiret olup lisanları Kürtçedir. Fakat Dimililer arasında meskun olduklarından zazaca konuşurlar.³³ Yazları Bingöl Karlıova bölgesine yaylamak üzere gelirler. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti’nden Bitlis Vilayeti’ne çekilen telgrafta bu aşiretten bahsedilmekte ve Göynük kazasına bağlı Çırnak karyesinden bazı şahısların Beritanlı Aşireti’ne saldırdıkları belirtilmektedir.³⁴

Cibranlı Aşireti

Meskun oldukları mahal Erzurum vilayeti Muş sancağının Varto kazasıdır. Hınıs,³⁵ Bulanık, Malazgirt, Oğnut³⁶ ve Muş’un Handeriş nahiyesinde de meskun oldukları belgelerden anlaşılmaktadır. Ekrad taifesinden ve göçebe bir aşirettir. Haklarında birçok belge olmakla birlikte ekserisi asayiş ve adi vakalarla ilgilidir. Maksudan, Halilan, Timuran, Hacıyan, Biliki, Alik, Suvar, ve Hatoğulları gibi kabilelerin bu aşirete bağlı veya bu aşiretten oldukları belirtilmektedir.³⁷ Aşiret reisi olarak belgelerde İbrahim Ağa, Esad Ağa, Halil ve İsmail Beyler, Debro oğlu Sait Ağa, Kör Ömer Ağa oğlu Yusuf Ağa, Zeynel Ağa ve Hatib zade Halil Ağa gibi isimler zikredilmektedir.³⁸

Çapakçur

Çapakçur bölgesinin Osmanlıların hakimiyeti altına girdiği tarihte Çapakçur Bey’i olan Ahmet Bey o dönemde Çapakçur Beyliği’ne yeniden atanmıştır. XVI yy. da Diyarbakır Beylerbeyliği’ne bağlı bir sancak haline getirilmiştir. Çapakçur aşiret ismi olarak geçmemekle birlikte beylik olarak belgelerde zikredilmektedir. Asayişle ilgili birçok belgede Çapakçur Beyliği’nden bahsedilmektedir. 1214 S.05 tarihli Çapakçur Bey’i Paydar Bey’in zulm ve taaddiyatından dolayı oradan sürülmesine dair Muş Mutasarrıfı Murad Paşa’dan gelen tahrirat³⁹ ile 01.04.1880 tarihli Çapakçur Kürt reislerinden Mahmud, Mustafa, Necib Beyler ile Tahir Ağa, Yusuf, Hurşid, Süleyman-zade Mehmed ve Şeyh Ali’nin, Çoyes, Ares, Tehran, Madrağ, Kebos, Kadımadrak, Parbasan ve sair köylerde Ermenilere yaptıkları zulüm⁴⁰ hakkındaki belgeler, bey ve reislerin ve köylerin isimlerini zikretmesinden dolayı dikkat çekmektedir. Çapakçur’un tarihi ve beyleri hakkında Arşiv uzmanla-

rından Abdullah Demir’in I. Bingöl Sempozyumu’nda sunduğu “Belgelerle Çapakçur Sancağı” başlıklı tebliğinde geniş bilgiye ulaşabilirsiniz.⁴¹

Dügerni Aşireti

1 N 924’te yapılan tahrirde Aşireti Dügerni hakkında bazı ifadeler yer verilmiştir. Bu ifadelerden Dügerni Aşireti’nin Amed (Diyarbakır) livasına tabi olduğu ve Çapakçur Amed ve Cezire’nin Bohtan bölgesinde yer aldığı anlaşılmakla birlikte Dügerni ulusunun Miran Aşireti’ne bağlı bir kol olduğu ve müstakil bir aşiret olmadığı anlaşılmaktadır.⁴²

1550 Tarihli Çapakçur Tapu Tahrir defteri No: 188’deki kayda göre Dügerni aşiretinin iki kola ayrıldığını görmekteyiz. Defterde bunlardan Obayı Abbas ve Obayı Şeyh Emir olarak zikredilmektedir. Ayrıca Çırçırık köyünde ikamet ettikleri ve orada çeltük ekmekle meşgul oldukları kayıtlardan anlaşılmaktadır. Arşivimizde Aşiretler hakkında bulabildiğimiz en eski tarihli belge budur.⁴³

Girasor Aşireti

Erzurum Valiliği’nden Maarif Nezareti’ne gönderilen tahrirat üzerine Maarif-i Umumiye Nezareti Mektubi Kaleminden Umum Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezareti’ne cevabi olarak gönderilen iki belgede “Kiği kazası ümerasından ve Şadıllı kabilesinin Girasor Aşireti reislerinden Ali Bey oğlu Süleyman Bey’in Aşiret Mektebi’ne kayd ve kabul talebi⁴⁴” şeklinde bu aşiretten bahsedilmektedir. Buradan da Şadıllı Kabilesi’nin bir kolu olduğu anlaşılmaktadır. Ekrad ve Kurmanç taifesindendir. Kiği merkez ve köylerinde meskun ve yerleşiktirler.⁴⁵

Halilan ve Maksudan Aşiretleri

Bu günkü Karlıova (Göynük) bölgesinde meskundurlar, göçebe ve ekrad taifesindendir.⁴⁶ Göynüklü Selim bin Maksud tarafından verilen arzuhal üzerine Genc Sancağı Meclis-i İdaresi’nin mazbatası sureti bu iki aşiret hakkında geniş bilgi vermektedir. Bu belge; Göynük nahiyesinde ikamet eden Halilan ve Maksudan kabileleri ekradının 1300 (M: 1882) yılına kadar bir familyaya mensub oldukları ancak bu tarihten sonra aralarında zuhur eden münazaanın mukatele ile neticelenmesi ve iki sene devam eden muhasamat ve düşmanca takibat neticesi bu iki kabile halkının tamamen birbirlerinden ayrıldığına dair bilgiler içermektedir. Bu olaylar neticesinde Maksudan Kabilesi’nin Ağası Ömer Ağa öldürülmüş ve bu iki kabile mensuplarının bulunduğu karyeler ahalisi zarar görmüştür. Zarar gördüklerini ve hasara uğradıklarını beyan edenlerin hukuklarının taharri ve tahkik olunmak üzere Mal Sandığı’nda bulunan paranın kendilerine verilmesi de ayrıca bir belge ile talep edilmektedir.⁴⁷

32 BOA, İ.HUS. 35/1312.N/82

33 Aşiretler Raporu, Kaynak Yay, İst. Shf.102

34 BOA, DH.ŞFR. 44/238

35 BOA, DH.MKT. 2192/109

36 BOA, A.MKT.MHM. 620/39

37 Doç. Dr. Tuncer Gülensoy, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 28, Şubat 1984

38 BOA Y.EE. 139/69, Y.EE. 139/69

39 C.DH. 55/2714

40 HR.TO.258/77

41 Abdullah Demir, Belgelerle Çapakçur Sancağı 1515-1799, I. Bingöl Sempozyumu, Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi yay.2006 Bingöl, shf.195-210

42 M. Mehdi İlhan, *Amid (Diyarbakır) 1518 Tarihli Defter-i Mufassal*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, ss 395

43 Abdullah Demir, Çapakçur Tapu Tahrir Defteri, [Kuyud-ı Kadime arşivi Tapu Tahrir Defteri No 188, s. 22]

44 BOA, MF.MKT. 473/4

45 Aşiretler Raporu, Kaynak Yay, İst. Shf.70

46 Cevdet Türkay, Oymak Aşiret ve Cemaatler, İşaret yay, İst. Shf. 83

47 BOA, Y.PRK.UM 20/47

Diğer bir belgede ise bu iki taifenin Cıbranlı Aşireti efradından oldukları belirtilmekte ve Genc Mutasarrıflığı'nca alınan tedbirler neticesinde aman diledikleri ve Göynük yolunun emniyet ve asayişinin bu şekilde sağlandığı bildirilmektedir.⁴⁸

Hasenan (Hasenanlı) Aşireti

Hasenan Aşireti, Muş sancağı,⁴⁹ Malazgird ve Bulanık kazaları ve bu kazalara bağlı nahiye ve köyler ile Bitlis'in Ahlat kazası karyelerinde⁵⁰ meskundur. Sadece Malazgirt ve Bulanık kazaları köylerinden yüz köyü kapsayacak kadar büyük bir nüfusa sahip oldukları bildirilmektedir.⁵¹ Miladi 24 Haziran 1860 (H: 1276.Z.05) tarihli bir belgede Muş sancağında üç-dört yüz haneden ibaret oldukları belirtilmektedir. Ekrad taifesinden⁵² olup yarı göçebe bir aşirettir.

Bu aşiretin zaman zaman çeşitli sebeplerle reisleri Rıdvan Ağa önderliğinde iki yüz hane ile İran tarafına firar ettikleri ve bilahare geri döndükleri veya döndürüldükleri anlaşılmaktadır.⁵³ Civar bölgede meskun olan ahali ve aşiretlerle Hasenan Aşireti arasında husumete varan bir takım olayların vukua geldiğine dair belgeler mevcuttur. Meclis-i Vala'ya havale buyurulan bir layihada; Hasenanlı Aşireti ile civarda bulunan Kürdistan Eyaleti aşairinden bazılarının o havalide meskun ahaliye zulm ve taaddiyatta bulundukları, bunlardan zıkr olunan Rıdvan, Kuli Han, İsa ve Seyfi Ağaların bazı kaza müdürlüklerini de ele geçirerek kendileri dahi bizzat ahaliye zulm ve taaddi ettiklerine dair vuku bulan şikayat üzerine, yapılan muhakemelerinde Erzurum'a gönderildikleri ancak bilahare avdet ettiklerinde yeniden ahaliye zulm etmeye başladıklarından dolayı asayişin temini için bu aşiretin oradan kaldırılması gerektiği hakkında bilgilere rastlamaktayız.⁵⁴ Ayrıca Van ve Hakkari dahilinde bulunan bazı aşair ile aralarında zuhura gelen münazaa ve mukatele keyfiyetinden dolayı haklarında alınacak tedbirler⁵⁵ hususundaki belge ve Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa'dan 24 Ağustos 1309 tarihinde gönderilen telgrafname⁵⁶ bu aşiretin ahaliye yaptıkları zulm ve bu hareketlerin önlenmesi için tedbir alınmasına dair de geniş bilgiler vermektedir. Ayrıca bir başka belgeye baktığımızda ise askeri kuvvete karşı silah kullanmaları sebebiyle bu aşiretin Urfa yoluyla Konya'ya teb'id edilmelerine dair Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden çekilen telgraf göze çarpmaktadır.⁵⁷

Bu aşiret ile ilgili belgeler, sadece te'dip veya teb'id gibi cezalardan ibaret değildir. Bazen de mükafaaten maaş tahsis edildiği de görülmektedir. Örneğin Muş sancağında meskun Hasenanlı muteberanından Kuli Han'a sıdk ve istikametinden dolayı maaş tahsis edilmiştir.⁵⁸

48 BOA, DH.MKT. 1433/120

49 BOA, İ.MVL.433/19083

50 BOA, DH.MKT. 2786/56

51 Orhan Sakin, Ermeni İsyanı Günlüğü, Ekim Yay. İst. 2007, S:161 - BOA.HR.SYS.2872/4-111 BOA.HR.SYS.2872/4

52 BOA, C.DH. 247/12324

53 BOA, HR.MKT. 29/63 - BOA, HR.MKT. 17/41 - BOA, İ.HR. 60/2894 - BOA, A.MKT.MHM. 18/83

54 BOA, İ.MVL. 433/19083

55 BOA, A.MKT.UM. 513/93

56 BOA, Y.EE. 139/46

57 BOA, DH.ŞFR. 80/112

58 BOA, A.MKT.NZD. 16/68

Hasenanlı Aşireti'nin bölgenin tümü ile değişik şekillerde irtibatlarının olduğunu görmekteyiz. Erzurum Vilayeti'nden çekilen telgrafta Hasenanlı Aşireti'nin zaman zaman Çapakçur eşkiyası ile birlikte hareket ettikleri Pasinler ve Kiğı kazaları dahilinde bulunan bazı köylere tecavüzle zarara uğrattıkları ve bunların önlenmesi için tedbir alınması hususları belirtilmektedir.⁵⁹

Belgelerden aşiret reisi olarak birçok isme rastlayabiliriz. Ancak burada bir kaçının ismini zikredeceğim. 1850 yıllarında Kuli Han, 1860'lı yıllarda Muş sancağında Rıdvan Ağa, ayrıca aşiretin durumu ve faaliyetleri hakkında Erzurum'daki İngiliz Sefareti'nin raporunda⁶⁰ 1883 yılında Hasenanlı Kürt Aşireti Reisi Mehmed Ali olarak gösterilmektedir. Bu rapordan da İngiltere'nin bu aşiretin durumu ile ilgilendiği ve hakkında geniş bir malumat sahibi olduğu anlaşılmaktadır. 1890'lı yıllarda Dersaadet'te bulunan Aşair Süvari Alayları rüesasından Hasenanlı Aşireti Reisi Sofi Ağa⁶¹ adının zikredildiğini görmekteyiz. 1909 yılında Ahlat'ın İnceviran karyesinde meskun Hasenanlı Aşireti mensublarının reisi olarak Mahmud, 1909 yılında Meclis-i Mebusan'a çekilen bir telgrafta⁶² Hasenanlı Aşireti namına Reisi Fethullah bin Halid mührü bulunmaktadır. Malazgirt'e tabi Şeyo karyesinde yine 1909 yılında aşiret reisi olarak Mehmed Emin Bey'in⁶³ ismi geçmektedir.

Haydaranlı Aşireti

Bitlis vilayeti Muş sancağına bağlı Malazgird, Bulanık, Patnos⁶⁴ ilçeleri ile Van, Bayezid, Hakkari bölgesinde meskun olup ekrad taifesinden ve yarı göçebe bir aşirettir. Değişik bölgeler ile irtibatları mevcuttur. Haklarında yüzlerce belge çıkmaktadır. 20. yüzyılın başlarında sadece Kör Hüseyin Paşa'nın maiyetinde 1000 haneyi geçen bir nüfus olduğu halde Hısn-ı Mansur'dan Urfa cihetine geçtikleri bildirilmektedir.⁶⁵ Sıklıkla İran tarafına geçtikleri ve duruma ve şartlara göre yeniden geri döndükleri belgelerden anlaşılmaktadır. Buna bir örnek teşkil etmesi bakımından 19.Eylül.1848 (Hicri 20.L.1264) tarihli belgede, on iki sene önce İran'a gitmiş olan aşiret mensuplarından 800 haneyi geçen kısmının yeniden Mahmudi kazasına döndükleri ve bunların Van'da bulunan aşair gibi iskanlarının temini taleb olunmaktadır.⁶⁶ Bu tarihten iki yıl sonra 17 Ağustos 1850 (H: 08.L.1266) tarihli belgede; bu aşiretin geride kalan kısmının aşiret reisi olan İbrahim Ağa Devlet-i Aliyye toprağına avdet talebinde bulunmuştur.⁶⁷ Nüfusları diğer aşiretlere göre çok olmakla birlikte nüfuz alanlarının da genişliğinden dolayı Hükümet içinde önemli ve takib edilen bir aşiret olarak dikkat çekmektedir.

59 BOA, A.MKT.MHM. 639/2

60 BOA, HR.SYS. 82/64

61 BOA, İ.DH.1227/96111

62 BOA, DH.MKT. 2749/3

63 BOA, DH.MKT. 2751/75

64 BOA, Y.PRK.ASK. 161/65

65 BOA, DH.EUM.KLH 4/7

66 BOA.A.MKT. 149/46

67 BOA.A.MKT.UM. Dosya nr.25 Gömlek nr. 60

Zaman zaman birbirleriyle veya diğer aşiretler ile çarpıştıkları da görülür. Özellikle Hasenanlı,⁶⁸ Sebkanlı,⁶⁹ Kalkanlı⁷⁰ ve Admanlı⁷¹ aşiretleri ile düşmanlık besledikleri görülmektedir. Haydaranlı Aşireti'nin İran ile sıkı bir münasebet içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Hükümeti'nin ağır vergi şartları veya herhangi bir şekilde talepleri hükümet tarafından yerine getirilmemesi halinde huddan İran tarafına geçebilmekte ve hatta geri dönmek için çeşitli pazarlıklar içerisine girebilmektedirler.⁷² Hem siyasi hem de güvenlik açısından hudud bölgesinde böyle güçlü bir aşireti kaybetmek istemeyen hükümet de bunların bu pazarlıklarına rıza gösterebilmektedir. Aşiretlerin büyüklüğünden dolayı aynı dönemde birçok aşiret reisi ismine rastlamak mümkündür. Her bölge birbirinden bağımsız hareket etme serbestisine sahiptir. Aşiretin birkaç bölgede bulunan kollarının ortak bir karar alması gerektiğinde reisler biraraya gelerek kararları alır ve uygularlar. Belgelerde Haydaranlı Aşireti reisleri olarak Timur, Emin Paşalar,⁷³ Kerem oğlu Mansur,⁷⁴ Mirliva Kör Hüseyin Paşa,⁷⁵ Hamza Ağa,⁷⁶ İbrahim Ağa,⁷⁷ Haydar Ağa, Süleyman Ağa⁷⁸ ve benzeri isimlere rastlanılmaktadır.

Bu aşiret mensuplarının, sayıca kalabalık ve güçlü olmaları veya çeşitli faaliyetlerinden dolayı güçlerinin toplanamaması ve faaliyetlerinin etkisinin azaltılması için Osmanlı dönemi hükümetleri ve Cumhuriyet döneminin ilk hükümetleri tarafından birçok bölgeye nakl ve iskan edildikleri belgelerle sabittir.⁷⁹ Bu bölgeler içerisinde Konya, Adana, Urfa, Malazgirt, Derik, Karesi, Dersaadet, Seydişehir gibi bölgeleri sayabiliriz.

Bu aşiretin tek başına dikkatli ve uzun bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Haklarında daha birçok yazılabilecek hususların olduğunu beyan ile tebliğimizde kısa keserek bu kadarla yetineceğiz.

Ömeran Aşireti

Solhan ve köylerinde meskundurlar. Ekrad taifesinden ve yerleşik bir aşirettir. Solhan Aşireti bahsinde metni verilen belge Ömeran Aşireti'nden de aynen bahsetmektedir.⁸⁰

Sibkanlı (Sebki, Sebiki) Aşireti

Bingöl civarında bulunan aşiretlerden olup esas yerleşim merkezleri Erzurum ve civarı ile Van, Erciş ve Adilcevaz bölgeleridir. Belgelerden diğer aşi-

retlerle sıklıkla mücadelelere girdikleri anlaşılmaktadır. Özellikle kendi bölgelerine yakın olan ve güçlü aşiretler olarak ön plana çıkan Haydaranlı ve Hasenanlı Aşiretleriyle mücadeleleri hakkında geniş malumat veren arşiv belgeleri mevcuttur.⁸¹

Sadaret Mektubi Kalemi fonu içerisinde bulunan 11 Haziran 1856 (H: 07.L.1272) tarihli Erzurum Müşir-i Eyalet Mehmed Vehbi tarafından Sadaret'e gönderilen tahriratta, Erzurum ve civarında hayme-nişin olan ekrad aşairin hayme-nişin suretinde kaldıkça kontrol altına alınamayacaklarından Anadolu Ordu-yı Hümayun Müşiri ile müzakere edilerek 700 kadar hane olan Sebiki Aşireti'ni iskana kabule talip oldukları ve Malazgird ve Bulanıklar kazasında 26 harab karye olup bunların bazılarının buralarda iskan edilebilecekleri hususu belirtilmiştir.⁸² Buradan da 1856 tarihinde konar-göçer Sebki Aşireti'nin yaklaşık olarak 3500 nüfusa sahip büyük bir aşiret olduğu sonucu çıkarılabilir.

Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan, 24.11.1916 tarihli belgede Aşiret Reisi Abdullâh Bey olarak geçmekte ve Diyarbakır'da iskan olunmalarını talep ettikleri ve muvakkaten iskan edildikleri belirtilmektedir.⁸³ 31. Temmuz 1918 tarihli ikinci belgede ise Erzurumlu Sibkan Aşiret Reisi Mehmed Paşa-zade Mir Seyyaf tarafından mukaddes cihada iştirak ettiğinden dolayı tarafına muhacirin tahsisatından maaş bağlanmasını talep etmesi üzerine kendisi ve aşireti hakkında malumat yazılması istenilmektedir.⁸⁴

Solhan Aşireti

Solhan ve karyelerinde meskun ve yerleşik bir aşiret olup lisanları (Kürtçe) Zazacadır. Üç aşiret arasında geçen hadiselerle ait Bitlis valisinin Mabeyn Başkitabeti'ne gönderdiği telgraf bu aşiret hakkında bizlere bilgi vermektedir. Telgraf aynen "Genç sancağının Diyarbakır'a doğru olan cihetlerinde sakin Solhan ve Ömeran aşiretleriyle Muş sancağına merbut ve yarısı hafif süvari alaylarına mensub olan ve kalanı Ekrad-ı adiyeden madud bulunan Cibranlı Aşireti arasında iki seneden beri meydana gelen nifak ve hizibden dolayı birbirlerine karşı tecavüz ve katli-i nüfus gibi olaylar meydana geldiği ve gönderilen memurlar vasıtasıyla aralarında sulh hasıl olduğu ve bunlardan mahkemece maznun eşhasın adedinin birkaç bine ulaşacağının anlaşılmamasıyla tesis eden iş bu sulhun bozulmamak üzere bu konudaki davanın takib olunmaması esbabının istikmalinin Genç Mutasarrıflığı'ndan bildirildiği ve Solhan ve Ömeran aşiretlerinin cesamet ve hususiyetlerine nazaran tervic-i işar muvafık-ı maslahat bulunmuş olduğu maruzdur."⁸⁵ şeklinde bir açıklamayı havi olup nüfusu hakkında bir bilgi olmasa da aşiretin büyüklüğünü bir bakıma bildirmektedir.

81 BOA, Y.PRK.ASK. 103/112, Y.MTV. 81/76,

82 BOA, A.MKT.UM. Dosya nr. 239, Gömlek nr. 26

83 C.Arşivi 12 ve 272.00.00-12-36-14-11

84 C.Arşivi 11 ve 272.00.00-12-37-21-2

85 BOA, Y.PRK.UM. 66/82

68 BOA, A.MKT.UM. 509/79 – BOA, Y.PRK.ASK. 161/65

69 BOA, Y.PRK.ASK. 161/65 – BOA, Y.MTV. 81/76

70 BOA, Y.PRK.UM. 56/106

71 BOA, DH.MKT. 247/71

72 BOA, MV. 138/40

73 BOA, MV.136/65 - BOA, MV. 138/40

74 BOA, DH.MUİ. 2-3/12

75 BOA, DH.ŞFR. 74/267

76 BOA, DH.MKT. 1664/2

77 BOA, A.MKT.UM. 25/60

78 C.Arşivi, Fon Kodu 272.00.00-12-43-60-18

79 BOA, Y.PRK.ASK. 134/102 – Y.MTV. 170/75 – C.Arşivi, 272.00.00-12-36-14-7 – C. Arşivi, 272.00.00-12-55-140-7

80 BOA, Y.PRK.UM. 66/82

Şadılı (Şadılı) Aşireti

Elazığ'ın bazı ilçeleri ile Kiğı bölgesinde meskun ve göçebe bir aşirettir. Ekrađ taifesindendirler. Yaylamak üzere Van bölgesine gittikleri ve orada bulunan diğér aşiretlerle aralarında çıkan anlaşmazlıklar neticesinde çeşitli kıtal hareketlerine giriştikleri belgelerden anlaşılmaktadır.⁸⁶ 2 Aralık 1919 (H: 1338.Ra.09) tarihinde Şadılı Aşireti Reisi Reşid ve rüfekaşı tarafından devlete sadakatlerine dair Sadaret'e çekilen telgraf o dönemin hassasiyetini ve devlete olan bağılılıklarını göstermesi açısından dikkat çekicidir.⁸⁷

Tavz (Tavsi) Aşireti

Genç, Solhan ve Kulb bölgesi civarında bulunan karyelerde yerleşik bir aşirettir. Lisanları (Kürtçe) Zazacadır.⁸⁸ Hem bölge adı hem de aşiret adı olarak geçmekle birlikte Tabs, Tavz veya Tavsi olarak değişik şekillerde telaffuz edilmektedir. Tapu Tahrir Defteri'nde köy ismi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁹ Miladi 01 Haziran 1857 (H. 8 Şevval 1273) tarihli, Kürdistan valisi tarafından, "Diyarbakır sancağında kain Zıktı ve Yahkik ve Genç kazalarıyla Tavz nahiyesine müdür vekili tayin kılınan Bicar hanedanından Eyyüb Bey'in icra-yı asaleti" hakkında gönderilen tahrirat müzekkeresinde Tavz adı aynı zamanda yerleştikleri nahiye adı olarak da geçmektedir.⁹⁰

Zıktı (Zıkdölü) Aşireti

Zıktı Aşireti Genc, Merkez ilçe ve Karlıova ilçesine bağılı karyelerde meskun olup zaza taifesindendir. Aşiret olarak belgeye rastlanılmamakla birlikte yer ismi olarak geçen belgeler mevcuttur. Lice kazasına bağılı iken Genc sancağına il-hakı veya nahiyyeye tayin olunan müdür vekili hakkında belgeler bulunmaktadır.⁹¹

Tebliğimizde adı geçen aşiretler haricinde bölgede yaşayan aşiret veya aşiret hüviyetini kazanmış daha birçok aşiret kolları bulunabilir. Ancak arşivlerimizde kayıt altına alınan belgelerden bölgede yaşayan veya bölge ile irtibatları olan yukarıda belirttiğimiz aşiretler hakkında bilgi bulabilmemizden dolayı belgeli olarak bu kadarını sunabildik. Bu, isimlerini zikretmediğimiz aşiretlerin bölgede bulunmadığı anlamına gelmez. İleride onlar hakkında da belge bulunabildiğı takdirde onlardan da başka bir ortamda bahsedebileceğimizi veya o bilgileri yayımlayabileceğimizi bildiririm.

Sunduğum bu tebliğ ile bölge tarihine bir katkıda bulunabildiysem kendimi mutlu addedeceğim,

Saygılarımla...

86 BOA, Y.PRK.UM. 70/90

87 BOA, İ.DÜİT 118/157

88 Aşiretler Raporu, Kaynak Yay, İst. Shf.81

89 Abdullah Demir, Çapakçur Lıvası Nüfus ve İskan, Bingöl Belediyesi Kültür Yay. S.22

90 BOA, A.MKT.UM. 282/91

91 BOA, A.MKT.UM. 282/91

II. MEŞRUTİYET'İN BAŞLARINDA BİNGÖL VE ÇEVRESİNDE AŞİRET ALAYLARI İLE İLGİLİ YAŞANAN SORUNLAR VE YENİ DÜZENLEMELER

Nazmi EROĞLU¹

II. Abdülhamid zamanında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde uygulanan Aşiret Alayları düzeni, bölgenin güvenliğini ve merkezi otoritenin gücünü pekiştirmeyi amaçlandığı bilinmektedir. Ancak Meşrutiyet'in ilanından sonra bu alaylarla ilgili çeşitli sorunlar yaşandığı bazı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Bundan dolayı tebliğimizde, Aşiret Alayları, güvenlik, eğitim ve sair sosyal sorunlarla ilgili hususlar dile getirilmektedir. Konuyla ilgili elde ettiğimiz yazışmalarda, –metinleri kaleme alanlar tarafından– bazı tespitler yapılmakta ve çözüm yolları önerilmektedir. Ayrıca, Meşrutiyet'in başında (1910) Aşiret Alayları'nı yeniden düzenleyen nizamnameye yer verilmektedir. Ancak, bu hususlara temas etmeden önce ve konuların daha iyi anlaşılması bakımından bölgenin sosyal şartları, Aşiret Alayları'nın teşekkülü ve bu bağlamda bazı gelişmeleri özetlemekte yarar görmekteyiz.

Bölgenin veya Kürtlerin Sosyal Yapısı

Ziya Gökalp, sosyolojik incelemeleri sonucu (1900–1910) kaleme aldığı bir eserde, Müslüman olan Türk, Arap, Kürt vs., unsurların aynı dine inanmaları sebebiyle bir ümmete mensubiyet duygusu taşıdıklarını belirtmektedir.² Bu durumun Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı bölgelerinde yaşayan halkların birbirleriyle ilişkileri konusunda avantaj sağladığı göz ardı edilemez. Bununla beraber Kültürün meskûn olduğu bölgelerde halk ağırlıklı olarak aşiret veya benzeri bir düzende hayatını sürdürmektedir. Bölgeyi de yakından tanıdığı bilinen, daha doğrusu içerden birisi olan bahsi geçen düşünür, halkın toplumsal yapısını; aşiret, kabile ve hizib olarak üçe ayırmaktadır.

Aşiretler, soy birliğine bağlı olarak kabilelerden, kabileler ise ailelerden oluşur ve bir reis vasıtasıyla idare edilirler. Bunlar göçebedir, çadırda yaşarlar ve hayvancılıkla uğraşırlar.³

Kabile, yarı göçebe hayatı sürdüren halktır. Bunlar, yılın belli bir zamanını göçebe olarak geçirirler, diğer zamanda ise tarımla uğraşırlar. Ayrıca, kendi hayvanlarının yanında bölgelerindeki tüccar ve çiftçilerin koyun ve keçilerini de bir ücret

1 Araştırmacı-Yazar

2 Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, İstanbul: Toker Yayınları, 2007, s. 10.

3 Gökalp, s. 96.

karşılığı otlatırlar. Diğer aşiretlerin saldırılarından korunmak için sözü geçen bir kafile reisinin yönetiminde toplu bir şekilde silahlı olarak dolaşırlar.⁴

Hizib (bend), güçlülerle güçsüzlerin yardımlaşma amacıyla oluşturdukları topluluklardır. Bu bakımdan hizbi oluşturanların kökeni, zayıf olan unsurların, güçlü (daha doğrusu saldırgan ve zarar verme ihtimali yüksek) olan toplulukları bir ücret mukabili tutmalarıyla meydana gelen birlikteliklere dayanır. *"Bir hizbe Kürt, Süryani ve Ermeni köylüleri de katılabilir. Bu köyler karşı hiziblere karşı birbirlerini bir kardeş gibi savunurlar."*⁵

Esasında, Kürtlerde ahde vefa duygusu kuvvetlidir. *"Ve bir adama 'baht' veren bir aşir, babasının katili olsa bile, adamı düşmanlarından ve hükümetten koruyacaktır, bunu yapmazsa bütün şerefini, haysiyetini kaybeder."*⁶ Dolayısıyla, misafire önem verirler ve onun rahatı için birçok fedakârlıklara severek katlanırlar. Ayrıca, misafiri uğurlarken yanına "vabibe" diye bir adam verirler ve onun görevi misafiri diğer aşirete sağ-salim ulaştırmaktır. Yanında vabibe ile seyahat eden şahsa kimse zarar vermeye cesaret edemez, böyle bir şey vuku bulduğu takdirde bedeli ağır olur. Örneğin, malı mülkü gasp edilen şahsın malları geri alınmakla kalmaz, cürmü işleyenler bunun karşılığını fazlasıyla öderler.⁸ Kürt aşiretleri, bir bakıma töre'nin gereklerini yerine getirmek zorunluluğundan kaynaklanan böyle bir hassasiyete sahip olmuşlardır. İşin ilginç tarafı, bir yolcu (misafir) yanında vabibe olarak kendisine refakat edecek bir hamî bulamadıysa ve birkaç şahidin önünde "ben falan şeyhin vabibesi ile gidiyorum, siz de şahit olun" diyerek yola çıkarsa, o şeyhin nüfuzuna, yani vabibesine girmiş olur. Bundan sonra ona karşı yapılacak herhangi kötülük, vabibesine girdiği şeyhe yapılmış gibi düşünülür (ve ayrıca, şeyh de bu şahsa sahip çıkmak zorundadır).⁹

Diğer taraftan, suçlularla ilgili tutum ve davranışların suçun şahsiliği temelinde gelişmediği bilinmektedir.¹⁰ Bundan dolayı bir kişiye karşı suç işlediğinde aşiretler arasında geçerli olan kurallara bağlı olarak bütün aşiret mensupları veya aşiret içinde ise ailesi suçu işlemiş gibi sorumlu tutulur ve buna göre bir tavır geliştirilir, cezası buna göre verilir. Hatta bir kişiye yapılan bir saldırı sonucu meydana gelen vahim bir olayın bahsi geçen anlayış çerçevesinde intikamının mutlaka alınması gerektiğine inanılır. Zira intikamını almayan bir adam bütün şeref ve haysiyetini kaybeder.¹¹

4 Gökalp, s. 97.

5 Gökalp, s. 97, 98.

6 Arnavutlarda "Besa", Araplarda "vece", Türklerde "Aman" ne ise Gurmançlarda da "Baht" odur.

7 Gökalp, s. 43.

8 Gökalp, s. 81.

9 Gökalp, s. 81-82.

10 Esasında hukuka aykırı olan bu tutum Kur'an'a da ters düşmektedir [Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez (En'am Suresi, 6/164)]. Buna rağmen, suçu işleyen bir şahsın aile ve akrabasının suçu olarak algılanması, bunun Müslüman aşiretlerinde de geçerli olması ilginçtir. Bu mesele birçok yönüyle sorgulanabilecek, incelenebilecek bakir bir konudur.

11 Gökalp, s. 42, 43, 96-97; Gökalp, aşiretlerle ilgili bu dayanışma kuralları ve bağlarını (solidarite) daha ziyade çölün toplum güvenliğinin zorunlu bir şartı gibi görmekte, Kürtler arasında, gerçek aşiretler arasına geçecek bir topluluk olmadığını belirtmektedir.

Bununla beraber, değişik yörelerde yaşanan bazı sorunların çözümünde farklı kurallar geçerli olmuştur. Botanlar'da reisler "kadı" dedikleri mollalarına davalarını çözdürmüşlerdir. Diğer Kürt topluluklarında ise davalara doğrudan doğruya aşiret reisleri bakar. Bundan da anlaşılacağı gibi, sorunların halledilmesinde Kürt reislerinin belirli bir geleneğe sahip olduğu söylenemez. Ağaların halledemediği bir dava, hükümete müracaat edilerek resmen sonuçlandırılır.¹²

Diğer bir mesele, Kürtlerin askerliğe bakışıyla ilgilidir. Bu da sosyolojik yapının etkisinde şekillendiği görülür. Gökalp, Kürtlerin askerliğe ilgi duymamasını bunların mefkûresizliğine, hatta çekingenliğine yormanın yanlışlığını ortaya koymaktadır. Ona göre, Kürtlerde bu duygu çok kuvvetlidir, ancak farklı yönde tezahür ettiğinden askerliğe eğilimleri zayıftır. *"Bir kısım Kürtleri göçebe kalmaya, yerleşik aşiret yahut ağa köyleri halinde yaşamaya zorlayan en büyük etken askerliktir. Çünkü bu durumda kaldıkça asker firarisi olarak kendi obalarında yahut köylerinde yaşayabiliyorlar."* Bununla beraber, aşiretlerine bağlılık ve bu uğurda kendini feda etme mefkûresi çok kuvvetlidir. Hatta *"servetlerini, evlatlarını bu mefkûreye feda etmekten kadın-erkek çok büyük zevk duyarlar."*¹³

II. Abdülhamid döneminde Bitlis ve Van çevresi ile ilgili dışardan birinin, bir Rus tuğgeneralinin hazırladığı kapsamlı bir çalışmada, sosyal yapı üzerinde durulurken, "muhtelif cinse mensup Kürtlerin arasındaki husumet adet hükmüne geçmiştir" cümlesine yer vermekte ve aşiretlerin birbirini düşman olarak algıladığı ifade edilmektedir. Bu husumetin, daha doğrusu sosyal yaranın başlıca sebebi, ağalar arasındaki çekememezliktir. Bundan dolayı meydana gelen çatışmalarda önemli kayıplar verilmesine rağmen hükümetin araya girmesini arzu etmezler. Bir mesele çıktığında hükümet kuvvetleri şikâyet üzerine değil, asayişin temin maksadı ve kendi inisiyatifleriyle olaya müdahil olurlar. Ancak, bahsi geçen unsurların hükümete itaat ettikleri de söylenemez, hatta meskûn olan Kürtler hükümete aşiret Kürtlerinden daha ziyade olumsuz bakarlar. Bununla beraber, Kürtlerin büyük çoğunluğu –şöyle böyle– Saltanat'a bağlılıklarını gösterirler.¹⁴ Diğer taraftan, coğrafi şartlar ve sosyal yapı sebebiyle birçok yerde devletin otoritesi zaafa uğramıştır. Tayin edilen memurlar ya görev yerlerine gidememekte, ya da ağaların nüfuzu üzerinde bir varlık gösterememektedir.¹⁵

Halkın hükümet görevlilerine karşı tutumuyla ilgili Rus subayının yaptığı tasvirler her iki tarafın tavrını açıkça göstermektedir: Bir köye görevliler yaklaştığı zaman bunu haber alan köylüler evlerine çekilirler ve sokaklarda kimseler kalmaz. Bunun en önemli sebebi, gelenlerin ihtiyaçlarını bedava gidermek isteyeceklerini ve dolayısıyla, yük altına gireceklerini düşünmeleridir. İhtiyaçlarının ücret mukabilinde giderileceği belirtilince köyün eski haline döndüğü görülür.

12 Gökalp, s. 41, 84-85.

13 Gökalp, s. 46, 56-57.

14 Van, Bitlis Vilayetleri –Askeri İstatistikî–, (Kitap, "Bir Rus Erkan-ı Harb Mirlivası" tarafından bölge gezilerek kaleme alınmış), İstanbul: Matbaa-i Askeriye, 1330 s. 192.

15 Van, Bitlis Vilayetleri, s. 193.

Bu yaklaşım aşar vergisi talep edilirken de kendini göstermekte, vergi ancak küçük çaplı müfrezeler yardımıyla toplanabilmektedir.¹⁶ Fakat, hükümet kuvvetleri eşliğinde köye gelen tahsildarlar işi silah kullanmaya varıracak veya sorun meydana getirecek davranışlardan kaçınmaya özen göstererek vergileri tahsil etmeye çalışırlar. Bunun bir sebebi de meskûn Kürt köylerinin son derece fakir durumda bulunmasıdır.¹⁷

Ana hatlarıyla ortaya koymaya çalıştığımız bu sosyal yapıyı bilen ve ayrıca siyasi gelişmeleri yakından izleyen hükümet yetkilileri, bu ortamda bölgeyi yeni bir sosyal ve idari yapıya kavuşturmak için teşebbüse geçmişlerdir.

Hamidiye Alayları, Telgraf Hattı Çalışmaları ve Etnik Duruma Göre Tayinler

Hamidiye (Aşiret) Alayları'nın kurulması 1890'da düşünülmüş ve aynı yıl içinde teşebbüse geçilmiştir. Bu alayların teşkilatlandırılmasında, Dördüncü Ordu Kumandanı *Müşir Zeki Paşa*, Anadolu Islahat-ı Umumî Müfettişi *Mehmed Şakir Paşa*, Teftiş-i Askeri Komisyonu üyesi *Miralay İbrahim Bey* görev almıştır. Şakir Paşa ve İbrahim Bey teşkilatın planlaması ve projenin yürütülmesinde aktif görevler üstlenmiştir. Rusya'nın yapılandığı Kazak Alayları da incelenerek ortaya konulan bu uygulama sonucunda 1901 senesinde 65 alay teşekkül ettirilmiştir. Bu girişimle, merkezi otoritenin temini, doğuda devletin gücünü pekiştirecek bir siyasi dengenin yeni şartlara göre oluşturulması, Ermeni toplumunun dış çevreler tarafından istismar edilmesiyle meydana gelebilecek tehlikelerin önlenmesi ve Rusya'nın muhtemel saldırısına karşı bölgenin direncini ve savunmasını güçlendirme amacı güdülmüştür.¹⁸

Tarihçi Minorsky de bu hususlara işaret ederek hükümetin şark siyasetinde meydana gelen değişimi 1878'e kadar geriye götürmektedir. Zira, bu tarihte (13 Temmuz) imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesine göre Doğu Anadolu'da ıslahat yapılması tavsiye edilmekte idi.¹⁹ Ancak Osmanlı yöneticileri Büyük Devletler'in istekleri doğrultusundaki ıslahat taleplerine karşı "gizli mukavemet" gösteriyorlardı. 1885'ten itibaren meydana gelen ve Rusya, İsviçre ve İngiltere'ye bağlı olarak gelişen Ermeni ihtilâl hareketleri bu toplumun milliyetçilik duygularını kamçılıdı.²⁰ Esasında Rusya, Balkanlar'da başarılı bir şekilde uyguladığı Slav milliyetçiliği planına uygun bir şekilde Ermeni milliyetçiliğini de kullanarak Doğu Anadolu üzerindeki emellerini gerçekleştirmek istiyordu. İşte tam da bu noktada "*Hamidiye Alayları'nın kuruluşunun direkt hedefi, Ermeni terörizminin daha fazla dallanıp budaklanmasını önlemektir*".²¹ Bunun yanında, Rusya hükümetinin aşiret-

16 Van, *Bitlis Vilayetleri*, s. 193.

17 Van, *Bitlis Vilayetleri*, s. 194.

18 Ali Karaca, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları Hakkında Bazı Tesbitler (1890–1900)", Hakkı Dursun Yıldız Armağanı (Ayrışması), Ankara: TTK. Basımevi, s. 309–317; Cezmi Erşan, "Hamidiye Alayları", *DİA*, c. 15, İstanbul, s. 462–463.

19 Ayatafanos Antlaşması'nda, Babilâli'nin, Doğu'da Ermenilerin yaşadığı yerlerde gereken ıslahatı yapacağına dair konulan madde, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde yer almıştır [Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789–1994)*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995, s. 343, 353].

20 V. Minorsky, "Kürtler", *İA.*, c. VI., MEB., s. 1106.

21 Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi*, Çeviren: Remziye Arslan, Ankara: Özge Yayınları, tarihsiz, s. 228.

ler arasına nifak ve fesat atarak kendisine meylettirmeğe çalışması, doğal olmayan bazı durumların yaşanacağını göstermekte ve Rusya'nın siyasetine set çekmek²² için teşebbüse geçilmesi gerekmekte idi. Diğer taraftan, Aşiret Alayları'nın teşkilindeki maksadın az para ile çok süvari elde etmek ve ihtiyaç duyulduğunda bunlar kullanılıp savaşta iyi bir sonuç almaktan ibaret olduğu bilinmektedir.²³

Bölgede yaşayan halk ve eşraf bu politikalara olumlu bakmıştır. Zira, Meskun Kürdler (reaya) hükümetin "emir ve tenbihine daha ziyade muti" olduklarından asker verme meselesine de pek çabuk itaat etmişlerdi. Aşiret Kürtlerinden asker alımı ise ancak kuvvet yoluyla sağlanabilmekte idi. Fakat her zaman olduğu gibi bu meselede dahi hükümet cebir ve tazyikten uzak durduğundan tıpkı Rusya'daki kazak kıtaları gibi bu Kürtlerden kıtalar teşkiline teşebbüs etti.

Bu teşkilatta forma giymek, zabıt olmak, ahali arasında imtiyaz kazanmak gibi hususlar Kürtleri bu hizmete teşvik etti. Tüfeğe sahip olmak tutkusu da teşvik edici bir unsur olarak görülebilir. Bunun yanında Hamidiye Alayları'na kaydolmayı aşiretler sabırsızlıkla beklediler. Diğer taraftan, kendi ağalarından başka hiçbir zaman kimsenin nüfuzu altına girmemiş olan aşiret halkının bu vesile ile yüzeysel de olsa itaat altına alınmaları temin edilecekti. Alaylara subay verilince bunlara zapturapt öğretileceği, talim ettirileceği ve yavaş yavaş bunların büyük amirlere itaate alıştırılacağı düşünülmekteydi. Diğer bir ifade ile ağalara forma ve rütbe verilerek yönetime ciddi surette ısıdırılacak, yavaş yavaş Osmanlı hükümetine tabiiyet hissi bunların zihnine yerleştirecek ve her şeyden evvel büyük kumandanların arzusuna göre hareket etmelerinin bir vazife olduğunu kolaylıkla anlayabileceklerdi. Neticede bu göçebeleri iskâna alıştırmak mümkün olacaktı.²⁴

Alaylar 4, 5 veya 6 bölükten, 512–1152 arası neferden oluşacaktı. Aynı zamanda aşiret reislerinin çocuklarından birer kişi seçilerek İstanbul'daki süvari mektebine gönderilecek ve eğitim görecekti.²⁵ Buradan mezun olan talebeler

22 Mustafa Balcıoğlu, "Hamidiye Alaylarından Aşiret Alaylarına Geçerken Harbiye Nezaretine Sunulan iki Rapor", *Teşkilat-ı Mahsusadan Cumhuriyet'e*, Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2004, s. 27.

23 Balcıoğlu, s. 30.

24 Van, *Bitlis Vilayetleri*, s. 194.

25 Aşiret Mektebi, Osmanlı yönetimi dâhilinde olan Arap aşiretlerine mensup çocuklar için saraya bağlı bir eğitim kurumu olarak 1892'de İstanbul'da Akaretlerde faaliyete başladı. Burada bir yıl eğitim gören bu okul Kabataş'taki Esma Sultan Konağına taşınmış ve kapanana kadar burada eğitime devam etmiştir. (Okul kapandıktan sonra aynı binada Kabataş Lisesi Eğitime başlamıştır). Okula alınacak öğrencilere verilen eğitim sayesinde hilafete ve devlete bağlılıkları pekiştirilecek ve bölgelerine döndüklerinde çeşitli hizmetlerde istihdamları temin edilecekti. İki yıl süre ile düşünülen eğitim programı daha sonra beş yıla çıkarılmıştır. Önceleri Arap aşiretine mensup olan öğrencilere hizmet veren okula daha sonra, –Hamidiye Alayları'nın teşkilinden sonra– Kürt ve Arnavut aşiret reislerinin müracaatıyla bu aşiretlerden de öğrenci alınmaya başlandı. Bu okulu başarıyla bitiren öğrencilerin bazıları Mülkiye ve Harbiye mekteplerine de devam edebilmekte idi. Ders programında, Kur'an, ilmihi, lügat, hesap, imla, hat, dini ilimler, İslam tarihi, Türkçe, Osmanlı coğrafyası gibi derslere yer verilmiştir. Zamanla Fransızca ve usul-i defter dersleri de verilmiştir. Diğer taraftan, öğrencilerin bütün ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmakta idi. Nihayet, Meşrutiyet'in arifesinde öğrenciler yemekleri beğenmediklerini belirterek okul idaresine karşı isyan etmeleri üzerine 1907 Şubatı'nda okul kapatıldı. Kapatılmasının gerçek sebebi, mektebin siyasi tesirlere maruz kalması ve beklentilere cevap veremeyecek duruma gelmesi olarak düşünülebilir (Bayram Kodaman, "Aşiret Mektebi-i Hümayunu", *DİA*, c. IV, İstanbul, 1991, s. 9–11; tr.wikipedia.org).

memleketlerine döndüklerinde mülazım rütbesiyle alaylarında görev yapacak ve böylece önemli bir kuvvet bölgesel imkânlarla vücut bulacaktı. Neticede 35.000 süvari ve asker devletin hizmetine girecekti.²⁶

Diğer taraftan, Aşiret Alayları'nın teşkilatlandırılmasına paralel olarak bölgede cereyan eden veya meydana gelebilecek olayların süratle merkeze bildirilmesi ve gereken tedbirlerin zamanında alınabilmesi için haberleşmenin (telgrafın) önemi artmıştı. Nitekim Dâhiliye Nezareti'nden Şura-yı Devlet'e havale edilen 29 Aralık 1893 tarihli tezkirede bu konuya temas edilmektedir:

Hamidiye Süvari Alayları teşkilatından dolayı Dördüncü Ordu dairesinde bulunan mevkilerin telgraf hatlarıyla birbirine bağlanması padişah iradesiyle gündeme getirilmiştir. Göynük nahiyesine çekilecek hattın Genc Sancağı merkezine ulaştırılmasına dair yazışmalarda, bahsi geçen nahiye ve sancağın merkezinde yer alan Arduşın kasabasında telgraf merkezi açılması düşünülmüş ve –irade-i seniyye altında bulunan mevkilerden olmamasına rağmen– Dördüncü Ordu Müşiriyeti'nin gerekli görmesi sebebiyle adı geçen yerlere hat çekilmiştir.²⁷ Bununla beraber, II. Meşrutiyet döneminde de benzer faaliyetlere devam edilmiş, bu yöndeki eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.²⁸

Diğer taraftan, Abdülhamid döneminde önemli teşebbüslerden biri de "Vilayat-ı Sitte"nin etnik yapısına göre idari tayinlerde yeni düzenlemelere gidilmesidir. Islahata uygun olarak Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamuretülaziz ve Sivas vilayetlerinde (Vilayat-ı Sitte) vuku bulan tatbikata ve icraata dair (29 Kânunusani 1319/11 Şubat 1904) düzenlenen vesikada Bitlis ve yöresini de içine alan uygulamalardan söz edilmektedir.²⁹

Bahsi geçen vilayetlerin her birine mahalli icaplara göre "Meclis-i Mahsus-ı Vükela" kararıyla gayrimüslim cemaatten birer vali muavini; ayrıca, Hristiyan

26 Eraslan, s. 462–464; Bruinessen, s. 228–229, 231.

27 BOA. İ. PT., 1311.B-2.

28 Nitekim Bitlis valisinin 23 Nisan 1911'de Dâhiliye'ye yazdığı yazıda şu değerlendirmelere yer verilir: Mutki kazası gibi ahval ve ehemmiyeti malum bulunan mahalde cereyan eden olayların zamanında haber alınarak faillerinin derdesti için gerekli tedbirlerin ifası veya ihtimal dâhilindeki olayların büyümesine engel olunması ve gereken tedbirlerin zamanında alınması için telgrafın imkânlarından yararlanılması gerekmektedir. Ancak birçok kaza bu hızlı haberleşme vasıtasından mahrum olduğundan, kış mevsiminde çaresiz kalmaktadır. Bu bakımdan bir an önce bu eksikliğin giderilmesi gerekmektedir [BOA. İD, 119–2/79, lef. 3, (10 Nisan 1327)]. Bu ikazdan sonra aynı yıl içinde (10 Temmuz 1911) Hizan, Pervari, Şirvan, Çapakçur ve Mutki'ye çekilmesi kararlaştırılan telgraf hattına ait masrafların bütçeye dâhil edildiği ve Avrupa'dan sipariş edilen malzemenin gelmesinden sonra faaliyete geçileceği Posta ve Telgraf Nezareti'nden bildirilmiştir [BOA. İD, 119–2/79, lef. 6, (27 Haziran 1327)]. Nitekim, bahsi geçen kazalara telgraf hattı çekilmesi için tahsisat ayrılmasına rağmen çalışma mevsiminin kısıtlı olması sebebiyle 1911 senesi içinde yalnız Hizan, Mutki hatları ile merkezleri açılabilmiştir. Pervari, Şirvan ve Çapakçur kazaları ise bir sonraki seneye bırakılmıştır (5 Mayıs 1912) [BOA. İD, 119–2/79, lef. 11, (1330. Ca. 22)].

29 Konumuzla ilgili kısımları derlediğimiz bu vesika, toplam 32 madde ve hatimeden oluşmaktadır. Memuriyetlerin tevdiinde Müslim ve gayrimüslim ahalinin nüfusunun dikkate alınacağı, sancak ve kaza meclislerinin oluşumu, nahiye ve köyler, adliye, polis, jandarma, köy bekçileri, hapishanelerin tahkikat heyeti, Hamidiye Süvari Alayları, emlak senedatı, vergi tahsilâtı, aşar gibi konuları ihtiva etmektedir.

ahalinin nüfus yoğunluğu sebebiyle³⁰ bazı vilayetlere bağlı kaza ve sancaklara, bu bağlamda Genc ve Muş'a gayrimüslim birer mutasarrıf, Şirvan'a (ve bazı diğer kazalara) da aynı şekilde görevliler tayini istenmektedir (Madde: 1, 2). Bunun yanında, Hamidiye Alayları için özel bir nizamnamenin düzenlendiğinden ve bu da alayların silah ve elbiseleri ile ilgili olduğundan bahsedilmekte, sorumluluğun vilayet ve askeriye'ye ait olduğu belirtilmektedir (Madde: 28).³¹

Diğer taraftan, alayların faaliyetleri ile yönetimlerinde zamanla bazı sorunların ortaya çıktığı görülmüş ve bu sebeple aşiretler arasında kavgalar artmıştı. Alayların disiplin altına alınması için Müşir Şakir Paşa müfettiş olarak görevlendirilmiş ve Zeki Paşa vasıtasıyla tedbirler almaya çalışmıştır. Ancak, 1897'de henüz yeterli ölçüde bunun sağlanamadığı anlaşılmaktadır. Diğer bir husus Büyük Devletler tarafından Ermeni olayları (1890–1895) gerekçe gösterilerek –yapılan şikâyetler üzerine– alayların disipline kavuşturulması ve Ermeniler lehine hükümetin tedbir alması için baskı yapılmıştır.

Hâsılı, Şakir ve Zeki paşaların öncülüğünde başlayan faaliyetler devam ederken, alayları nizama sokmak için Malazgirt'te bir ferikliğin emrinde (Hamidiye Umum Kumandanlığı adı altında) yeniden teşkilatlanmaları ve faaliyetlerinin sıkı bir şekilde denetlenmesi düşünülmüştür. Meşrutiyet'in ilanı ve daha sonra Abdülhamid'in tahttan uzaklaştırılmasının akabinde farklı bir durum ortaya çıkmış, alaylar dağıtılmış ve düzenli orduda subay olarak görev yapanların (Kürt reislerinin oğulları) rütbeleri indirilmiştir. Ayrıca, Ermeniler lehinde kararlar alınmış, bu da tepkilere yol açmış ve yeni yönetime karşı güven bunalımı meydana gelmiştir.³²

Bu gelişmeler esnasında bazı tecrübeli bürokratlar ve bölgeyi temsil eden siyasilere Doğu'nun durumu hakkında –hükümeti uyarıcı ve yol gösterici– raporları gündeme gelmiştir. Birbirine yakın tarihlerde gönderilen yazılarda değişik açılardan bölgenin yapısı ele alınmakta, özellikle bölgenin güvenliği, barış ve huzurunun temini üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, muhtemel tehlikelere de dikkat çekilmektedir.

İbrahim Muhlis Bey'in Raporundan Bazı Tespitler

Genc Sancağı eski mutasarrıfı İbrahim Muhlis Bey imzasıyla Sadarete gönderilen 16 Eylül 1908 tarihli bir yazıda (raporda),³³ Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini içine alan bir sahada yaşayan ahalinin sorunları, devletin bu bölge üzerindeki yaklaşımı, ayrıca problemlerin çözümü için yapılması gerekenler üze-

30 Müslüman nüfusa oranla gayrimüslimlerin Erzurum'da % 18, Bitlis'de % 26, Sivas'da % 17, Mamuretülaziz'de % 15,5; Van'da % 33, Diyarbakır'da % 18 oranında bulunduğu Teftiş Komisyonu'nun 1312 (1896/1897) tarihli tezkeresiyle tebliğ olunan kararında görülmüştür. İdare, polis ve jandarma şubeleri memuriyetlerine bu orana göre Müslim ve gayrimüslimlerden istenilen özellikleri taşıyan şahıslar hizmete alınacaktır (Madde: 5).

31 BOA. DH. UMVM, 83/1.

32 Eraslan, s. 462–464; Bruinessen, s. 228–229, 231; Ancak, daha sonra Doğu cephesinin şartlarının zorluğu sebebiyle yeniden yapılandırılmış olan alaylar, Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş savaşlarında savaşmışlar ve büyük kayıplar vermişlerdir.

33 BOA. DH. MUİ, 2–5/36; Raporla ilgili bakınız: Nazmi Eroğlu, "Kimlik, 'Güneydoğu Sorunu' ve Bir Belgenin Ortaya Koyduğu Tarihî Arka Plan", *Alternatif*, sayı: 2–3, yıl 2, Mart-Nisan 2005.

rinde durulmaktadır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin büyük oranda makûs talihinin yenilmesi eğitim, ulaşım ve iktisadi sorunların halledilmesiyle mümkün olabileceğine inanan Genc Sancağı Mutasarrıfı İbrahim Muhlis Bey'in bahsi geçen raporundaki³⁴ görüşleri dönemi için gerçekçi olduğu söylenebilir.

Sabık mutasarrıf, on yedi sene bölgede görev yaptığından bahisle buraların durumunu yakından müşahade ettiğini; iktisadî ve içtimaî yönden halkın durumunu, sorunlarını tanıma imkânı bulduğunu belirtmektedir.

Ona göre, ülkenin medenileşmesi ve gelişmesi yolundaki uygun yerlerden birisi doğu ve güneydoğu bölgesi olmasına rağmen bu güzelliklerden yararlanılmamıştır. Bölgenin merkeze (İstanbul'a) uzaklığı sebebiyle hükümetin buraya gösterdiği ilgi sadece güvenlik boyutunda, daha doğrusu askeri tedbirler kapsamında kalmıştır. Ayrıca, keyfi bir yönetim anlayışıyla meselenin halledilebileceği zannedilmiş, yani, iktisadi gelişme ve medenileştirme yönündeki engellerin kaldırılması hususu pek akla getirilmemiştir. Hâlbuki bölgenin bunu kaldıracak bir potansiyeli mevcuttur.

Mutasarrıf, bu noktada tespit ettiği bazı eksiklikleri açmaktadır:

Bölgenin yeraltı ve yerüstü kaynaklarından (orman ve madenlerinden) yeterince istifade edilmemiştir. Ziraatın ıslah edilip genişletilmesi, nakliye vasıtalarının artırılması, ayrıca okullar inşa edilip halkın eğitilmesine katkıda bulunulması gibi faaliyetlerden bahsetmek de pek mümkün değildir. Ayrıca, zeki ve cesaretli olan bölge halkının yetenekleri dikkate alınıp ona göre bir teşebbüste bulunulmamıştır. Diğer taraftan, Aşiret Alayları'na mensup olan Kürtlerin kontrol altına alınmasına özen gösterilmeyecek bu grupların bulundukları yerlerin harap olmasına sebebiyet verilmiştir.³⁵

Bu soruna Gökalp'in de temas ettiği görülmektedir. Ona göre,

"Osmanlı illerinde birçoğunun genel güvenliğini bozan ve bayındırlığın ilerlemesini durduran bazı sosyal gerçekler vardır ki, serbest etkinlikleri hiçbir yasa maddesi ile denetlenmemiştir. Oysaki bir kanun devletinde, uygulama alanı kanunlarla sınırlandırılmamış hiçbir etkinliğin ve kuvvetin bulunmaması gerekir. (...) Şimdiye kadar yasalarla düzenlenmedikleri için, memleketin rahatını kaçıran bu topluluklar aşiretler, kabileler, hizirlere".³⁶

İbrahim Muhlis'e göre, birinci derecede bu idari yapının değiştirilmesi gerektiği hususu açıkça ortaya çıkmaktadır. Arkasından imar ve inşa faaliyetleriyle halkın huzuru ve saadetini temin etmenin çarelerine bakılmalıdır. Bunun için de –mutasarrıfın tespit ettiği şekliyle– üç sınıfa ayrılan bölge halkının hassasiyetlerini, daha doğrusu sosyolojik ve psikolojik yapılarını kavrayabilen idarecilerle müzakere edilerek kapsamlı bir proje hazırlanmalıdır.³⁷

34 BOA. DH. MUİ, 2–5/36.

35 BOA. DH. MUİ, 2–5/36.

36 Gökalp, s. 95, 96.

37 BOA. DH. MUİ, 2–5/36.

Nitekim Gökalp'in ifadeleri Muhlis Bey'in tavsiyelerine uygun bir çalışmanın ürünü olduğu izlenimi vermektedir:

"Bu meselenin çözümünde, valilere eğitim, öğretim, bayındırlık, yönetim işlerinde geniş yetkiler verilmesi önemli faydalar sağlayacağı kuşkusuzdur. Fakat aşiretler ve benzeri toplum için özel bir yasa (tüzük) ve genel bir yönetim politikası izlenmedikçe valilerin yetki genişliği, bunlar yüzünden doğacak kargaşalıklara çözüm yolu olmaz. Geçmiş dönemlerde 'bölgenin özelliklerinin gereğidir' denilerek yapılan kanunsuzlukların bir daha geri dönmemesi için mutlaka her sosyal örnek için özel bir yasa düzenlenmesi gerekir".³⁸

İbrahim Muhlis Bey, halkın sınıfsal yapısına da temas etmektedir. Ona göre, birinci sınıfa dâhil olan bölge halkı, Hamidiye Alayları çevresinde oluşmaktadır. 1307 (1891)'den beri oluşturulan bu teşkilat ayrıcalıklı hale getirilmesine rağmen görev ve yetkileri kendilerine öğretilmemiştir. Bundan dolayı, askeri nizamı riayet etmek gibi bir gayeleri bulunmamakta ve kendi başlarına buyruk olarak hareket etmekten geri durmamaktadırlar. Bununla beraber, bunların nizam altına alınması yolunda herhangi bir çare ortaya çıkmamıştır. Bu zümreye mensup olanların yaşadığı yerler; Bitlis'in Muş Sancağı, Genç Sancağı'nın Uğnut (Karlıova) nahiyesi, Van Vilayeti'nin Hakkâri'den başka birçok kazası, Erzurum'un Bayezid Sancağı'yla Pasinler ve Kiğı kazasında ve Diyarbakır'ın Cizre, Viranşehir, Sive-rek, Nusaybin kazalarında ve Urfa'nın doğusu ve kuzeydoğusundadır.³⁹

İkinci sınıf, Hamidiye Alayları'na dâhil olmayan halktır. Bunlar da, Bitlis, Van, Erzurum, Diyarbakır ve Halep vilayetlerinde yaşamaktadırlar. Ancak, birinci sınıf halkta olduğu gibi müstesna bir mevkide değillerdir. Bunlar arasından kanunlara ve nizamı aykırı hareket edenler çıkmakta ise de, olaylara ciddiyetle yaklaşıldığı takdirde sorunlar kolaylıkla çözülebilmekte, yani mağdur duruma düşenlerin hakları iade edilebilmektedir.⁴⁰

Mutasarrıfın üçüncü sınıfa dâhil ettiği halkın –esasinda ikinci sınıf halkla beraber mütalaa edilmesi gerekirken– bir hususta farklılıkları görülmektedir. Ona göre bunlar, hükümetin gaflet ve dikkatsizliğinden ve ihmalden dolayı bir nevi Şia mezhebine dâhil olan ahalidir. Bunlar, cahilane bir mezhep taassubu ile diğer ahaliden ayrı kalmışlardır ve daha ziyade Dersim Sancağı ile havalisinde bulunan Kürtlerden teşekkül etmişlerdir. Dolayısıyla bu ahalinin sosyal durumunu düzeltmek için diğer ahaliden daha kapsamlı çalışmalar yapılmalıdır.⁴¹

Hamidiye Alayları'nın Gözden Düşmesi ve Müşir İbrahim Paşa'nın Uyarıları

İbrahim Muhlis Bey Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra yaptığı tespitlerin yeni yönetimin dikkatini çektiğine şüphe yoktur. Nitekim daha sonraki muhtelif yazışma ve şikâyetlerden anlaşıldığına göre, Hamidiye Alayları'na bağlı gruplar gözden düşmüştür ve bunun meydana getirdiği hayal kırıklığı ve moral bozukluğunun düzeltilmesi için şikâyetler dile getirilmiş, istekler ve tavsiyelerde bulu-

38 Gökalp, s. 96.

39 BOA. DH. MUİ, 2–5/36.

40 BOA. DH. MUİ, 2–5/36.

41 BOA. DH. MUİ, 2–5/36.

nulmuştur. Örneğin, Mehmed Ali, Şerif Mustafa ve Hamidiye Alayı Binbaşısı Ahmed imzasıyla Genc'ten, Genc Mebusu Mehmed Efendi'ye çekilen bir telgrafta (3 Mart 1909) alaylara bağlı grupların yaşadığı sorunlar dile getirilmektedir. Yazıda, Meşrutiyet'in ilkeleri övülüp bu ilkelere bağlı oldukları belirtilmekte, ancak, kendilerine bu ilkeler doğrultusunda muamele edilmediği dile getirilmektedir.⁴²

Diğer taraftan alaylardan birinci derecede sorumlu olan ve Erzincan'da bulunan Dördüncü Ordu Müşiri İbrahim Paşa'nın 18 Şubat 1910 tarihli şifreli telgrafında⁴³, bazı hususlar dile getirilmektedir. Kısaca, *vatanı terk ve hicret etmeye mecbur bırakılan* aşiret reisleri hakkında vaktiyle dile getirmiş olduğu sorunların yine geçerliliğini koruduğunun artık anlaşıldığı ifade edilmektedir.

İbrahim Paşa, yazısının devamında şunları belirtmektedir:

Nüfuzları yalnız 8–10 bin kişiden ibaret olan, fakat kendi aşiretleri ve bağlılarıyla sınırlı kalamayan firarilerin (bahsi geçen reislerin) maruz kaldıkları göç felaketi –vatandan uzaklaşmaları– ve bugün aynı muameleye kendilerini maruz gören emsali üzerinde tesirli bir ibret, hâlâ bir hüznün ve keder husule getirdiği anlaşıldı...

Devamla, *firarileri ikna ederek vatanlarına dönmeleri ve akla gelen kötü şeylere meydan verilmeden uygun bir şekilde tedbir alınarak idare edilmeleri ülkenin selameti namına vecibeden iken bu konuda bir şey yapılmadığı* ifade edilmektedir.

Diğer taraftan, "dört vilayeti" ülkenin sınır boyunu meydana getiren "Kürdistan" geniş hattının önemi ve zamanın nezaketinden dolayı muhtaç olunan sükûnun sağlanması elzemdir. Ayrıca, devletin gelecekteki güvenliği ve barışı burada yaşayan unsurların birleşmesine bağlı olduğu, karşılıksız (seyyanen) muamele edilmesi ve adaletin yerine getirilmesi Meşrutiyet'in gereklerindendir. Ancak, işaret edilen vilayetlerde görev yapan memurlar bu durumu takdir etmekten ve anlamaktan acizdir. Bunların halleri, bölgenin yapısı (mizacı) gelişmeleri olumsuz yönde etkilemektedir. Meşrutiyet hükümetinin gayesini hareket düsturu etmesi gerekenler, çoğunlukta olan aşiret evlatlarına ve kabile reislerine kötü gözle bakmaktadırlar. Bundan dolayı, sabık dönemdeki cürümleri bahane edilerek kanunî

42 BOA. DH. MKT., 2766/41; Hürriyet ışığının parlamasıyla cehalet karanlığı içinde kalan Osmanlı tebaasının ümit sabahında geniş bir ferahlama meydana getirdi. Kutsal şahitlerimiz olan adalet, müsavat, hürriyet kelimelerine hayatımızı, malımızı ebediyen esir ve fedakâr tayin ederiz. Otuz milyon nüfusun otuz seneden beri gördüğü zulüm, ecdadımızın şehit kanlarıyla yoğrulmuş ülkemizin ecnebi eline geçmesine engel olmak için çeşitli zorluk ve sefaletle karar veren muhterem cemiyet namına o mücahit zatlari bir suretle kurtardığı vatan ve milleti, ortadan kaldırdığı baskıyı bugün yeniden ihdas ve ihya edenler bulunmaktadır. Biz bir alay ümmi Kürtler, eşitlik nimetinden hissemize düşen kısmını tanımak için ellişer, yüzer gruplar halinde hükümetin lütf kapısına sığınarak kötülüklerden tövbekâr olarak evlerimize gittik. Son bir kafil ile tövbekârlığını ispat eden bizler yüz neferi müteviz eşhas ile bu kere hükümete geldiğimizde adliye tarafı adalet ve müsavatı unutarak gıyabi mahkûmiyet sırasından çıkarılarak hapse konulduk. Bundan dolayı Kürt arkadaşlarımız bu kötü muameleyi görerek hızla geri çekilmişlerdir. İstibdadın alameti olan bu tür işlemler hayatımızı olumsuz etkilemektedir (Aynı yer).

43 BOA. DH. MÜ. 2–5/33.

takibat yapılmakta ve eskiden beri düşmanlıkları bulunan gayrimüslimlerin memnun edilmesi meşrutiyet-severlik olarak görülmektedir.

Böylelikle fırsat kollayan ve siyasi amaçlar taşımakta şüpheli görülen gayrimüslimlere geniş bir hareket sahası tanınmakta ve böylece hoşla gitmeyen davranışlar artmaktadır. Zaman, mevki ve mekân itibarıyla gelişmeler muhakeme edilirse, Meşrutiyet'in yararlarını tamamıyla tesis edemeyen bu vilayetlerin henüz uygulama alanı olamayacağı ve bundan dolayı işlerin tecrübeli ellere, muktedir vali ve mutasarrıflara tevdiine ihtiyaç duyulduğu anlaşılr.

Bu bölgede yaşayan aşiretlerle Ermeniler arasında –ne zaman başladığı bilinmeyen bir tarihte– meydana gelen soğukluğun son çeyrek asır zarfında maddi menfaatler gibi tabii sebepler ile husumete dönüştüğü ve arttığı bilinmektedir. Bununla beraber bu düşmanlığın özellikle Ermeniler aleyhinde yayılan haberlere delalet eden kesin bir emaresi yoksa da, bir süreden beri aşiretler arasında dahi kasaba dâhilinde bile hükümetten hoşnutsuzluğu içeren dedikodular cereyan etmekte, aşiret reisleri arasında gizlice fikir alışverişi ve (maksatlı) ilişkilerin olduğu işitilmektedir.

Aşiret sınıfından bazılarının çeşitli suçlardan şüpheli bulunarak tutuklanması, hiçbir mahkemenin tutuklama kararı olmaksızın (kanundışı) mülkiye hapisanesine konulması ve baskılara maruz bırakılması; Kürtleri büsbütün korkutup kaçarak bu gibi dedikoduların cereyan etmesine ve Meşrutiyet'ten pek ziyade zarar gören reislerin içfallerine, zararlı telkinlere sebep olmuştur. Fakat dedikoduların güvenlikle ilgili fiili bir etkisi bulunmadığı ve delil teşkil etmediği, fakat konuşma özgürlüğünün sınırlarını zorladığı bilinmektedir. Ancak, siyasi bir gürültü çıkarması için bu husus dikkate alınmamıştır.

Gerçi nüfusun çoğunluğunu teşkil eden çiftçiler ve orta sınıf Kürtlerin Meşrutiyet'in tesiriyle her tarafta görülen rahatlık ve huzurdan memnun ve müteşekkik olduğu muhakkak ise de, her sınıf aşiret ferdi, öteden beri reisler ve bir kısım eşrafın ister-istemez emellerinin oyuncağı ve menfaatlerinin vasıtası olmak zilletine mahkûm olmuşlardır. O suretle yaşamış olduklarından düşüncem şu merkezdedir ki, aşiret reisleri ve eşrafın teşvikleriyle Meşrutiyet'in gereklerini hazmedemeyeceklerdir.

İbrahim Paşa bunlara ilave olarak aldığı özel –ancak kesinlik kazanmayan– bir haberden bahisle, ilkbaharda Hüseyin ve Emin paşaların bir kuvvetle Van cihetinden dâhile tecavüz etmek ve onu müteakip genel bir isyan meydana getirmek üzere bazı aşiret reisleri ile arasında bir tasavvur ve gizli bir tertip hazırlandığını kaydetmektedir. Mutasarrıflık, bu bilgiye dayanarak, olağanüstü tedbirler alınmasını gerektirecek ve endişe edilecek bir gelişme olduğunu bildirmiştir. İbrahim Paşa, böyle bir halin devletin dış siyasetine bir darbe teşkil edeceğinin altını çizmekte ve Midyat'taki taburun karargâh merkezi olan Muş'a alınması ve Bitlis Taburu mevcudunun artırılması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca, daha kalıcı tedbirler alınması için şu hususları dile getirmektedir; mahkemelerin ıslahı ve

adlî sahada nihaî düzenlemelerin ilkbahar'da da tatbiki ve hükümet dairelerinin sıkı bir bakanlık elinde bulundurulması kötü halleri bilinen adliye ve mülkiye memurlarının hiç olmazsa sair bölgelere kaydırılması ve sürgünleri; mahalli mizaçların hükümet işlerinde imkân dâhilinde dikkate alınması ve hükümetin temkinli davranarak ihtiyaç halinde yönetimin bölge sorunlarına vakıf ve tecrübeli ellere tevdi. Ayrıca, Kürtler içinde itimat edilen şahıslardan oluşan bir nasihat heyeti gönderilerek telkinler yapılması önemli ve gereklidir.⁴⁴

Genç, Muş, Hakkari mebuslarının Aşiret Alayları'nın Önemine Dikkat Çeken Yazısı

Bu süreçte, Dördüncü Ordu Müşiri İbrahim Paşa'nın telgrafından yirmi gün önce Genc Mebusu Mehmed Emin, Muş Mebusu İlyas Sami⁴⁵ ve Hakkâri Mebusu Seyyid Taha efendiler tarafından kaleme alınan ve Dâhiliye Nezareti'ne (İçişleri Bakanlığı) gönderilen bir yazıda (16 Kânunusani 1325/29 Ocak 1910)⁴⁶ da ilginç konulara değinilmekte, aşiret yapısı ve bu yapıya dayalı teşkilatın mevcut durumu, ayrıca geleceğiyle ilgili nelerin yapılabileceğine ve eğitim sorununun ne şekilde çözüleceğine işaret edilmektedir. Buna göre:

Mebuslar önce, vicdani bir görevi yerine getirmeleri sebebiyle teşebbüslerinin şahsi durumlarıyla ilgisi bulunmadığını; bu bakımdan devletin de, temas ettikleri hususları dikkate alması gerektiğini ifade etmektedirler.

Alayların mevcut durumuyla ilgili geline nokta bahsi geçen mebuslar şu soruyu sormaktadır: "Hafif Süvari Aşiret Alayları'nın lağvı mı, devam ettirilmesi mi uygundur?" Bu suale, bölge halkının sosyal hayatını içerden ve dışardan, manen ve maddeten tehdit eden mevcut tehlikelerin sebeplerini göstermeleri halinde kâfi bir cevap bulunacağı kanaatindedirler.

Yazıyı kaleme aldıkları ortamın etkisiyle olacak, "bugün bu alayların lağvı kadar kolay bir şey olamaz"; "haklarında reva görülen muameleler gezilip görüldüğünde anlaşılır", şeklinde ifadelerle yer vererek yapılan yanıtlara dikkat çekmişlerdir.

Mebuslar, yazının devamında konuyla ilgili düşüncelerini şu şekilde ortaya koyarlar:

Mesela, şimdiye kadar bahis konusu olduğu halde bu kere 140 santim yüksekliğinde beygir tedarikine mecbur bırakılmaktadırlar. Aleyhlerinde yapılan şikâyetlerin delilleri ortaya konulmadan sübjektif kararlar verilmektedir. Lehlerin-

44 BOA. DH. MUI. 2-5/33.

45 İlyas Sami Efendi, (1879 Muş-27 Aralık 1945 İstanbul) Birinci TBMM Muş milletvekili. İlk ve ortaöğrenimini Muş'ta tamamladı. Mısır'da medrese öğrenimi gördü. Genç yaşta İttihat ve Terakki Fırkası'na girdi. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası Meclis-i Mebusan'a Muş milletvekili seçildi (1908-1912, 1914-1919). Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal eden İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderildi. Bu arada Birinci TBMM'ye Muş milletvekili seçildi; serbest bırakılınca Ankara'ya gelerek TBMM'ye katıldı (1921); daha sonra sırasıyla Muş (1923-1927), Bitlis (1927-1931) ve Çoruh (1936-1939) milletvekili seçildi. 1939'dan sonra politikadan çekildi (www.boyutpedia.com).

46 BOA. DH.MUI. 60/28.

deki davalar ise genel muhakemelere tabi tutulmaktadır. Hâsılı sosyal hayatın içinde bir mevkileri olmadığına delalet edebilecek derecede aşağılanmaları, – esef vericidir ki– süvarileri hiçbir vecihle bu kadar ağır muameleye mütehammil bulunmayan bu unsurları meysus etmeye, ağlatmaya, kaçırmaya kifayet eder dehşetli tesirlerden olduğu şüphesizdir.

Ancak lağvedilmeleri ve mahvolmaları kolay olan bu alayların, şayet siyasetimiz yakın bir gelecekte gerekli görürse tekrar teşkili mümkün müdür, değil midir? İşte şimdiden düşünülmesi lazım gelen en ziyade nazik nokta burasıdır.

Ruhî durumlarını yakından bildiğimiz için açıkça diyebiliriz ki, elimizden bıraktığımız dakikadan itibaren düşman elinde göreceğimiz bu keskin silahı bir daha elde edebilmek ümidini besleyemeyiz. Şu olumsuz durum, kötü niyetlilere ait programların elli sene sonraki amaçlarına, elli sene önce hizmet edeceği için bir şekilde devletin mukadderatıyla oynamak anlamına gelmektedir. Ayrıca komşu hükümetlerin de ekmeğine yağ sürmektir. Binaenaleyh temel unsurumuzun önemli bir organı, kara kuvvetlerimizin hareket halindeki (seyyar) ateş yağdıran demir gibi sağlam bir duvarı, hudutlarımızın metin, emin birer kahramanı hükmünde olan bu alayların lağvedilmesi yerine arz edileceği şekilde ıslahını daha uygun görürüz.

Diğer taraftan, yazıyı hazırlayanlar, yanlışlıkların düzeltilmesi ve adaletin temini, iktisadi şartlara göre alayların ve eğitimin yeniden tanzimi, halkın sosyokültürel durumu dikkate alınarak maddi ve manevi sorunların giderilmesi hususlarında yapılması gerekenlere dikkat çekmektedirler. Buna göre:

Evvela, haklarında reva görülen kötü muameleden vazgeçilerek adilane (ve eşit olarak) davranılması (Zaten yegâne ilkesi adalet, eşitlik olan meşrutiyet idaremizce de en ziyade gözetilecek şey bu değil midir?).

İkincisi: Hayvanların ölçüsü iklim ve imkân dairesinde tadili. Zaten 140 santim yüksekliğinde hayvan iklimimizde nadiren bulunuyor. Hatta hariçten alınması mümkün ise de yerli hayvan kadar amaca uygun olmaz.

Üçüncüsü: Talim ve terbiyelerine nizamiyeden tayin olunacak amir ve subayların, aşiretlerin yönetim politikalarına vakıf ve dindar şahıslardan seçilmesi. Zira, önceleri memur edilenler içinde birçoğunu biliriz ki aşiret efradını düzenli bir şekilde hırsızlığa, yanıtlara tahrik ve sevk ederek gayrı meşru, haram kazançlardan alenen hisse almışlardır. Bu da aşiretlerin ahlakını bozmuştur. Ayrıca, şeriata ve edebe aykırı olan hareketleriyle askerin şeref ve haysiyetini, şahsiyetini ayaklar altına alıp çiğnemiş olmakla beraber Kürtlerin de taassubunu tahrik ve nefretini çekmişlerdir. Ki, bu gibilerine muallim, hatta ahlak bozucu subay (zabita) demekten ziyade, bir şer aracı ve ifsadı demek daha ziyade yakışıır.⁴⁷ (Yıllar sonra başkası tarafından kaleme alınan bir raporda da benzer soruna temas edildiği görülmektedir. Hamidiye Alayları'nın kuruluşundan sonra aşiretlerce yapılan bazı yolsuzlukların hükümet ve devlet memurlarınca müsamaha ile karşılanması bu

47 BOA. DH. MUI. 60/28.

teşkilatın aleyhindeki düşünceleri güçlendirmiş ise de inkılâptan sonra kanunların taviz vermeden uygulanması ile bu zümrenin sadık bir unsur olduğu kanaati hâsıl olduğu belirtilmektedir).⁴⁸

Dördüncüsü: Suçlu olan şahısların tabi oldukları aşiret yöneticileri tarafından hükümete teslim edilmeleri ve buna aykırı hareket edenlerin cezalandırılması.

Beşincisi: Suçlular ve ortakları ile ilgili muhakemenin genel mahkemelerde yapılması, altı ay hapis cezasına çarptırılanların askerlikle ilişkisinin kesilmesi ve yerlerine aynı aşiretten uygun olanının seçilerek tayini.

Altıncısı: Birbirine komşu olan her on beş köyün yahut yüz elliden iki yüz haneye kadar birkaç köyün ortasında mutlaka yatılı olmak üzere birer ilk, her alay veya kaza merkezinde birer orta, her liva merkezinde birer lise ve sanayi okulu kurulması. Zira aşiretlerin en büyük köyü, her biri diğerinden 10–50 dakika uzak mesafede dağınık on beş haneden ibarettir. Her haneye birer okul inşa etme imkânı olmadığına göre, köylerde bulunacak okullara –hele kış günlerinde– kırk-elli dakikalık yerden çocukların gelip gitmesi akla uygun değildir ve tehlikelidir. Zaten okul inşa edilen bazı köylerde istenilen sonucun alınamamasına sebep olan hususlardan birincisi budur. Fakat yatılı okullar kurulduğu takdirde bu mahzur tabiatıyla ortadan kalkar.

Yedincisi: "Cahillerin taassubunu okşamak üzere" okullarda talebenin akidele-riyle ilgili dersler konulması ve dinin adabına uygun hizmet verilmesi. Ayrıca, yeni okullarla ilgili aşiretler arasında hâsıl olan kötü düşünceleri ortadan kaldırmaya özen gösterilmesi için mahalli ulemeden –genellikle olumlu düşünce ve kanaat sahibi olanlardan (kanaat önderlerinden)– birer müderris tayini. (Amaçlarının gerçekleşmesini urban ve aşiret mensuplarının cehaletinin devamı ve gafletinde arayan bir takım kötü niyetliler, şu bahtsızların taassuplarını tahrik için açıklamaya muhtaç ve tafsil olmayan bin türlü vesilelere müracaattan geri durmadıkları bilinmektedir. Bu sebebe binaen aşiretlerde cehaletin sürdürülmesine hizmet eden o gibi vasıtaları, süslü yalanları tesirsiz bırakmaya kâfi bir tedbir var ise o da ifade edilen sağlam önlemlerden ibarettir).

Sekizincisi: Talebe umumi imtihanlarının vilayet, liva ve kazadan gönderilecek birer seçici heyet huzurunda fevkalade itina ile icrası.

Dokuzuncusu: Diploma veya çıkış belgesi ile mezun olan talebenin aldığı eğitime göre devlet hizmetinde görevlendirilmesi suretiyle himayesi ve emsallerinin eğitime teşviki.

Onuncusu: Maarifin tahsis edeceği para yeterli gelmezse başka yerlerden; vakıflar, aşiret reisleri ve diğer yardımseverlerden bu okulların ihtiyaçlarının temini.

Genç Mebusu Mehmed Efendi'nin ifadesine göre, bölgesinin kapsamış olduğu perakende haneli beş yüze yakın köyün her birine maarif tarafından birer ilkokul öğretmeni tayin edeceğine, buraya ayrılacak paranın toplamının on beş

yatılı okula tahsisi ve ayrıca öğretmenlerden başka orta derecede maaşla her bir okula mahalli hocalardan birer de müderris tayini. Harcamalarda meydana gelecek açıkları ise sancak ahalisinin ödeyeceğini ve eksikleri daimi bir şekilde karşılamak üzere her bir hane beşer yüz kök dut fidanı yetiştirip mektebe vakfedeceklerini taahhüt etmişlerdir. Ki, hükümetçe önem verilirse Muş ve Hakkâri havalisindeki kabilelerin de aynı miktarı aynı şekilde temin edeceklerine şüphe yoktur.

Hülasa, şimdiye kadar zararlı görülen bu alayların bahsi geçtiği şekilde ıslahı halinde birçok noktadan menfaatlerinin görüleceği şüphesizdir.

Şurası unutulmamalıdır ki, bu gün Kürdistan bölgesinde (ve Arabistan'ın çeşitli noktalarında) ıslahat emrinde tasarlanan bunca masrafın bir kısmı maarife hasrolunur ve ıslahata maarif gibi yüksek vasıtalarla başlansa, ahalinin hükümete karşı fikri büyük ölçüde düzelir ve sevgisi kazanılmış olur. Diğer taraftan da ilmin nuru buralara yayıldıkça dâhili hastalıklar kendiliğinden sona erer. Bütün emeller ve dâhili ve haricî batıl amaçlar sabahın ışıklarına uğrayan gecenin karanlığı gibi çekilir. Unsurlar arasında birliğin temini için de bundan tesirli ilaç ve çare düşünülmüş değildir. Kabul edildiği takdirde emsale teşvik numunesi olmak ve ilkbaharda mahalli hükümet memurlarıyla birleşerek bölgelerimiz dâhilindeki aşiret okullarını tesis ve açıklarının (masraflarının) bir kısmını aşiret reisleri kanalıyla temin ettirmek üzere bu yöndeki bölgesel sorunların giderilmesini istirham eyleriz...⁴⁹

Babîâli neticede, sorunların çözümü ve halkın yeni bir düzene kavuşturulması için –bu raporların da etkisiyle olacak– Abdülhamid döneminde teşkilatlandırılan ancak daha sonra zaafa uğrayan aşiret alaylarını 71 maddelik nizamnameyle yeniden tanzim etmeyi uygun buldu (4/17 Ağustos 1326/1910).⁵⁰ [Yaklaşık iki yıl sonra bu nizamname yeniden ele alınıp geliştirildi ve aynı temelde 120 maddeye çıkarıldı (6/19 Mart 1328/1912)].⁵¹

1910 Nizamnamesi'ne göre Aşiret Hafif Süvari Alayları

1. Teşkilat

Seyyar ve yarı seyyar aşiret ve kabilelerden gerekli görülen mevkilerde ve miktarda "Aşiret Hafif Süvari Alayları" teşkil olunur ve bunlar hususi kadrolarda talim ve terbiye edilir. İhtiyaç duyulduğunda devletin her türlü hizmetinde istihdam olunur. Şimdiye kadar teşkil edilmiş olan Aşiret Süvari Alayları bu yeni nizamname gereğince yeniden düzenlenerek atik (eski) kanunnamenin hükmü yürürlükten kaldırılmıştır (Madde: 1).

49 BOA. DH. MÜ. 60/28; Konuyla ilgili kapsamlı bir metin için bakınız: Nazmi Eroğlu, "Güneydoğu Sorunu" ve Hamidiye Alayları'na Dair Birkaç Belgede Anlatılanlar", *Köprü*, no. 98, İstanbul, Bahar 2007, s. 183–195.

50 "Aşiret Hafif Süvari Alayları Nizamnamesi", *Düstur*, Tetib-i Sani, c. 2, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1330, s. 649–666.

51 "Aşiret Süvari Alayları Hakkında Nizamname" *Düstur*, Tertib-i Sani, c. 4, Dersaadet: Matbaa-i Amire, 1331, s. 371–398.

Aşiret Alayları'nı teşkil eden aşiret ve kabilelerin mevcut nüfusuna göre her biri 12 senelik nizamiye efradından bir alay kurmak ve izin verilmek üzere alay dairelerine taksim olunur. 12 senelik nizamiye efradı bu dairenin "Aşiret Nizamiye Süvari Alayını" teşkil eder. Bahsi geçen dairenin redif sininde (ihtiyata ayrılma ya-şında ?) bulunan son on iki senelik efradından ise seferberlik zamanında ayrıca "Aşiret Redif Süvari Bölükleri" teşkil edilir. Barış zamanı ayrıca redif alayı teşkilatı yapılmaz. Aşiret alayları 4-6 bölük arasında olacak, her bölük 4 takımdan, her takım 32-48 arası neferden oluşacaktır [1 takım: 32-48 nefer, 1 Bölük: 4 takım (128-192), 1 Aşiret alayı: 4-6 bölük (512-768)]. Mevcut 64,5 aşiret süvari alayı-nın yeniden yoklama ve muayenesi yapılarak usulsüz kaydedilenler ve gerekli şartları yerine getirmeyenler, durumları ve vaziyeti icabı aşiret süvari kıtası teşki-linde kendilerinden faydalanılmayanlar ihraç edilecektir. Bununla beraber gerekli şartları haiz olanların 2. madde ahkâmına uygun olarak hazır teşkilatı tadil ve alayların âdeti gerçek çizgisine indirilecektir. (Madde: 2, 3)

Bir aşiret halkı nüfusuna göre alay teşkil eder. Ayrı ayrı birer alay dairesi teşkiline müsaade olunan iki muhtelif aşiretten karışık alaylar teşkil edilemez. Ancak nüfusları tam bir alay dairesi teşkiline uygun olmayan veya bir alay dairesi teşkilinden sonra daha bir veya iki bölük teşkiline müsait fazla efradı kalan muhtelif aşiretlerden yakınlık ve münasebet gözetilerek karışık bir alay dairesi teşkili ca-izdir. (Madde: 4)

Mevkilerin münasebetleri gözetilerek birkaç alay dairesi, 1 müfettişlik mıntı-kası itibar olunur ve her müfettişliğin bir kurmay heyeti bulunur. Ayrıca, küçük subaylar heyeti yetişinceye kadar her bir müfettişlik maiyetine her iki senede bir tebdil edilmek üzere Dördüncü Ordu'ya mensup alaylardan bir nizamiye süvari bölüğü terfik edilir. Bu bölükler talimlerinde alaylara lazım gelen küçük subayları ve muayenelere muktezi maiyet atıllarını ita eder. Ayrıca, müfettişlik ve alay dai-releri birden itibaren müteselsilen numara alır. (Madde: 5, 6)

Yedinci maddeye göre, aşiret mıntika müfettişliği ile bir aşiret nizamiye süvari alayı ve bilcümle aşiret süvari bölüklerinin kadrosu aşağıdaki gibidir:

1-Mıntika Müfettişliği Kadrosu

Neferen		
1	Mıntika müfettişi	Miralay veya mirliva
1	Erkan-ı harb	Yüzbaşı veya binbaşı
2	Mülhak	Mülazım veya yüzbaşı
2	Yazıcı çavuş	Nizamiyeden

Bu mıntika müfettişleri ordu süvari müfettişliğinin emri altında bulunacaktır.

2-Bir aşiret nizamiye süvri alayı kadrosu

Neferen	Memuriyeti	Rütbesi	Mensubiyeti
1	Alay kumandanı	Binbaşı veya kaymakam	Nizamiyeden
1 veya 2	Aşiret reisi	Binbaşı	Aşiretten ⁵²

1	Alay katibi		Nizamiyeden
1	Katib-i sani		Aşiretten
1	İmam	Tabur imamı	Aşiretten
1	Tabib	Yüzbaşı veya binbaşı	Nizamiyeden
1	Baytar	Yüzbaşı veya binbaşı	Nizamiyeden ⁵³
1	Eczacı	Yüzbaşı veya binbaşı	Nizamiyeden ⁵⁴

Tüfenkçi ustası (mıntikalara göre 2 veya 3 alaya bir tüfenkçi verilir).

3-Bir aşiret süvari bölüğü kadrosu

Neferen	Memuriyeti	Rütbesi	Mensubiyeti
1	Bölük kumandanı	Yüzbaşı	Nizamiyeden
1	Takım kumandanı	Mülazım-ı evvel	Nizamiyeden
3	Takım kumandanı	Mülazım-ı sani	Aşiretten

Aşirete mensup yüzbaşı, yüzbaşı vekili ve mülazım-ı evveller (üsteğmen) mülazım-ı sani (teğmen) makamında takım kumandanı olarak rütbelerini muha-faza ederler.

4-Daimi efrad mevcudu

(Neferen)

2 Alay kalemi yazıcı nefer veya küçük zabıt (aşiretten, atsız) bulunamazsa nizamiyeden

1 Tüfenkçi yamağı (her alaydan), (aşiretten, atsız)

20 Debboy muhafızı (aşiretten, atsız), bu efrat alayın silahları, cephan ve eşyası, ayrıca bir mahal ve debboydan bulunduğu vakit celb edilir. Her üç ayda bir tebdil olunmak üzere alayın nizamiye askerlerinden celb ve istihdam ile aynı nizamiye gibi iâşe olunur.

Aşiret alayı ve bölüklerinin seferi teşkilatı nizami vasıtaları aynen nizamiye süvari alayları gibi icra ve hesap olunur.

Nizamiyeye mensup emirler (beyler) ve subaylardan dört sene görev yapan-lar, değiştirilmeye hak kazanırlar. Bu yeni nizamname gereğince değiştirilip şekil verilecek aşiret nizamiye süvari alaylarıyla redif süvari bölüklerinin ve müfettişlik-lerin merkezleri nizamnameye ek olan bir numaralı cetvelde görülmüştür. (Madde 8, 9)⁵⁵

52 Eğer alay iki veya üç bölüğü iki muhtelif aşiretten mürekkep ise reis olmak üzere iki binbaşı bulunacaktır. Elyevm kaymakam ve kolağası rütbesini haiz olan rüesa rütbelerini muhafaza ede-ceklerdir.

53 Sefer vaktinde ve ihtiyaç duyulduğunda tayin edilir.

54 Sefer vaktinde ve ihtiyaç duyulduğunda tayin edilir.

55 "Aşiret Hafif Süvari Alayları Nizamnamesi", s. 649-652.

2. Askere Alma İşlemleri

Aşiretlere mensup (18 yaşını dolduran) efrat için askeri görev süresi 27 sene olup, Mart'ın birinci gününden başlar ve 45 yaşında son bulur. Aşiret süvari alay daireleri şubeler teşkil ederek asker alımı ve redif işlemleri görevini yerine getirirler. (Madde: 10)

Mevcut ve yeni nizamnameye uygun olarak yeniden düzenlenmeleri kararlaştırılan aşiret hafif süvari alaylarının yoklama sonucunda anlaşılabacak nüfus, asker alımına esas teşkil edecektir. Alay daireleri dâhilinde bulunan aşiretlerin erkek nüfusunu havi olmak üzere, redif taburlarında olduğu gibi, künye ve nüfus defteri düzenlenir. Yaş durumlarına göre neferler, ibtidaiye (acemi), nizamiye (görevli) ve redif (ihtiyat) sınıflarına kaydedilir. Aşiret müfettişlikleri nezdinde müfettişlerin başkanlığında "ahz-ı asker kalemi" teşkil olunup asker alımı ve redif işlemleri müfettişin nezaretinde icra edilir. (Madde: 12, 13, 14)

Aşiret efradından gerekli şartları yerine getiremeyenlerin kayıtları silinerek nizamiyenin sair birliklerinde istihdam edilmek üzere gerekli işlemler yapılır. Başka bir alaya geçmek isteyen ve mazereti kabul edilenlerin arzusu yerine getirilir. (Madde: 15, 16)

Başlangıçta aşiret efrat ve subayları, her yıl "Ahz-ı Asker Kanunnamesi"ne uygun olarak yemin ettirilirdi. Ayrıca, ayrıntılı eşkallerini havi cüzdanlar verilir ve redif efradına da redif tezkeresi verilir. (Madde: 17, 18).⁵⁶

3. Ma'fuviyet ve Muvasat (yükümlülüklerden muafiyet ve teselli yardımları)

Aşar ve ağnam varidatının hazine hesabına alınması şartıyla aşiret ve kabilelerin Hafif Süvari Alayları'na dâhil olan emirler, subaylar ve efrat bu vergilerden muaftır. Temettü vergileri ile hane, ahır, samanlık, ağıl vs.nin müştemilatına zaruri ihtiyaçlarını tedarike mahsus bahçe ve bostanlara şamil olup bu muafiyetten yalnız kendisi ve ailesi istifade edebilir (Madde 19, 20).

Aşiret mensubu subayların vefatında ailelerine nizamiye subayları gibi muamele olunacak, dul ve yetim aylığı verilecektir. Aşiret emir ve subaylarından tam maaş almak hakkını haiz olanların aylık fark maaşı ve onu müteakip terfilerindeki maaş farkı ve yüzde muayyen emeklilikleri aslen kesilir ve emekliliğe hak kazanır (Madde: 21, 22).

Gerektiğinde eşkıya takibi için istihdam olunacak alaylar, savaş vaktinde olduğu gibi itibar olunur. Askeri hizmetler esnasında efrat hayvanlarından telef olanların yerine hayvan verilir veya bedeli ödenir (Madde: 23, 24).⁵⁷

4. Üniforma ve Teçhizat

Aşiret alayları üçüncü mertebe neferlerinin silah, cephaneye ve alay sancakları ile flamaları, fişeklikleri, elbiseleri ve alayların yemek takımlarıyla sıhhi malzeme-

leri ihtiyaç zamanında verilmek üzere tedarik edilerek alay depolarında muhafaza edilir ve yenilenir. Aşirete mensup emir (bey), subay, alayların bütün nizamiye efradı, daha barış zamanında süvariye elverişli olmak üzere birer binek (at veya katır) beslemeğe ve binek takımları tedarik etmeye mecburdur. Bundan başka nizamiye askerlerine gerekli kama, kalpak ve çamaşırların konulacağı heybe, yem torbası, tımar edevatı, paybend (ayakbağı, köstek), ot ipi tedarik edilir ve hayvanlar damgalanır. Ayrıca, ibtidai (acemi ?) askerler ile redif (ihtiyat) askerleri yalnız savaş döneminde silâhına alındıkları zaman at ve takım ve malzemeyi tedarik etmeye mecburdurlar. Aşiret Alayları'nın her birinin elbisesi kabul edilen numuneleri bulunacaktır (Madde: 25, 26, 27, 28).

Mızrak kullanan aşiretten müteşekkil alayların yalnız nizamiye askerleri bu silahla teçhiz edilecektir. Aşirete mensup emir (bey) ve subaylar kılıç, kama, elbise ve sair teçhizatlarını kendileri tedarik etmeye mecburdur. Nizamiyeye mensup subayların binekleri devlet tarafından verilir. Sair teçhizatları da nizamiye alaylarında olduğu gibi verilirse de gerek teçhizat ve gerek elbiselerinin aşiret alayları için kabul edilen numuneye uygunluğu şarttır. Aşiret emirleri ve subayları içtima zamanları ve resmi günlerde, resmi kıyafette bulunmaya mecburdur. Diğer zamanlarda bu kıyafetleri kullanamazlar (Madde: 29, 30, 31).

Otuz ikinci maddeye göre bir aşiret süvari neferinin nizamî teçhizatı aşağıdaki gibidir:

1 tüfenk ma' cephaneye ve fişeklik	1 ot ipi
1 kılıç ma' bend (korda ? cinsinden sade)	1 boru ma' gaytan (borozanlara mahsus)
1 kama	1 çamaşır (ma' ihtiyat)
1 mızrak (mızraklı alaylarda)	1 (çift) çizme
1 (kat) elbise	1 yamçı ve yamışlıh veyahud yağmurluk
1 çağ torbası veya heybe	1 kalpak
1 yem torbası (ma' tımar edevatı)	1 matara
1 eğir takımı ma' belleme	Demirbaş tayinat
1 aş kabı (veya yemek takımı)	İhtiyat na'l ve mih
Pay bend ma' sikke	

Bazı askerler tarafından tahrip ve tahkim aletleri dahi taşınır; ayrıca efrat tarafından birer kırbaç taşınmasına müsaade olunabilir. (Madde: 32).⁵⁸

5. Heyet-i Zabitan (Subayların durumu)

Nüfusa göre teşkil edilecek olan bir veya yarım alayların reisleri binbaşı olarak tayin edilirler. Bunlar, nizamiye kadrosuna nazaran rütbe ile tayin ve istihdam olunurlar. Dersaadet Süvari Mekteb-i Harbiye'sinden diploma alan aşiret subayları nizamiye subaylarının haklarına sahip olurlar. Yeni ıslah edilen alayları bir veya birkaç bölüğe tenzil etmiş aşiretlerin veya kıta teşkiline yetersiz olan aşiret subaylarının özel düzenlemeye uygun olarak verilen rütbeleri tenzil edilmeksizin (fahri olarak) itibarlarını korurlar (Madde: 33, 34, 35).

56 "Aşiret Hafif Süvari Alayları Nizamnamesi", s. 653-654.

57 "Aşiret Hafif Süvari Alayları Nizamnamesi", s. 654-655.

58 "Aşiret Hafif Süvari Alayları Nizamnamesi", s. 654-657.

Aşirete mensup emirler (beyler) ve subaylardan üç sene müddetle Nizamiye Süvari Alayları'nda bilfiil talim ve tedrisata katılarak tasdikname almaya hak kazanmak isteyenlerin yaşları, sağlık ve özel durumları uygun bulunduğu; Türkçe okuma-yazma bildiği –yetkililer tarafından yapılan imtihanı geçtiği– takdirde istidaları kabul edilerek istedikleri Nizamiye Süvari alaylarına istihdam olunurlar. Başarısız olanlar alaylarına dönerler. Tahsillerini ikmal etmek isteyen ve Nizamiye Süvari Alayları'na kabul edilenlerin alaylarındaki memuriyetleri münhal addolunmaz. Tasdiknameli aşiret emirleri (beyleri) ve subayları ile kâtiplerin yeniden bir özel komisyon marifetiyle ellerindeki tasdiknamede yazılı olan derslerden teorik ve pratik olarak tekrar imtihanları yapılır ve başarısız olanlar ile eksikliklerini tamamlamayanların tasdiknameleri ve buna bağlı hakları geri alınır. (Madde: 36, 37)

Dördüncü Ordu mıntıkasında kurulacak olan "Aşiret Küçük Zabitan Mektepleri"ne, ilkokulu bitiren, aşiretlere mensup ve yaşları 15-18 arası olan 40-50 genç alınarak üç sene tahsil görürler. Bu okulun bütün ihtiyaçları devlet tarafından karşılanır. Talebeler bir süvari neferi muhassasatına müstahak bulunur ve eğitimini de ona göre alır. Eğitimini bitirip imtihanı geçenler çavuşluk rütbesiyle alaylarına tasdiknameleriyle iade olunurlar. Bunlar dört sene sonra subay namzedi olurlar ve bir sene sonra kendilerini ispat edenler, aşiret alaylarında mülazım-ı siniliğe (teğmen) terfi ederek subay sınıfında görev yaparlar. Kısaca alaylarda, aşirete mensup olanların terfisi, yalnız diplomalı ve tasdiknameli emirler (beyler) ve subaylara mahsustur. Bu terfiler kendi alayları içinde cereyan eder ve her rütbede terfi edebilmek subayların gösterdikleri başarı sayesinde, bir imtihanla gerçekleşir. Ancak muharebelerde yararlılık gösterenler tasdiknamesiz olsalar dahi terfi etme hakkına sahip olurlar. Diğer taraftan, yeni düzenleme ile kadro haricinde kalacak aşiret emir (bey) ve subayları mevcut rütbeleriyle ihtiyat sınıfı kadrosuna nakledilirler. İhtiyaç halinde redif olarak istihdam olunurlar. Ayrıca, aşiret alayı reisinin vefatı halinde yerine aşiret usulüne uygun, suç işlememiş diğer bir reis seçilir. (Madde: 38, 39, 40, 41, 42).⁵⁹

6. Talim ve Terbiye

İkinci ve üçüncü maddeler mucibince, her bir aşiret nizamiye süvari alayını teşkil eden askerlerden on iki senelik olanlar silah talimi yapmak üzere belli aralıklarla düzenli bir şekilde göreve çağırılırlar. (Nizamiye askerlerinin talimleri ise ayrıca tanzim edilecek özel talimatnameye göre icra edileceği belirtilmiştir). Aşiret nizamiye süvari alaylarına uzun keşif yürüyüşleri, yüzme talimleri yaptırılacak ve sonbaharda teşkil edilecek birliklere topçu ve mitralyöz müfrezeleri de katılarak hareket edilecektir. (Madde 43, 44)

Acemi askerler barış zamanında at beslemeye mecbur olduklarından, her sene bir ay yaya olarak silah talimi çalışmalarına katılırlar. Redif askerleri iki senede bir defa silâhına alınarak, ziraatı aksatmayacak ve iâşe, iskânı kolaylaştıracak şekilde uygun mevsim ve zamanlarda bir-iki ay yaya ve silah kullanma talimi yaparlar.

İhtiyat sınıfında bulunan aşiret emirleri (beyler) ile subayları dahi her iki yılda bir-iki ay süreyle silâhına alınır ve savaş yetenekleri geliştirilir. Bu talimlere bütün askerler dâhil olup, mazereti olmadan geri kalanlara kanuni muamele tatbik edilir. Aşiret dâhilinde savaşçılık yeteneklerinin geliştirilmesi için uygun mevsimlerde ödüllü at yarışları düzenlenir. Diğer taraftan, aşiret alaylarının talim ve terbiyeleri ile depolarının işlemleri mıntika müfettişleri ve müfettişlerin emrindeki kurmay subayları tarafından düzenli şekilde teftiş edilir. Askerlerin künye defterleri ve cüzdanlarına bu faaliyetleri işlenir. (Madde 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52).⁶⁰

7. İdare ve İstihkak

Süvari Mekteb-i Harbiyesi'nden şahadetname (diploma) ile mezun olan aşiret subayları nizamiye subaylarının bütün haklarına sahip olduklarından, bilfiil görev yaptıkları zamanlarda tam maaş ve tayinata hak kazanırlar. Diğer eğitim faaliyetlerinden tasdiknameli olanlar görev zamanlarında aynı şekilde tam maaş alırlar. Aşirete mensup olup aşiret alayı kadrosunda bulunan tasdiknamesiz emir (bey) ve subaylara yalnız rub' (dörtte bir) maaş verilir. Bahsi geçen bu emir ve beylere maaşlarından başka, talim süresince birer nefer tayini ve ihtiyat sınıfındaki emirler (beyler) ile subaylarına rub (dörtte bir) maaş ve bir nefer tayinatı, efrada dahi tam maaş verilir. Hayvanlar da devlet tarafından iâşe edilir. İhtiyat subaylarından emeklilik maaşı olanların maaşı rütbelerine ait asıl maaşının dörtte birinden aşağı ise bu miktara çıkarılır. Yeni islahatın (tensikat-ı cedide) tatbikinden sonra açıkta kalanlarla bundan sonra açıkta kalacak olanların muhassasatı hakkında ilgili kanunnameye uygun olarak işlem yapılacaktır. (Madde: 53, 54, 55, 56)

Nizamiye süvari alaylarında tahsilini tamamlamak üzere bu alaylara kabul olunan aşiret emir ve subayları talim süresince bir nefer tayini ve bir yem (?) yarı maaş alır. Alayın içtimasında her ne sebebe mebni olursa olsun hizmet başında bulunmayan aşiret emir, subay ve efradı maaş ve tayinden mahrumdurlar. Yalnız meşru mazeretten dolayı isbat-ı vücut etmeyen emir ve subaylar dörtte bir maaşlarını alırlar. Ayrıca, kendi dairelerinin haricinde bir mevkide bulunan veya muharebeye sevk olunmak üzere toplanan süvari alayları, nizamiye süvarisi gibi idare ve iâşe edilirler. (Madde: 57, 58, 59).⁶¹

8. Seferberlik

Aşiret nizamiye süvari alaylarından hangilerinin, ne kadarının ve hangi aşiret redif süvari bölüklerinin seferberlikte tayini lazım geleceğine dair çıkacak irade-i seniyye, Harbiye Nezareti tarafından alaylara emir ve tebliğ edilecektir. Bu emri alan alay ve bölükler ilgili yerlerde toplanıp depodan alay sancağını merasimle alır. Seferberliğe katılan birlikler, Seferberlik Nizamnamesi ile İhtiyat ve Redif ve Tedarik-i Vesait-i Nakliye Kanunnameleri'ne uygun bir şekilde hareket ederler. (Madde 60, 61)

Sefer vaktinde Aşiret Alayları'na gerekli olan hizmetçi, mekharici ve arabacılar kendi alayları redif efradından tedarik olunur. Her alayın sıhhiye memurları ve

60 "Aşiret Hafif Süvari Alayları Nizamnamesi", s. 661–662).

61 "Aşiret Hafif Süvari Alayları Nizamnamesi", s. 662–663.

sıhhiye malzemesi, nakliye vasıtaları devlet tarafından verilir. Barış ve sefer zamanında Tedarik-i Vesait-i Nakliye-i Askeriye Kanunnamesi aşiret süvari alayları mıntıkasında da tatbik edilecektir (Madde: 62, 63).⁶²

9. Cezalar

Aşirete mensup bütün subay ve askerler askerlik mesleğinin gereği olarak itaatle mükelleftir. Her çeşit cürüm Askeri Ceza Kanunnamesi'ne tabidir. Silâh altında bulunmadıkları zamanlarda suç işleyen –aşiret alaylarına mensup– askerlerin cezaları ahalide olduğu gibi Adliye'ye tabidir (Madde: 65, 66).

İçtima hakkında gönderilen emre itaat etmeyen alay kumandanlarına "adem-i icabet" cezası verilir. Bu ceza, emirler (beyler) ve subaylar için başka, askerler için de başkadır. Bu cezalar derecesine göre hapis, maaş kesme, imtiyazlardan mahrum bırakma cezasıdır. Alayın içtimasında kanunen kefil olduğu malzeme ve hayvanı tedarik etmeksizin davete icabet etmiş olanların noksanı aşirete mensup emirler (beyler) ve subaylara ikmal ettirilir. Şayet bu noksan münhasıran efradın kendi kusuru neticesi olduğu incelenerek ortaya konulursa, derhal noksanı ikmal etmeyen bu gibi efrada bütün icabet etmemiş gibi muamele olunur. Ayrıca, talim için içtima davetine icabet etmeyen aşiret subay ve efradı hakkında "Umumi İçtimalara Adem-i İcabet" muamelesi yapılır. Katılmama dereceleri savaş için yapılan davette vuku bulursa, durumun önemi, katılmamanın şekil ve mahiyeti dikkate alınarak divan-ı harpçe bu cezalar Askeri Ceza Kanunnamesi'ne uygun olarak kuvvetlendirilir (Madde 67, 68, 69, 70, 71).⁶³

Sonuç olarak, bazı arşiv belgeleri ile 1910 nizamnamesi ve sair çalışmalardan derlemeye, özetlemeye ve analiz etmeye çalıştığımız hususlardan şu noktaya varmak mümkün; Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Abdülhamid döneminde oluşturulan yapı Meşrutiyet'in ilânından sonra bozulmuş veya değiştirilmiştir. Daha doğrusu, alayların teşkilatlandırılmasından itibaren birtakım sorunların yaşanması ve Meşrutiyet'in ilanı ile yeni bir düzene geçilmesi, bir süre de olsa alayların gözden düşmelerine, mağduriyetlerine sebep olmuştur. Bu durum, sorumluluk mevkiinde olanları rahatsız etmiştir. Bölgede görev yapan Müşir İbrahim Paşa ve bölgeyi temsil eden bazı vekiller, sıcak gelişmelerin yaşandığı bir ortamda huzurun sağlanması ve bölge halkının barış içinde yaşaması için mevcut aşiret düzeninin islahı, Meşrutiyet'in vaat ettiği hukuka uygun bir şekilde sorunların çözümünü tavsiye etmişlerdir. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ile iktidardaki etkileri pekişen İttihatçılar bu eski düzenin reel politikadan kaynaklandığı düşüncesiyle alaylara yeniden nizam vermenin önünü açtılar.

FOTOĞRAFLAR

Genc Mebusu Mehmed Emin Efendi (Osmanlı Mebusları Albümünden)

Hakkari Mebusu Seyyid Taha Efendi (Osmanlı Mebusları Albümünden)

62 "Aşiret Hafif Süvari Alayları Nizamnamesi", s. 663–664.

63 "Aşiret Hafif Süvari Alayları Nizamnamesi", s. 664–666.

18.-19.YÜZYILDA BİNGÖL'DE İLKÖĞRETİM MEKTEPLERİNİN EĞİTİM SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Mustafa Hakkı ERTAN¹

Giriş

Toprakları üç kıtaya taşarak milyonlarca kilometreye ulaşan bir coğrafyanın hakimi ve hadimi olan Osmanlı Devlet-i Aliyyesi medeniyet yarışında dünya tarihine damgasını vurarak yüz binlerce eser çeşitliliğine ve sayısına ulaşmış bir devlettir. Batı Asya'dan Doğu Avrupa'ya Ortadoğu'dan Afrika kıtasına kadar eserlerinin olmadığı hiçbir beldeye rastlamak mümkün değildir. Bir köprü, bir bend, bir medrese, bir darüşşifa, bir kervansaray ve bir ibadetgah gayet olağan bir şekilde karşınıza çıkar. Dimdik ayakta ve onurludur. Yıllara ve her türlü olumsuzluğa meydan okur bir şekilde kimliğini ve estetiğini yaşatır.

İlk ayeti ve emri “oku” olan bir inancın sahibi olmanın ortaya koyduğu sorumluluk ile eğitime ve alime hak ettiği değeri veren ecdadımız bu uygulamaların sayesinde medeniyet tarihinde yerini almış , on beş ve on altıncı yüzyıllarda dünyanın en güçlü ve en büyük devleti olma vasfını kazanmıştır. “Osmanlı coğrafyasında yaşamış kavimler, bunların kültürleri, temel unsurlar olan İslam ve Türklük'le beraber, Osmanlı Kavramı'nın tekevvününde Gümünüzde çok sık telaffuz edilen kavramlardan biri olan globalleşmeyi, zamanın teknolojisi ve diğer imkanları ile” kendi coğrafyasında gerçekleştirmiştir. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı Medeniyeti'nin araştırmalar yoluyla doğru verilere dayanarak araştırılıp anlaşılması yalnız bilime düşen bir mecburiyet değil, aynı zamanda barış içinde ve hakça bir globalleşmeye yol gösterecek ve hatta bir ışık olacaktır.²

“Değişik ırk, millet, din ve kültür asırlarca uyum içerisinde bir arada tutan bir devlet teşkilatı ve değerler manzumesinin tarihinin, onu zihniyetiyle, siyasetiyle, idari sistemi, ilim ve kültür müesseseleriyle kendine has bir medeniyet yapan özelliklerini ortaya koymak”³ ilim adamlarının ve araştırmacıların görevidir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat'a kadar olan klasik dönemlerinde, toplumsal başarısını tayin eden önemli değişken eğitim olmuştur. Çünkü, sosyal hayatın ve değişik alanlardaki teşkilatların ana unsuru veya bu teşkilatlara hayatıyet kazandıran faktör, insan unsuru olmuştur.. Dolayısıyla, genelde

1 Batman Üniversitesi Öğretim Üyesi

2 Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim – Milletlerarası Kongresi 12-15 Nisan 1999 Tebliğler Kitabı (sunuş), İstanbul, 2001 Sh. VII

3 İhsanoğlu, Ekmelettin, Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim – Milletlerarası Kongresi 12-15 Nisan 1999 Tebliğler Kitabı Sh. XXIV

bütün sosyal kurumlara, özelde ise kamu bürokrasisine insan yetiştirme faaliyeti önem kazanmaktadır. Nitekim Osmanlı Devletinin, siyasi ve askeri başarılarındaki iniş çıkışlarla, eğitim ve kültür hayatındaki dalgalanmalar arasında yakın bir ilişki vardır. Eğitim ve kültür hayatının zirvede olduğu dönemlerde siyasi, askeri, iktisadi ve sosyal alanlardaki başarı da en yüksek seviyeye çıkmıştır. Eğitim ve kültür hayatındaki yozlaşma ise, diğer alanlardaki başarı seviyesini düşürmüştür.⁴

Bingöl ve civarında bulunan ilköğretim mekteplerinin durum değerlendirmesini yapmadan önce Osmanlı Devleti'nin ilköğretim eğitimi uygulamalarındaki yapıyı ortaya koymamız gerekiyor.

1839 Tanzimat dönemine kadar uygulanan yaygın bir ilköğretim teşkilatından bahesidelemez. Bu eğitim genel eğitim içerisinde değerlendirilmiştir. Yeni dönemde ortaokul düzeyinde olan rüşdiye mektepleriyle lise düzeyinde olan idadi okulları belirli yerlerde ve belirli sayıda açılmıştır.⁵

“Genel itibarıyla Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren sıbyan mektepleri, İslam Dünyası'nda Osmanlılar'dan önceki dönemlerde var olan örnekleriyle benzer özellikleri taşımaktadır. Şehirler hatta köylerde daha çok camiler ve medreseler etrafında veya mahalle aralarında inşa edilen sıbyan mekteplerinde çocuklara öncelikle Kuran olmak üzere okuma-yazma, ilk dini bilgiler verilmekte, ilmi ve hesap bilgileri öğretilmektedir. Nitekim 1712 tarihli bir sıbyan mektebinin vakfiyesinde çocuklara Kuran, tecvit, yazı ve faydalı bilgiler (ulum-ı nafia) öğretilmesi istenilmektedir. 16. asrın ortalarına ait bir sıbyan mektebi vakfiyesi, bu yıllarda mekteplerin öğretim konularını ve şartlarını ortaya koyması bakımından önem taşır. Vakfiyede, mektepte Kuran'ı iyi bilen ilmi ve ahlaki güzel vasıflar taşıyan muallimler tarafından çocuklara Kuran öğretilmekte, ve öğrenme yeteneklerine göre dilbilgisi öğretilmektedir. Çocuklara baba gibi şefkat göstermesi, ve talim- terbiye kurallarına uyması istenilen muallim ve yardımcısına (kalfa) vakıf gelirinden ücret ödenmesi yer almaktadır. 1715 tarihli başka bir vakfiyede de benzer konulara temas edilerek muallimden, çocuklara Kuran ve dilbilgisi okutulması istenmektedir.

Hayırsever insanlar tarafından inşa ettirilen ve giderlerinin karşılanması için vakıflarla desteklenen Sıbyan mekteplerinin, her vakıf kurucusunun şartlarına göre idare edildiği fikrini kabul etmek gerekir. Kanaatimizce sıbyan mektebinin herkes tarafından benimsenen geleneksel amaçları, vakıf kurucularını da, az çok aynı şartlarda birleştirmekte ve böylece ülkenin her yerinde çok sayıda bulunan bu kurumlar benzer esaslar çerçevesinde varlıklarını devam ettirmektedir.⁶

4 Akgündüz., Hasan, Teşkilat ve İdare Bakımından Osmanlı Medrese Sistemi (Klasik Dönem), Konuya S.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Aralık, 1989, sh.2

5 Beki, Abdülaziz “Klasik Medrese Geleneği'nin Bingöl'ün Sosyo-Kültürel Yapısına Katkısı”, II. Bingöl sempozyumu 25-27 Temmuz 2008, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Bingöl 2009 Sh. 679

6 Zengin, Zeki Salih, Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839-1876) MEB Yayınları İstanbul 2004 s. 25-26

A- II Seviyedeki Mektepler

1- İbtidai Mektepleri

Osmanlı Devleti, klasik dönem eğitim ve öğretim müesseselerini, batı ülkelerindeki eğitim sistemlerinin benzerlerini oluşturarak eğitimde bir yenilenme ve modernleşme sürecini başlatmıştır.

Yeniden şekil verilen eğitim ve öğretim müesseselerinin başında İbtidai mektepler gelmektedir. Tanzimat'ta dokunulmayan Sıbyan mektepleri 1279-1862'de İbtidai mekteplere dönüştürülmeye başlandı ve mevcut Sıbyan mektepleri kısmi olarak İbtidai mektep haline getirilerek yeni usulde eğitim ve öğretime geçilmiştir. 1288/1871'de, Sıbyan mektepleri ıslahatı genişleyerek devam etmiştir. Sıbyan mektepleri kendi içinde ıslahata tabi tutulurken diğer taraftan da İbtidaiye mekteplerinin programları geliştirilmiştir.⁷

1891 yılında şehirlerde bulunan İbtidai mektepler üç yıl, köylerde bulunan İbtidai mektepler ise dört yıl idi. Şehirlerde de İbtidai mekteplerinin ders çeşitliliğini sayarsak 1. ve 2. senelerde haftada 22 saat, 3. sene haftada 25 saat ders okutulduğu bilinmektedir. Bu dersler, Elifba, Kuran Eğitimi, Tecvit, Dini Bilgiler (İlmihal), Ahlâk, Gramer (Sarf-ı Osmani), İmlâ, Kıraat, Mülahhas Tarih-i Osmanî (Özet Osmanlı Tarihi), Muhtasar Coğrafya-yı Osmanî, Hesap (Matematik) ve Hüsn-i Hat (Güzel yazı)⁸ dersleridir.

Burada dikkatinize sunmak istediğim önemli bir husus vardır. Gramer ve imlâ dersleriyle dile verilen önem göze çarpmaktadır. Bugün üniversite seviyesine gelmiş birçok öğrencinin iki satırlık bir dilekçe yazmadaki sıkıntısı ve yaptıkları imla hataları göz önüne alınırsa, bu öğretimin, ilköğretim seviyesinden itibaren verilmesinin önemi ve geçerliliği daha iyi ortaya çıkar. Ayrıca bu günkü eğitim sisteminde bile hala boşluğu doldurulamayan ve “Din Kültürü ve Ahlâk” diye birleştirilerek sıra savar gibi geçirilen “Ahlâk” dersinin, müstakil bir ders olarak okutulması, ahlâklı insan yetiştirme hedefini ve duruşunu ortaya koymaktadır.

Hangi inanç, fikir, siyaset ve politik görüşte olursa olsun ahlâklı bir duruş ve şahsiyetli insan tipi yetiştirmek, günümüzün en büyük problemi ve ihtiyacıdır. İslâm Peygamberi Hz. Muhammed, “ben güzel ahlâkı göstermek için yaratıldım” diye söyleyerek, ahlâkın önemine işaret etmiştir. Aynı İslâm peygamberi, henüz peygamberlik görevini almamış iken bulunduğu toplumda en ahlâklı ve en güvenilir insan profilini ortaya koyarak, “Muhammedü'l-Emîn” yani güvenilir insan Muhammed lakabını almış ve bizlere İslâm'dan, Din'den önce gelen değerlerin olduğunu ve bunun da en temel şekilde “ahlâk” ve “dürüstlük”, yani “güvenirlilik” olduğunu bizlere göstermiştir.

Okutulan diğer önemli bir ders de dilbilgisi dersidir.⁹ Bu dersin Türkçe eğitimi ve dil yapısıyla ilgili eğitimin ilk yıllardan itibaren öğretilmesi ilginç ve önemli bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır.

7 Baltacı, Cahit, 15-16. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul 2005, sh. 99-100

8 Baltacı Cahit, 15-16. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul 2005, sh. 100.

9 Hızlı, Mefail, “Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Okutulan Dersler (Klasik Dönem Bursa Örneği), Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi 12-15 Nisan 1999, İRCİCA, İstanbul 2001 sh. 113

B- Orta Seviyedeki Mektepler

1- Rüşdiye Mektepleri

Sıbyan mektepleri ve onların yerine geçirilen İbtidai mekteplerin ders programlarının takviyesiyle oluşturulan orta seviye mektepleridir. Günümüzdeki orta-okulların karşılığı olarak kabul edilebilir. Sultan 2. Mahmud tarafından 21 Zilkade 1254/5 Şubat 1839 tarihinde açılmaya başlanmıştır. Önceleri Sıbyan mekteplerinin üstünde, Sınıf-ı Sani okullarının açılması kararlaştırılmış iken daha sonra bu okulların adının "Rüşdiye", olması kararlaştırılmış ve Mekatib-i Rüşdiye Nezareti kurulumuştur. İlk açıldığında dört yıl olan Rüşdiyeler 1850 yılında Daru'l-Maarif'in açılmasıyla 6 yıla çıkarılmış fakat daha sonra tekrar yıl sayısı düşürülmüştür. Erkek, kız, karışık, askeri ve özel rüşdiyeler çeşitliliği ile Osmanlı Ülkesi'ne yayılan Rüşdiyelerin ders programları çeşitliliklerine göre farklılıklar göstermiştir. Genel olarak bu mekteplerin, hem yüksek öğretime hem de mesleğe yönelik programlar uyguladıkları görülmüştür.¹⁰ Dikkat çeken hususlardan birisi ve bizim biraz önce vurguladığımız "ahlak" dersinin, din derslerinin dışında yine var olduğunu ve bunun yanında yabancı dil olarak Farsça, Fransızca ve Arapça derslerinin de okutulduğu görülmektedir. 1867 yılına kadar bu okullarda sadece Müslümanların çocukları alınırken bu tarihten sonra gayr-ı Müslim tebanın çocukları da rüşdiye mekteplerine alınmaya başlanmıştır.¹¹

2- İdadi Mektepler

1869 tarihli, "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi" ile açılan bu okullar, bugünkü Lise mekteplerinin karşılığı olan okullardır. 4 yıllık Rüşdiye mekteplerinin üzerine 3 yıl olarak açılan okullardır. Nizamname, bu okulları, Rüşdiyelerin üzerinde, Sultan mekteplerin ise altında göstermektedir. Dönemin Maarif Nazırı Ahmet Rüştü Paşa başkanlığında 1892 yılında oluşturulan komisyon ile, Rüşdiye mektepleri dahil olmak üzere, İdadi mekteplerinin ders programı bir bütün olarak ele alınmıştır. Ders çeşitliliği, toplamda 34 adet olarak gözükmektedir. Arapça, Farsça ve Fransızca, yabancı dil olarak okutulurken, kişisel gelişime önemli katkısı olan, Türkçe ve grameri ile Edebiyat, Ahlak ve Kozmoğrafya dersleri ve Resim dersleri dikkat çeken önemli dersler olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²

3-Sultani Mektebi

Sultan Abdülaziz, Paris Ziyareti sırasında, Fransa'daki okulları görüp beğendikten sonra, aynısını açmaya karar vermiştir. Fransız liselerindeki model ve ders programları ile Türkiye'deki müfredatın ortak bir noktada bir araya getirilmesi ile oluşturulan bu lisenin ilki, 1868 yılında Galatasaray Mekteb-i Sultani'si olarak açılmıştır. Başlangıçta, 5 yıl olarak planlanan bu okula daha sonra 3 yıl hazırlık ilave edilerek 8 yıla çıkarılmıştır.¹³ Mevcudiyeti halen devam eden bu okul, 4 yıl

lise ve 2 yıl yabancı dil hazırlık sınıfı olmak üzere 6 yıl olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Ders müfredatı Fransızca ve Türkçe olarak okutulmaktadır. Bu tarz okulların açılması Batılı devletlerle ile aramızdaki eğitim ve ilmi mesafenin açılmasını önlemeye yönelik olarak düşünülmüştür.

Bingöl Civarında İlköğretim Eğitimi

Bingöl ve civarındaki ilköğretim eğitimini değerlendirirken, bu yörenin şimdiki coğrafi ve idari yapısından kısmi farklılıklar gösterdiği bilinmektedir. Mesela, bu günkü Bingöl, yani Çapakçur ve Genç ilçelerinin son dönemde Bitlis'e bağlı olduğu bilinmektedir. Belgelerin dili ile ifade edersek, " Genç Sancağı'na mülhak Çapakçur kazası"¹⁴ ifadesi, o dönemde Genç kazasının daha ön planda olduğunu ve Bingöl'ün Genç sancağına bağlı bir Kaza olduğunu ortaya koymaktadır.

1310/1892 tarihli Salnameye göre genç ilçesinde bir Rüşdiye Mektebi ve bir de İbtidaiye Mektebi bulunmaktadır. 1317/1899 tarihli salname kayıtlarında Genç merkezi, Oğnot, Valeyir ve Mizak nahiyelerinde Hamidiyye İbtidaiye mektepleri, yani ilkokul mesabesindeki mekteplerin olduğu bilinmektedir.¹⁵

Hicri 20. R. 1311 yılında Genç Mekteb-i Rüşdiyesi Muallim-i Saniliği'ne tayin olunan Abdülaziz Efendi'nin¹⁶ uzun süre bu görevde kaldığı Hicri 1317/1898 tarihli salnameden de anlaşılmakta¹⁷ ise de Osmanlı Arşivi kayıtlarında Abdülaziz Efendi'nin 1317/1898 yılı içerisinde terfi ettirilerek¹⁸ Bitlis askeri Rüşdiye Mektebi'ne tayin edildiği¹⁹ yer almaktadır.

Çapakçurda bulunan İbtidaiye mektebi²⁰ve Rüşdiye mektebi²¹nin dışında, Genç Sancağında bir Mektebi İbtidaiye²² ve bir mekteb-i Rüşdiye²³, Genç sancağına bağlı, Valeyir' nahiyesinde bir Hamidiyye İbtidai mektebi²⁴, Erduşin karyesinde bir Mekteb-i İbtidai²⁵, Mazak nahiyesinde bir mekteb-i İbtidai²⁶, Misk nahiyesinde Hamidiyye İbtidai Mektebi²⁷, Karlıova'da bir Rüşdiye mektebi²⁸ ile ilgili çok sayıda Arşiv belgeleri bulunmaktadır. Bu belgeler, genellikle mevcut okulların öğretmen tayinleri, imtihan takvimleri ve okulların ihtiyaçlarını belirten yazışmaları ortaya koymaktadır.

14 BOA, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), MF.MKT, Nu:958/22

15 Söylemez, Mehmet Mahfuz, "Bitlis Vilayet Salmelerine Göre Genç Sancağı", I. Bingöl Sempozyumu 10-11 Haziran 2006, Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Yayını, Bingöl 2007, s.76.

16 BOA, MF.MKT, Nu:184/179.

17 Söylemez, Mehmet Mahfuz, a.g.e, s.77.

18 BOA, MF.MKT, Nu:482/31.

19 BOA, MF.MKT, Nu: 495/53.

20 BOA, MF.MKT, Nu:958/22

21 BOA, MF.MKT, Nu:101/78 , BOA, MF.MKT, Nu:101/111

22 BOA, MF.MKT, Nu:928/15

23 BOA, MF.MKT, Nu:184/179, BOA, MF.MKT, Nu:201/46, BOA, MF.MKT, Nu:330/20

24 BOA, MF.MKT, Nu:470/22

25 BOA, MF.MKT, Nu:519/50

26 BOA, MF.MKT, Nu:813/51

27 BOA, MF.MKT, Nu:949/3

28 BOA, MF.MKT, Nu:1055/10

10 Unat, F. Reşit, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, Ank. 1964 sh. 44

11 Unat, F. Reşit, Aynı eser, sh. 44

12 Baltacı Cahit, 15-16. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul 2005, sh. 102-102

13 Ergin, Osman, Türk Maarif Tarihi, C.II, sh.,481

Genç'de bulunan Rüşdiye mektebine gerekli tamirat ve eklemeler yapılarak bir l'dadi mektebinin yapılması²⁹nın dışında, bir Darülmualimin-İbtidaiye mektebinin de Rüşdiye mektebi'nde bir şube olarak açılması ve tedrisatının da Rüşdiye mualimlerin verilmesi belgelerde bildirilmektedir.³⁰

Maarif Mektubi kaleminde yeralan başka bir belgede, Genç Sancağına bağlı her 15 köy'den birinde, bir Leyli İbtidai mektebi yapılması ve bunun için ahaliden ne kadar yardım toplanabileceğinin ve mekteplerin nerelere yapılacağı ve toplam kaç mektebe ihtiyaç olduğu sorulmaktadır.³¹

Bütün bu değerlendirmelere rağmen, Osmanlı coğrafyasının her yerinde olduğu gibi, Bingöl ve civarında da eğitim durumunun ve müesseselerinin yeterli olduğu söylenemez. Aşağıda belge orijinalini okuyacağım Ma'arif Nezaret-i Celilesi'ne çekilen bir telgraf³² bu durumu gözler önüne sermektedir.

[BOA. MF.MKT, Nu:258/1]

Ma'arif Nezaret-i Celilesi'ne

Fi 28 Mart 1311 Malazgirt 312 kuradan yirmi beşinde Muş'da 317 kuradan kırk beşinde Siirt'de 470 kuradan ikisinde ve Genç Sancağı'nda 391 kuradan yirmi beşindeki cem'an yüz yirmi adedinde mekatib-i sıbyan olduğu ... 1382 kura-yı İslamiyyesi mektebsiz idüğü mahallinden alınan telgrafname üzerine ma'ruzdur fi 3 Nisan sene 311/ [15 Nisan 1895]

Vekil-i Müdür-i Ma'arif Me'mur-ı

Muhasebe Osman

Fevzi

Belgede geçen ve Genç sancağında bulunan 391 köyden sadece 25 köyde Sıbyan mektebinin olduğu bildirilmektedir. Bu köylerin tamamının demoğrafik yapısı ile ilgili somut bilgimiz bulunmamakla beraber bir kısmının bugün olduğu gibi çok az sayıda haneden oluştuğu ve bu sebeple okul açılmadığı düşünülebilir. Mesela, Osmanlı Arşivinde bulunan bir başka belgede, Bekran Aşireti mensuplarının yaşadığı 14 köyün muhtarı tarafından Dersaadet-Dahiliye Nezaretine yazılan şikayet dilekçesinde şu ifadeler yer almaktadır; "Bekran Aşireti'ne mensup göçebe bir toplum olarak Genç Sancağı'na tabi Kulp kazasında bulunmakta olup hayvancılıkla uğraşmaktayız,

Müstağni-yi arz olduğu üzre göçebelik halindeyiz. İşimiz gücümüz mine'l-kadim medar-ı maişetimiz olan koyunu dağlarda derelerde otlatmaktır. Akıl ve fikrimiz mahdud, zihin ve organımız mefkuddur. Gıdamız bin mihnetle tedarik edebildiğimiz "Gülgül" tabir olunan beyaz darıdır. Üzerimize fariza bildiğimiz tekalif-ı duni bila- ifa- teten dikkat vermeğe ram ve fakat ilm ü ma'arif, değil san'at, zira'atten medeniyet

ariyle dursun, insaniyetten bile mahrum adamız. Nur-ı hürreyetin aleme tecelliyat olduğu günden berü bütün Millet-i Osmaniye bir kitle halini almış Mekatib-i Rüşdi ve ibtidai te'sis etmek yüzünden bütün yerler füyüzat-ı ma'arifle mala-mal olmuştur. Yalnız biz bedihat-ı tali' nasaneler. Bu ni'met ile mütena'im olmadığımızdan masum sabilerimiz namazını kılacak derecede ulum-i diniyyeyi tahsil arzusuyla otuz kırk sa'at bizden uzak mesafede bulunan Mekatib-i İbtidaiyye'ye ve her bir kar ü kes-bimize tercihan iltizam etmek hevahasında isek de mesafe uzak mümana'atı hail oluyor. Kaza merkezindeki mekteb mesafesi on altı sa'attir. Mevki'imizle merkez kaza arasında dört nehir cari olmuş ve mesalih-i resmiyyemizi ifa için senede üç dört telefat verilmesi korkusu arzumuzu kesr ediyor."³³

Yazılan dilekçede, göçebe olmalarına rağmen okul talep etmekte olan 14 muhtarın dilekçelerinde abartılı cümleler olsa da, bu köylerde, ilköğretim mekteplerinin olmaması, bu dönemlerdeki eğitim alanında bir şeyler yapmak isteyen merkezi idarenin yetersiz kaldığını göstermektedir.

Ekonomik sıkıntıların tesiri sebebiyle yeterli yardımın yapılamadığı bazı okullarda ise gerekli okul tamirleri için ödenek sıkıntısı yaşandığı da gözlenmektedir. Mesela belge metinlerini latinize ettiğimiz, Genç Sancağı'na bağlı mekteb-i Rüşdeye'nin tamirat talepleri ile ilgili birkaç belge örneğindeki yazışmaları aynıyle sunuyorum.;

"Ma'rif-i Umumiye Nezaret-i Celilesi canib-i samisine

Devletlü Efendim Hazretleri

Genç Sancağı mekteb-i Rüşdeyesi'nce lüzum görülen tamiratın icrası için Liva-yı mezbur Meclis İdaresi mazbatasına leffen makam-ı vilayete bi'l-vürud idare-i çakeri muhavvel olup melfufen ve aynen arz ve takdim kılınan Keşf-i Evvel varakası mucebince mekteb-i mezburun muhtac-ı tamir olunan mahalleri yaptırılmak üzere sarfına lüzum-ı kavi görülen 894 gurusla emsali mekatib-i sair misillü müceddeden mikdar-ı kafi sıralarının inşası için ayruca 500 gurus ki muhtehisül-mecmu'u 1394 gurusun sarfiyle tamirat ve inşaatın icrasına müsa'ade buyurulması müstarhamdır ol bab da emr ü ferman hazret-i men lehül-emrindir

Fi 14 Zilka'de sene 1319/ [22 Şubat 1902]

Bitlis Ma'arif Müdürü

Mühür"³⁴

(Rapor)

".....Genç mekteb-i Rüşdiyesi tamiratının icra-yı keşfi zımında irade buyurulan emirname üzerine Beledi Kalfası ile Mekteb-i mezbura gidilerek keşfiyat-ı lazime bi'l-icra bala-yı müfredatda gösterildiği 894 gurus ile kabil-i tamir ve termim olacağını mübeyyin iş bu mazbata-ı acizaneme bi't-tanzim takdim kılındı ol bab da emr ü ferman hazret-i men lehül-emrindir fi 24 Eylül sene 1317/ [7 Ekim 1901]

29 BOA, MF.MKT, Nu:1207/35

30 BOA, MF.MKT, Nu:537/53

31 BOA, MF.MKT, Nu:146/46

32 BOA, MF.MKT, Nu: 258/1

33 BOA, DH.İD.,Nu: 149-2/7

34 BOA, MF.MKT, Nu:620/35

Kalfa **Mekteb-i Rüşdiye Muallim Muavini"**
(Mühür) (Mühür)

Meclis-i İdare A'zasından (Mühür) **Beledi Reisi³⁵ (Mühür)**

"Muhasebe'ye fi 5 Mart sene 317

Genç Sancağı Mekteb-i Rüşdiyesi'nce ta'mirine lüzum gösterilen mahallerle sıralar için Bitlis Ma'arif Muhasebe Me'murluğu'nun iş bu şukkasıyla me'zuniyet istenilen 1394 gurusun sarfına Bütçe'de karşılık olmadığı gibi Mekatib-i Rüşdiye'ye aid bu misillü ta'mirat ve te'sisat dahi ahali-yi mahalliyyeye aid olmağla iane suretiyle icabına bakılması lüzumunun cevaben iş'arı zımnında Mektubi Kalemî'ne havale buyurulması babında emr ü ferman hazret-i men leh'ül-emrindir

Fi 17 Mart sene 317 (Mühür ve İmza)³⁶

"Ma'arif Nezaret-i Celilesi'ne

15 kanun-ı evvel sene 324 tahrirat-ı Genç Rüşdi ve İbtidai mekteblerinin ta'miri hakkında henüz emr-i ali-yi nezaret-penahileri henüz şeref-südur etmemesine ve mekatib-i mezkure mevsim-i şitada kamilen münhedim olarak şakirdan bi'z-zarure cami'-i şerif hücresinde tedris etdirilmekde olmasına mebni vaktiyle ta'mirat icra etdirilmek üzere me'zuniyet emrinin sür'at-i'tasına müsa'ade buyurulması iş'arı muhassas üzerine ma'ruzdur fi 11 Mayıs sene 324/ [24 Mayıs 1908]

Bitlis Vali Vekili ve Siirt Mutasarrıfı³⁷

Fevzi

Yukarıdaki yazışmalardan da anlaşıldığı üzere, Genç Sancağı'na bulunan

Rüşdiye Mektebinin tamirat yazışmaları 7 yıl sürmüş ve sorumluluğu, sistem gereği, mahalli ahaliye ait olan okul tamiratının yapılamaması sebebiyle, merkezi idare-den yardım istenmiştir. Merkezi yönetim bu talebe ancak 7 yıl sonra karşılık vermiş ve Rüşdiye mektebinin tamirat masrafları karşılanmıştır.³⁸

Sonuç :

Özellikle 19. yüzyılın içerisinde, Bingöl ve civarında eğitim durumunun ve müesseselerinin yeterli sayıda olmadığı belgelerden anlaşılmakta ve Osmanlı Devletinin son yüzyılındaki eğitim hamlesinin Bingöl ve civarına yeterli katkı sağlamadığı görülmektedir. Bu durumun, yaşanan, Sosyo-Ekonomik ve siyasi sıkıntılardan kaynaklanması ile ilgili Osmanlı Arşivi kayıtlarında çok sayıda belge mevcuttur. Siyasi olarak, sömürgeci ülkeler tarafından bölünmeye çalışılan, kuşatılan ve devamlı olarak topraklarında çıkarılan isyanlarla zayıflatılmak istenilen bir devlet konumunda olan Osmanlı Devletinin, devlet yönetimi stratejisinin önemli bir ayağı olan eğitimi ihmal etmesinde bu nevi gailelerin etkili olduğu görülmektedir. Çünkü bu dönemlerde Bingöl ve civarında çıkartılma Ermeni isyanı, tüm Anadolu'yu etkilediği gibi Bingöl'ü de etkilemiştir.

[BOA. MF.MKT, Nu:1075/80]

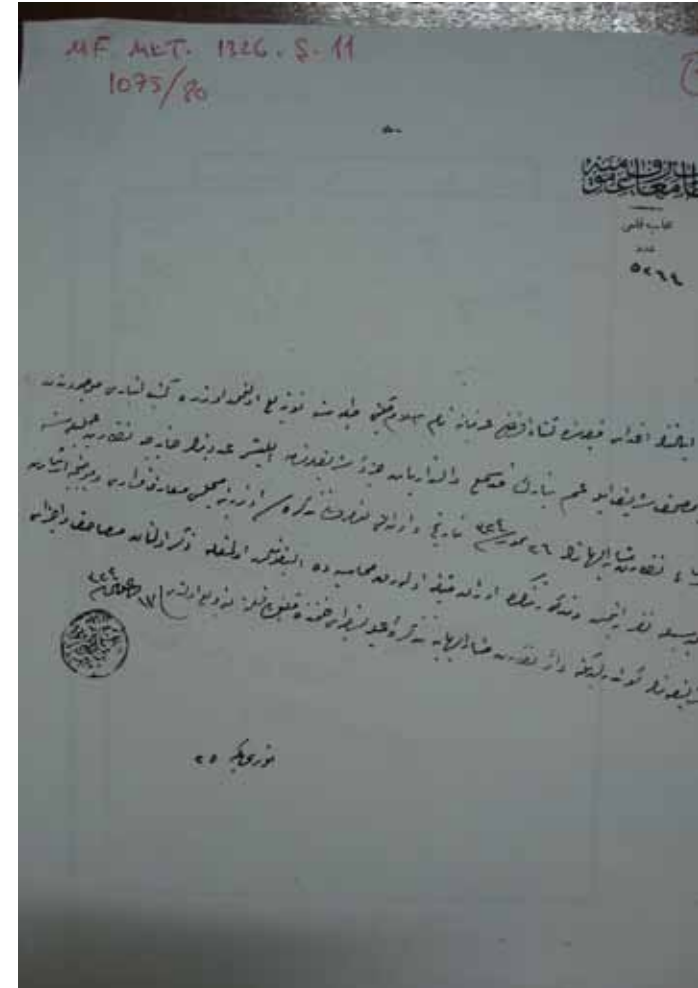
Nezâret-i Ma'arif-i Umûmîsi

Muhasebe Kalemî

Aded

5264

Genç Eyaleti'nin Ağdas kasabasında küşad olunan Gureban nam İslam Mektebi talebesine tevzi olunmak üzere Kütüb Anbarı mevcudundan elli Mushaf-ı Şerif ile Amme Tebareke Kad semai Vezzariyat cüz'i şeriflerinin ellişer adedinin Hariciye Nezaret-i Celilesi'ne irsali Nezaret-i müşarû'n-ileyhanın 26 Temmuz 1324 tarih ve on altı numrolu tezkeresi üzerine Meclis-i Ma'arif kararı ve mucebince işaret-i aliyyesi ile tekarrür etmiş ve mezkur tezkire evrak-ı müsbete olarak Muhasebe'de alıkonmuş olmağla zikr olunan Mesahif ve Ecza-yı şerifenin gönderildiğine dair Nezaret-i müşarû'n-ileyhaya tezkire-i aliye tasdiri zımnında Mektubi Kalemî'ne tevdi olundu fi 17 Ağustos 1324/ [30 Ağustos 1909]

35 BOA. MF.MKT, Nu:620/35

36 BOA. MF.MKT, Nu:620/35

37 BOA. MF.MKT, Nu:1032/21

38 BOA. MF.MKT, Nu:1032/21

[BOA. MF.MKT, Nu:958/22]

Ma'arif-i umûmiye Nezâret-i Celîlesi cânib-i sâmisine*Devletlü Efendim Hazretleri*

Kaza dahilindeki mekatib-i ibtidaiyye tevzi' edilmek üzere Nezaret-i Celile-i asafanelerince mekatib-i ibtidaiyye sunuf-ı selasesi için müntehab kütüb ve resailin beher cinsinden ve tevzi'-i mükafat sırasında talebeye medar-ı teşvik olarak âferin, Tahsin-i imtiyaz varakalarından kırkar adedinin ba'de esman-ı balıgası takdim olunmak üzere irsali hususunun hak-pay-ı sami-yi nezaret-penahilerine arz genç Sancağı'na mülhak Çapakçur kazası Kaymakamlığı'ndan iş'ar kılınmış olduğundan ifa-yı muktezası merhun-ı müsaade-i celile-i fehmaneleridir ol bab da emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir

Fi 15 Receb sene 1324 ve fi 22 Ağustos sene 1322/ [4 Eylül 1906]**Bitlis Ma'arif Müdürü****Bende****Mühür**

[BOA. MF.MKT, Nu:330/20]

Bitlis Vilayeti Mektubi Kalemi*Ma'ârif Nezâret-i Celîlesi'ne**Devletlü Efendim Hazretleri*

Saye-i ma'arif-vaye-i hazret-i Padişahi'de genç Sancağı Mekteb-i Rüşdiyesi şakirdanının sene-i haliyye imtihan-ı resmisi 13 Hasziran 1312 tarihinde bi'l-icra de'avat-ı mefruze-i hazret-i Hilafet-penahi tekrar ve eda ve üç efendiye şehadetname ita kılındığı Mutasarrıflığın iş'arı ile ma'ruzdur ol babda emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir

Fi 16 Muharrem sene 314 ve fi 15 Haziran sene 312/ [27 Haziran 1896]**Vâli-yi Vilâyet-i Bitlis****Bende****Mühür**

[BOA. MF.MKT, Nu:258/1]

Ma'arif Nezaret-i Celîlesi'ne

Fi 28 Mart 1311 Malazgirt 312 kuradan yirmi beşinde Muş'da 317 kuradan kırk ebşinde Siirt'de 470 kuradan ikisinde ve Genç Sancağı'nda 391 kuradan yirmi beşindeki cem'an yüz yirmi adedinde mekatib-i sıbyan olduğu ... 1382 kura-yı İslamiyyesi mektebsiz idüğü mahallinden alınan telgrafname üzerine ma'ruzdur fi 3 Nisan sene 311/ [15 Nisan 1895]

Vekil-i Müdür-i Ma'arif Me'mur-ı**Muhasebe Osman****Fevzi**

[BOA. MF.MKT, Nu:242/67]

Bitlis Ma'arif Müdiriyeti'ne

Bitlis vilâyeti'ne müteallik istatistik cedvellerinden Malazgird ve Bulanık ve Varto ve erve kazalarının bir numrolu ve Sason kazasının bir ve iki numrolu ve Hizan ve Mutki ve Çapakçur kazalarının bir ve üç numrolu cedvellerinin seri'an tanzim irsaline himmet olunması ve siyakında ve şukka terkim kılındı

Erzurum Ma'arif Müdiriyeti'ne

Erzurum Vilayeti'ne aid istatistik cedvellerinin Hınıs ve Kuruçay ve Refaihiye kazalarının bir numrolu ve Erzurum ve Kuruçay kazalarının iki numrolu ve Kuruçay kazasının üç numrolu cedvellerinin bi'l-imla sür'at-i irsali siyakında terkim-ı nemikaya ibtidar kılındı

[BOA. MF.MKT, Nu:620/35]

Ma'rif-i Umumiye Nezaret-i Celilesi canib-i samisine

Devletlü Efendim Hazretleri

Genç Sancağı mekteb-i Rüşdeyesi'nce lüzum görülen tamiratın icrası için Liva-yı mezbur Meclis İdaresi mazbatasına leffen makam-ı vilayete bi'l-vürud idare-i çakeri muhavvel olup melfufen ve aynen arz ve takdim kılınan Keşf-i Evvel varakası mucbeince mekteb-i mezburun muhtac-ı tamir olunan mahalleri yaptırılmak üzere sarfına lüzum-ı kavi görülen 894 guruşla emsali mekatib-i sair misillü müceddeden mikdar-ı kafi sıralarının inşası için ayruca 500 guruş ki muhtehisü'l-mecmu'u 1394 guruşun sarfiyle tamirat ve inşaatın icrasına müsa'ade buyurulması müstarhamdır ol bab da emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir

Fi 14 Zilka'de sene 1319/ [22 Şubat 1902]

Bitlis Ma'arif Müdürü

Mühür

Rapor

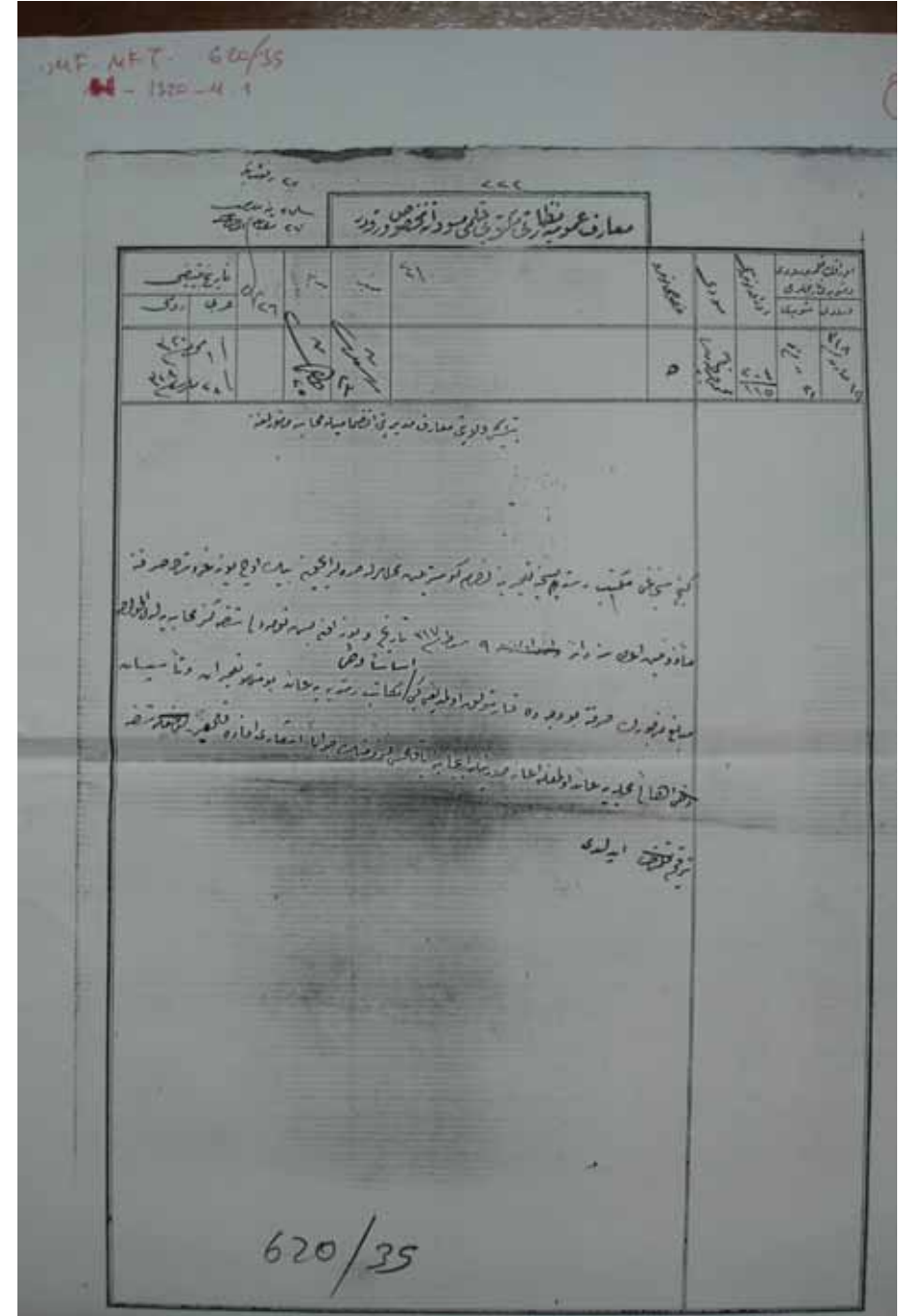
Genç mekteb-i Rüşdiyesi tamiratının icra-yı keşfi zımında irade buyurulan emirname üzerine Beledi Kalfası ile Mekteb-i mezburu gidilerek keşfiyat-ı lazime bi'l-icra bala-yı müfredatda gösterildiği 894 guruş ile kabil-i tamir ve termim olacağını mübeyyin iş bu mazbata-ı acizaneme bi't-tanzim takdim kılını ol bab da emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir fi 24 Eylül sene 1317/ [7 Ekim 1901]

Kalfa
(Mühür)Mekteb-i Rüşdiye Muallim Muavini
(Mühür)Meclis-i İdare A'zasından
(Mühür)Beledi Reisi
(Mühür)

Muhasebe'ye fi 5 Mart sene 317

Genç Sancağı Mekteb-i Rüşdiyesi'nce ta'mirine lüzum gösterilen mahallerle sıralar için Bitlis Ma'arif Muhasebe Me'murluğu'nun iş bu şukkasıyla me'zuniyet istenilen 1394 guruşun sarfına Bütçe'de karşılık olmadığı gibi Mekatib-i Rüşdiye'ye aid bu misillü ta'mirat ve te'sisat dahi ahali-yi mahalliyyeye aid olmağla iane suretiyle icabına bakılması lüzumunun cevaben iş'arı zımında Mektubi Kalemî'ne havale buyurulması babında emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir

Fi 17 Mart sene 317 (Mühür ve İmza)

[BOA. MF.MKT, Nu:1032/21]

Ma'arif Nezaret-i Celilesi'ne

15 kanun-ı evvel sene 324 tahrirat-ı Genç Rüşdi ve İbtidai mekteblerinin ta'miri hakkında henüz emr-i ali-yi nezaret-penahileri henüz şeref-südur etmemesine ve mekatib-i mezkure mevsim-i şitada kamilen münhedim olarak şakirdan bi'z-zarure cami-i şerif hücresinde tedris etdirilmekte olmasına mebni vaktiyle ta'mirat icra etdirilmek üzere me'zuniyet emrinin sür'at-i'tasına müsa'ade buyurulması iş'arı muhassas üzerine ma'ruzdur fi **11 Mayıs sene 324/ [24 Mayıs 1908]**

Bitlis Vali Vekili ve Siirt Mutasarrıfı

Fevzi

[BOA. DH.ID.Nu:149-2/7]

Bekran Aşireti'ne mensup göçebe bir toplum olarak Genç Sancağı'na tabi Kulp kazasında bulunmakta olup hayvancılıkla uğraşmaktayız:

“ Müstağni-yi arz olduğu üzere göçebelik halindeyiz. İşimiz gücümüz mine'l-kadim medar-ı maişetimiz olan koyunu dağlarda derelerde otlatmaktır. Akıl ve fikrimiz mahdud, zihin ve organımız mefkuddur. Gıdamız bin mihnetle tedarik edebildiğimiz “Gülgül” tabir olunan beyaz darıdır. Üzerimize fariza bildiğimiz tekalif-ıduni bila- ifa-teten dikkat vermeğe ram ve fakat ilm ü ma'arif değil san'at, zira'atten medeniyet ariyle dursun insaniyetten bile mahrum adamız. Nur-ı hürreyetin aleme tecelliyat olduğu günden berü bütün Millet-i Osmaniye bir kitle halini almış Mekatib-i Rüşdi ve ibtidai te'sis etmek yüzünden bütün yerler füyüzat-ı ma'arifle mala-mal olmuştur. Yalnız biz bedihat-ı tali' nasaneler. Bu ni'met ile mütena'im olmadığımızdan masum sabilerimiz namazını kılacak derecede ulum-i diniyyeyi tahsil arzusuyla otuz kırk sa'at bizden uzak mesafede bulunan Mekatib-i İbtidaiyye'ye ve her bir kar ü kes-bimize tercihan iltizam etmek hevahasında isek de mesafe uzak mümana'atı hail oluyor. Kaza merkezindeki mekteb mesafesi on altı sa'attir. Mevki'imizle merkez kaza arasında dört nehir cari olmuş ve mesalih-i resmiiyemizi ifa için senede üç dört telefât verilmesi korkusu arzumuzu kesr ediyor.

III. OTURUM

SİCİLL-İ AHVAL KAYITLARINA GÖRE BİNGÖL ULEMASI

Doç. Dr. İbrahim ÇAPAK¹

Giriş

Sultan II. Abdülhamit devrinin ilk yıllarında başlatılan bürokraside modernleşme çabaları sonucunda oluşturulan Sicil-i Ahval'in kayıtları sayesinde bugün elimizde mülki, askeri ve ilmi alanda devlet hizmetinde bulunmuş on binlerce görevlinin sağlam, güvenilir bilgileri bulunmaktadır.

Tarihi açıdan büyük öneme sahip olan Şer'îye Sicilleri Arşivi'nde 6382 Sicil-i Ahval dosyası bulunmaktadır. Sicil-i Ahval Müdüriyeti'ne ait olan bu dosyalar şeyhülislam, kazasker, müftü, müderris, kadı, nâib, dersiâm ve mahkeme kâtipleri gibi ilmiye sınıfına mensup pek çok şahsın personel bilgilerini ihtiva etmektedir.² Sicil-i Ahval'in ilmiye sınıfı kayıtlarını taramamız neticesinde elde ettiğimiz gerek Bingöllü gerekse Bingöl'de görev yapan bazı isimleri sizlerle paylaşmak istiyoruz. Ancak bu isimlerin hepsini burada ele almak mümkün değildir. Bunların her biri üzerinde müstakil çalışmalar yapılabilir. Biz burada bazı 22 isim üzerinde kısaca bunları bazıları üzerinde özet bilgiler vererek Çapakçur Mutasarrıfı Mehmet Eşref Bey üzerinde ayrıntılı durmaya çalışacağız.

1.

Adı : Ahmed Efendi
Baba Adı : Molla Mehmed Efendi
Doğum Yeri : Çapakçur
Doğum : h. 1274, m. 1857
Memuriyeti : Çapakçur Müderrisi

2.

Adı : Şahabeddin Efendi
Baba Adı : Seyyid Mehmed Efendi
Doğum Yeri : Çapakçur
Doğum : r. 1277, m. 1861
Memuriyeti : Çapakçur Müftüsü

1 Sakarya Üniversitesi Öğretim Üyesi, capakibrahim@hotmail.com

2 Bkz. Hümeysra Zerdecî, *Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları*, Ankara 2008, s. 11.

3.

Adı : Ahmed Efendi
 Baba Adı : Molla Derviş Efendi
 Doğum Yeri : Muş
 Doğum : h. 1261, m. 1845
 Memuriyeti : Genç Müderrisi

4.

Adı : Hacı Mehmed Nureddin Efendi
 Baba Adı : Saru Kadızade Halil Efendi
 Doğum Yeri : Kiğı
 Doğum : r.1282, m.1866
 Memuriyeti : Kiğı Müftüsü

5.

Adı : Hasan Fehmi Efendi
 Baba Adı : Ali Efendi
 Doğum Yeri : Arhavi
 Doğum : h.1287, r. 1331, m. 1870
 Memuriyeti : Çapakçur Nâibi

6.

Adı : Şevket Efendi
 Baba Adı : Ali Hilmi Efendi
 Doğum Yeri : Genç
 Doğum : h. 1292, m.1875
 Memuriyeti : Alagöz Nahiyesi Naibi

7.

Adı : Tatar Ağa
 Baba Adı : Güney Ağa
 Doğum Yeri : Genç
 Doğum : h. 1307, m. 1889
 Memuriyeti : Genç Sancağı Mahkeme-i Şer'iyye Odacı

8.

Adı : Abdulhamid Efendi
 Baba Adı : -
 Doğum Yeri : -
 Doğum : -
 Memuriyeti : Genç Sancağı Müftü Müsevvidi

9.

Adı : Mehmed Şefik Efendi
 Baba Adı : Veli Ağa
 Doğum Yeri : Bitlis
 Doğum : h.1309, m.1891
 Memuriyeti : Genç Sancağı Mahkeme-i Şer'iyye 2. Katibi

10.

Adı : Ali Rıza Efendi
 Baba Adı : Molla Mehmed
 Doğum Yeri : Kal
 Doğum : h. 1282, m. 1870
 Memuriyeti : Genç Sancağı Mahkeme-i Şer'iyye Eytam Müdürü

11.

Adı : İsmail Hakkı Efendi
 Baba Adı : Polad Ağa
 Doğum Yeri : Bitlis
 Doğum : h. 1274, m.1867
 Memuriyeti : Genç Sancağı Mahkeme-i Şer'iyye Eytam Müdürü

12.

Adı : Mehmed Efendi
 Baba Adı : -
 Doğum Yeri : -
 Doğum : -
 Memuriyeti : Genç Sancağı Mahkeme-i Şer'iyye Mukayyidi

13.

Adı : İbrahim Hakkı Efendi
 Baba Adı : Yusuf Çavuş
 Doğum Yeri : Ahlat
 Doğum : h.1308, m. 1890
 Memuriyeti : Genç Sancağı Mahkeme-i Şer'iyye Kâtibi

14.

Adı : Mehmed Nazif Efendi
 Baba Adı : Ahmed Efendi
 Doğum Yeri : Debre-i Bâlâ
 Doğum Tarihi : r.1330, h. 1283, m. 1870
 Memuriyeti : Genç Naibi

15.

Adı : İbrahim Kamil Paşa
 Baba Adı : Uveys-zâde Hacı İbrahim Efendi
 Doğum Yeri : Mardin
 Doğum Tarihi : m. 1839-1907
 Memuriyeti : Genç Mutasarrıfı

16.

Adı : Mehmet Eşref Efendi
 Baba Adı : Hacı Hafız Mustafa Hoca
 Doğum Yeri : Gelenbe
 Doğum Tarihi : m. 1847
 Memuriyeti : Çapakçur Mutasarrıfı

17.

Adı : Abdullah Vehbi Efendi
 Baba Adı : Abdülhalim Hikmet Efendi
 Doğum Yeri :
 Doğum Tarihi :
 Memuriyeti : Genç vilayetinin Kulp Kazası Naibi

18.

Adı : Yusuf Ağa
 Baba Adı : Kutto (Kutbeddin)
 Doğum Yeri : Genç Sancağı Canut Köyü
 Doğum Tarihi : h. 3 Zilkade 1305/m. 12 Temmuz 1888
 Memuriyeti : Genc Sancağı Mahkeme-i Şer'iyye Odacısı

19.

Adı : Hafız Abdullah Efendi
 Baba Adı : Siird'li Abdülhakim Efendi
 Doğum Yeri : Genc Sancağı
 Doğum Tarihi : h. 1301, m. 1870
 Memuriyeti : Genc Sancağı İbtida-i Müallimi/Rüşdiye Müalimi /Genç Naibi

20.

Adı : Yusuf Ziya Efendi
 Baba Adı : Hüseyin
 Doğum Yeri : Trabzon/Of
 Doğum Tarihi : h. Şaban 1257/m. Eylül/Ekim 1841
 Memuriyeti : Kiğı Naibi

21.

Adı : Hasan Faki Efendi (Molla Hasan)
 Baba Adı : Hacı Mehmed Hamdi Efendi
 Doğum Yeri : Genç
 Doğum : h. 1293 (r.1292), m. 1876
 Ölüm : 2 Ocak 1919
 Memuriyeti : Genç Müftüsü

22.

Adı : Şeyh İbrahim Efendi
 Baba Adı : Şeyh Halid Efendi
 Doğum Yeri : Çapakçur Kazasının Çan Köyü
 Doğum : 1868
 Ölüm :
 Memuriyeti : Çapakçur Müftüsü, Müderrisi

1. Bazı Bingöllü Alimler Hakkında Özet Bilgiler

1.1. Adı : Abdullah Vehbi Efendi
 Baba Adı : Abdülhalim Hikmet Efendi
 Doğum Yeri :
 Doğum Tarihi :
 Memuriyeti : Genç vilayetinin Kulp Kazası Naibi

Türkiye Cumhuriyeti

İstanbul Cenab-ı Müddei'-yi Umumiliği İstanbul Müftülüğü canibi fazılasına No 671

Genc vilayetinin Kulp Kazası'na tabi kırk nahiyesi niyabetinde 1 Ağustos 1328 tarihinden itibaren umum navahiyi niyabetlerinin ilgasına kadar ifayı vazife ettiği anlaşılan Abdullah Vehbi Efendi bin Abdülhalim Hikmet Efendi'ye aid sicil dosyasının adliye vekalet-i celilesine takdim edilmek üzere buldurularak müsaraaten memuriyetimize irsali temenni olunur efendim 4 Mart 1341

1.2. Adı : Yusuf Ağa
 Baba Adı : Kutto (Kutbeddin)
 Doğum Yeri : Genç Sancağı Canut Köyü
 Doğum Tarihi : h. 3 Zilkade 1305/m. 12 Temmuz 1888
 Memuriyeti : Genc Sancağı Mahkeme-i Şer'iyye Odacısı

Yusuf Ağa, Genç sancağının Canut köyünde 12 Temmuz 1888 tarihinde doğdu. Kendisinin ifadesi ile babasının ismi kutto'dur. Yine kendisi bilinen/meşhur bir aileye mensup olmadığını ifade etmektedir. Sıbyan mektebinde okumuş, babası hayatta olmadığı için ailesinin geçimi ile uğraşmış, mahkemelere hiç düşmemiş ve hiç ceza almadığına dair ilgili mercilerden belge almıştır. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Genç Sancağı Mahkeme-i Şer'iyye odacısı olarak görev yapmıştır.³

1.3. Adı : Hafız Abdullah Efendi
 Baba Adı : Siird'li Abdülhakim Efendi
 Doğum Yeri : Genc Sancağı
 Doğum Tarihi :
 Memuriyeti : Genc Sancağı İbtida-i Müallimi/Rüşdiye Müalimi /Genç Naibi

Siirt'te Camii Kebir Medresesinde hafızlık yaptıktan sonra başka medreselerde eğitim görmek için yanı sıra, Genc sancağında İbtidaiye mektebini okudu. Tercüme-i halinden anlaşıldığına göre ilgili komisyonca derecesi yüksek görülmüş ve 10 Eylül 1324 tarihinde Mekteb-i İbtidai Muallimliği yapabileceğine dair kendisine belge verilmiş ve 13 Eylül 1324/26 Eylül 1908 tarihinde 130 kuruş maaşla Rüşdiye Muallimliğine başlamış ve

1325 (m. 1909) tarihinde görevinden ayrılmıştır. 4 Aralık 1910 tarihinde 300 kuruş maaşla görevine yeniden başlamıştır. 1912 tarihinde 500 kuruş maaşla Genç Naibliği görevine atandığı için öğretmenlik görevinden ayrılmıştır. 18 Mart 1912'de Kulp'a tabi Farki nahiyesi 500 kuruş maaşla naib olarak atanmıştır. 14 Mart 1914 tarihinde görevinden alınmıştır. Tercüme-i halinde Türkçe, Arapça, Kürtçe ve Zazaca bildiği anlaşılmaktadır.

1.4. Adı : Yusuf Ziya Efendi
Baba Adı : Hüseyin
Doğum Yeri : Trabzon/Of
Doğum Tarihi : h. Şaban 1257/m. Eylül/Ekim 1841
Memuriyeti : Kiğı Naibi

Trabzon vilayetine bağlı Of kazasında 1841 tarihinde doğdu. Daha sonra ailesi Ünye'ye geçtiğinde Nüfus doğum yeri Ünye olarak kaydedilmiştir. Eğitimine Mekteb-i İbtidaiyede başladı daha sonra medreseye giderek 20 yıla yakın ilim tahsil etmekle meşgul oldu. Medreseden icazetname almış yirmi seneye ilim tahsil etmekle meşgul olmuştur. Türkçe ve Arapça bilir. 1282/(m. Kasım/Aralık1865) tarihinde yirmi beş yaşında İken Terme kazası İbtida-i Müallimliğine tayin edildi. H. 1285 tarihinde müftü müsevvidliğine başladı. Müftü müsevvidi iken müderrisliğe tayin edildi. H. 1290 tarihinde müftülük görevine başladı. 1305 tarihine kadar müftü ve müderrisliği birlikte yürüttü müftülükten ayrıldıktan sonra sınavla Naibliğe geçti. İlk önce Erzincan sancağı dahilinde Kuruyçay kazasına 1250 kuruş maaşı ile tayin olundu. 20 Saferulhayrının 1315 tarihinde göreve başladı ve 20 Cemaziyelahirinin 1317 tarihinde görevinden ayrıldı. H. 15 Rabiulevvel 1318 tarihinden itibaren 2000 kuruş maaşla Hüdeyde Sancağına bağlı Lihye kazasına tayin edildi. 14 Ramazan 1319 görevinden ayrıldı. Receb 1320 tarihinde 675 kuruş maaşla Çorum Sancağına bağlı İskilip Kazasına tayin edildi. Receb 1322 tarihinde görevinden ayrıldı. Yusuf Ziya Efendi, Maharrem başlarında 1323 (m. Mart 1905) tekrar Kiğı niyabet-i şer'iyesine yani (kadılığına) 1350 kuruş maaşla tayin edildiğini ifade etmektedir. Yusuf Ziya Efendi'nin yeniden Kiğı'ya atandığını ifade etmesi onun önceden de burada görev yaptığını göstermektedir. Dolaşısıyla tercüme-i halini kendi el yazısıyla yazarken kendisini Kiğı Kazası Naib-i Sabıkı olarak tanıtmaktadır. Demek ki Yusuf Ziya Efendi, Kiğı'da önce naiblik daha sonra da niyabet-i şer'ie görevi (kadılık) yapmıştır. Yusuf Ziya Efendi 28 Mart 1326 tarihinde kadar Kiğı'da görev yaptıktan sonra, 65 yaşını aşmış olmasından dolayı kadro haricine çıkarılmış, iki ay kadar vekâleten görevini yürütmüş daha sonra da görevinden tamamen ayrılmıştır. Yusuf Efendi'nin 15 Temmuz 1326 tarihinde kaleme aldığı Tercüme-i halinden görevden hiç uzaklaştırılmadığını ve görevini hakkıyla yerine getirdiği anlaşılmaktadır.

1.5. Adı : Hacı Mehmed Nureddin Efendi
Baba Adı : Saru Kadızade Halil Efendi
Doğum Yeri : Kiğı
Doğum : r.1282, m.1866
Memuriyeti : Kiğı Müftüsü

Muhammed Nureddin Efendi, 2 Ocak 1912 tarihinde Kiğı kazası müftülüğüne tayin edildi. Ayrıca Kiğı kazası müderrisliği yapmıştır.

1.6. Adı : Hasan Faki Efendi (Molla Hasan)
Baba Adı : Hacı Mehmed Hamdi Efendi
Doğum Yeri : Genç
Doğum : h. 1293 (r.1292), m. 1876
Ölüm : 2 Ocak 1919
Memuriyeti : Genç Müftüsü

Molla Hasan Efendi, 31 Mayıs 1876 tarihinde Genç sancağına bağlı Mezrayı Şedan'da doğmuştur. Babasının ismi Hacı Muhammed, annesinin ismi Hafsa'dır. Babası kendisinin doğum yeri olan Şedan Mezrasında hocalık yapmıştır. Arşiv kayıtlarında Hazreti Halid sülalesinden olduğu ifade edilmektedir. Molla Hasan medreselerde yüksek ilimler tahsil etmiş ve icazetname almıştır. Kayıtlarında Arapça, Farsça, Türkçe ve Kürtçe bildiğine yer verilmektedir. 18 Mart 1912 tarihinde Genç Livası Müftülüğü tayin edilmiş ve 24 Mart 1912 tarihinde 700 kuruş maaşla göreve başlamıştır. 2 Ocak 1919 tarihinde vefat etmiştir.

1.7. Adı : Şeyh İbrahim Efendi
Baba Adı : Şeyh Halid Efendi
Doğum Yeri : Çapakçur Çan Köyü
Doğum Tarihi : m. 1868
Memuriyeti : Çapakçur Müftüsü, Müderrisi

Şeyh İbrahim Efendi 1868 tarihinde Çapakçur kazasının Çan köyünde doğdu. Babasının ismi Şeyh Halid Efendi'dir. İlk önce Genç Livası'nın Hacı köyündeki Feyzullah Efendi Medresesinde, bir yıl Muş'ta bulunan Müftü Medresesinde, altı yıl Hınıs kazasında bulunan Şeyh Said Efendi Medresesinde, iki yıl Hınıs kazasının Hırbe-i Sor köyünde bulunan Abdullah Efendi Medresesinde, bir yıl Palu'da Hasan Efendi Medresesinde ilim tahsil etmiş ve icazetname almıştır. Arşiv kayıtlarında Arapça, Türkçe, Kürtçe ve Zazaca bildiği ifade edilmektedir. Çapakçur Sancağında müderrislik ve müftülük yapmıştır.

1.8. Adı : Mehmet Eşref Efendi
Baba Adı : Hacı Hafız Mustafa Hoca
Doğum Yeri : Gelenbe
Doğum Tarihi : m. 1847-1912
Memuriyeti : Çapakçur Mutasarrıfı (Aşağıdaki başlık altında hakkında ayrıntılı bilgi verilecektir)

2. Çapakçur Mutasarrıfı Mehmet Eşref Efendi (1847-1912)

Mehmet Eşref, 1847 yılında Manisa'nın Kırkağaç ilçesine bağlı Gelenbe kasa-basında doğdu. Hafız Mustafa Efendi'nin ve Atife Hanımın oğludur. Babası Hafız Ağa diye anılan Hacı Hafız Mustafa Hoca, Usulizadeler olarak tanınan ailedendir. Hacı Mustafa Efendi, ünlü alim, İbrahim Müteferrika'nın kurduğu ilk matbaada redaktörlük yapmış olan Gelenbevi İsmail Efendi'nin torunlarından. Mehmet Eşref Efendi, ilköğrenimini Gelenbe Sıbyan Mektebi'nde tamamladı. Manisa Hatuniye Medresesi'nde Arapça ve Farsça dersleri aldı. Ayrıca, Sultaniye Medresesi Müderrisi Rıza Efendi ile Çarşın Camii Kütüphanesi'nde görevli Köse Süleyman Efendi'den matematik ve tarih öğrendi. Babasının ısrarlı isteği ile, altı ay içinde hafızlık duasını yaptıracak derece Kur'an'ı ezberledi. 1870'te Manisa sancağı Tahrirat Kalem'i'nde (yazı işleri) memur olarak göreve başladı. Turgutlu, Akhisar ve Alaşehir'de mal müdürlüğü yaptı. 1873'te Manisa sancak muhasebe kalemine stajyer oldu. Daha sonra 17 Ağustos 1874'te İstanbul'a giden Eşref, üçüncü sınıf kaymakamlık imtihanını kazandıktan sonra şairlik şöhreti yayılmaya başladı. 1879'da Trabzon vilayeti Canik sancağına bağlı Fatsa kaymakamlığına atandı. 1880'de buradaki kaymakamlıktan azledildi. 12 Ekim 1882 tarihinde Diyarbakır vilayetine bağlı Çapakçur kaymakamlığına 1250 kuruş maaşla tayin edildi. 1885 tarihine kadar burada kaymakamlık yaptı, 25 Ağustos 1885'de Bitlis vilayetine bağlı Hizan kaymakamlığına 1215 kuruş maaşla nakli gerçekleşti. Ancak burada fazla durmadı, yaklaşık 7 ay sonra istifa etti.⁴ 16 ay açıkta kaldıktan sonra başvurusu neticesinde 25 Temmuz 1887'de Trabzon vilayeti Canik sancağına bağlı Ünye kaymakamlığına tayin edildi. Daha sonra Tirebolu kaymakamlığı yaptı. 2 Kasım 1888'de Tirebolu kaymakamlığından azledildi. 27 Haziran 1890'da Bitlis vilayeti Siirt sancağına bağlı Garzan kaymakamlığına atandı. 15 Temmuz 1892 tarihinde Garzan kaymakamlığından istifa etti. Eşref'in doğu vilayetlerinde görev yapmasında, zaman zaman görevden azledilmesinde ve görev yerinin sık sık değiştirilmesinde muhtemelen idareye ve yüksek mevkilerdeki kişilere yaptığı hicivlerin büyük rolü olmuştur. Nitekim kaymakamlık görevi için Çapakçur ve Hizan'da bulunduğu yıllarda Bitlis valisi Üsküdarlı Arif Paşa ile geçinememiş ve bundan dolayı 45 bentlik bir muhammesle Paşayı hicvetmiştir. Bu hicivlerinin bir yerinde Mehmet Eşref şöyle der:

İsmi Ârif'se n'ola kendisi de irfândır
Hâl u ef'ali acîb, hârka-i devrândır
Yaptığı işlere erbâb-ı nazar hayrândır
Öyle bir vâli-i vâlâ-yı azîmü's-şândır
Ki nice halkın ocaklarına dikti incir

Hıfzı Bursalı'nın anlattığına göre Arif Paşa, Bitlis'te vali iken Eşref Paşa'nın kötü idaresine ve açıkça rüşvet almasına sinirlenerek yukarıda bir bendini zik-

4 Bkz. BOA İ.DH 75954-3; Ömer Faruk Huyugüzel, Şerife Çağın, *Eşref Bütün Eserleri*, İstanbul 2006, s. 32, 60; K. Onan, *Hiciv Üstatları Neyzen Tefvik, Şair Eşref*, İstanbul 1961, s. 72; Önder Göçgün, *Şair Eşref*, Ankara 1988, s.1-4. Şerife Çağın, *Bir Hiciv Ustası Şair Eşref*, İstanbul 2007, s. 31 vd.

rettiğimiz 45 bentlik hicviyesini yazar ve bunun bir nüshasını Arif Paşa'ya birkaç nüshasını da sadarete ve dâhiliye Nezareti'ne gönderir. Neticede Arif Paşa Basra valiliğine Mehmet Eşref de başka bir kazaya tayin edilir.

Çapakçur ve Hizan'da görev yaparken şairin aleyhinde vilayete bazı şikâyet dilekçeleri gittiği ve bu sebeple tayin ya da azledildiği, şairin sicilinden anlaşıl-maktadır. Nitekim Eşref, Hizan kazası kaymakamlığından ayrıldıktan sonra Çapakçur ve Hizan kazasında görev yaptığı süre içerisinde kamu mallarını kullanma ve şahsi haklara tecavüz gibi konularda suçsuz olduğuna dair 11 Ocak 1885 ve 29 Mart 1886 tarihli iki mazbata alarak başka bir yere tayini için İntihab-ı Memuru-in Komisyonu'na başvurmuştur.⁵ Yukarıda da ifade edildiği gibi bu başvurusu ne-ticesinde Ünye'ye atanmıştır. Bilahare Garbi Karağaç (Acıpayam), Buldan, Kula, Kırkağaç kaymakamlığı yapmıştır. Mehmet Eşref, Eylül 1899'da İzmir'de gizli bir cemiyet oluşturmak, II. Abdülhamit ve yönetim aleyhinde ileri geri konuşmak, it-tihatçı olarak bilinen bazı kişilerle bağlantısı olmak ve yasak yayın bulundurmamak gibi gerekçelerle bir grup aydınla soruşturma geçirdi.

3 Aralık 1902'de Tefvik Nevzat ve Hafız İsmail Beylerle birlikte tutuklanıp 1 yıl hapse mahkûm oldu. İzinli olarak bulunduğu İzmir'de tutuklandığı için 12 Aralık 1902'de, Nisan 1900 tarihinde atandığı Gördes Kaymakamlığından ayrılmak zo-runda kaldı. 14 Aralık 1902'de İstanbul'a getirilen Şair Eşref, 20 Aralık 1903'te cezasını tamamlayıp İzmir'e döndü. Eşref, bu tutuklamanın sebebini kendisine ait olmayan şiirleri, kendisinin ismi ile yayınlayan *Müsavât* gazetesinin başyazarlığı-nı yapan Hafız İsmail'e hitaben yazdığı mektupta "Bilirsin ya vaktiyle İstanbul'da yarı latife yarı ciddi ağzından kaçırılmış olduğun bir sözün seyyiatı olmak üzere ben bir sene hapsoldüm. Nihayet Mısırlara kadar kaçtım kurtuldum. Nevzat da Adana'da öldü" sözleri ile dile getirmektedir.⁶

Mehmet Eşref, 17 Ağustos 1904 tarihinde Mısır'a gitti. 1905-1906 yıllarında bir süre Paris, İsviçre ve Kıbrıs'ta bulundu, 1908'de Mısır'a oradan da İzmir'e geri döndü. 30 Eylül 1908'de Aydın vilayeti Saruhan sancağına bağlı Kasaba (Turgutlu) kaymakamlığına tayin edildi. Mart ayında Adana vali muavinliğine vekâletten, aynı yılın Haziran ayında ise vali muavinliğe asaleten atandı. Son görevi olan Adana vali muavinliğinden sonra Aydın vilayeti ve Adana vilayetinde doğrulukla görev yaptığına, görev yaptığı müddetçe kamu mallarını kullanma, insan haklarına tecavüz konularında temiz olduğuna, emekli sandığında biri-ken paralardan ilişkisi olmadığına dair gerekli yazışmalar yaparak 23 Ağustos 1909'da emekliye ayrıldı. Neyzen Tefvik'in hocası da olan Mehmet Eşref, 22 Mayıs 1912 tarihinde 65 yaşında iken Kırkağaç'da bahçıvan Pazar'ındaki evin-de vefat etti.⁷

5 BOA İ.DH 75954-3; Şerife Çağın, *Bir Hiciv Ustası Şair Eşref*, İstanbul 2007, s. 42-43, 195.

6 BOA İ.DH 75954-3; Ömer Faruk Huyugüzel, Şerife Çağın, *Eşref Bütün Eserleri*, İstanbul 2006, s. 32, 195; K. Onan, *Hiciv Üstatları Neyzen Tefvik, Şair Eşref*, İstanbul 1961, s. 72; Önder Göçgün, *Şair Eşref*, Ankara 1988, s. 1-4.

7 Bkz. Ömer Faruk Huyugüzel, Şerife Çağın, *age.*, s. 19-21; F. Uzun, *Şair Eşref*, 1945, 37; Önder Göçgün, *age.*, aynı yer. Şerife Çağın, *age.*, s. 93.

Oğlu Mustafa Şatım, *Meşhur Şair Eşref'in Hayatı* isimli eserinde babası ile ilgili şu bilgilere yer vermektedir: Ölmezden bir hafta evvel ellerine, ayaklarına kına yaktırdı. Yattığı odanın perdelerini kapattırdı. Geceleri lamba yaktırmadı. Sabahleyin anneme: 'Bir haftadır karanlıkta yatıyorum. Anladım ki ölüm korkulacak bir şey değilmiş' dedi. Kendini tamamıyla soydurdu. Öğleden sonra hayata gözlerini yumdu."

Ölümünden kısa bir süre önce şu iki dördlüğü söylediği kaynaklarda yer alır:

*Bize gurbet değilken dâr-ı dünya, dâr-ı ukbâda,
Memâtı sevmemekte affolunmaz bir hatamız vardır.
Düşünsek biz ölümden korkmamak lazım gelir, zira:
Yerin altında, üstünden çok akrabamız vardır.
Diğer dördlülle de adeta vasiyetini bildirmektedir:
Gitmek üzre ukbâya ben bir yolcuyum,
Son konağıdır o âlem, âlem-i nâsûtumun.
Hem gider sırtında, hem şiddetle lânet eylerim,
Girmesin nâmerd olanlar altına tâbûtumun.⁸*

Eşref, Kırkağaç'ta öldüğü zaman, istasyon yolu kıyısındaki mezarlığa gömülmüş, daha sonra bu mezarlık Akhisar yolunun sağ yanına alınınca Eşref'in kabri de oraya taşınmıştır. Şair Eşref, Kırkağaç Belediyesi'nin mermerden yaptırdığı mezarda yatmakta ve mezar taşında kendisine ait olan şu kıta bulunmaktadır:

*Kabrimi kimse ziyaret etmesin Allah için.
Gelmesin, reddeylerim billahi öz kardeşimi.
Gözlerim ebnâ-yı âdemden o kadar yıldı ki.
İstemem ben fatiha, tek çalmasını taşıma...⁹*

Ne yazık ki 1912'de ölen Çapakçur Mutasarrıfı Eşref'in korktuğu başına gelmiş ve 1928'de mezar taşı çalınmıştır.

Eşref, "Tasvir-i Ahval" adlı şiirinde içinde olduğu durumu şöyle dile getirmektedir:

*Ağarmış saçlarım bir dağ başında kara dönmüştür
O dağın dümeninde gözlerim enhâre dönmüştür
Bütün mü-yi siyâhım bembeyaz ezhâra dönmüştür
Tenimde cevher-i cân bir çekilmez bâra dönmüştür*

*Cihâna geldiğim günden beri pek çok cefâ gördüm
Ezildim bâr-ı gam altında bin türlü ezâ gördüm
Değil bî-gânelerden âşinâlardan belâ gördüm
Vücudum âlem-i sıhhatte bir bîmâra dönmüştür¹⁰*

Eşref, Şair Eşref, edebiyat tarihimizde, büyük bir "heccâv", yani hiciv (yer-gi) üstadı olarak kabul edilir. Sadece II. Abdülhamit dönemi devlet adamlarını hicvetmemiş, daha sonra II. Meşrutiyet dönemi devlet adamlarını da hicvetmiştir. Eşref'in ilk tenkid hicivleri Abdülhamid'e yöneltilmiş olanlardır. Sonra sevdiği sevmediği, tanıdığı-tanımadığı kâmil Paşasından Kırkağaçlı Ahmed'e kadar birçok kimse onun hicivlerinden nasibini almıştır.¹¹ Mısır'dayken, Abdülhamid'in ağır hasta olduğunu söyleyen ve adamla uğraşmaktan vazgeçmesini isteyen dostlarına şu dördlüğü söyler:

Toprak altında da olsan bulurum.

Erişir burnuna birkaç tekmem.

Can verip kurtulurum zannetme.

Şeytan elini çekse de ben elimi çekmem!

Padişah'ın çevresindeki ikiyüzlü, rüşvetçi, ahlaksız yöneticilere de yüklenmiş:

Her biri kendince zulüm etmekte

İnsan bir memur görünce eşkiya sanıyor...

Ey zavallı, boş yere yakınma, bağırıp çağırma

Çünkü ezilenlerin ahını işiten hükümet bunu musiki sanıyor!¹²

Şair Eşref, kendisini de hicvetmekten geri durmamıştır.

Eylemem ölsem de kızbi ihtiyar,

Doğruyu söyler gezer bir şairim.

Bir güzel mazmun bulunca, eşrafa,

Kendimi hicveylemezsem kâfirim!¹³

Eşref'teki hürriyet aşkı, meşrutiyetin sunacaklarıyla yetinmeyecek kadar derindir. Meşrutiyet'ten sonra İttihatçıların iktidarıyla başlayan yeni zulüm ve baskı döneminde İttihatçıların karşısında yer almakta tereddüt etmez. O dönem yazdığı şu dördlükte hürriyet anlayışını net bir şekilde ifade etmektedir:

Kollarından bağlamış zincir ile divan-ı harp

Böyle görmek istemem meşrutiyet örneğini

Hey efendi! Çabamın karşılığıdır yüceler yücesi makam

Az gelir gönlüme cumhuriyetin hürriyeti.

Zevk ve safahata düşkünlüğünden, Makedonya'daki askerlerine bakamayan Osmanlı halktan yardım toplamaya başlar. Bunun üzerine Eşref şu dördlüğü yazar

Birer yazı ile ecnebiler senden haraç almakta

Verirsin padişahım, tabii korku belasından

Utanmazsın halktan yardım toplamakta

Ne farkın kaldı bilmem bir dilenci kethüdasından

11 F. Uzun, *Bütün Eşref*, İstanbul 1964, XVI; Şerife Çağın, *age.*, s. 189-190.

12 Bkz. http://www.mehmethekim.com/index.php?option=com_content&task=view&id=4021&Itemid=69

13 F. Uzun, Şair Eşref, s. XIV.

8 Bkz. Mustafa Şatım, *Meşhur Şair Eşref'in Hayatı*, İzmir, 1943, s. 13. Şerife Çağın, *age.*, s. 117.

9 Mustafa Şatım, *age.*, 1943, s. 13. Bkz. http://kirkagac.meb.gov.tr/konu_detay.asp?hid=-1644839511

10 Önder Göçgün, *age.*, s. 114.

Meşrutiyetin ilanından iki ay sonra İstanbul'a gelen Eşref, 30 Eylül 1908'de Kasaba (Turgutlu) kaymakamlığına tayin edildi. Fakat ortalığın huzursuzluğu ve hükümet idaresinin bozukluğu şairin çok canını sıkmış olacak ki oğlunun "Kasaba'ya geleyim mi" sorusuna şu kıtayla cevap verir:

*Bir kasaphaneye dönmüş Kasaba,
Her yeri bir sürü bekler, oturur...!
Öyle asayiş muhtel olmuş,
Memleketlerde köpekler oturur...!*

Diyerek İstanbul'a gelmiş ve Yeni Gazete'nin "Rad-ı Kaza" sütununda yazmaya başlamıştır.¹⁴

Eski Bir Adliye Nâzırına Arzuhal (Rıza Paşa'ya) adlı şiirinde Mehmet Eşref sürgün ve azillerden sıkıldığını ifade ederek dönemin Adliye Nazırı Rıza Paşa'dan memleketine yakın bir yere atanmasını dile getirir. Bu şiir'de Bingöl'ün eski ismi olan Çapakçur ile ilgili şöyle bir beyit yer almaktadır:

*Çapakçur, Fatsa yansa kimlere te'sir eder bunlar
Esâmesi kulaklar duymak hücre kazâhâdır¹⁵*

Adana Vali Muavini olunca, kendisinden istenen vesikalık fotoğraf için hiç sevmeyişi halde poz vermek zorunda kalır. Fotoğrafını görünce ise, kendini bile hicivden çekinmeyerek şu alaylı kıt'ayı kaleme alır:

*Hayret ettim, aldırınca resmimi;
Ben miyim bu; bilmedim ben, siz bilin..
Aslına uymazsa tasvirim n'ola;
Giydiğim gömlek emanet, fes elin!.¹⁶*

2.1. Eserleri

2.1.1. *Deccal* (2 cilt, 1904–1907)

2.1.2. *İstimdad* (1905)

2.1.3. *Şah ve Padişah* (1906)

2.1.4. *Hasbihal yahut Eşref ve Kemal* (1908)

2.1.5. *İran'da Yangın Var* (1908)

2.1.6. *Sultan Abdulhamid'in Devr-i Evail-i Saltanatı* (1908)

Ayrıca Mehmet Eşref, *Kuyruklu Yıldız* (1910), *Eşref'in Rüyası* (1911), *Meclis-i Mebusan* (1911), *Bergüzar* (1911) gibi nispeten kısa eserler yazmanın yanı sıra *Curcuna* ve *Zuhuri* gazetelerini çıkarmış, *Eşref* ve *Musavver Eşref* isimli mizah dergilerinde yazarlık yapmıştır.¹⁷

¹⁴ Bkz. Şerife Çağın, *age.*, s. 88

¹⁵ Önder Göçgün, *age.*, s. 274; F. Uzun Şair Eşref, s. 81.

¹⁶ Önder Göçgün, *age.*, s. 31; F. Uzun, Şair Eşref, s. 36-37.

¹⁷ Bkz. Ömer Faruk Huyugüzel, Şerife Çağın, *Eşref Bütün Eserleri*, İstanbul 2006, s. 20-21; Şerife Çağın, *Bir Hiciv Ustası Şair Eşref*, İstanbul 2007, s. 80-84.

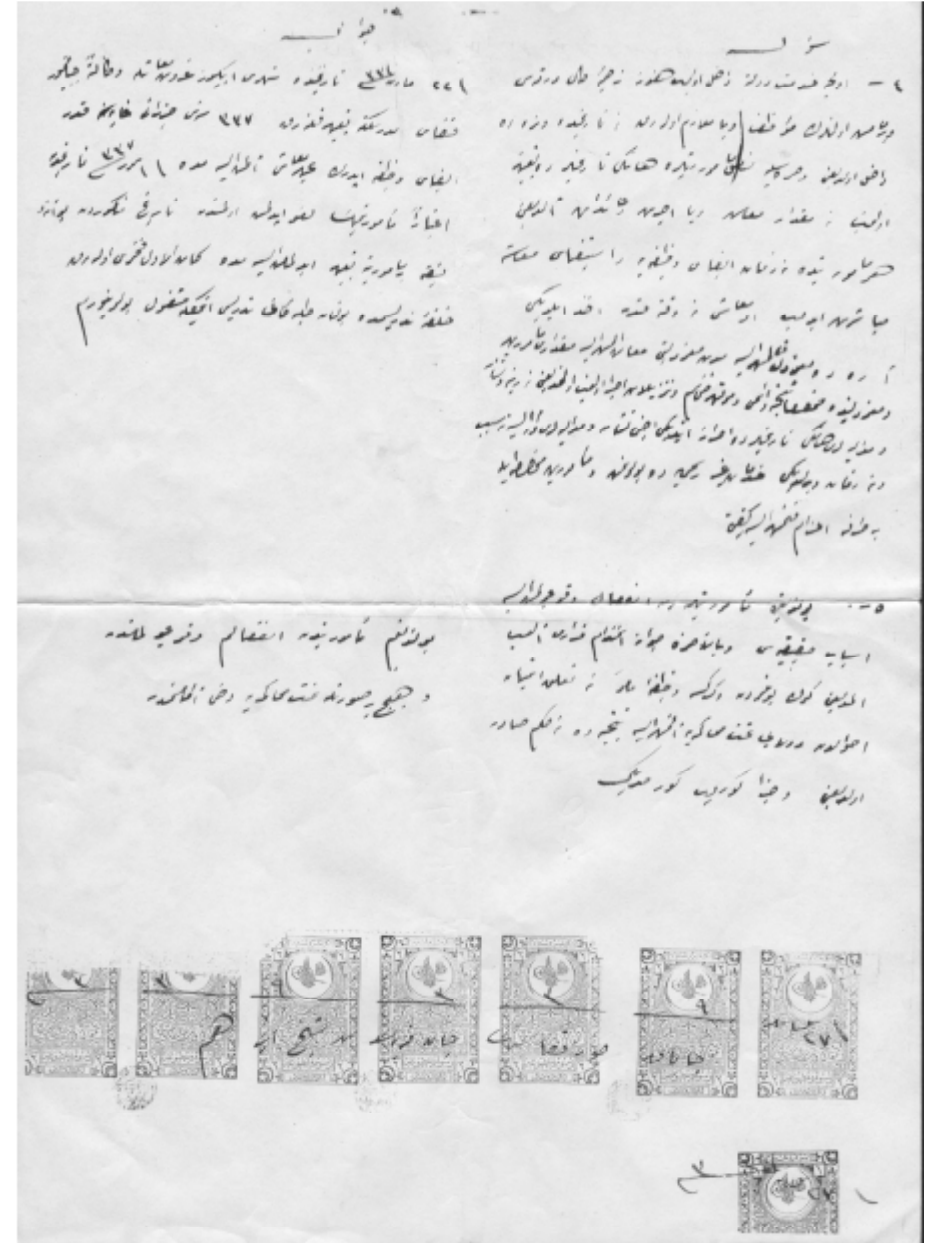
Sonuç

Sicill-i Ahval Kayıtlarında bugünkü Bingöl'de görev yapmış ve Bingöllü olan şahsiyetleri tek tek ele alıp onlarla ilgili bir takım çalışmalar yapmak gerekir. Böylece hiç olmazsa II. Abdülhamit döneminde oluşturulan Sicill-i Ahval kayıtlarında yer alan Bingöllü veya Bingöl'de görev yapmış şahsiyetler gün yüzüne çıkarılmış olacaktır. Bu şahsiyetler araştırıldığında onların her birinin farklı özellikleri olduğu görülecektir. Nitekim inceleme konusu yaptığımız şahsiyetlerden bir olan Çapakçur Mutasarrıfı Mehmet Eşref Bey'le ilgili Sicill-i Ahval kayıtları dışında hiçbir bilgi bulamayacağımızı düşünürken, Eşref'in yaşadığı dönemde çok meşhur biri olduğunu ve günümüzde de edebiyatta hiciv sanatının öncüsü kabul edildiğini gördük.

Ekler

Şeyh İbrahim'in Tercüme-i Hâli

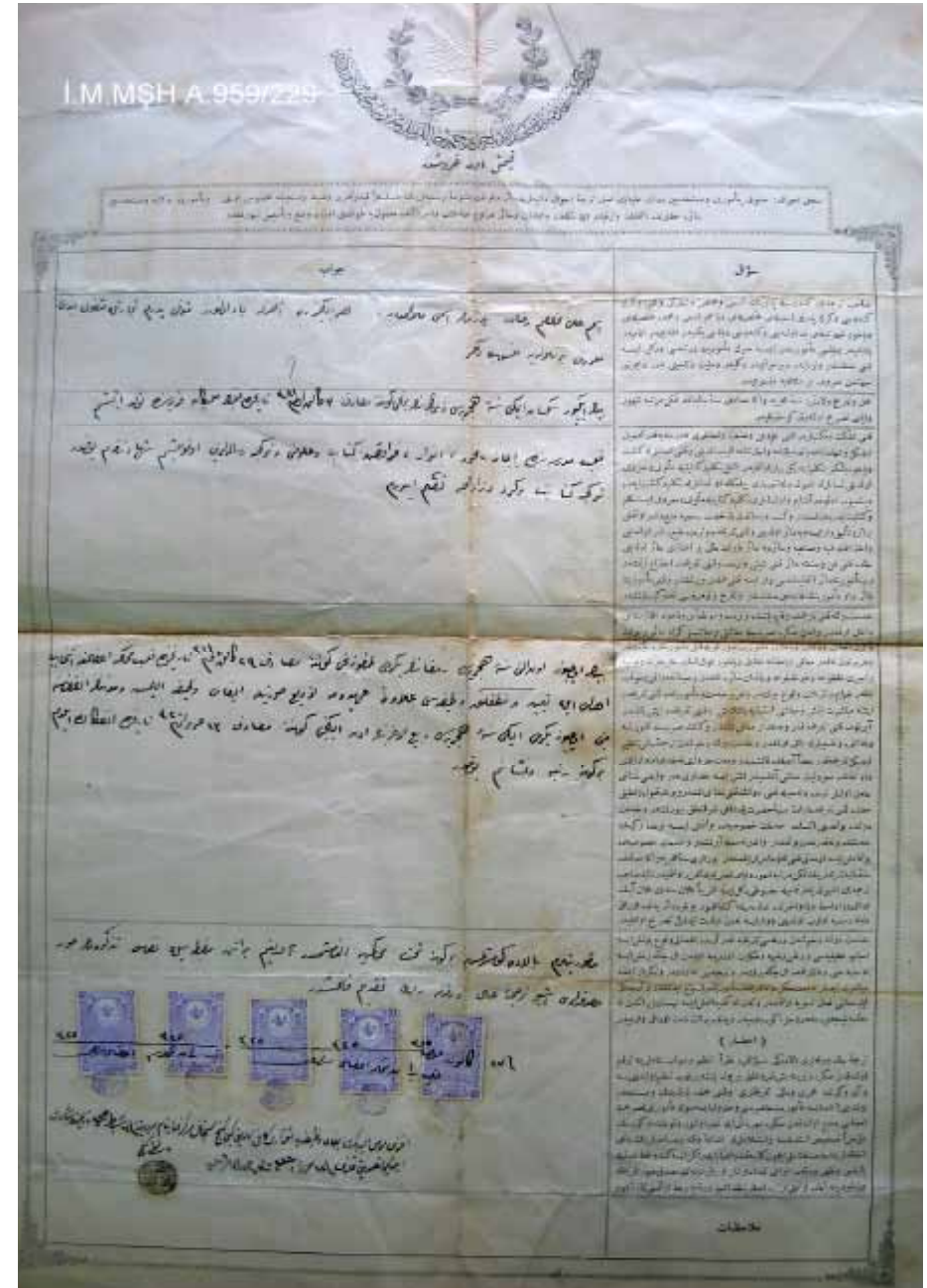
Sual	Cevab
1-Tercüme-i hal sahibinin isim ve mahlası ve şöhret ve lakabı bir sülale-i ma'rufeye mensub ise keyfiyet-i nesebi mezhebi ecnebi ise tabiiyeti pederinin ismi ve meslek ve şöhreti.;	İsmim Şeyh İbrahim pederimin ismi Şeyh Halid efendidir. Çan şeyhleri namıyla marufuz Nakşibendi tarikatin-danım.
2-Tarihi ve mahal-i veladeti	1284 tarihinde Çabakçur Kazası'nın Çan Karyesi'nde tevellüd etmişimdir.
3-Memealik-i Osmaniye ve ecnebiyenin resmi ve hususi hangi mekteb ve medreselerinden yahud muallim-i mahsusdan hangi ilim ve fen ve san'at ve lisanları ne dereceye kadar tahsil ettirildiği şehadetname ve tasdikname ve icazetname olub olmadığı almış ise tarihleri, hangi lisanları kitabet yahud yalnız tekellüm etti. Tab' ve neşrolunmuş eser ve telifi var ise neye dair olub ne zaman nerede tab' ve neşrolunduğu, ihzaat-ı fenniye ve hususat-ı saireye dair bir imtiyaz ve sıfatı haiz ise mahiyeti, bir memuriyete aid intihabname ve ehliyetnamesi var ise o memuriyetinin kaçınıcı sınıfı içün hangi mahalden ne tarihte verildiği;	Evvelce Genç Livası'nın Hacı Karyesi'nde Feyzullah Efendi medresesinde bir sene Muş'ta Müftü Medresesi'nde altı sene Hınıs Kazası'nda Şeyh Said Efendi Medresesi'nde iki sene Hınıs Kazası'nın Şuşar Nahiyesi'nde Hırbe-i Sor Karyesi'nde Abdullah Efendi Medresesi'nde bir sene Palu'da Hasan Efendi Medresesi'nde ilim tahsil ettim. Tahsil ettiğim ilim sureti merbut Mayıs 1326 tarihli icazetname mündericidir. Arapça, Türkçe kitabet ve tekellüm eder, bunlardan başka Kürdi ve Zazaca lisanlarını da tekellüm ederim
4-Evvelce hizmet-i devlete dahil olub henüz tercüme-i hal varakası vermemiş olanların muvazzaf veya mülazım olarak ne tarihte ve nerede dahil olduğu ve sırasıyla fasl-ı memuriyetlere hangi tarihlerde tayin olub ne mikdar maaş veya ücret ve aidat aldığı, her memuriyetinde ne zaman ifa-yı maaşa mübaşeret olub o maaşı ne vakte kadar ahz eylediği arada mazul kalmış ise mikdarı, memuriyet ve mazuliyette muhasasatınca daimi muvavvakat ? zemaim ve tenzilat icra olub olmadığı, ne rütbe ve nişan ve madalyaları hangi tarihlerde ihraz eylediği, ahir nişan ve madalyaları hudemat-ı gayri resmîyede bulunmuş ve memuriyet-i mahsusa ile bir tarafa izam kılınmış ise keyfiyeti;	22 Mart 1331 tarihinde şehri 200 kuruş maaşla vekaleten Çabakçur Kazası müdderisliğine tayin kılınarak 1337 senesi Haziranı gayesine kadar ifa-yı vazife ederek aynı maaşı almış isemde 1 Temmuz 1337 tarihinden itibaren memuriyetimin lağvedilmiş olmasından tarih-i mezkurdan bu yana başka bir memuriyete tayin edilmiş isemde kaneevvel fahri olarak halka-i tedarisimde bulunan talebeganı tedris etmekle meşgul bulunuyorum
5-Bulunduğu memuriyetlerden infisal vuku' bulmuş ise esbab-ı hakikiyesi ve bilahire cevaz-ı istihdam kararı olub olmadığı gerek bunlardan ve gerek vazife-yi memuriyetine taalluk etmeyen ahvalden dolayı taht-ı muhakemeye alınmış ise neticede ne hüküm sadır olduğu ve ceza görüb görmediği.	Bulunduğum memuriyetden infisalim vuku' bulmamıştır. Ve hiç bir suretle taht-ı muhakemeye alınmamışım. Tanzim kılınan iş bu tercüme-i hal varakası Çanlı Şeyhi İbrahim Efendi'ye aid olmağla maal-usul tasdik kılındı. 9 Mayıs 1339 27 Nisan 1339 Çabakçur Kazası'ndan Çan Karyesi'nden Şeyh İbrahim Temhir (mühür)

Sicil-i ahval sınıfı memurin ve müstahdem-i Devlet-i Aliye'nin asıl tercüme-i ahval-ı za-tiyeleriyle sair vukuat-ı mütenevvia-i resmiyelerinin müteselsilen kayıd ve tahrir ve zapt ve tesciline mahsus olmak ve memurin ve ketebe ve müstahdem-i saire haklarında intihabat ve terakkiyat ile mükafat ve mücazat ve sair her nev'i müamelat ve icraatda ma'mulun bih tutulmak üzere vaz' ve te'sis buyrulmuştur.	
Sual	Cevab
Sahib-i tercümenin kedisıyla pe-derinin ismi mahlası ve şöhreti ve lakabı	İsmim Ali mahlasım Rıza'dır. Pederimin ismi Molla Muhammed'dir. Her ikimizde ismimizle yad olunuyo-ruz. Müteveffa pederim ticaretle meşgul idi. Maruf bir sülaleye mensup değiliz.
Mahalli tarihi veladeti sene-i hic-riye ve ona müsadif sene-i ma-liyenin mümkün mertebe şuhur ve eyyamı tasrih olunarak gös-terilmelidir.	1282 sene-i hicriyesi Zilhiccesinin birinci gününe mü-sadif 3 Kanun-ı evvel 1381 tarihinde Kulp'un Melikan karyesinde tevellüd etmişim.
Hangi memleket ve mektebler-de hangi ilim ve fen ve sanat ve lisanları ne dereceye kadar tah-sil eylediği	Kulp Medresesinde icaz., muharrer envar faraiz kitabet ulumunu ve Türkçe risaleleri okumuşum şahadetna-mem yoktur. Türkçe kitabet ve Kürd ve Zazaca tekel-lüm ederim.
Hizmeti devlete hangi tarihte ve kaç yaşında ve nerede ve mü-vazzafenmi mülazemetlemi dah-il olmuştur. ...	1316 sene-i hicriyesi Ramazan'ının yirmi dokuzuncu gününe müsadif 29 Kanun-ı sani 1314 tarihinde kulp mahkeme azalığına intihab-ı ahali ile tayin ve mus-tantık vazifesi ilaveten uhdeme tevdi-i suratiyle ifayı vazife eylemiş ve müddetinin inkidasına mebni üçyüz yirmi iki sene-i hicriyesi Rabiulahir'inin on ikinci gününe müsadif 13 Haziran 1320 tarihinde inifak eyledim bir gūna rütbe ve nişanım yokdur.
Hizmet-i devlete duhulünden varakası tarihine kadar arada infisali vuku'bulmuş ise esbabı hakikiyesi ve bir zan ve şübhe ve şikayet üzerine işten elçektir-ilmiş.....	Memureyetlerim balada gösterilmiş bir gūna muhake-me olunmamışındır. Aldığım berat mazbatasıyla nüfus tezkiresinin suver-i musaddakaları işbu teceme-i hal varakama rabten dakdim kılınmıştır. 27 Kanun-ı evvel 1325 de kulp Bidayet Mahkeme aza-lığa

İ.M.MŞH.A. 959/229

ÇAPAKÇUR MUTASARRIFI MEHMET EŞREF EFENDİ'NİN SİCİLL-İ AHVALI

Sual:	Cevap:
İsim ve şöhreti ve pederi ismi	Mehmet Eşref Efendi Gelenbevizade sülalesinden Usulizade Hafız Mustafa Efendi'nin mahdumudur.
Tarih-i veladet ve mevluadı	1263 sene-yi hicriyyesinde Gelenbe'de tevelliad etmiştir.
Hangi mekteplerde hangi fenleri tahsil etmiştir ve şehadetnamesi var mıdır ve hangi hisanlarda tekellüm ve kitabet edebilir? Te'lifatı var ise naye dandır?	Sıbyan mektebinde mukaddeme-i ulum ve ba'debüm Mamiya'da Hahniye Medresesi'nde Arabi ve Farsî ve muallim-i mahsusun hesap ve tarih okumuştur. Türkçe tekellüm ve kitabet eder.
Hizmet-i devlete kaç yaşında ve hangi tarihte girmiştir? Ve muvazzafı veyahut mülazemetle mi dahil olmuştur?	87 tarihinde 24 yaşında olduğu halde Mamiya sancağı tahriyat kalemine mülazemetle devama başlayıp 89 tarihinde 375 kuruş maaşla Turguthu kasabası tahriyat kitabetine ve on mah sonra bi'l-isti'fa Liva-i Mezkur Muhasebe Kalemî'ne mülazemetle devam etmekte iken 91 tarihinde 475 kuruş maaşla Akhisar kazası mal müdürlüğüne tayin olunur. Ve 92 tarihinde yine 475 kuruş maaşla Alaşehir kazası mal müdürlüğüne tahvil-i me'muriyet ve 3 ay kadar dahi maaş mezkur ile kaza-yı mezkur kaymakamına vekalet etmiş. Ve 95 senesi muharririnde bi'l-isti'fa infisal ile derzaadete gelerek bi'l-imtihan 3. sınıf kaymakamlığına kayd olup 96 senesi Cemaziyel-ahiretinde 900 kuruş maaşla Camik sancağı dahilinde kaim Fatsa kazası kaymakamlığına me'muriyetle 97 senesi Rabi'ul-ahiri evsaliinde infisali vukû bulmuştur.
Ne hizmetlerde bulunmuş ve ne rütbeler abraz etmiş ve ne nişanlara tamal olmuş ve her me'muriyetinde ne kadar maaş almış ve ne kadar ma'zul kalmıştır? Müddet-i ma'ziliyetinde maaşa nail olmuş mudur? Olmuş ise ne kadar ma'ziliyet maaşı almıştır ve ecnebi nişanları var ise ne sebeple nail olmuştur ve bu vukûatın tarihleri nedir?	Şimdiye kadar bulunduğu me'muriyetlerden nakil ve istifa suretleriyle ve yalnız Fatsa kaymakamlığından bazı uzviyat üzerine infisal etmiş ise de beraset-i zimmetine dair Turguthu kasabası ve Alaşehir ve Akhisar kazaları kaymakamlıklarından ve Camik Mutasarrıflığı'ndan ve şura-yı devletten verilen beş kısı mazbatanın suretleri merbut bulunmuştur. Dahiliye Nezaret-i celilesinden mevrit 23 Ağustos 1296 tarihli tezkire-i aliyede sahib-i tercümenin Fatsa kaymakamlığından sebeb-i azlının muhakemesine mahal görülemediğinden sicil-i ahvalin tashihî lüzumuna dair şura-yı devlet muhakemat dairesinden tanzim olup efendi-i mumaileyh tarafından ba-ırzahal ita kılman 14 Şaban 1297 tarihli mazbata suretini gönderildiği cihetle mesaline nazaran icra-yı icaba emr ü işar buyrulmasıyla mezkur suret komisyonca ledel-mutalaa meali Camik sancağı idare meclisinde verilir intihab-ı memurin komisyonundan ba-müzekkire insal kılman mazbata ve evrak-ı meteferr'ası münderecatından anlaşılacağı üzere mumaileyh Eşref Efendi aleyhinde beyan olunan mevat iş ve işretle bi'l-ittaf ifa-yı vazife etmemesi ve enzar-ı umumiyede baki hükümete noksan nas eder. Vaz'a ve harekette bulunması ve iskan-ı muhacirin içinde yolsuzluk vukua getirmesi hususından ibaret olarak ol babda şura-yı devlet dahiliye dairesinden verilmiş olan zabt varakasında dahi hususat-ı mezkure

mumaleylehin mes'uliyetini ve muhakemesini marub görüldüğü bildirilmiş ise de bu ma'kule memurların sn'-i hal ve hareketleri hakkında vuku bulacak rivayat ve ihbarat üzerine tahkikat-ı evliye icra ettirilerek neticesinde marub-i muhakeme bir şey görülür ise vahiler tarafından bi'l-itham muvakkaten işten el çektilir ait olduğu meclis-i idare-i liva ve vilayette muhakemesi icra ile bükümü harî mazbatasının insali lazım geldiği halde mumaleylehin fiil ve hareketi usulen miraren muhakeme add olup da kendisi taht-ı muhakemeye alınmayıp yolsuz hareketi hakkında mahallinden vuku bulan iş'ar üzerine azloluşmuş idüğüne ve kendisi yedinde beraset-i zimmet mazbatası bulunduğunu beyan ve iddia eylemekte olduğuna bismen muhakemesine mahal görülmeyerek bu babda lazım gelen sicil-i ahvalini tashihden ibaret olduğu beyan merkezinde dair ve efendi-yi mumaleyleh tarafından bi'l-ibraz kınat olunan Camik meclis idaresinin 18 Şaban 1296 tarihli mazbatası müddet-i idaresince emval-i emariyye ve hukuk-ı şahsiyeden beraset-i zimmetini müş'ir görülmüş ve şu halde mumaleylehe müttehem nazarıyla bakılamayacağı dikkat olup mumaileh bir kerere bu babda merkez livaca olan ma'lumatın istifası tesekkür ve tenzib kılınmış olmakla ol vecihle komisyonca istilam şamil camik mutasarrıflığına yazılan 21 Şevval 1297 tarih ve 516 numaralı tahriyat üzerine alınan 14 Zilkade 1297 tarihli ve 1 numaralı tahriyat-ı cevabiyede mumaleylehin taht-ı muhakemeye alınması icab eder derecede ef'al ve hareketi olmayıp kaza-yı mezkurun cesamet ve ebemmiyeti ve o snada muhacirin işleri vesair mesalih-i mühimmesinin tekeşür ve tehaccümü cihetiyle idareyi kazaya muvaffak olamamasından vuku bulan arız ve iş'ar üzerine tebdil edildiği izhar olunmuş ve tahkikat-ı iş'arat-ı meşrubaya nazaran mumaleyleh kaideiden bir töhmetle mahkum olmayıp der-meyan olunan ahvali atiyen ahar me'muriyete tayini halinde suret-i intihabın ait şeylerden ve bu dahi merci-i intihabın ve zaifinden görülmüş olmakla işbu tercüme-i hali ala-vukûha tescil edilmiştir. Mumaleyleh Mehmet Eşref Efendi 1299 senesi Zilkade'sinin 29'una müsadif olan 1298 senesi teşrin-i ula ibtidasında 1250 kuruş maaş ile Bitlis vilayeti dahilinde kaim Çapakçur kazası kaymakamlığına tayin olmuştur. İşbu suret aslına ve sicil-i umumiyeye mutabaktır. 22 Temmuz 1306	
Mühür. Sicill-i Ahval Komisyonu	BOA LDH 75954-3

MEMURİN VE KETEBE VE MUSTAHDEMİNİN TESCİL EDİLECEK
TERCÜME-İ HALLERİNİN TAHRİRİNE MAHSUS VARAKADIR.

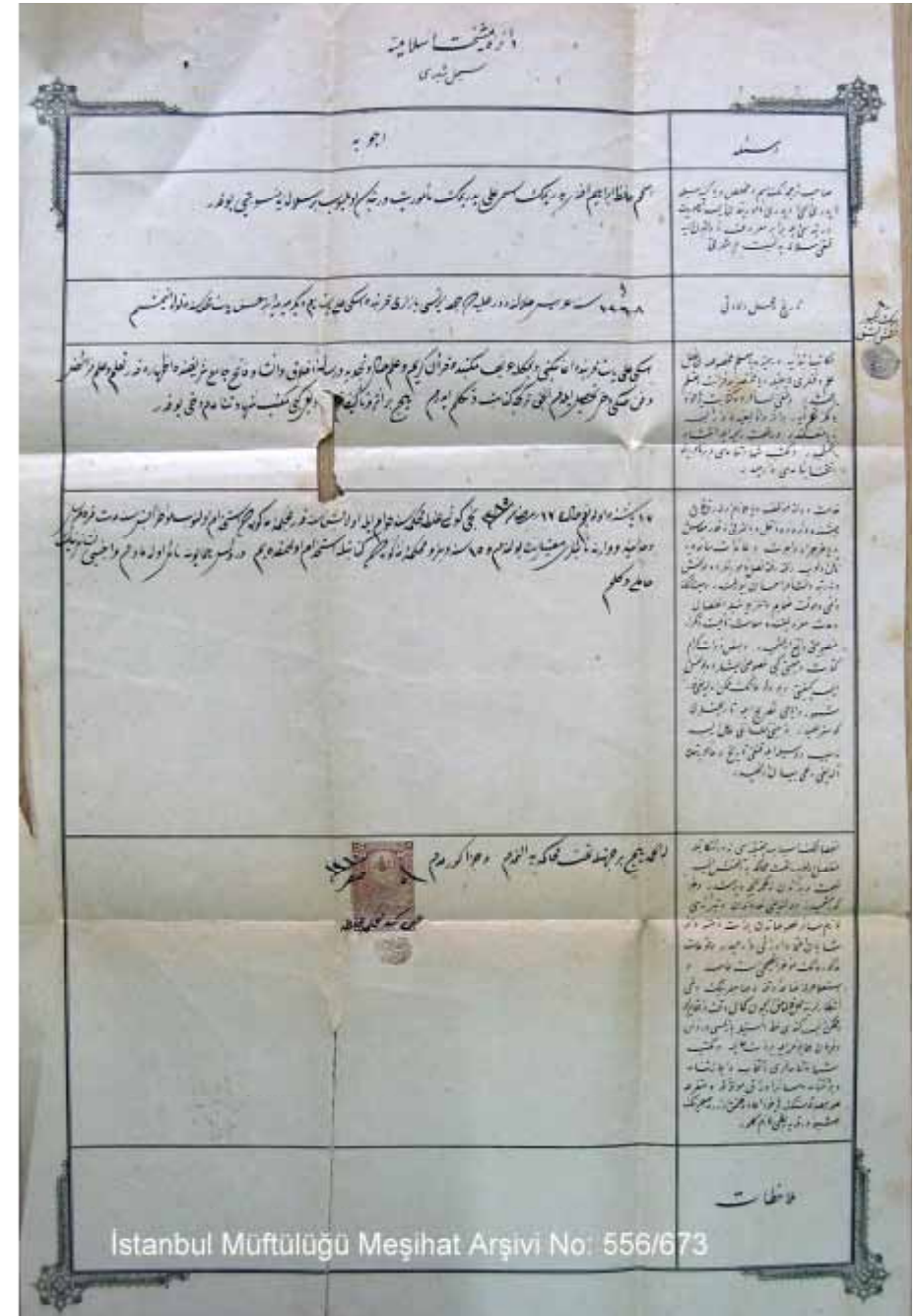
Sicil-i ahval: Sınıf-ı me'mirin ve mustahdemin-i Devlet-i Aliye'nin tercüme-i ahval-ı za-tiyeleriyle sair vukuat-ı mütenevvia-i resmîyelerinin müteselsilen kayıt ve tahrir ve zabt ve tesciline mahsus olmak ve memurin ve ketebe ve mustahdemin-i saire haklarında intihabat ve terakkiyat ile mükafat ve mücazat ve sair her nevi muamelat ve icraatda mamulu'n-bih tutulmak üzere vaz' ve te'sis buyurulmuştur.	
ESİLE	ECVİBE
Sahib-i tercümenin kedisile pederinin ismi ve mahlesi ve şöh-reti ve lakabı ve gerek kendisi ve gerek pederi ismiyle mi mahlesiylemi veya hem...	İsmi Hasan Efendi mahlasım müftüdür. Pederimin namı Hacı Muhammed Hamdi efendidir. Her ikimiz de ismimizle yad olunur. Hazreti halid sülalesine mensubuz. Müteveffa pederim hal-i hayatında iken mezra-i Şedan karyesinde hocalık ile iştiğal etmekte idi. Rütbe ve nişanı dahi yoktur.
Mahal ve tarih-i veladeti: sene-i hicriye ve ona musadif sene-i maliyenin mümkün mertebe şuhur ve eyyamı tasrih olunarak gösterilmelidir. ...	Fi 8 Recep 1293 senesi hicriyesine müsedif 19 Mayıs 1292 tarihinde Genç sancağına merbut mezrayı şedan karyesinde tevellüd etmişim.
Kangı memleket ve mekteb-lerde kangı ilim ve fen ve sanat ve lisanları ne dereceye kadar tahsil eylediği ve şahadetname ve tasdikname ve icazetname olub olmadığı ve kangı lisanlarla kitabet veyahut yalnız tekellüm ettiği	Mederisde ulum-i âliye ve âliyeyi tahsil edüb icazetname dahi almışımdır. Arabi, Farisi ve Türki, Kürdi tekel-lüm ve kitabete ederim. Telifatım yoktur.
Hizmet-i Devlete kangı tarihte ve kaç yaşında ve nerede muvazzafen mi yoksa mülazemetle mi dahil olmuşdur. Ve ondan sonra maaşlı ve maaşsız gerek daimi ve gerek muvakkat...	11 Mart 1328 tarihinde şehri 700 kuruş maaşla Genç Livası Müftülüğüne tayin olub, elyevm mezkur müftülükte istihdam olduğum. Bir gûna rütbe ve nişanım dahi yoktur. Nüfus tezkiresiyle icazetnamem yedimde mevcuttur.
Hizmet-i devlete duhulünden varakası tarihine kadar arada infisali vuku'bulmamış ise esbab-ı hakikiyesi ve bir zan ve şüphe ve şikayet üzerine işden el-çekdirilmiş ise de ne sebe mebni ve ne tarihte.....	Tercüme-i Hal Lehul-hamd şimdiye kadar bir gûna şikayt vukuuyla taht-ı muhakemeye alınmamış ve ceza dahi görmemişimdir. Genç sancağı Merkezi olan Ardoşan (Ardeşen) Kasabasında tanzim ve tebyiz olunan işbu tercüme-i hal varakasının amerbuten icazetname ve tezkire-i osmaniye'nin suret-i musaddakaları mukaddem arz ve takdim kılınmıştır. Fi 1 mayıs 1328 Fi 27 Cemaziyevevvel 1330. İ.M. MŞH ARŞİVİ 1964/747

İ.M. MŞH ARŞİVİ 1964/747

DAİRE-İ MEŞİHAT-İ İSLAMİYYE
SİCİL ŞUBESİ
ESİLE

ESİLE	ECVİBE
Sahib-i tercümenin ismi ve mahlası ve künyesiyle pederi, ismi ve memuriyetden ise memuriyet ve rütbesi ile beraber maruf zevatdan ise kangı sulaleye nisbet ve şöhreti.	İsmim Hafız İbrahim Efendi pederimin ismi Ali memuriyet ve rütbesi olmayıp bir sülaleye mensubiyeti yoktur.
Tarihi ve mahal-i viladeti	1265 sene-i arabisi hilalinde Der-Aliye'de Cumartesi Pazarı kurbinde eski Ali Paşa nâm-ı diğer Mirimiran Hasan Paşa Mahallesinde tevellüd etmişem.
Mekatib-i İbtidaiyye ve resmiye de muallim-i mahsusdan nasıl ilim ve fenleri layıkıyla veya muhtasarca kıraat-ı ve taallüm eylemişimdir. Ve Kangı lisanlarda kitabet veyahut yalnız tekellüm eder bir eser ve te'lifi de var ise neye mütallikdir ve ruhsat-ı resmiye ile intişar etmişmidir? Ve Mekteb şahadetnâmesi ve bir memuriyete intihabnâmesi varmıdır.	Aski Ali Paşa kurbinde Ağa mektebi demekle Arif-i Mekteb'de Kuran-ı Kerim ve ilmuhal ve tecvid ve risale-i ahlak ve inşa ve Fatih Cami-i şerifinde izharı kadar taallüm ve ilmuhaber faraz ve fen-i Saki dahi tahsil eyledim. Ancak Türkçe kitabet ve tekellüm ederim. Hiçbir eser ve te'lifatım olmadığı gibi mekteb şahadetnâmem dahi yoktur.
Hizmet-i Devlete müvazzaf veya mülazim olarak kaç yaşında ve nerede dahil ve bittarakki ne kadar maaş veya harcırah ve ücret ve aidat ...	17 yaşında olduğum halde 17 Ramazan 1285 şinci günü Galata Mahkemesi'ne devam ile evela beş sene kadar mahkeme-i mezkurede istihdam olunub muahharen beş sene müddet Karamürsel ve Mudanya ve Varna naibleri maiyetlerinde bulundum. Ve 15 seneden beri mahkeme-i mezkurede kitabetle istihdam olunmakdayım ve Ruus-ı Hümayun'a nail olamadım. Ve ecnebi nişanlarının hamili değilim.
İnfisalın esbab-ı hakikiyesi nedir şikayetle münfasıl olub tahtı muhakemeye alınmış ise töhmet ve berattan ne hükme netice vermişdir. ...	Lehü'l-hamd bir cihetle tahtı muhakemeye alınmadım ve ceza görmedim. 5 Safer 1310 An-ketebe-i Mahkeme-i Galata [Galata Mahkememesi Ketebesinden İbrahim Efendi] ¹⁸

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ
MEMURİYET VE SİCİL MÜDÜRLÜĞÜ

UMUMİ NO: 6364/6285

HUSUSİ: 2260/773

İSTANBUL MÜFTÜLÜĞÜNE

20 Kanun-ı evvel 1327 tarihinde Kiğı kazası müftülüğüne ve 20 Mart 1326 tarihinde kazayı mezkur müderrisliğine tayin edilen Kadızâde Muhammed Nureddin Efendi'ye ait tercüme-i hal varakasının dosyasıyla beraber irsali temenni olunur.

Fi 28 Temmuz 1926

Dayanet İşleri Reisi

Sicile fi 1 Ağustos 1926¹⁹

MEMURİN VE KETEBE VE MUSTAHDEMİNİN TESCİL EDİLECEK
TERCÜME-İ HALLERİNİN TAHRİRİNE MAHSUS VARAKADIR.

Sicil-i ahval: Sınıf-ı me'mirin ve mustahdemin-i Devlet-i Aliye'nin tercüme-i ahval-ı zatiyeleriyle sair vukuat-ı mütenevvia-i resmîyelerinin müteselsilen kayıt ve tahrir ve zabt ve tesciline mahsus olmak ve memurin ve ketebe ve mustahdemin-i saire haklarında intihabat ve terakkiyat ile mükafat ve mücazat ve sair her nevi muamelat ve icraatda mamulu'n-bih tutulmak üzere vaz' ve te'sis buyurulmuştur.	
ESİLE	ECVİBE
Sahib-i tercümenin kedisıyla pederinin ismi ve mahlesi ve şöhreti ve lakabı ve gerek kendisi ve gerek pederi ismiylemi mahlesiylemi veya hem	İsmim Yusuf'dur. Pederimin ismi Kuto ve lakabı yokdur her ikimiz de ismimizle yad olunuyoruz. Maruf bir sülaleye mensub değiliz.
Mahal ve tarih-i veladeti: sene-i hicriye ve ona musadif sene-i maliyenin mümkün mertebe şuhur ve eyyamı tasrih olunarak gösterilmelidir. ...	1305 senesi zilkadesinin üçüncü gününe musadif fi 1 Temmuz 1304 senesinde Genç sancağına tabi Canut karyesinde tevellüd etmişimdir.
Kangı memleket ve mekteblerde kangı ilim ve fen ve sanat ve lisanları ne dereceye kadar tahsil eylediği ve şahadetname ve tasdikname ve icazetnâme olub olmadığı ve kangı lisanlarla kitabet veyahut yalnız tekellüm ettiği	Nefs-i Genç karyesinde hususi Sıbyan mektebinde okuyub bir sanata girmemişimdir.
Hizmet-i Devlete kangı tarihte ve kaç yaşında ve nerede muvazzen mi yoksa mülazemetle mi dahil olmuştur. Ve ondan sonra maaşlı ve maaşsız gerek daimi ve gerek muvakkat...	Hizmet-i devlete pederimin vukuu vefatıyla valideme müin verilerek idarelerini taayyüş etmekdeyim başka memuriyetlerde bulunmamışım.
Hizmet-i devlete duhulünden varakası tarihine kadar arada infisali vuku'bulmamış ise esbab-ı hakikiyesi ve bir zan ve şüphe ve şikayet üzerine işden el-çekdirilmiş ise de ne sebe mebni ve ne tarihte.....	Hizmet-i devlete duhul etmemiş ve lehül'l-hamd hiçbir cihetle tahtı muhakemeye alınmamış ceza dahi görmemişim yedimde olan Devlet-i Aliye-i Osmanyye tezkiresiyle geçende hüsnü halime dair aldığım şahadetname istid'aneme rabten takdim kılındı Karye-i Canut Hane 2 Yusuf bin Müteveffa Kuto Tevellüdü 1304 Balaya çıkarılan işbu künye müvafık-ı kayıd olduğu tasdik olunur fi 25 Şubat 1325 İşbu sahib-i tercume Genç sancağı mahkeme-i şeriyye odacısı olub hüsnü hal ashabından olduğu tasdik kılındı. 21 Haziran 1326 Ed-da'i Naib-i Genç ²⁰ Mühür

OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE KIĞI'DA EĞİTİM (1869–1909)

Ercan ÇAĞLAYAN¹

Sayın başkan, değerli katılımcılar ve kıymetli konuklar, konuşmama başlarken hepinizi saygıyla selamlıyorum. Bana ayrılan sürede, “Osmanlı'nın Son Döneminde Kiğı'daki Eğitim” faaliyetleri hakkında bilgi vermeye çalışacağım.

I. Giriş

Osmanlı'da modernleşme ve çağdaşlaşma hareketleri, ilk olarak askeri alanda ıslahatlar yapılması hasebiyle bu alanda kendisini hissettirmiş ve buradan diğer alanlara sirayet etmiştir. Daha açık bir ifadeyle Türk toplumunun çağı yakalama arayışları içerisinde ilk modernleşme çabaları askeri alanda başlamıştır. Bu sebeplerden dolayı Osmanlı'da Batı dünyasıyla sistematik bir biçimde ilk tanışan ve belirli bir ideolojiyle eğitilen sınıf Osmanlı ordusu olmuştur.² Askeri okullar, Batı kültürüne ulaşan en önemli aracı, Batı dillerini ve fen bilimlerini okutarak farklı bir dünyanın kapılarını açmışlardır.³ Bu anlayış doğrultusundaki çabaların doğal sonucu olarak da, Batı normları ve değerleri Osmanlı toplumuna ilk kez ordu üzerinden girmiştir. Daha sonraki süreçte, bilhassa yeniçeri ocağının kaldırılmasının ardından, imparatorluğun siyasi, toplumsal, ekonomik ve hukuki yapısını modern hale getirme amacına yönelik çabalar başlamıştır. Böylece askeri alandaki reformlar, toplumsal ve kültürel alana da yayılmaya başlamış ve savunmacı modernleşme, total bir modernleşme şeklini almaya başlamıştır. Kısacası, uzun bir süre Avrupa devletlerinin üstünlüğünü yalnız askeri sahada gören ve mesafeyi kapatmak için, askeri kurumları batı; ilim, teknik ve eğitim tarzına göre ıslah etmeyi yeterli bulan Osmanlı devlet adamları, II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerinde, batının her alanda üstünlüğünü kabul ederek, devletin bütün kurumlarında ıslahat yapmak gereğini duymuşlardır.⁴

Tarihi süreç içinde mektep ve medreselerin yanı sıra Enderun Mektebi'nden oluşan klasik Osmanlı eğitim örgütlenmesinden ayrı olarak, Batı Avrupa'da yerleşmiş modern okullara benzer okulların açılması; imparatorluğun 19. yüzyılda geçirdiği dönüşümler sonucu başlamıştır.⁵ Bu değişimin önemli savunucularından II. Mahmut döneminde Batı tarzında okullar açılmış, Avrupa'ya öğrenci gön-

1 Eğitimci., Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi.

2 Ahmet Kuyuş, “Osmanlı-Türk Modernleşmesi ve Ordunun Türk Siyasetindeki Yeri Üzerine”, **Co-gitto Dergisi**, Osmanlılar Özel Sayısı, Sayı:19, Yaz 1999, YKY, İstanbul 2007 (10. baskı), s. 261.

3 Mümtaz'er Türköne, *Türk Modernleşmesi*, Lotus Yayınları, Ankara 2006 (2. baskı), s. 318–319.

4 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY, İstanbul 2004, s. 179.

5 Fatma Gök, *75 Yılda Eğitim*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 3.

derilmiş, devlet matbaasında çeviri ve telif eserler bastırılmış, ilk resmi gazete çıkarılmıştır.⁶ Her ne kadar bazı eğitim tarihçileri ilköğretimin II. Mahmut döneminde zorunlu hale getirildiğini belirtmişlerse de *Berkes*, bunun doğru olmadığını; 1824'te çıkarılan fermanın önceki dönemlerde olduğu gibi çocukların Sıbyan Mektepleri'ne gönderilmesi amacıyla çıkarıldığını belirtmiştir.⁷

Osmanlı toplumunda eğitim yapısında köklü değişimler, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra hızlanan Batılılaşma hareketiyle başlamıştır. Osmanlı modernleşmesinin en önemli alanlarından birisini oluşturan eğitim, Tanzimat'la birlikte yeniden bir yapılanma dönemine girmiştir. Eğitim, askeri, ekonomik kalkınmanın ve siyasal birliğin kurulmasının olmazsa olmaz koşullardan biri olarak kabul edilmiştir. Tanzimat'la birlikte modernleşme bir hayat-memat meselesi haline gelmiştir. Bunu gerçekleştirmek için de en etkili araçlar da eğitim ve bilim olmuştur. Kısacası, eğitim ve bilim iki büyüklük kavramı olarak, askeri güçlenmenin, iktisadi kalkınmanın ve siyasal birliğin kurulmasının anahtarı olarak algılanmıştır.⁸

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte Osmanlı'da eğitim yeniden bir yapılanma içerisine girmiştir. Tanzimat döneminde Sultan Abdülmecit'in onayı ile 17 Temmuz 1846'da ülkedeki tüm eğitim ve öğretim işlerinden sorumlu "*Meclis-i Maarif-i Umumiye*" kuruldu. Kısa bir süre sonra 8 Kasım 1846'da ilk ve orta eğitimin yaygınlaştırılması için "*Mekâtib-i Umumiye Nezaret*" oluşturuldu. Tasarıya göre eğitim sistemi ilk, orta ve yüksek olmak üzere üç kademeli olarak düşünülmüş; bu okulların belirlenen kurallara doğrultusunda öğretim yapması öngörülmüştü.⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim işlerine bakacak bir nezaret'in kurulması "*Maarif-i Umumiye Nezaret*" adı ile 1857 yılında gerçekleşmiştir.

Osmanlı eğitim sisteminde yeni düzenlemeler getiren bir başka önemli olay da, Saffet Paşa başkanlığında oluşturulan kurulun hazırlamış olduğu ve Fransız Eğitim Bakanlığı'nın önerilerinin esas alındığı "*1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*"nin yayımlanmış olmasıdır.¹⁰ Nizamname, okulları umumî ve hususi olmak üzere ikiye ayırıyordu. Sıbyan mektepleri, rüşdiye, idadi ve sultanilerle yüksek öğretim kurumları olan Darülfünun, Darülmuallimin ve Darülmualimat, umumî mektepler arasında sayılıyordu. Özel okullar ise, Müslümanlar, gayrimüslimler ve yabancıların açacakları özel kurumları kapsamaktaydı.¹¹ 1869 Nizamname'si, büyük köy ve kasabalara Rüşdiye, şehirlere İdadi ve vilayet merkezlerine Fransız liselerini örnek alan Sultaniye adlı yüksek okullar kurmayı hedeflemekteydi.¹²

6 Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 68.

7 Berkes, *Age*, s. 180.

8 Mehmet Ö. Alkan, "İmparatorluktan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim", *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, İstanbul 2004, s. 78.

9 Musa Çadırcı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s. 285.

10 İbrahim Bozkurt, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Mersin'de Eğitim", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, Aralık 2008, s. 199.

11 Çadırcı, *Age*, s. 288.

12 Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003., s. 96.

Okullaşmanın ve okur-yazar oranının artışında II. Abdülhamid dönemi eğitim politikasının rolünü ihmal etmemek gerekir. Bilhassa, 1876 tarihli ilk Osmanlı anayasasında herkesin genel ve özel eğitim hakkına sahip olması ve ilkokulun mecburi olması ilkelerinin yer alması eğitimin yaygınlaşmasını sağlamıştır. II. Abdülhamit döneminden itibaren imparatorluğun en ücra yerlerinde bile ibtidai ve rüşdiye mektepleri açılarak okur-yazar oranı yükseltilmeye çalışılmış ve okullaşma oranı artırılmıştır.¹³ Tüm bunlara rağmen II. Abdülhamit döneminde Müslümanların okullaşma konusunda gayr-i Müslimlere nazaran daha yetersiz oldukları bilinen bir gerçektir. Müslüman ahalinin eğitim seviyesini yükseltmek için 15 Haziran 1904 tarihinde Maarif Nezareti bir program hazırlamıştır. Programda, "*Mekteb-i az ve kalitesiz, halkı farklı lisanlar konuşan Ege Adaları, Rumeli, Arnavutluk ve Doğu Anadolu gibi bölgelerde ilkokuldan başlayarak mevcut müesseselerin ıslahı ve ihtiyaca göre yenilik yapılması*"¹⁴ kararlaştırılmıştır.

Özetle, Tanzimat'la birlikte eğitim alanında da bir çağdaşlaşma süreci başlamıştır. Bu dönemde, ilköğretimden üniversiteye dek geniş bir alanda modernleşme çabaları söz konusu olmuştur. Tüm bu çabalara rağmen bilhassa ilköğretimde istenen başarı sağlanamamıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde, bilhassa II. Abdülhamit devrinde, eğitime oldukça önem verilmiş, ilk ve orta öğretim okullarının sayısında ciddi bir artış olmuş ve maarif hizmetleri en ücra yerleşim birimlerindeki halka götürülüp halkta "Osmanlılık" bilinci yaratılmak amaçlanmıştır.

II. Osmanlı Eğitim Sisteminde Mektepler

Bu çalışmanın konusu daha ziyade, Osmanlı'nın son döneminde Kiğı'da açılan Sıbyan, İbtidai, Rüşdiye ve İdadi mektepleri olduğu için bu okullar hakkında kısa bilgiler vermek, konumuzun anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Bu okullar, günümüzde sırasıyla anaokulu, ilkokul, ortaokul ve liseye denk gelmektedir.

Sıbyan mektepleri, aynı zamanda Mahalle Mektebi ve Taş mektebi olarak da adlandırılmışlardır. Bu mektepler, Osmanlı'da ilk olarak Fatih Sultan Mehmet döneminde, cami ve medreselerin yanına açılan ve 5 ile 10 yaş arasındaki çocukların devam ettiği okullardır. Bu okullarda çocuklara okuma-yazma, temel dini bilgiler ve basit matematiksel işlemler öğretilmekteydi.

Tanzimat Dönemi'nde ilköğretimle ilgili ilk girişimlerden birisi, Nisan 1847 tarihli talimat olup, talimata göre kızların 6–10, erkeklerin 7–11 yaşları arasında okula devam etmeleri zorunluydu. Talimat 'sıbyan mektebi' terimini kullanıyorsa da artık Maarif Nezaretine bağlı ilkokullara "İbtidai Mektep, Mekteb-i İbtidai, Usul-i Cedide Mektebi" ve bazen de halk arasında "Taş Mektep" adı verilmekteydi. Bu dönemde, Usul-i Cedid ile ilgili bazı fikir ve uygulamalar eğitim çalışmalarına girmeye

13 II. Abdülhamit dönemi eğitim faaliyetleri hakkında ayrıntılı olarak bkz. Bayram Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, Ankara 1991., Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamit Dönemi (1876–1909)*, (Çev: Gül Çağalı Güven), YKY, İstanbul 2007 (3. baskı), Naim Ürkmez, "II. Abdülhamit'in Modernleşme Anlayışı", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2006, s. 56-81.

14 Cezmi Eraslan, *Doğruları ve Yanlışlarıyla Sultan II. Abdülhamit*, İstanbul 1996, s. 82–83.

başladıysa da, bunların gelişmesi yaklaşık 20 yıl sonra gerçekleşti. 1869'lardan itibaren geleneksel sıbyân mekteplerinin yanında 'İbtidâî Mektep', 'Usul-i Cedide Mektebi' adıyla anılan yeni ilkokullar kurulmaya başlandı. Talimata göre, İbtidâî mekteplerinin öğrenim süresi 4 yıl olarak belirtilmişse de, ders programlarından 3 yıllık olduğu anlaşılmaktadır. Usul-i Cedide Mektepleri'nde dini bilgilerle beraber hesap, Osmanlı grameri, yeni metotlarla okuma-yazma, Osmanlı tarihi ve coğrafyası, kıraat ve imlâ gibi dersler yer almaktaydı. Bu okulların sınıflarına sıralar ve ders araç-gereçleri de girmişti. Usul-i atika'ya göre eğitime devam eden sıbyan mektepleri, Evkaf Nezareti'ne bağlı olarak eski durumlarını korumaktaydılar. Maarif Nezareti'nin ilköğretimdeki düzenlemeleri, sıbyan mekteplerini çok fazla etkilememekteydi. Sıbyan mekteplerinin öğretmenleri de eğitim ve öğretimdeki gelişmelere ya kayıtsız kalmakta ya da engellemeye çalışmaktaydı.¹⁵

Sultan II. Mahmut döneminde sıbyan mekteplerinin ıslahı ele alınmış, bu arada bu mekteplerin üzerinde "sınıf-ı sani" mekteplerinin açılmasına karar verilmiştir. Ancak II. Mahmut, yeni kurulan sınıf-ı sani mekteplerine Mekatib-i Rüşdiye adını vermiştir.¹⁶ 1869'da yayınlanan *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*, rüşdiyelerin 500 evi geçen kasabalarda kurulması gerektiğini öngörür. Halkı karışık olan yerlerde Müslümanlar ve Hristiyanlar için birer rüşdiye yapılacaktır. Fakat nüfusun karışık olduğu kasabalarda ayrı rüşdiye açılması için azınlık olan halkın yüz haneden fazla olması gerekirdi. Rüşdiye okullarının yapım masrafları ve öğretmenlerin maaşları, illerin Maarif İdaresi Sandığı'ndan karşılanmaktaydı. Her okulun öğrenci mevcuduna göre birer başöğretmeni ve ikinci öğretmeni (Muallim-i Sani), bekçisi ve kapıcısı (Bevvap) olmak zorundaydı. Öğretim süresi 4 yıldır ve sıbyan okullarını bitirip, şahadetname (karne) alan öğrenciler sınavsız rüşdiye okullarına girebilmekteydi.¹⁷ 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre rüşdiyelerin programı aşağıdaki derslerden ibaretti. Din dersi, Osmanlıca dil bilgisi, İmlâ ve yazı, Arapça ve Farsça, Hesap ilmi, Hatt, Geometriye Giriş, Defter tutmak, Genel Tarih, Osmanlı Tarihi, coğrafya, jimnastik, mektebin bulunduğu yerde en çok kullanılan dil ile ticaret merkezlerinde zeki öğrencilerden isteklilere dördüncü yılda Fransızca öğretilirdi.¹⁸ Rüşdiye mekteplerinde her millet kendi dilinde eğitim yapabildiği gibi, yukarıda belirttiğimiz üzere okulun açıldığı yörede en fazla kullanılan mahalli lisan da ders olarak okutulurdu.

İdadi mektepleri ise 1869 Maarif Nizamnamesi ile birlikte rüşdiye mektebinin den sonra gelen bir orta eğitim kurumu olarak Osmanlı eğitim hayatına girmiştir. Öğrenim süresi 3 yıl olarak belirlenen idadi mekteplerinin programında "Türkçe kitabet ve inşa, Fransızca, Osmanlı kanunları, mantık, iktisad, coğrafya, tarih, cebir, hesap ve defter tutma, hendese, hikmet-i tabiye, kimya ve resim dersleri

15 Bu okullar için ayrıntılı olarak bkz. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem A Yayıncılık, İstanbul 2004 (9. baskı), s. 78–84.

16 Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, Ankara 2002, c. XV, s. 44.

17 Akyüz, *Age.*, s. 137., Demirel, *Agm.*, s. 53.

18 Akyüz, *Age.*, s. 137., Demirel, *Agm.*, s. 53.

okutulmaktaydı. İdadiler maddi imkânsızlıklar nedeniyle 1872 yılına kadar kurulamamıştır. Bu okullar, günümüzün liselerine eş bir statüde eğitim vermekteydiler.¹⁹

III. Kiğı'da Müslüman Okulları

Bu çalışmada, Osmanlı'nın son döneminde Erzurum vilayetine bağlı olan Kiğı kazasının eğitim durumunu ortaya koymaya çalışacağız. Çalışmayı, 1869 yılında Maarif Nizamnamesi'nin yayınlanmasından 1909'da II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesine kadar olan dönemle sınırlandırdık. Mevzu bahis dönemde Kiğı, bugünkü Adaklı, Yayladere, Yedisu, Çat ilçeleri ile Karlıova ilçesine bağlı kuzey köylerinden müteşekkildi. Kiğı'da Müslüman Kürt ahalinin yanı sıra Ermeniler ve Rumlar meskûndü.²⁰

Ulaşılabildiğimiz kaynaklar, Osmanlı'nın son döneminde Kiğı'da sıbyan (anaokulu), ibtidai (ilkokul), rüşdiye (ortaokul) ve idadi (Lise) mekteplerinin mevcut olduğunu göstermektedir. Kiğı merkezde dokuz sıbyan mektebi, bir ibtidai mektebi, bir rüşdiye mektebi, bir idadi mektebi ve iki medrese²¹ mevcuttu.²² Kiğı'nın Hösnek nahiyesinde bir rüşdiye mektebi, Çat ve Belice nahiyeleri ile Kızılcubuk köyünde ise birer ibtidai mektebi bulunmaktaydı.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, İstanbul dışında okullaşmanın yaygınlaşmaya başlaması 1869 yılında yürürlüğe giren Maarif Nizamnamesi'nden sonra gerçekleşmiştir. Kiğı'da da ilk mekteplerin açılması bu nizamnamenin yürürlüğe girmesinden sonra olmuştur. Kiğı'da ilk sıbyan ve ibtidai mektepleri 1872'de inşa edilmiştir. 6 Nisan 1873 tarihli vesikada Erzurum'un Kiğı kazasında bağış yoluyla inşa edilen Mekteb-i İbtidaiye'ye muallim tayin edilerek, maaş tahsisi talebinin Maarif Nezareti'ne bildirilmesi talep edilmiştir.²³ 1892 tarihli Erzurum vilayet salnamesinde, Kiğı İbtidaiye Mektebi'nde 65 öğrencinin öğrenim görmekte olduğu kaydı yer almaktadır. 1894 tarihli salnamede Kiğı İbtidai Mektebi'nin öğretmenliğini Muhammed Hurrem Efendi'nin yapmakta olduğu ve İbtidai Mektebi'nde 35 öğrencinin mevcut olduğu görülmektedir. Aynı tarihlerde Kiğı'nın nüfusunda herhangi bir düşüş olmadığı, aksine bir artış olduğu²⁴ halde öğrenci sayısında önceki yıllara göre ciddi bir düşüşün olması düşündürücüdür. 17 Temmuz 1898 tarihli yazıda, Kiğı İbtidai Mektebi muallimliğine tayin edilen Mehmed Sabri Efendi hakkında mahallince gerekli işlemlerin yapıldığı belirtilmiştir.²⁵ 23 Temmuz 1898 tarihli bir arşiv vesikasında da Kiğı kasabasında inşası tamamlanan Hamidiye

19 Bkz. Akyüz, *Age.*, s. 152-153.

20 Kiğı'nın mevzu bahis dönemdeki demografik yapısı için bkz. Ercan Çağlayan, *Bingöl (Çapakçur) ve Çevresinde Ermeni-Müslüman İlişkileri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2008, s. 24–40.

21 Bingöl ve çevresindeki medreselerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Çapak, "Bingöl ve Çevresindeki Medreselerde Mantık Eğitimi", *I. Bingöl Sempozyumu (10–11 Haziran 2006)*, Bingöl 2007, ss. 99–108.

22 *Salnameyi Vilayeti Erzurum*, Erzurum Vilayeti Matbaası, Erzurum 1318 (1900), s. 347.

23 BOA, *DH.MKT.*, 1768/12.

24 Kiğı'nın nüfusu 1886 ile 1897 yılları arasında 39 bin ile 48 bin arasında bir değişim göstermiştir. Kiğı'nın ayrıntılı nüfusu için bkz. Ercan Çağlayan, *Agt.*, s. 24–40.

25 BOA, *MF.MKT.*, 406/13.

Mekteb-i İbtidaiyesi'nin resmi açılışının yapıldığı belirtilmiştir. Bunun üzerine Maarif Nezareti, Erzurum Vilayeti'ne bu mektebe tayin edilen muallimin isminin, tayin tarihinin ve maaş miktarının belirtilerek gönderilmesi talep edilmiştir.²⁶ 1318/1900 tarihli Erzurum vilayet salnamesinde, Kiğı Hamidiye İbtidai mualliminin Muhammed Hamdi Efendi olduğu ve mektebin 50 öğrencisinin bulunduğu kaydı yer almaktadır. Yine mezkûr salnamede, Kiğı Rüşdiye Mektebi'nin muallim-i saniliğini Abdullah Ramiz Efendi, bevvaplığını ise Muhammed Efendi yapmaktaydı. Mektebin öğrenci sayısı (aded-i şakirdan) ise 49 idi.²⁷ 15 Mayıs 1901 tarihli yazıda, Kiğı kazasına bağlı Hösnek nahiyesi Hamidiye İbtidai Mektebi Muallimliği'ne imtihanla tayin edilmiş olan Veyssel Efendi'nin tasdik ettirilerek gönderilen ehliyetnamesinin usulen vilayetçe de tasdik edilmesi gerektiği bildirilmiştir.²⁸ Yine 1 Ağustos 1901 tarihli yazıda Kiğı'ya bağlı Hösnek Nahiyesi İbtidai Muallimliği'ne tayin edilen Veyssel Efendi'nin maaşından kesinti yapılması ve tercüme-i hal varakasının gönderilmesi talep edilmiştir.²⁹ 8 Mart 1902 tarihli yazıda Kiğı'nın Çat Nahiyesi Hamidiye İbtidai Mektebi Muallimliği'ne Palulu Selim Sabit Efendi'nin tayin edildiği kaydı yer almaktadır.³⁰ 21 Şubat 1905 tarihli yazıda Kiğı dâhilindeki Hösnek Nahiyesi İbtidai Muallimliği'ne Mehmed Emin Efendi'nin tayini gerçekleşmiştir.³¹ 4 Temmuz 1905 tarihli vesikada Kiğı Kazası Belice Nahiyesi İbtidai Muallimliği'ne tayin edilmesi arz edilen Hafız Hasan Efendi'nin öncelikle şehadetname ve tercüme-i hal evrakının gönderilmesi talep edilmiştir.³² Son olarak, 9 Ocak 1908 tarihli yazıda, Kiğı Kazası Hösnek Nahiyesi Mekteb-i İbtidaisi Muallimliği'ne, Halil Rıfat Efendi'nin tayin edildiği bildirilmiştir.³³ Belgelerden de anlaşılacağı üzere, bilhassa II. Abdülhamit döneminde Kiğı'da ilköğretime önem verilmiş olup devlet, okul açmaya ve bu okullarda öğretmen açığını kapatmaya büyük bir çaba harcamıştır. Açılan bu ilk mektepler sayesinde Kiğı yöresinde okur-yazar oranında önemli bir artış sağlanmıştır.

1869 Maarif Nizamnamesi'nde öngörüldüğü üzere imparatorluğun her tarafına rüşdiye mektepleri yapılmaya başlanmıştır. Kiğı'da da ilk rüşdiye mektepleri, 1869 Nizamnamesi'nden sonra açılmaya başlanmıştır. Bu tarihten itibaren imparatorluğun en ücra yerlerine yapılmaya başlanan rüşdiye mektepleri, tespit edebildiğimiz kadarıyla Kiğı'da ilk olarak 1872 yılında açılmıştır.³⁴ Ancak açılı-

26 BOA, MF.MKT., 408/26.

27 *Salnameyi Vilayeti Erzurum*, Erzurum Vilayeti Matbaası, Erzurum 1318 (1900), s. 347.

28 BOA, MF.MKT., 558/14.

29 BOA, MF.MKT., 571/14.

30 BOA, MF.MKT., 613/31.

31 BOA, MF.MKT., 832/62.

32 BOA, MF.MKT., 868/14.

33 BOA, MF.MKT., 1034/29.

34 Kiğı'da ilk Rüşdiye Mektebi 1872'de inşa edilmiş olup, bu mektep günümüze kadar ayakta kalmıştır. Mektep, günümüzde şahıslara ait özel ev olarak kullanılmaktadır. (Bkz. Resim I). Mehmet Top, hiçbir kaynak göstermeden okulun II. Abdülhamit döneminde inşa edildiğini iddia etmektedir. (Bkz. Mehmet Top, "Bingöl'deki Mimari Doku Üzerine Bir Değerlendirme", *I. Bingöl Sempozyumu (10-11 Haziran 2006)*, *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Yayınları*, Bingöl 2007, s. 190.) Fakat arşiv kayıtlarında okulun 1872'de inşa edildiği kaydı yer almaktadır. (Bkz. BOA, MF.MKT., 1/58.)

şından kısa bir süre sonra rüşdiye mektebinin sibyan mektebine dönüştürülmesi istenmiştir. Bu amaçla 12 Haziran 1872 tarihinde Erzurum vilayetine gönderilen yazıda Hınıs, Kiğı ve Gercanis'te inşa olunan rüşdiyelerin Arapça, Farsça, hesap ve coğrafya derslerinin de okutulduğu sibyan mektebine dönüştürülmesi gerektiği bildirilmiştir.³⁵ Fakat birkaç ay sonra devlet, bu fikrinden vazgeçerek okulun rüşdiye mektebi olarak kalmasında karar kılmıştır. 21 Ekim 1872 tarihli yazı bunu doğrulamaktadır. Buna göre, Kiğı kasabasında inşa edilen mektebin sibyan mektebine tahvili uygun olmayacağından, okulun rüşdiye şeklinde bırakılması ve mahallince muallim-i sanininin seçilmesi talep edilmiştir.³⁶

Rüşdiye mekteplerinin öğrenci mevcuduna göre birer başöğretmeni (Muallim-i evvel) ve ikinci öğretmeni (Muallim-i sani) ile bekçisi ve kapıcısı (bevvap) bulunmaktaydı. 31 Mart 1873 tarihli yazıda Erzurum vilayeti dâhilinde Kiğı kasabasında tesis edilen Mekteb-i Rüşdiye muallim-i saniliğine İsmail Efendi'nin tayin edildiği bildirilmiştir.³⁷ Yine 6 Nisan 1873 tarihli vesikaya göre Kiğı Rüşdiye Mektebi muallim-i saniliğine İsmail Efendi'nin tayini yapılmış ve okula bir bevvab (kapıcı-bekçi) istihdam edilmiştir.³⁸ II. Abdülhamit döneminde, Kiğı Rüşdiye Mektebi'nde müfredat dışı ders okutulması üzerine okul yönetimi uyarılmıştır. 26 Aralık 1878 tarihli yazıda Kiğı Rüşdiyesi'nde lüzumsuz ders okutulmasının ve sınıfların az gösterilmesinin sebeplerinin bildirilmesi istenmiştir.³⁹

1886 tarihli Erzurum vilayet salnamesine göre Kiğı Rüşdiye Mektebi muallim-i saniliğini İsmail Efendi yapmaktadır. Ayrıca mezkûr salnamede mektepte 52 öğrenci öğrenim görmektedir. 1892 tarihli salnameye göre Kiğı Rüşdiye Mektebi'nin muallim-i saniliğini hala İsmail Efendi yapmakta iken, bevvaplığını ise Muhammed Efendi yapmaktaydı. Bu tarihte okulda 50 öğrenci öğrenime devam etmekteydi. 7 Ekim 1893 tarihli vesikada Kiğı Rüşdiyesi muallim-i sanisi İsmail hakkı Efendi'nin maaşına zam yapılamayacağı bildirilmiştir.⁴⁰ 1894 tarihli salnamede ise okulda İsmail Efendi ile Muhammed Efendi'nin görevlerine devam ettiği ancak öğrenci sayısında ciddi bir azalma olduğu görülmektedir. Bahis mevzu edilen yılda okulda 35 öğrencinin öğrenimine devam ettiği kaydı yer almaktadır.

1894 yılında Kiğı'ya bağlı Kızılçubuk köyü sakinleri, bir cami ve bir İbtidai Mektebi yapılması için Merkezi idareye başvuruda bulunmuşlardır. Başvuruda, Kızılçubuk köyünde otuz haneden fazla Müslüman hanesi bulunmasına rağmen köyde namaz kılacak bir cami ve çocukların eğitim göreceği bir okulun bulunmadığı belirtilmiştir. Köyün ibadet ve eğitim ihtiyacını karşılamak için ahali, arsayı kendilerinin tedarik edeceklerini ve mezkûr yapıların duvarlarının kendileri tarafından inşa edileceğini bildirmişlerdir.⁴¹ Bunun üzerine 11 Eylül 1894 tarihli

35 BOA, MF.MKT., 1/58.

36 BOA, MF.MKT., 6/110.

37 BOA, İ.Ş.D., 27/1243.

38 BOA, A.JMKT.MHM., 451/60.

39 BOA, MF.MKT., 59/34.

40 BOA, MF.MKT., 183/157.

41 BOA, İ.E., 1313-Ca-24/2.

vesikada, mezkûr köyde inşası düşünülen ibtidaiye için evkaf-ı münderise varidatından karşılık bulunması gerektiği bildirilmiştir.⁴² 10 Aralık 1895 tarihli yazıda Kiğı kazasının Kızılçubuk köyünde yapılacak cami ve mektebin inşa masraflarından, Maarif'e düşen hissenin ödenmesi için mektep binasının ayrıca keşfi yapılarak keşif defterinin gönderilmesi istenmiştir.⁴³ 28 Haziran 1896 tarihli vesikada ise köyde inşa edilecek mektebin masrafları için gerekli olan paranın maarif iane hissesi bakayasından tahsili ve sarfı talep edilmiştir.⁴⁴ 11 Temmuz 1896 tarihli bir yazıda, Kiğı Mekteb-i Rüşdiyesi için ileride bir muallim-i evvel tayin edileceği, muallim-i saniliğe tayin edilen Mehmed Efendi'nin de işe başlama ve selefinin ayrılış tarihlerinin bildirilip maaşından yapılacak kesintilerin ilgili makamlara gönderilmesi talep edilmiştir.⁴⁵ Yine aynı sene, Kiğı Rüşdiye Mektebi tamire ihtiyaç duyduğundan tamir edilmesi istenmiştir. 5 Kasım 1896 tarihli bir kayıta, Kiğı Mekteb-i Rüşdiyesi'nin tamiri için gereken paranın maarif hissesinin bakayasından ayrılmış olduğu ve harcanması için gerekli resmi işlemlerin yapılması istenmiştir.⁴⁶ Yapılan resmi işlemlerden sonra mektep tamir ettirilerek eğitime hazır hale getirilmiştir.

1897 tarihli salnamede, Kiğı Rüşdiye Mektebi'nde ikinci öğretmen olarak Muhammed Nureddin Efendi'nin adı zikredilirken, okulun bevvaplığını Muhammed Efendi yapmaktaydı. Okulda 38 öğrenci öğrenim görmekteydi. 1900 yılı salnamesinde, Kiğı Rüşdiye Mektebi'nin 49 öğrencisi mevcuttu. Ayrıca okulun muallim-i saniliğini Abdullah Ramiz Efendi, bevvaplığını ise Muhammed Efendi yapmaktaydı.⁴⁷

Yerel yöneticiler mektepte öğretmen açığını kapatmak ve rüşdiyelerde okutulan derslere branş öğretmenlerinin girmesini sağlamak için büyük çaba sarf etmişlerdir. Bu çabaların sonucunda, Merkezi Hükümet, 2 Kasım 1897 tarihinde Kiğı Rüşdiye Mektebi Hüsn-i Hat muallimliği'ne, mektebin muallim-i sanisi Mehmed Nureddin Efendi'yi tayin etmiştir.⁴⁸ Yine, 1899'da Kiğı Rüşdiye Mektebi'nin ikinci öğretmeni Abdullah Efendi, Maarif Nezareti'ne muallim-i evvel olmak için başvuruda bulunmuştur. Ancak 6 Ağustos 1899 tarihli cevabi yazıda, Rüşdiye muallim-i evvellerinin Darülmuallimin (Öğretmenokulu) mezunu olması gerektiğinden, Kiğı Rüşdiyesi muallim-i sanisi Abdullah Efendi'nin imtihanla muallim-i evvel olma talebinin yerine getirilemeyeceği bildirilmiştir.⁴⁹

Rüşdiye mekteplerinde öğretmen ataması yapılmadığı takdirde eğitim-öğretim işlerini vekil öğretmenler yürütmekteydi. Vekil görevinde bulunan öğretmenlere tam maaş verilmeyip, maaşın üçte biri ödenmekteydi. 2 Mart 1900 tarihli arşiv belgesinde, Kiğı ve Tutak rüşdiyeleri muallim-i evvelikleri vekâletinde bulunan

Abdullah ve İhsan efendilere 1/3 oranında maaş verilmesi gerektiği ve bu durumun Erzurum Maarif Müdürlüğü'ne bildirildiği kaydı yer almaktadır.⁵⁰ 10 Ocak 1906 tarihli yazıda, Kiğı Rüşdiyesi Muallim Muavinliği'ne talip olan mülazımların uygun görülmediği, bunun yerine idadi mezunlarından uygun birinin teklif edilmesi talep edilmiştir.⁵¹

Kiğı'da daha iyi bir eğitim yapabilmek için rüşdiye mektebi öğretmenleri zaman zaman kitap, risale ve araç-gereç talebinde bulunmuşlardır. 20 Nisan 1876 tarihli yazıda Kiğı Mekteb-i Rüşdiyesi'nce istenen eğitim malzemelerinin gönderildiği ve Avrupa haritasının da demirbaş olarak kaydedilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁵² Yine 12 Mayıs 1876 tarihli vesikada Kiğı Mekteb-i Rüşdiyesi için Trabzon vilayetinden istenen kitap ve risalelerin gönderildiği kaydı yer almaktadır.⁵³ 16 Mayıs 1908 tarihli yazıda Kiğı Mekteb-i Rüşdiyesi için istenilen haritaların mevcudu kalmadığından mubayaa edilmek üzere mahallince para gönderilmesi talep edilmiştir.⁵⁴

Osmanlı'da mektepler arasında becayiş söz konusu olup Kiğı'daki öğretmenlerin becayiş taleplerinde bulunduğu görülmektedir. 24 Ekim 1899 tarihli vesikada, Kiğı Rüşdiyesi Muallimi Nuri ve Bayburd Rüşdiyesi muallim-i sanisi Abdullah efendilerin becayiş muameleleri yapıldığından mahallince ve Matbuat İdaresi'nce gereğinin yapılması istenmiştir.⁵⁵ Ayrıca görevinde başarılı olan muallimler ödüllendirilmişlerdir. 11 Mart 1907 tarihli vesikada, Kiğı Mekteb-i Rüşdiyesi muallimi Hacı Mehmed Nuri Efendi ile Tiran Mekteb-i Rüşdiyesi muallimi Abdurrahman Efendi'nin taltifleri istenmiştir.⁵⁶ Yine 3 Nisan 1907 tarihli yazıda, Kiğı Mekteb-i Rüşdiyesi muallimi Hacı Mehmed Nuri, Tiran Mekteb-i Rüşdiyesi muallimi Abdurrahman ile Foçateyn Kazası Maarif Komisyonu Reisi Müftü Hüseyin Sırrı efendilerin taltifleri istenmiştir.⁵⁷

Rüşdiye mekteplerinde devam zorunluluğu olup, devam ve not çizelgeleri her senenin sonunda Maarif Nezareti'ne gönderilirdi. Her rüşdiye mektebinde Temmuz ayının başında dersler sona erer, ayın ortasına kadar 15 gün müzakereler yapılır ve ayın son 15 gününde sınavlar yapılırdı. Rüşdiyelerde okuyup sınavları başaranlar sınavsız olarak idadilere alınmaktaydı. Sınavları başaramayanlar ise, gönüllü olmak kaydıyla bir yıl daha okulda kalabilirlerdi.⁵⁸ 10 Nisan 1876 tarihli vesikada, Başkale, Hozat ve Kiğı rüşdiye mektebi öğrencilerinin devam jurnallerinin ulaşmadığından ikinci nüshalarının gönderilmesi talep edilmiştir.⁵⁹ 21 Eylül 1903 tarihli yazıda, Erzurum ve Diyarbekir vilayetlerindeki kız rüşdiye mektepleri ile Bayezid sancağı, Hınıs, Kemah, Kiğı ve Keskim kazalarındaki rüşdiye mekteplerinin

50 BOA, MF.MKT., 489/4.

51 BOA, MF.MKT., 905/18.

52 BOA, MF.MKT., 35/80.

53 BOA, MF.MKT., 36/69.

54 BOA, MF.MKT., 1054/69.

55 BOA, MF.MKT., 473/44.

56 BOA, MF.MKT., 983/40.

57 BOA, MF.MKT., 988/76.

58 Demirel, Age., s. 53.

59 BOA, MF.MKT., 34/162.

42 BOA, MF.MKT., 225/25.

43 BOA, MF.MKT., 297/20.

44 BOA, MF.MKT., 322/64.

45 BOA, MF.MKT., 325/17.

46 BOA, MF.MKT., 342/48.

47 *Salnameyi Vilayeti Erzurum*, Erzurum Vilayeti Matbaası, Erzurum 1318 (1900), s. 346.

48 BOA, MF.MKT., 374/5.

49 BOA, MF.MKT., 459/19.

1900 senesi muallim, hademe ve talebesinin devam cetvellerinin gönderilmesi istenmiştir.⁶⁰ Son olarak 2 Kasım 1904 tarihli yazıda, Erzincan, Beyazid, Hınıs, Kiğı, Tutak rüşdiyelerinin imtihan-ı umumi cetvelleri ile devam durumlarını gösteren cetvellerin gönderilmesi mevzu bahis edilmiştir.⁶¹

1869 Nizamnamesi ile şehirlerde kurulması ön görülen idadi mektepleri bu tarihten itibaren büyük şehirlerde kurulmaya başlanmıştır. Kiğı'da ise ancak II. Abdülhamit döneminde bir idadi mektebi açılmıştır. 1 Aralık 1890 tarihli arşiv vesikasında Kiğı'da inşa olunan mekteb-i idadinin ahali yardımı ile idare olunması gerektiği kaydı yer almaktadır.⁶²

Görüldüğü gibi Kiğı'da Sibyan, İbtidai, Rüşdiye ve İdadi mektepleri açılmış, bu okullar sayesinde halka okuma-yazma öğretilmiş ve yörenin eğitim seviyesi önemli oranda yükseltilmiştir. İlk olarak Kiğı kaza merkezinde kurulan rüşdiye mektebi, daha sonra büyük nahiyelerde de açılarak yörenin eğitimli nüfusu önemli ölçüde artırılmıştır. Rüşdiye mekteplerinden yetişen talebeler, sonraki dönemlerde yörenin ve ülkenin sosyo-politik yapısının şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olmuşlardır. Kiğı Rüşdiye Mektebi'nden yetişen Süleyman Necati (GÜNERİ)⁶³ Kurtuluş savaşı hazırlık döneminde çıkardığı Albayrak gazetesi ile halkın bilinçlenmesinde, Hüseyin Avni (ULAŞ)⁶⁴ ise I. TBMM'deki faaliyetleri ile Türkiye'de demokrasi kültürünün yerleşmesinde yadsınamayacak bir etkiye sahip olmuşlardır. Yine Kiğı Rüşdiye Mektebi'nden yetişen Mirüveyzade Sabri Yazıcı Efendi ile Yazıcızade Mehmed Said Bey Erzurum Kongresi'ne Kiğı delegesi olarak katılmışlardır.⁶⁵

IV. Kiğı'da Ermeni Okulları

Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan çeşitli azınlık gruplarından biri olan Ermeniler, Osmanlı tebaasının tabii olduğu yasalar ve kurallar çerçevesinde yaşamlarını idame ettirmekte, tıpkı diğer cemaatler gibi kendi millet okullarında çocuklarını eğitmekteydiler. Azınlıklara geniş ölçüde kültür ve eğitim özgürlüğü tanıyan Osmanlı Devleti, azınlıklara okul açma izni de vererek, azınlık okulları, Patrikhaneler ve Hahamhaneler aracılığıyla yönetilirdi. Bu okullarda bağlı bulunduğu kilisenin papazı veya havranın hahamı ders vermekteydi.⁶⁶ Ermeniler, kendi dillerini, kültürlerini, dini hayatlarını ve toplumsal münasebetlerini mevcut cemaat okullarında öğrenmekteydiler.⁶⁷ Osmanlılarda Ermeniler daha çok XVIII. yüzyılda

okul açmaya başladılar. Bağımsız ilk Ermeni Okulu 1790'da Kumkapı'da açıldı. 1824'ten sonra Ermeni Patrikhanesi'nin emriyle Ermeniler Anadolu'nun en küçük yerleşim birimlerine kadar okullar açıldılar.⁶⁸ 1745 ve 1828'de İstanbul'da kız mektepleri de açan Ermeniler, 1830 yılında kendi eğitimleri ile ilgili bir nizamname hazırladılar. Bu nizamnameye göre öğretimde dayanın yasak olduğu, öğretmenlerin öğrencilerin dersleriyle ilgilenmeleri ve başka işlerde vakit kaybetmemeleri, son olarak da öğrencilerin yalnızca Ermenice konuşmaları konusunda sınırlamalar getirilmiştir.⁶⁹

Tanzimat'la birlikte hızlı bir değişim sürecine giren Osmanlı toplumunda Ermeniler eğitime daha da önem vererek okullaşma oranını oldukça yükseltmişlerdir. 1853 yılından sonra, on dört kişilik Ermeni Maarif Komisyonu oluşturuldu. 1863'teki Ermeni Milleti Nizamnamesi adlı çalışmayla Ermeni eğitim sisteminin denetimi, Osmanlı yönetimi tarafından yirmi kişilik Ermeni Maarif Komisyonu'na devredildi. Ermeni okullarında uygulanan eğitim programında daha çok siyasi eğitime ve beden eğitimine önem verilmiştir.⁷⁰

Kiğı'da oldukça yoğun bir nüfusa sahip olan Ermeniler, burada kendi okullarını açarak, eğitim faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Çalışmamızın konusu olan zaman diliminde Kiğı'nın toplam nüfusu 38 bin ile 50 bin arasında bir değişim göstermiştir. Toplam nüfusun ortalama % 30'unu Ermeniler teşkil etmekteydi.⁷¹ *Kamus'ul- Alam*'da, Erzurum vilayetine bağlı Kiğı kazasında ise iki medrese, 12 okul, 38 Ermeni kilisesi ve manastır zikredilmiştir. Kiğı kaza merkezinde bir medrese, iki Ermeni kilisesi, bir rüştiye, biri erkekler diğeri kızlar için iki Ermeni okulu kaydedilmiştir.⁷² Yine İstanbul Ermeni Patrikhanesi tarafından 1912'de yayınlanan rapora göre 1901–1902 eğitim-öğretim yılında Kiğı'da 27 okulun bulunduğu; bu okullarda 43 öğretmen ile birlikte 1.336 erkek öğrenci ve 367 kız öğrenci olmak üzere toplam 1.703 öğrencinin mevcut olduğu belirtilmiştir. Ancak, yine aynı kaynaktaki verilerden hareketle 27 rakamının Kiğı için oldukça abartılı olduğunu söylemekte herhangi bir beis görmemekteyiz. Çünkü mezkûr kaynağa göre aynı dönemde, Sivas'ta 46, Erzurum'da 27, Harput'ta 27, Muş'ta 23, Erzincan'da 22, Van'da 21, Bitlis'te 12 ve Diyarbakır'da 4 Ermeni okulu bulunmaktaydı.⁷³ Bu durumda diğer vilayetlerdeki Ermeni nüfusu ve okul sayıları ile dönemin diğer yazılı kaynakları göz önünde bulundurulduğunda, Kiğı için verilen 27 rakamının oldukça abartılı olduğunu söylemek mümkündür. Tüm bunlara rağmen Ermenilerin Müslüman nüfusa nazaran daha fazla okur-yazar oldukları ve okullaşmanın oldukça

60 BOA, MF.MKT., 736/65.

61 BOA, MF.MKT., 813/40.

62 BOA, DH.MKT., 1787/6.

63 Süleyman Necati ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Necati Güneri, *Hatıra Defteri*, (Yayına Haz. Ali Birinci), *Dergâh Yayınları*, İstanbul 1999.

64 Hüseyin Avni ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Muammer Çelik, Hüseyin Avni Ulaş, *Dergâh Yayınları*, İstanbul 1996.

65 Konu hakkında ayrıntılı olarak bkz. Muzaffer Taşyürek, *Erzurum Kongresi ve I. TBMM'de Erzurum Milletvekilleri*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 2000, s. 107, 120., Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 86-87.

66 Akyüz, Age., s. 93-94.

67 Remzi Kılıç, "Osmanlı Yönetiminde XIX. yüzyıl Ermeni Okulları ve Faaliyetleri", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2007, c. IV, s. 80.

68 Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul 1977, c. I, s. 18.

69 Akyüz, Age., s. 94.

70 Halit Ertuğrul, *Azınlık ve Yabancı Okulları Türk Toplumuna Etkisi*, Nesil Yayınları, İstanbul 1998, s. 124.

71 Yörenin nüfusu için ayrıntılı olarak bkz. Sami, Age., c. V, s. 3939, *Salname-i Vilayet-i Erzurum*, Erzurum 1318 (1900), s. 347.

72 Sami, Age., c.V, s. 3939.

73 Richard G Hovannisian, *Armenians in the Ottoman Empire and Modern Turkey (1912-1926)*, Bogazici University, İstanbul 1984 s. 234-235., *Armenian Population in Six Provinces of Turkish Armenia*, Source: Armenian Patriarchate, 1912., http://www.hri.org/docs/bryce/appe_toy.htm 30.01.2008.

yüksek olduğu yadsınamaz. Ağustos 1901 tarihinde Padişahın nazırlara gönderdiği bir genelge bunu doğrulamaktadır. Genelgede: “Devlet-i Aliye’nin Rum ve Ermeni uyruklarının sayısı Müslüman uyruklarına göre az iken (...) birçok cami köhnemiş bir halde çürürken ve pek çok medrese viraneye dönmüşken, beş ya da on hanelik köylerde bile büyük kilise ve okulların inşa edildiğini görüyoruz.”⁷⁴ denilerek Gayr-i Müslimlerin eğitime vermiş oldukları önem serdedilmeye çalışılmıştır.

1858’de yayınlanan Maarif Kanunu’nda tüm gayr-i Müslim okulları izne tabi tutulmuş ve faaliyetlerine ancak Maarif Nezareti’nin kurallarına uymaları halinde izin verilmiştir.⁷⁵ Bu nedenle Kiğı’da açılan Ermeni okulları yasal olup, çalışmaları ve teftişleri kanun çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Maarif Kanunu’na aykırı okul inşa eden ve eğitim yapan okul ve öğretmenler hakkında gerekli soruşturmalar yapılmış ve bu tür kanuna aykırı faaliyetlerin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu cümleden olarak, 7 Kasım 1903 tarihli yazıda, Kiğı kazasının Demirat köyünde Protestan milletinden Badoblis Melkon tarafından hane olmak üzere inşasına başlanan ve mektebe benzediğinin anlaşılması üzerine yapımı durdurulan bina hakkında Erzurum Vilayeti’nce gerekli soruşturmanın açılarak gereğinin yapılması istenmiştir.⁷⁶ Yine Kiğı’da bulunan Ermeni Mektebi’nin öğretmeni Avadis Efendi, izin almadan Ermeni mekteplerinin sınavlarını yapacakları iddiasıyla, İstanbul’a gitmekte ve burada da tutuklanmaktadır. 1887 tarihli bir belgede, Dersaadet’teki Mektepler Şirketi’nden yazı alarak Ermeni Mekteplerinin imtihanını yapmak üzere Bayezid’e giden ve elinde emirname olmadığı anlaşılan Kiğı Kazası Ermeni Mektebi Muallimi Avadis hakkında, gerekli muamelenin icra edilmesi, yani cezaya çarptırılması emredilmiştir.⁷⁷ 1887 tarihli belgede Kiğı Ermeni Mektebi muallimi olup resmi emir olmaksızın Bayezid sancağında Ermeni Mektepleri imtihanını yapmak üzere gelen İvadis’in sorgulanması, kendisinin ve ikamet mahallesinin tahkiki, fesat bir şey bulunduğu takdirde tutuklanması istenmiştir.⁷⁸ 3 Aralık 1899 tarihli bir yazıda Kiğı Rüşdiyesi’ne devam eden İstefan oğlu Agop Efendi’nin ne şekilde eğitim göreceği mahalline bildirilmiştir.⁷⁹ Son olarak Ermeni vatandaşlarda görülen bazı yayınlar da soruşturma konusu olmuştur. 31 Ocak 1906 tarihli vesikada, Boston’da basılan ve Mamuretülaziz Vilayeti dâhilindeki Kiğı kasabasında Bedros Haçadoryan’a gönderilen beş adet Ermenice Işık adındaki risale tetkik edilmiş ve muzır olmadığı görülmüştür.⁸⁰

1850’li yıllardan sonra Vilayet-i Sitte’deki Ermeniler, daha iyi eğitim görmek için çocuklarını İstanbul’a göndermeye başlamışlardır. Böyle durumlarda İstanbul’a götürülecek çocuklarla ilgili devlet geniş bir tahkikat yapar ve sonrasında çocuk-

ların İstanbul’a gidip gitmemelerine karar verirdi. 1903 tarihli belgede, yatılı okula kaydedilmek üzere patrikhane tarafından Kiğı’dan Dersaadet/İstanbul’a getirilmesi istenen Ermeni çocuklar ile ilgili tahkikat yapılması talep edilmiştir. Yapılan tahkikatta çocukların İstanbul’a gitmesinde herhangi bir sakıncanın olmadığı görüldükçe, çocukların İstanbul’a gitmesi sağlanmıştır.⁸¹

V. Sonuç

Eğitimde modernleşme hareketinin temelleri, Osmanlı Devleti’nde II. Mahmut döneminde atılmış olmakla birlikte sosyal, ekonomik ve siyasal nedenlerden ötürü başarılı olunamamıştır. II. Mahmut ve Tanzimat’la başlayan okullaşma süreci hızla artmış ve II. Abdülhamit döneminde imparatorluğun en ücra yerlerinde bile ibtidai ve rüşdiye mektepleri, şehirlerde ise bu okulların yanı sıra idadiler açılmıştır. Bu sayede imparatorlukta okullaşma, okuma yazma oranı ve öğrenci sayısı bakımından ciddi artış kaydedilmiştir. Devlet bu okullarla, kendi halkları arasında “aidiyet” duygusunu güçlendirmeyi amaçlamıştır.

Bu çalışmada 1869–1909 yılları arasında Kiğı’da eğitim hayatına ilişkin başta arşiv vesikaları olmak üzere salnameler, Patrikhane raporları ve diğer bir takım kaynaklara dayalı olarak çeşitli veriler ortaya konmuştur. XIX. asrın sonları ile XX. asrın başlarında nüfusu 38 bin ile 50 bin arasında değişen Kiğı’da Müslüman ve Ermeniler tarafından birçok okul açılarak yörenin eğitim düzeyi yükseltilmeye çalışılmıştır. Kentin idari gelişimi, nüfusuyla doğru orantılı bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu iki faktör ise Kiğı’da eğitimin gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Kiğı, sözü edilen süreçte, şehirdeki etnik ve dinsel çeşitliliğin okullara da yansıdığı bir yerleşim birimi görünümünde olmuştur.

Kiğı’da birçok okul açan Ermeniler, bu okullarda kendi dil, din ve kültürlerini serbestçe öğretmişlerdir. Ermeniler eğitim faaliyetlerini devletin koyduğu kanunlar çerçevesinde sürdürmüş; ancak Ermeni okulları ve bu okullarda görevli öğretmenler, kanun dışında faaliyet gösterdikleri zaman devlet tarafından gerekli soruşturmalarla tabi tutulmuşlardır.

Osmanlı’nın son döneminde Kiğı’da Müslümanlar tarafından çok sayıda Sibyan, İbtidai, Rüşdiye ve İdadi mektepleri açılmıştır. Her ne kadar açılan okul ve bu okullara devam eden öğrenci mevcutları nüfusa oranla çok düşük olsa da, çalışmamızın konusunu teşkil eden mevzu bahis dönemde, yörede maarif alanında küçümsenmeyecek bir canlılığın olduğu görülmektedir. Bu okullar sayesinde yörede okur-yazar oranı artmış ve bu okullardan yetişen birçok şahsiyet şehrin sosyal ve entelektüel dokusuna önemi yadsınamayacak derecede katkı sunmuştur. Kiğı’daki mekteplerden yetişen Hüseyin Avni ve Süleyman Necati gibi aydınlar, sonraki dönemlerde ülkenin kaderini değiştirecek faaliyetlerde aktif olarak rol almışlardır. Bu da, Kiğı’daki eğitimin önemini göstermesi bakımından son derece dikkat çekicidir.

74 Aktaran Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamit Dönemi (1876–1909)*, (Çev: Gül Çağalı Güven), YKY, İstanbul 2007 (3. baskı), s. 138.

75 Bkz. Deringil, *Age.*, s. 138. vd.

76 BOA, MF.MKT., 750/9.

77 BOA, DH..MKT., 1519/53.

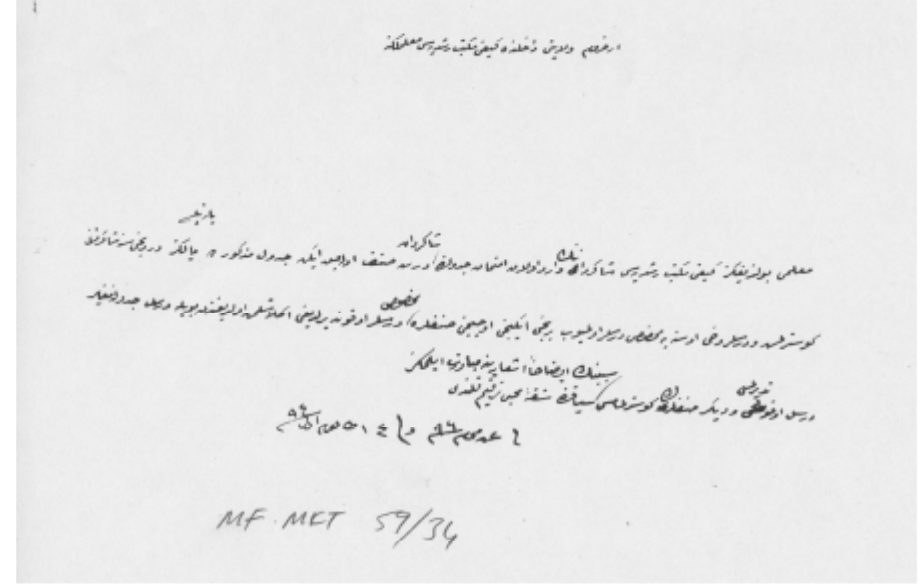
78 BOA, DH..MKT., 1525/90.

79 BOA, MF.MKT., 478/54.

80 BOA, MF.MKT., 909/25.

KAYNAKÇA

- Ahmet Kuyaş, "Osmanlı-Türk Modernleşmesi ve Ordunun Türk Siyasetindeki Yeri Üzerine", **Co-gitto Dergisi**, Osmanlılar Özel Sayısı, Sayı:19, Yaz 1999, YKY, İstanbul 2007 (10. baskı).
- Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991.
- Cezmi Eraslan, *Doğruları ve Yanlışlarıyla Sultan II. Abdülhamit*, İstanbul 1996.
- Ercan Çağlayan, *Bingöl (Çapakçur) ve Çevresinde Ermeni-Müslüman İlişkileri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2008.
- ; "Osmanlı Toplumunda Bir Arada Yaşama Sanatı: Çapakçur'da Açılan Ermeni Mektebine Dair Mektepler", *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 2, Bahar 2008, Bingöl, s.137-142.
- Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Fatma Gök, *75 Yılda Eğitim*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- Halit Ertuğrul, *Azınlık ve Yabancı Okulları Türk Toplumuna Etkisi*, Nesil Yayınları, İstanbul 1998.
- İbrahim Bozkurt, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Mersin'de Eğitim", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, Aralık 2008.
- İbrahim Çapak, "Bingöl ve Çevresindeki Medreselerde Mantık Eğitimi", **I. Bingöl Sempozyumu (10-11 Haziran 2006)**, Bingöl 2007.
- Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- Mehmet Ö. Alkan, "İmparatorluktan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim", *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, İstanbul 2004.
- Mehmet Top, "Bingöl'deki Mimari Doku Üzerine Bir Değerlendirme", **I. Bingöl Sempozyumu (10-11 Haziran 2006)**, *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Yayınları*, Bingöl 2007.
- Muammer Çelik, Hüseyin Avni Ulaş, *Dergâh Yayınları*, İstanbul 1996.
- Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", **Türkler**, Ankara 2002. s. 44-60.
- Musa Çadırcı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.
- Mümtaz'er Türköne, *Türk Modernleşmesi*, Lotus Yayınları, Ankara 2006 (2. baskı).
- Muzaffer Taşyürek, *Erzurum Kongresi ve I. TBMM'de Erzurum Milletvekilleri*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 2000.
- Naim Ürkmez, "II. Abdülhamid'in Modernleşme Anlayışı", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2006.
- Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.
- Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY, İstanbul 2004.
- Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- Remzi Kılıç, "Osmanlı Yönetiminde XIX. yüzyıl Ermeni Okulları ve Faaliyetleri", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2007.
- Richard G Hovannisian, *Armenians in the Ottoman Empire and Modern Turkey (1912-1926)*, Bogazici University, İstanbul 1984., *Armenian Population in Six Provinces of Turkish Armenia*, Sourche: Armenian Patriarchate, 1912.
- Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909)*, (Çev: Gül Çağalı Güven), YKY, İstanbul 2007 (3. baskı).
- Süleyman Necati Güneri, *Hatıra Defteri*, (Yayına Haz. Ali Birinci), *Dergâh Yayınları*, İstanbul 1999.
- Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem A Yayıncılık, İstanbul 2004 (9. baskı).

EKLER:**Belge 1:**

Kiğı Rüşdiyesi'nde lüzumsuz ders okutulması ve sınıfların az gösterilmesinin sebepleri ile ilgili vesika. (26 Aralık 1878).

Resim I: 1872'de Kiğı'da açılan Rüşdiye Mektebi'nden bir görünüm.

Belge 2:

Annexe E. : Statistical Schedule of Armenian Schools in the Ottoman Empire, Drawn up in 1901–2 by the Armenian Patriarchate at Constantinople.⁸²

Geographical Districts	Schools	Boy Pupils	Girl Pupils	Teachers
THE SIX VILAYETS.				
Sairt	3	163	84	11
Amasia Marsovan	9	1,524	814	54
Shabin KaraHissar	27	2,040	105	42
Erzeroum	27	1,956	1,178	85
Kighi	27	1,336	367	43
Baibourt	92	645	199	32
Diyarbekir	4	690	324	27
Harpout	27	2,058	496	58
Eghin	4	541	215	22
Tchemesh Getzak	12	456	272	15
Arabkir	18	713	223	25
Tcharsandjak	12	617	189	18
Etesia	8	1,091	571	26
Gurin	12	736	78	20
Darandé	2	260	70	5
Divrig	10	757	100	20
Sivas	46	4,072	549	73
Bitlis	12	571	63	20
Erzindjan	22	1,389	475	73
Kamakh	13	646	28	16
Bayazid	6	338	54	13
Moush	23	1,034	284	35
Van	21	1,323	554	59
Lim and Gedouzt	3	203	56	6
Akhtamar	32	1,106	132	36
Derdjan	12	485	10	12
Isbir Kiskim	3	80	--	3
Passin	7	315	--	7
Khnyss	8	352	15	12
Dikranakerd	2	180	--	5
Palou	8	505	50	15
Malatia	9	872	230	19
Totals	438	29,054	7,785	897

1912'de İstanbul Ermeni Patrikhanesi tarafından yayınlanan 1901–1912 eğitim-öğretim yılı Vilayet-i Sitte'de Ermeni okulları ve öğrencilerini gösteren tablo.

MEŞİHAT ARŞİVİ BELGELERİ İŞİĞİNDA ÇAPAKÇUR ULEMÂSİ

Ayhan İŞİK¹

Öncelikle sunumuma, anlatacağım konu ekseninde genel bir değerlendirme yaparak başlamak istiyorum. Çapakçurlu olan veya aslen Çapakçurlu olmayıp orada görev yapmış son dönem Osmanlı ulemâlarından birkaç tanesini bizzat kendilerinin doldurarak Şeyhülislâmlığa verdikleri tercüme-i hâl varakalarından, yani Şeyhülislâmlıktaki sicil dosyalarından hazırlanan tercüme-i hâllerinden yola çıkarak tanıtmaya çalışacağım.

Bugün bu sicil dosyalarının muhafaza edildiği İstanbul Müftülüğü'ne bağlı olarak faaliyet gösteren Meşihat Arşivi'nden de kısa bir şekilde bahsettikten sonra Çapakçur Müftüsü, Nâibi ve Müderrisleri'nin hayatlarını anlatarak devam edeceğim.

Şeyhülislâmlık makâmından günümüze intikal eden eserler, şu an Müftülüğü-müz bünyesindeki Şer'iyye Sicilleri Arşivi, Meşihat Arşivi ve Meşihat Kütüphanesi olmak üzere üç ayrı bölümde toplanmıştır.

Şer'iyye Sicilleri Arşivi, Osmanlı Devleti mahkeme kayıtlarını; Meşihat Arşivi, Meşihat Makâmı ve ona bağlı müesseselerin defter ve belgelerini; Meşihat Kütüphanesi ise başta *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*'nin hazırlanışı esnasında istifade edilen yazma fıkıh eserlerini ve önemli matbû eserleri ihtiva etmektedir.

Ayrıca Osmanlı döneminde kullanılan, üzerinde Kur'ân-ı Kerîm'in tüm sûrelerinin yazılı bulunduğu taş baskı kalıpları ve cep Kur'ân-ı Kerîm'i şeklinde krom-alay baskı kalıpları da Müftülüğümüzce korunmaktadır.

Şer'iyye Sicilleri Arşivi

1310/1892 yılında Sultan II. Abdülhamit Han tarafından yaptırılan Şer'iyye Sicilleri Arşivi; İstanbul ve çevresindeki mahkemelere ait şer'î sicillerin bir çatı altında toplanması, dağınıklıktan ve yok olmaktan kurtarılması amacıyla bina edilmiştir.

Şer'iyye Sicilleri Arşivi Müftülüğümüzün cümle kapısının girişinde, sağ taraftaki müstakil, tek kat üzerine yapılmış kârgir bir binada hizmet vermektedir.

Arşivimizde İstanbul'a ait 27 şer'î mahkemenin toplam 9872 adet kadı sicil defteri bulunmaktadır. Bu siciller; 1.42 cm. eninde, 3.58 cm. boyunda ve 71 cm.

1 İstanbul Müftülüğü, Meşihat Arşivi Uzman

derinliğindeki, onar gözlü raflar hâlinde, sürme ray üzerinde hareketli, haşarâta karşı içi telli, çifte kapaklı ve birbirine geçmeli şekilde, ceviz ağacından, sabit ve bizzat Sultan Abdülhamit Han tarafından Yıldız Sarayı'nın marangozhanesinde yapılan orijinal dolaplarda muhafaza edilmektedir.

Arşivimizdeki sicillerin kataloglarının hazırlanması ve dijital ortama aktarımı tamamlanmıştır. Yaklaşık 2 yıldır da çalışmak isteyen araştırmacılarımıza dijital ortamda araştırma hizmeti sunulmaktadır.

Meşihat Arşivi

İstanbul Müftülüğü cümle kapısının girişinde, sol taraftaki iki katlı kârgir bina-nın alt katı Meşihat Arşivi, üst katı ise Meşihat Kütüphanesi'dir. Yazma ve matbû muteber fetvâ kitapları başta olmak üzere zengin fıkıh eserleri ile Şeyhülislâmlık defter ve belge koleksiyonları da burada bulunmaktadır.

Meşihat Arşivi'nin üzerindeki kitâbe bize buranın "*kütüb-i fıkıh ve fetvâya ma-hal olmak*" üzere yaptırıldığını gösterir.

Ağa Kapısı'nın 1826 yılında şeyhülislâmlara; 1836'da kazaskerler, Nakîbü'l-eşrâflar ve İstanbul Kadılıkları'na sabit bir mekân olarak tahsisinden sonra ilmiye sınıfına mensup yüksek dereceli bu bürokratlar resmi faaliyetlerini burada sürdürmüşlerdir. Bu arşivde şeyhülislâm, kazasker ve kadılara ait evrak ve defterlerin yanı sıra, bunlar tarafından merkeze yazılmış ve muamele görmüş evraklar da muhafaza edilmektedir.

Meşihat Arşivin'de Şeyhülislâmlık Defterleri, Sicil-i Ahvâl Müdüriyeti Defterleri, Nakîbü'l-eşrâflık Defterleri, Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği Defterleri, Mühür Tat-bik Defterleri, Sicillât-ı Şer'iyye Kayıt Defterleri ve 19. yüzyılda Şeyhülislâmlıkta teşekkül eden meclis ve dairelere ait toplam 5211 defter mevcuttur.

Meşihat Arşivi'nin defter katoloğu hazırlanarak İSAM tarafından yayımlanmış-tır. Eserlerin dijital ortama aktarılması ve Meşihat Arşivi evrak tasnifi çalışması da sürmektedir.

Meşihat Kütüphanesi

Meşihat Kütüphanesi'nde 456'sı el yazma eser olmak üzere toplam 3961 adet eser vardır.

Yazma eserlerin büyük çoğunluğu *Mecelle*'nin hazırlanmasında kullanılan fı-kıh alanındaki ana kaynak eserlerdir. Kütüphanede bazı önemli matbû eserlerin ilk baskıları da bulunmaktadır.

Yazma eserlerin muhteva katoloğu hazırlanmış olup yakın bir zamanda ba-sılacaktır. Ayrıca bu bölümdeki eserlerin dijital ortama aktarılması da devam et-mektedir.

ŞEYHÜLİSLÂMLIK BELGELERİ İŞİĞİNDA ÇAPAKÇUR MÜFTÜSÜ, KADISI VE MÜDERRİSLERİ'NİN TERCÜME-İ HÂLLERİ

I. ÇAPAKÇUR MÜFTÜSÜ MOLLA ŞEHABEDDİN EFENDİ

HAYATI

1-Eğitimi

Molla Şehabeddin Efendi 12 Rebîü'l-evvel 1278/17 Eylül 1861 tarihinde Çap-akçur Kazâsı'nın Çevlik Kasabası'nın merkezinde doğmuştur. Babası müder-rislikle işgal eden Mehmed Efendi'dir. Molla Şehabeddin Efendi müderris bir aileden gelmektedir. Bizzat kendisinin belirttiği bilgiye göre tanınmış bir sülaleye mensup değildir.

Kendisiyle ilgili Şeyhülislâmlıkta mevcut aşağıda sûreti görülen nüfus tezkire-sinde şu bilgiler yer almaktadır:

DEVLET-İ ALİYYE-İ OSMANİYYE TEZKİRESİDİR

İsim ve Şöhreti	: Seydâ-zâde Molla Şehabeddin Efendi
Pederi İsmi ve Mahall-i İkâmeti	: Müteveffa Molla Mehmed
İkâmetgâhı	: Çevlik
Vâlidesi İsmiyle Mahall-i İkâmeti	: Müteveffiye Aişe
Tarih-i ve Mahall-i Vilâdeti	: 1277-1278/1861
Milleti	: İslâm
Sınıf ve Sıfat Hizmet ve İntihâb Salâhiyeti:	Hatip
Müteehhil ve Zevcesi Müteaddid Olup Olmadığı:	Bir zevcesi var
Derecât ve Sınıf-ı Askeriyyesi	: İhrâc

EŞKÂLİ

Boy	: Orta
Göz	: Elâ
Simâ	: Buğday
Alâmet-i Fârika-i Sâbite:	Tam

SİCİLL-İ NUFUSA KAYD OLUNAN MAHALLİ

Vilâyeti	: Bitlis
Kazâsı	: Çapakçur
Mahalle ve Karyesi	: Çevlik
Mesken Numarası	: 1/129
Nev'-i Mesken	: Hâne

Bâlâda isim, şöhret, hâl ve sıfatı muharrer olan Molla Şehabeddin Efendi bin Molla Mehmed Devlet-i Aliyye'nin tabîyetini hâiz olup, ol sûretle cerîde-i nüfusta mukay-yed olduğunu müş'ir işbu tezkire i'ta kılındı.

Meccânen verilmiştir.

Çapakçur Nüfus Memuru Yusuf Ziya bin Ömer

İşbu nüfus tezkire sûreti aslına mutâbık olduğu tasdik kılındı.

Meclis-i İdâre-i Kazâ-i Çapakçur

19 Mayıs Sene 1326

Molla Şehabeddin Efendi eğitime, ilk olarak babasının medresesinde Kur'ân-ı azimü's-şânı ezberleyerek başlamıştır. Daha sonra sırasıyla tefsir, fıkıh, ilmiyhâl, tecvid, ferâiz gibi dini ilimleri okumuştur. Yaklaşık bir sene kadar da Fârisî Lisani'na ait ilm-i âlet vesair kitapları tedris etmiştir.

2-Hizmeti

1 Zilkade 1313/14 Nisan 1896 tarihinde, babasının vefatı üzerine 35 yaşındayken aynı medresede müderrislik görevini fahrî olarak ifa etmeye başlamıştır. Yine aynı tarihte Çevlik Kasabası'nın merkezindeki İsfahan Bey Cami-i Şerifi'nin mütevellisi tarafından kendisine yıllık 600 kuruş maaşla hatiplik ve imametlik vazifesi verilmiştir. Şehabeddin Efendi'nin hem müderrislik hem de bahsedilen caminin imamlık ve hatiplik görevini eş zamanlı olarak yürüttüğü anlaşılmaktadır.

Molla Şehabeddin Efendi, daha sonra 1 Rebû'l-âhir 1328/12 Nisan 1910 tarihinde kazâsının ileri gelen ümerâ ve ahâlisi tarafından Çapakçur Kazâsı Müftülüğü'ne seçilmiştir.

Şu an aşağıda gördüğünüz belge halkın, eşrâfın, ileri gelenlerin ve ulemânın kendi müftülerini seçme hakkına sahip olmaları bakımından ayrıca dikkate değer bir örnektir.

Çapakçur Eşrâfı'nın Şehabeddin Efendi'yi müftülüğe seçtiklerini gösterir belgenin transkripsiyonu:

Çapakçur Kazâsı Kaymakamlığı Huzûr-ı Âlisi'ne

Münhal bulunan kazâ müftülüğü için Nakşibendî sülâlesine mensup bulunan âlimü'l-meâmil el-fâzıl, el-kâmil, el-muttakî Hoca Mehmed Efendi-zâde Şehabeddin Efendi iktidâr-ı ilmiyyesi kâfi ve müntehî ve pederinin medresesinde fahrî müderris, hâlen ve ilmen şâyân ve lâıyk bulunmuş olmasına nazaran mûmâileyh, mezkûr müftülüğe bu kere intihâb edilmiş olduğundan işe mübâşeret ve Meşihat-penâhiye menşûresinin gönderilmesi için keyfiyetin meşihat-ı müşârun-ileyhâya arz-ı inhâsı zımında işbu mazbata ve intihâbnâmemiz temhîren i'ta kılındı.

Ümerâdan Mustafa Sabri, ümerâdan Ârif, mütevellî-zâde Abdülaziz, mütevellî-zâde Maruf Kerhi, ahâli Ârif, ileri gelen İsmail Hakkı, Çapakçur Kasabası Mahalle-i Ulyâsı birinci Muhtarı es-Seyyid Mehmed Vasfiyüddin, âzâ Salih, âzâ Mehmed, ileri gelen Hamdi, ileri gelen Hasan, ahâli Ali, tüccardan Mehmed, ileri gelen Şerif, ahâliden Ârif, ileri gelen Eyüp, vülât mollalardan Yusuf, molladan Ahmed, ileri gelen Ali, ağalardan Ahmet bin İsmail Hakkı, ileri gelen Hacı Süleyman, ulemâdan Mehmed, ileri gelen İsmail, hacılardan Hasan.

Şehabeddin Efendi'nin Şeyhülislâmlığa gönderilen mazbatası o dönemin şeyhülislâmı tarafından onaylanmış ve kendisi müftü olarak atanmıştır.

Şehabeddin Efendi'nin müftülüğe atandığını gösterir cevabî belgede şu ifadeler yer almaktadır:

Genç Sancağı Mutasarrıflığı'na

25

20 Nisan 1326/3 Mayıs 1910 tarih ve 67 numaralı emirnâme-i devletlerine cevaptır. Bu kere müftülüğe intihâb olunan Molla Şehabeddin Efendi, hâlen ve ilmen lâıyk ve ekseriyeti hâiz olduğunu mübeyyin işbu mazbatamız bi't-tanzim takdim kılındı.

Çapakçur Kaymakâmı Mehmed Rüstem

Nâib

Mal Müdürü Vekili Mehmed Emin

Kadı münhal

Tahrîrât Kâtibi Ahmet Mithat bin Hüseyin

Âzâ Şerif

Âzâ

Âzâ Açık

Âzâ Fevt

Tarih: 27 Mayıs 1326/10 Mayıs 1910

Şehabeddin Efendi başarıyla sürdürdüğü Çapakçur Müftülüğü vazifesini uzun süre ifa etmiştir. Bununla birlikte ihtiyaç hâsıl olması sebebiyle müftülük görevine ilâveten kadılık hizmetinde de bulunmuştur. Bir diğer belgeden anlaşıldığı üzere Şehabeddin Efendi, Sâbık Kadı Ahmet Cemil Efendi'nin yerine yeni tayin edilen Feyzullah Efendi'nin vazifesine başladığı tarihe kadar arada geçen (Nisan-Mayıs 1330/1914) iki aylık sürede de vekâleten kadılık görevini yerine getirmiştir.

Molla Şehabeddin Efendi'nin vekâleten kadılık yaptığını gösterir belgenin transkripsiyonu:

Bitlis Vilâyeti Mektûbî Kalemî

Umûmî 3140

Husûsî 13

Makâm-ı Âli-i Meşihat-penâhi'ye,

Hulâsa: Çapakçur Kadısı'nın mübâşeret ve selefinin mübâadeti tarihlerine dair

Ma'rûz-ı bende-i dirînelerdir,

Şeref-vârid olan 12 Nisan 1330/25 Nisan 1914 tarihli emr-i telgraf-ı fetvâ-penâhilerinde Çapakçur Kadılığı'na tahvil edildiği iş'ar buyurulan Mehmed Feyzullah Efendi 6 Mayıs 1330/19 Mayıs 1914 tarihinde muvâsaletle işe mübâşeret ve selefi Ahmet Cemil Efendi dahi 24 Nisan 1330/7 Mayıs 1914 tarihinde mübâadet ederek arada geçen müddet zarfında kadılık vazifesi mahallî Müftüsü Şehabeddin Efendi tarafından ifa olunduğu Genç Mutasarrıflığı'nın iş'ariyle arz ve takdim-i ta'zimât ve ihtirâmât olunur.

Ol babda emr u ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

28 Şaban 1332/22 Temmuz 1914

Bitlis Valisi Mustafa Abdülhâlik

Hizmet Cetveli:

Müstahdem bulunan Memûrîn-i Şe'riyye'nin yoklamasına mahsus cetveldir.

5 Haziran 1330/18 Haziran 1914 tarihli Çapakçur Şer'iyye memurlarının yoklama listesidir.

İsim ve Babasının İsmi	Maaşı	Memuriyeti	Doğum Tarihi	Tercüme-i hâl İ'ta Edip Ttmediği	Mülâhazât
Hacı Ahmed oğlu Mehmed Feyzullah	1500	Kadı	1305/1890	1237 numarada 14 Ağustos 1329 i'ta edilmiştir.	İ'ta edilmiştir.
Molla Mehmed Oğlu Şehabeddin	400	Müftü	1277/1861	25 numara 27 Mayıs sene 1326 tarihli mazbatayla	İ'ta edilmiştir
Abdülaziz İsfahan Bey Dede	400	Şer'iyye Başkâtibi	1278/1862	27 Haziran 1328 tarih ve 6 numaralı tahrirâtla	İ'ta ve takdim olunmuştur.
Molla Mehmed oğlu Molla Ahmed	200	Müderis	1273/1858	Aynı tarih	
Molla Mustafa oğlu Abdullah	150	Muhzır	1309/1894	Aynı tarih	
Elmas oğlu Ali	60	Odacı	1316/1901	Aynı tarih	

Muvâfık-ı kuyûd olduğu tasdik olunur.

Kadı-i Çapakçur Mehmed Feyzullah

5 Haziran 1330/18 Haziran 1914

II. ÇAPAKÇUR NÂİBİ MEHMED NURİ EFENDİ

HAYATI

1-Eğitimi

Mehmed Nuri Efendi, Fatih Cami-i Şerifi mümeyyiz ve dersiamlarından ve aynı zamanda Fetvâhane-i Âli Fetvâ Odası müsevvitlerinden Tırnovalı Hüseyin Hüsnü Efendi'nin oğludur. Aslen İstanbullu olup 9 Rebîü'l-evvel 1303/16 Aralık 1885'de Dersaadet'te doğmuştur.

Kendisiyle ilgili Şeyhülislâmlıkta mevcut aşağıda sûreti görülen nüfus tezkire-sinde şu bilgiler yer almaktadır:

NÜFUS TEZKİRESİ:

İsmi : Mehmed Nuri Efendi
Pederi : Hüseyin Efendi
Doğum Tarihi : 1303/1885 Dersaadet
Sınıf, Sıfat, Hizmet ve İntihâb Salâhiyeti : Talebe-i ulûmdan

Bâlâda isim, şöhret, hâl ve sıfatı muharrer olan **Mehmed Nuri Efendi ibn-i Hüseyin Efendi** Devlet-i Aliyye'nin tabiiyyetini hâiz olup ol sûretle cerîde-i nüfusta mukayyed olduğunu mü'şir işbu tezkire i'ta kılındı.

Mehmed Nuri Efendi, ilkin Fatih Merkez Rüşdiyesi'nde başladığı eğitimi-ni tamamladıktan sonra Fatih Cami-i Şerifi dersiamlarından Tırnovalı Mustafa Nuri Efendi'nin ders halkasına katılarak 1325/1908'de Mustafa Nuri Efendi'den icâzetnâme almaya muvaffak olmuştur.

Şemsî 1325 senesinde Dâru'l-funûn-ı Osmanî Ulûm-ı Şer'iyye Şubesi'ne kaydıyla başlayan eğitimini 3 sene devam ettirmiştir. Akabinde dönemin kadı ve nâiblerinin yetiştirildiği yüksek okul olan Medresetü'l-kuzât'a katılmış ve bu medreseyi 11 Şaban 1332/5 Temmuz 1914 tarihinde en üst derecede mezûniyet ruûsa nail olarak tamamlamıştır.

Mehmed Nuri Efendi Türkçe ve Arapça lisanları bilmektedir.

2-Hizmeti

Mehmed Nuri Efendi 13 Ramazan 1332/5 Ağustos 1914 tarihinde 28 yaşın-dayken Çapakçur Kazâsı Kadılığı'na tayin edilmiştir.

MEKÂTİB-İ RÜŞDİYE ŞEHÂDET NÂMESİ:

Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Nezâret-i Celile-i Maârif-i Umûmiye Mekâtib-i Rüşdiye

Şehâdetnâmesi:

Okuduğu Dersler:

Kur'ân-ı Kerim ma'a Tecvid : 10
Ulûm-ı Diniyye : 10
İlm-i Ahlâk : 10
Sarf ve Nahv-i Osmanî : 9
Kitâbet-i İmlâ : 10
Kıraat : 10
Arapça : 10
Farsça : 7
Hesap : 8
Hendese : 8
Coğrafya : 8
Hıfz-ı sıhha : 7
Resim : 10
Hüsn-i hat : 9

Fatih Merkez Rüşdiyesi müntehi sınıf şâkirdânından **Hafız Mehmed Efendi** Mekâtib-i Rüşdiye'de tahsîl-i meşrûd olan bâlâda muharrer ulûm, funûn, elsine ve hututdan lede'l-imtihan tebeyyün eden mâlûmât-ı müktesebesine nazaran kazandığı numaraların (notların) mecmû'u 139 adete bâliğ olmakla derecesi a'lâ itibar olunmuştur.

15 Temmuz 1319/28 Temmuz 1903

Mûmâ-ileyh Mekâtib-i Rüştîye'nin mâ-fevkinde olan Mekâtib-i İ'dâdiyye ve Mülkiye'den daha fâikine, isterse ber-müceb-i nizam kabul olunmak için işbu şehâdetnâme i'ta kılındı.

Mekâtib-i Rüştîye İdâresi

Meclis-i Kebîr-i Maârif

29 Temmuz 1309/10 Ağustos 1893

Fetvâhâne Sicil Müdiriyeti

MEDRESETÜ'L-KUZÂT MEZÛNİYET RUÛSU

Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Medresetü'l-kuzât Mezûniyet Ruûsu Makâm-ı Meşihat-i Ulyâ'dan i'ta olunmuştur:

Okuduğu Dersler:

Kitâbu'l-vesâyâ

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye

İlm-i Ferâiz

Sakk-ı Şer'î

Defter-i Kassam

Tanzîm-i İlâmât-ı Hukûkiyye

Tanzîm-i İlâmât-ı Cezâiyye

Teşkilât-ı Mehâkim ve Usûl-i Mehâkim-i Hukûkiyye

Hukûk-ı Ticâret-i Berriyye

Hukûk-ı Ticâret-i Bahriyye

Hukûk ve Dil

İcra Kanunu

Kitâbet-i Râyiha

Mükâleme-i Arabiyye

Hüsn-i hat

Tâ'lik

İktisat

Medhal-i İlm-i Hukuk

Hukûk-ı İdâre

Kanûn-ı Ceza

Usûl-i Muhâkeme-i Cezâiyye

Medresetü'l-kuzât 4. sınıf talebesinden İstanbullu Mehmed Nuri Efendi ibn-i Hüseyin usûlu vechine ve muallim ve mümeyyizleri marifetiyle imtihanı bi'l-icra alıyyü'l-a'lâ derecesinde mezûniyet ruûsuna istihkâk-ı tebeyyün etmiş olmakla işbu mezûniyet ruûsu i'ta kılındı.

11 Şaban 1332

22 Haziran 1330/5 Temmuz 1914

Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi

Mecitözü Kadısı Mehmed Nuri Efendi 22 Eylül 1331/5 Ekim 1915 vefat etmiştir.

III. GENÇ NÂİBİ MEHMED NAZİF EFENDİ**HAYATI****1- Eğitimi**

Mehmed Nazif Efendi 1283/1867 tarihinde Debre-i Bâlâ Kasabası'nda Derviş Mustafa Mahallesi'nde doğmuştur. Babası Ahmed Efendi'dir.

Mehmed Nazif Efendi ilkokulu memleketi olan Debre-i Bâlâ'da tamamladıktan sonra Teke Medresesi'nde Süleyman Efendi'den sarf ve nahiv okumuştur.

1303/1886 senesinde İstanbul'a gelerek Fatih Çarşamba'da Valide Sultan Medresesi'ne kayd olarak Fatih Dersiamları'ndan Hazergradlı Hacı Hafız Osman Hilmi Efendi'nin ders halkasına devam etmiştir. Hocasından gerekli dînî ilimleri öğrenerek 1316/1899 senesinde icâzetnâme almaya hak kazanmıştır.

Mehmed Nazif Efendi bu tahsili esnasında aynı zamanda 1303/1886 senesinde Daru'l-muallimîn'in iptidâî kısmına başlamış ve öğrenimini tamamlayarak 8 Haziran 1305/20 Haziran 1889 senesinde ilkokul öğretmenliği diplomasını almıştır. Daha sonra 1314/1897 senesinde dönemin kadı ve nâiblerinin yetiştirildiği yüksek okul olan Mekteb-i Nüvvâb'daki 4 yıllık eğitimini de başarıyla bitirdiğinden kendisine, Şeyhülislâmlık tarafından 3 Recep 1318/ 27 Ekim 1900 tarihinde *Mekteb-i Nüvvâb Diploması* verilmiştir.

Dînî ilimler, Farsça, Osmanlıca, Hesap, Kıraat-ı Türkiyye, Coğrafya, Osmanlı Tarihi okumuş olup, Türkçe konuşup yazabilmektedir. Bu ilimlerin yanısıra sarf ve nahiv, vaz'-ı meânî, beyân, bedî', münâzara, arûz, fıkıh, fıkıh usûlü, akâid, hikmet gibi ilimleri de okuyan M. Nazif Efendi Arapça, Farsça, Türkçe, Arnavutça ve Bulgarca da bilmektedir.

2- Hizmeti

Mehmed Nazif Efendi 3 Recep 1318/27 Ekim 1900 tarihinde Mekteb-i Nüvvâb'tan mezûn olmuş ve yaklaşık 8 ay tayin beklemesinin ardından gurre-i Rebîû'l-âhir 1319/18 Temmuz 1901'de 1350 kuruş maaşla Trabzon Vilâyeti'ne bağlı Terme Kazâsı Nâibliği'ne atanmıştır. Buradaki kanûnî 2 yıllık hizmet süresini tamamlamıştır. Terme Kazâsı Meclis İdaresi tarafından verilen 3 Rebîû'l-âhir 1321/29 Haziran 1903 tarihindeki 75 numaralı hüsn-i hâl mazbatasına binâen iyi hizmette bulunduğu anlaşılmaktadır.

5 Recep 1322/15 Eylül 1904 tarihinde 1200 kuruş maaşla Selânik Vilâyeti'ne bağlı Tikveş Kazâsı Nâibliği'ne atanmış ve burada da 2 sene kadılık hizmetinde bulunmuştur. Tikveş Kazâsı Meclis İdaresi tarafından verilen 5 Recep 1323/5 Eylül 1905 tarihindeki 269 numaralı hüsn-i hâl mazbatasından vazifesini iyi şekilde ifa ettiği açıkça görülmektedir.

Tikveş Kazâsı Kadılığı'ndan ayrıldıktan sonra yaklaşık 8 ay açıkta kalmış, fî gurre-i Rebîû'l-evvel 1324/25 Nisan 1906 tarihinde 2250 kuruş maaşla Bitlis Vilâyeti'ne bağlı Genç Livâsı Nâibliği'ne tayin edilmiştir. Mehmed Nazif Efendi atandığı yeni görev yerine, mesafenin uzaklığı ve aşırı yağın karın yolları kapatması nedeniyle iki ay geç başlayabilmiştir. Yani 17 Rabîû'l-âhir 1324/10 Haziran 1906'da Genç Livâsı'nda başlayıp 2,5 yıl süren nâibliğinin ardından yaklaşık 16 ay açıkta kalmıştır. M. Nazif Efendi nâiblik yapmadığı bu süreyi İstanbul'da geçirdiğini belirtmektedir. 21 Zilhicce 1327 ve fî 21 Kânûn-i evvel 1325/3 Ocak 1910

Terme ve Tikveş Kazâları Nâiblikleri'nde geçen iyi hizmetinden dolayı Trabzon ve Selânik Valileri tarafından Makâm-ı Meşihat-i Ulyâ'ya gönderilen hüsn-i hâl mazbatalarından sonra 27 Şevval 1324/14 Aralık 1906 tarihinde *İbtidâî Dâhil Ruûsu'na* nâil olmuştur.

17 Cemâziye'l-âhir 1327/6 Temmuz 1909 tarih ve 1197 numaralı kararla sınıf-ı sâniye terfî ve komisyonca da 1328 Muharremü'l-haramı'nın ikisinde 2500 kuruş maaşla Antalya Livâsı Nâibliği'ne atanmıştır.

18 Rebîü'l-âhir 1330/6 Nisan 1912 tarihinde fetvâ-penâhinin kararıyla sınıf-ı ülaya terfî buyrulmuştur.

10 Eylül 1328/23 Eylül 1912 tarihinde 3100 kuruş maaşla İşkodra Merkez Kadılığı'na atanmıştır. Burada 1 yıl 21 gün kadılık yaptıktan sonra Diyarbakır Merkez Kadılığı'na tayin edilmiştir.

Mehmed Nazif Edendi Diyarbakır Merkez Kadılığı görevindeyken 3 Nisan 1330/16 Nisan 1914 tarihinde vefat etmiştir. Görev süresi toplam 9 yıl, 5 ay, 5 gündür.

Hizmet Cetveli:

Mehmed Nazif Efendi ibn-i Ahmed	Tarih-i Tevellüdü: 1282/1867	Hizmete Girişi: 5 Temmuz 1317/18 Temmuz 1901	Son Memûriyeti: Diyarbakır Merkez Kadılığı	İstid'â Tarihi: 17 Temmuz 1330/30 Temmuz 1914
TAYİN TARİHLERİ	HİZMET SÜRESİ	TAYİN MAHALLERİ	MAAŞI	
5 Temmuz 1317/13 Haziran 1319	1 yıl, 11 ay, 9 gün	Terme Kazâsı Nâibliği	1350 kuruş	
14 Haziran 1319/14 Eylül 1319	3 ay, 1 gün			
15 Eylül 1319/24 Ağustos 1321	1 yıl, 11 ay, 10 gün	Tikveş Kazâsı Nâibliği	1250 kuruş	
25 Ağustos 1321/13 Nisan 1322	7 ay, 19 gün			
14 Nisan 1322/13 Eylül 1324	2 yıl, 5 ay	Genç Sancağı Nâibliği	2250 kuruş	
14 Eylül 1324/Gâye-i Kânûn-i evvel 1325	1 yıl, 3 ay, 17 gün			
1 Kânûn-i sâni 1325- 10 Kânûn-i evvel 1327	1 yıl, 11 ay, 10 gün	Antalya Nâibliği	2500 kuruş	
11 Kânûn-i evvel 1327/9 Eylül 1328	8 ay, 29 gün			
10 Eylül 1328/Gâye-i Eylül 1329	1 yıl, 21 gün	İşkodra Merkez Kadılığı	3100 kuruş	
1 Teşrin-i evvel 1329/17 Şubat 1330	1 yıl, 4 ay, 17 gün			
18 Şubat 1329/2 Nisan 1330	1 ay, 15 gün	Diyarbakır Merkez Kadılığı	5000	
Vefatı 3 Nisan 1330/16 Nisan 1914	Toplam: 9 yıl, 5 ay, 5 gün			

IV. KIĞI NÂİBİ YUSUF ZİYÂEDDİN EFENDİ

HAYATI

1- Eğitimi

Yusuf Ziyâeddin Efendi Şaban 1257/1842 senesinde Trabzon Vilâyeti'ne bağlı Of Kasabası'nda doğmuştur. Babası Hüseyin Efendi'dir. Mahlası Ziyâeddin, şöhret ve lakâbı Kadı-zâde'dir.

Yusuf Ziyâeddin Efendi Ünye'ye gelerek ilkokulu burada tamamlamıştır. Daha sonra devam ettiği Ünye Medresesi'nde yaklaşık 20 senelik eğitiminin akabinde icâzetnâme almaya hak kazanmıştır.

Bunun yanısıra Yusuf Ziyâeddin Efendi'nin Türkçe ve Arapça lisanlarını bildiği sicil kayıtlarında yer almaktadır.

2- Hizmeti

Recep 1282/1865 tarihinde ve 25 yaşında Terme Kazâsı'nda ilkokul öğretmenliğine başlamıştır. 3 sene sonra Recep 1285/Kasım 1868 tarihinde kadı müsevvidliğiyle müderrisliğine tayin edilmiştir. Kazâsının ileri gelenlerince müftülüğe seçilen ve Safer 1294/Mart 1877 senesinde de Şeyhülislâmlık tarafından bu göreve atanan Yusuf Ziyâeddin Efendi, 1305/1888 tarihine kadar müftü ve müderrislik vazifesini beraber yürütmüştür.

6 Ağustos 1303/18 Ağustos 1887 tarihinde müftülük görevinden ayrılarak nâiblik görevine geçmiştir. İlk olarak 20 Safer 1315/21 Temmuz 1897 tarihinde 1250 kuruş maaşla, Erzincan Sancağı'na bağlı Kuruçay Kazâsı'na tayin edilmiştir. Buradaki nâiblik görevini 20 Cemâziye'l-âhir 1317/26 Ekim 1899 tarihine kadar sürdürmüştür.

Ardından 15 Rebîü'l-evvel 1318/10 Eylül 1900 tarihinde 2000 kuruş maaşla tayin edildiği Hudeyde Sancağı'na bağlı Lahya Kazâsı'ndaki nâiblik hizmetini 14 Ramazan 1319/25 Aralık 1901 senesinde başarıyla tamamlamıştır.

Oradan Recep 1320/Kasım 1902'de 675 kuruş maaşla, Recep 1322 tarihine kadar nâiblik hizmetinde bulunduğu Çorum Sancağı'na bağlı İskilip Kazâsı'na atanmıştır. 1 Muharrem 1323/8 Mart 1905'de tekrar tayin edildiği İskilip'te 1 Muharrem 1325/14 Şubat 1907 tarihine kadar hizmetini sürdürmüştür.

Daha sonra Eylül 1325/Ekim 1909'da 1350 kuruş maaşla, Mart 1326/Nisan 1910 tarihine kadar vazifede kaldığı Kığı Niyâbet-i Şer'iyyesi'ne gönderilmiştir. Yusuf Ziyâeddin Efendi'nin bu esnada yaşının 65'i geçmesi sebebiyle kadro dışı bırakılmasının ardından yaklaşık 2 ay sonra görevinden ayrılmıştır.

Aynı şekilde Yusuf Ziyâeddin Efendi'nin kendisi de zaman zaman birkaç ay veya birkaç sene kadar açıktaki kaldığını ve bunun nâiblik görevinin gereği olduğunu belirtmektedir. Avn-i bâri ile katiyyen işten el çektilmediğini, vazifesini hakkıyla yerine getirdiğini ve hiçbir surette hakkında herhangi bir şikâyetle bulunulmadığını da ifade etmiştir.

Hizmet Cetveli:

TAYİN TARİHİ	AYRILIŞ TARİHİ	MAAŞI	TAYİN MAHALLERİ	HİZMET SÜRESİ
22 Şubat 1292/6 Mart 1877	6 Ağustos 1303/18 Ağustos 1887	Bilâ maaş	Terme Müftülüğü	10 yıl, 5 ay, 15 gün
8 Temmuz 1313	14 Teşrîn-i evvel 1315	1125	Kuruçay Niyâbeti	2 yıl, 3 ay, 6 gün
29 Haziran 1316	13 Kanûn-i evvel 1317	2000	Lahya Niyâbeti	1 yıl, 5 ay, 14 gün
20 Eylül 1318	29 Ağustos 1320	675	İskilip Niyâbeti	1 yıl, 11 ay, 9 gün
20 Şubat 1320	1 Şubat 1322	675	İskilip Niyâbeti	1 yıl, 11 ay, 8 gün
3 Eylül 1324	27 Mart 1326	1350	Kığı Niyâbeti	1 yıl, 6 ay, 25 gün

V. ÇAPAKÇUR KAZÂSİ MÜDERRİSİ AHMED EFENDİ**HAYATI****1- Eğitimi**

Molla Ahmed Efendi 15 Temmuz 1274/27 Temmuz 1858 tarihinde Çapakçur Kazâsı'nın Alikıran Karyesi'nde doğmuştur. Babası köy hocaları Molla Mehmed Efendi'dir.

Kendisiyle ilgili Şeyhülislâmlıkta mevcut aşağıda sûreti görülen nüfus tezkire-sinde şu bilgiler yer almaktadır:

NÜFUS TEZKİRESİ

İsim ve Şöhreti

: Molla Mehmed oğlu

Molla Ahmed

Pederi İsmiyle Mahall-i İkâmeti

: Müteveffa Molla Mehmed

Vâlidesi İsmi ve Mahall-i İkâmeti

: Müteveffiye Emine

Tarih ve Mahall-i Vilâdeti

: 1273-74

Milleti

: İslâm

Sınıf ve Sıfat ve Hizmet ve İntihâb Salâhiyeti

: Rençber

Müteehhil ve Zevcesi Müteaddid Olup Olmadığı

: 2 Zevcesi Olduğu

Derecât ve Sınıf-ı Askeriyye:

EŞKÂLİ

Boy : Uzun

Göz : Elâ

Sîmâ : Buğday

Alâmet-i Fârîka-i Sâbite : Tam

Vilâyeti : Bitlis

Kazâsı : Çapakçur

Mahalle : Yukarı Akpınar

Sokağı :

Mesken Numarası : 1/13

Bâlâda isim, şöhret, hâl ve sıfatı muharrer olan **Molla Ahmed bin Müteveffa Molla Mehmed** Devlet-i Aliyye'nin tabîyetini hâiz olup ol sûretle cerîde-i nüfusta mukay-yed olduğunu müşîr iş bu tezkire i'ta kılındı.

1 Teşrîn-i evvel 1322/14 Ekim 1906

Molla Ahmed Efendi Fahren Karyesi'nin medresesinde sarf, nahiv, mantık, meâni, beyân, bedî', usûl-i fıkıh gibi ilimleri tahsil ederek medreseden icâzetnâme almıştır.

Aynı zamanda Türkçe ve Arapça bilmektedir.

2- Hizmeti

Bundan evvelki zamanını köylerde hocalık yaparak geçiren Molla Ahmed Efendi, 15 Eylül 1306 senesinde 53 yaşındayken 200 kuruş maaşla Çapakçur Kazâsı Müderrisliği'ne tayin edilmiştir.

VI. ÇAPAKÇUR NÂİBİ HASAN FEHİMİ EFENDİ**HAYATI****1- Eğitimi**

Hasan Fehmi Efendi 28 Rebîü'l-evvel 1287/28 Temmuz 1870 tarihinde Trabzon Vilâyet-i Celîlesi'ne bağlı Lazistan Sancağı'na tâbi Hopa Kazâsı'nın Arhavi Nahiyesi'nin Cernevat Karyesi'nde doğmuştur. Babası Zâim-zâde olarak bilinen Ali Efendi'dir.

Hasan Fehmi Efendi Cernevat Karyesi Sıbyan Mektebi'nde eğitimine başlamış ve ardından Arhavi Nahiyesi Rüşdiyesi'nde eğitimini tamamladıktan sonra yine aynı nahiyedeki Kavak Medresesi'ne devam etmiştir. Akabinde İstanbul'a gelerek Devoğlu Mahallesi'nde Siyavuş Paşa Medresesi'ne kayd olarak Bayındır Cami-i şerîfi'nde Vezirköprülü Faziletli Ahmet Cemal Efendi'nin vesair hocaların ders halkasında ilim tahsil ederek icâzetnâme almaya muvaffak olmuştur.

Türkçe ve Arapça bilmektedir.

2- Hizmeti

Hasan Fehmi Efendi 16 Cemâziye'l-âhir 1320/20 Eylül 1902 tarihinde 31 yaşında iken Trabzon Vilâyet-i Celîlesi dâhilinde Gümüşhane Sancağı Niyâbeti'ne tayin edilmiştir. Heyet-i mümeyyize huzurunda yapılan imtihanın kabul buyrulduğuna dair 17 Cemâziye'l-âhir 1321/10 Eylül 1903 tarih ve 135 numaralı emirname-i Meşihat-penâhi mücebinde de Kokas Nahiyesi'ne tayin edilmiştir. Daha sonra 25 Zilkade 1323/21 Ocak 1906 tarihinde Aydın Sancağı'nın Karahayd Nahiyesi Niyâbeti'ne atanmıştır. 4 sene kadar burada hüsn-i hizmet ettikten sonra iki ay kadar da aynı yerde yarım aylık maaşla müdür vekâletinde bulunarak 24 Safer 1327 tarihinde meşru bir mazeretine binâen buradaki görevinden istifa etmiştir.

25 Recep 1328/2 Ağustos 1910 tarihinde 1500 kuruş maaşla Bitlis Vilâyeti'ne bağlı Çapakçur Kazâsı Nâibliği'ne tayin edilmiştir.

Hasan Fehmi Efendi Şeyhülislâmlığa vermiş olduğu tercüme-i hâlinde nâiblik ve vekâleten yürüttüğü müdürlük görevinde lehül-hamd ve'l-minne hakkında hiçbir şikâyet vâki olmadığı gibi hiçbir şekilde de muhakemeye alınmadığını belirtmiştir. Nâiblik görevlerini hüsn-i hizmetle tamamladığına dair mazbataları olduğunu da belirtmiştir.

VII. GENÇ SANCAĞI MÜFTÜSÜ HASAN EFENDİ

HAYATI

1- Eğitimi

Hasan Efendi 8 Recep 1293/30 Temmuz 1876 tarihinde Genç Sancağı'na bağlı Şâdân Karyesi'nde doğmuştur. Babası Şâdân Karyesi'nde hocalık yapan Hacı Mehmed Hamdi Efendi'dir. Mahlası Nakî'dir. Kendisi **Hz. Halid Sülâlesi'ne mensuptur.**

Hasan Efendi medresede dînî ilimleri tahsil ederek icâzetnâme almıştır. Arapça, Farsça, Türkçe bilmektedir.

Kendisiyle ilgili Şeyhülislâmlıkta mevcut aşağıda sûreti görülen nüfus tezkire-sinde şu bilgiler yer almaktadır:

NÜFUS TEZKİRESİ

İsmi ve Şöhreti	: Molla Hasan Efendi
Pederi	: Müteveffa Hacı Mehmed
Vâlidesinin İsmi	: Müteveffiye Hafsa
Doğum Tarihi ve Mahall-i İkâmeti	: Mezra-i Şâdân 1292
Milleti	: İslâm
Sınıf, Sıfat, Hizmet ve İntihâb Salâhiyeti	: Müftü
Müteehhil ve Zevcesi Müteaddid Olup Olmadığı	: 1 Müteehhil
Derecât ve Sınıf-ı Askeriyesi	: 318 Rediftir

Bâlâda isim, şöhret, hâl ve sıfatı muharrer olan **Müteveffa Hacı Mehmed oğlu Molla Hasan Efendi Devlet-i Aliyye'nin tabîyetini hâiz olup ol sûretle cerîde-i nüfusta mukayyed olduğunu müşîr işbu tezkire i'ta kıldı.**

24 Nisan 1328/7 Mayıs 1912

2- Hizmeti

11 Mart 1328 tarihinde 700 kuruş maaşla Genç Livâsı Müftülüğü'ne tayin edilmiştir.

Hasan Efendi Şeyhülislâmlığa verdiği tercüme-i hâlinde müftülük hizmeti süresince lehül-hamd ve'l-minne hakkında hiçbir şikâyet vâki olmadığı gibi hiçbir şekilde de muhakemeye alınmadığını belirtmiştir.

Hasan Efendi Genç Müftülüğü görevini sürdürdüğü esnada 22 Kânûn-i sâni 1335/ 22 Ocak 1919 tarihinde vefat etmiştir.

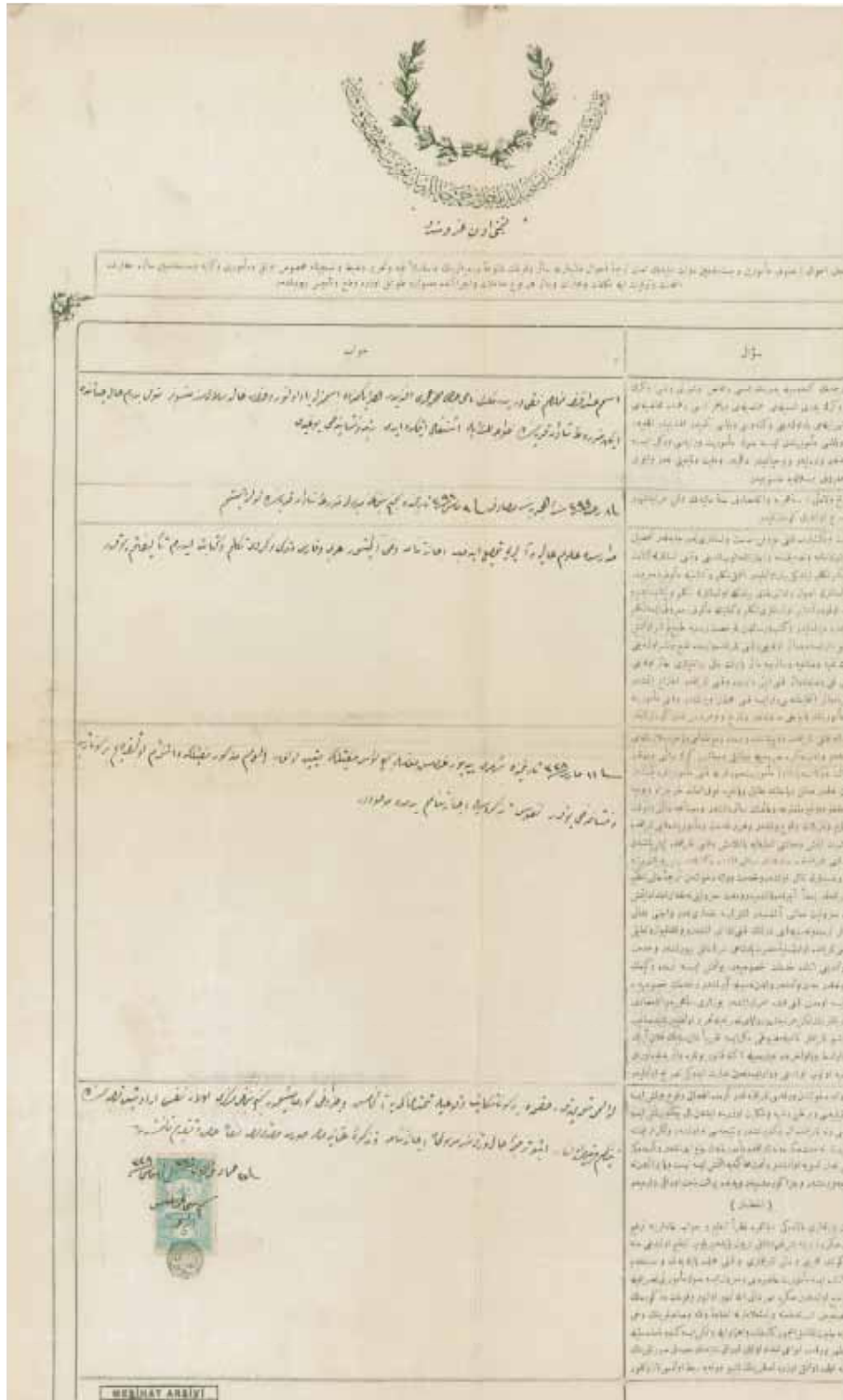
Genç Livâsı Memûrîn-i Şer'îyye'nin Yoklama Listesi

İsim ve Babasının İsmi	Maaşı	Memûriyeti	Doğum Tarihi	Tercüme-i hâl i'ta edip etmediği	Mûlahazât
Hacı Dayı-zâde Behram Efendi	2500	Kadı	1286	1 Kânûn-i evvel 1326'da verilmiştir.	2 Ağustos 1329 tarihinde tayin ve 3 Ağustos 1329 işe mübâşeret
Halid-zâde Hasan Nakî Efendi	700	Müftü	1292	3 Mayıs 1328 tarihinde verilmiştir.	5 Mart 1328 tarihinde tayin ve 11 Mart 1328 işe mübâşeret
Zerkili-zâde Abdülkâdir Efendi	600	Başkitâbet	1283	1 Kânûn-i evvel 1325'de verilmiştir.	1 Kânûn-i evvel 1325'de tayin ve 15 Kânûn-i evvel 1325'de işe mübâşeret
Molla İzzettin-zâde Ali Efendi	300	Zabıt Kitâbeti	1297	7 Ağustos 1326'da verilmiştir.	25 Teşrîn-i evvel 1325 tayin ve 8 Teşrîn-i sâni 1325'de işe mübâşeret
Molla-zâde Ahmed Efendi	250	Müderris	1260	Vermiştir.	26 Temmuz 1328 tarihinde tayin ve işe mübâşeret etmiştir.
Hüseyin Bey-zâde Derviş Efendi	150	Muhzır	1295	7 Ağustos 1326 tarihinde vermiştir.	1 Mayıs 1326 tayin ve işe mübâşeret etmiştir.
Köte-zâde Yusuf	100	Odacı	1304	Vermemiştir.	11 Mayıs 1330 tarihinde tayin ve işe mübâşeret etmiştir.

9 Temmuz 1330/22 Temmuz 1914

Kadı-i Livâ-i Genç

Ed-Dâi es-Seyyid Behram

I. ÇAPAKÇUR MÜFTÜSÜ ŞEHABEDDİN EFENDİ'YE AİT BELGELERİN TRANSKRİPSİYONU

1. Belge:

İsmim Molla Şehabeddin Efendi'dir. Mahlasım olmayıp pederimin ismi müderrislikle meşgul müteveffa Seyyid Ahmed Efendi'dir. Bir sülâleye mensûbiyetim yoktur. 1278 sene-i hicriyyesi Rebîü'l-evvelinin 12. günü 5 Haziran 1277/[17 Haziran 1861] tarihinde Çapakçur Kazâsı'nın nefs-i Çevlik Kasabası'nda tevellüd etmişim. Evvela müteveffa pederim müderrishânesinde Kur'ân-ı azimü's-şân ve tefsir ve kütüb-i fıkhiyye ve ilmihâl ve inşâ ve tecvid ve ibnûlâbidin ve ferâiz ve halebî nâm kitâblarıyla ulûm-ı dînîyyeyi okuduktan sonra ahîren bir sene kadar da Fârisiyyeye ait ve ilm-i âlet ve saîr kitapları okudum, şehâdetname ahzına muvaffak olmadım. Kürtçe ve Zazaca ve Türkçe ve Arabî ve Fârisî Lisanları'na âşinayım. Türkçe ve Arapça kitâbet ederim. Bir günâ eser ve te'lifâtım yoktur. Pederimin vukû'-ı vefatından dolayı icâzetnâme alamadım.

1313 sene-i hicriyyesi Zilkadesi'nin 1. günü 20 Şubat 1312/4 Mart 1897 tarihinde 35 yaşında olduğum hâlde pederimin vukû'-ı vefatıyla pederimin medresesinde müderrislik vazifesini fahrî olarak ifa ile kasabamızda vâki' İsfahan Bey Cami-i Şerifi'nin hatip ve imametlik vazifesi dahi senevî 600 kuruş maktû' bir ücretle cami-i mezkûrun mütevellisi tarafından uhde-i dâiyâneme tevdi' edilerek şimdiye kadar hem müderrislik hem de hatip ve imamet etmekteyim.

Ba'dehu hizmet-i devlete 1328 sene-i hicriyyesi Rebîü'l-âhiri'nin 1. günü 9 Nisan 1326/[22 Nisan 1910] tarihinde kazâmız ümerâ ve ahâlisi tarafından Çapakçur Kazâsı Müftülüğü'ne intihâb olundum. Hizmet ve kitâbet-i husûsiyyede bulunmadım. Bir günâ rütbe ve nişânım dahi yoktur.

2. Belge:

DEVLET-İ ALİYYE-İ OSMANİYYE TEZKİRESİDİR

İsim ve Şöhreti

: Seydâ-zâde Molla
Şehabeddin Efendi

Pederi İsmi ve Mahall-i İkâmeti

: Müteveffa Molla Mehmed

İkâmetgâhı

: Çevlik

Vâlidisi İsmiyle Mahall-i İkâmeti

: Müteveffiye Aişe

Tarih-i ve Mahall-i Vilâdeti

: 1277-1278/1861

Milleti

: İslâm

Sıfat ve Sıfat Hizmet ve İntihâb Salâhiyeti

: Hatip

Müteehhil ve Zevcesi Müteattit Olup Olmadığı

: Bir Zevcesi Var

Derecât ve Sınıf-ı Askeriyyesi

: İhrâc

EŞKÂLİ

Boy

: Orta

Göz

: Elâ

Simâ

: Buğday

Alâmet-i Fârika-i Sâbite

: Tam

SİCİLL-İ NUFUSA KAYD OLUNAN MAHALLİ

Vilâyeti : Bitlis
Kazâsı : Çapakçur
Mahalle ve Karyesi : Çevlik
Mesken Numarası : 1/129
Nev'-i Mesken : Hâne

Bâlâda isim, şöhret, hâl ve sıfatı muharrer olan **Molla Şehabeddin Efendi bin Molla Mehmed** Devlet-i Aliyye'nin tabîyetini hâiz olup, ol sûretle cerîde-i nüfusta mukayyed olduğunu müş'ir işbu tezkire i'ta kılındı.

Meccânen verilmiştir.

Çapakçur Nüfus Memuru Yusuf Ziya bin Ömer

İşbu nüfus tezkiresi sûreti aslına mutâbık olduğu tasdik kılındı.

Meclis-i İdâre-i Kazâ-i Çapakçur

19 Mayıs Sene 1326

3. Belge:

Çapakçur Kazâsı Kaymakâmlığı Huzûr-ı Âlisi'ne

Münhal bulunan kazâ müftülüğü için Nakşibendî sülâlesine mensup bulunan âlimü'l-meâmil el-fâzıl, el-kâmil, el-muttakî Hoca Mehmed Efendi-zâde Şehabeddin Efendi iktidâr-ı ilmiyyesi kâfi ve müntehî ve pederinin medresesinde fahrî müderris, hâlen ve ilmen şâyân ve lâıyk bulunmuş olmasına nazaran mûmâ-ileyh, mezkûr müftülüğe bu kere intihâb edilmiş olduğundan işe mübâşeret ve Meşihat-penâhiye menşûresinin gönderilmesi için keyfiyetin meşihat-ı müşârun-ileyhâya arz-ı inhâsı zımında işbu mazbata ve intihâbnâmemiz temhîren i'ta kılındı.

Ümerâdan Mustafa Sabri, ümerâdan Ârif, müteveli-zâde Abdülaziz, müteveli-zâde Maruf Kerhi, ahâli Ârif, ileri gelen İsmail Hakkı, Çapakçur Kasabası Mahalle-i Ulyâsı birinci Muhtarı es-Seyyid Mehmed Vasfiyüddin, âzâ Salih, âzâ Mehmed, ileri gelen Hamdi, ileri gelen Hasan, ahâli Ali, tüccardan Mehmed, ileri gelen Şerif, ahâlden Ârif, ileri gelen Eyüp, vülât mollalardan Yusuf, molladan Ahmed, ileri gelen Ali, ağa-lardan Ahmet bin İsmail Hakkı, ileri gelen Hacı Süleyman, ulemâdan Mehmed, ileri gelen İsmail, hacılardan Hasan.

4. Belge:

Genç Sancağı Mutasarrıflığı'na

25

20 Nisan 1326/3 Mayıs 1910 tarih ve 67 numaralı emirnâme-i devletlerine cevaptır. Bu kere müftülüğe intihâb olunan Molla Şehabeddin Efendi, hâlen ve ilmen lâıyk ve ekseriyeti hâiz olduğunu mübeyyin işbu mazbatamız bi't-tanzim takdim kılındı.

Çapakçur Kaymakamı Mehmed Rüstem

Nâib ...

Mal Müdürü Vekili Mehmed Emin

Kadı münhal

Tahrirât Kâtibi Ahmet Mithat bin Hüseyin

Âzâ Şerif

Âzâ

Âzâ Açık

Âzâ Fevt

27 Mayıs 1326/10 Mayıs 1910

Şehabeddin Efendi başarıyla sürdürdüğü Çapakçur Müftülüğü vazifesini uzun süre ifa etmiştir. Bununla birlikte ihtiyaç hâsıl olması sebebiyle müftülük görevine ilâveten kadılık hizmetinde de bulunmuştur. Bir diğer belgeden anlaşıldığı üzere Şehabeddin Efendi, Sâbık Kadı Ahmet Cemil Efendi'nin yerine yeni tayin edilen Feyzullah Efendi'nin vazifesine başladığı tarihe kadar arada geçen (Nisan-Mayıs 1330/1914) iki aylık sürede de vekâleten kadılık görevini yerine getirmiştir.

5. Belge:

Huzûr-ı Sâmi-i Cenâb-ı Meşihat-penâhi'ye

Ma'rûz-ı dâileridir,

Fî 20 Cemâziye'l-âhir sene 1332 tarihli ve 14 adet numaralı emirnâme-i sâmi-i Hazret-i Meşihat-penâhilerinin müzeyyel Genç Kadılığı'nın 17 Recep sene 1332 tarih ve 56 numaralı emirnamede taleb buyurulan cetvel bi't-tanzim leffen arz ve takdim kılındığı ma'rûzdur.

Ol babda emr u ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 25 Recep 1332-5 Haziran 1330/[18 Haziran 1914]

Çapakçur Kazâsı Kadısı

Ed-Dâi Mehmed Feyzullah

6. Belge:

Müstahdem bulunan Memûrîn-i Şer'iyye'nin yoklamasına mahsus cetveldir.

5 Haziran 1330/18 Haziran 1914 tarihli Çapakçur Şer'iyye memurlarının yoklama listesidir.

İsim ve Babasının İsmi	Maaşı	Memuriyeti	Doğum Tarihi	Tercüme-i hâl İ'ta Edip Etmediği	Mülâhazât
Hacı Ahmed oğlu Mehmed Feyzullah	1500	Kadı	1305/1890	1237 numarada 14 Ağustos 1329 i'ta edilmiştir.	İ'ta edilmiştir.
Molla Mehmed Oğlu Şehabeddin	400	Müftü	1277/1861	25 numara 27 Mayıs sene 1326 tarihli mazbatayla	İ'ta edilmiştir.
Abdülaziz İsfahan Bey Dede	400	Şer'iyye Başkâtibi	1278/1862	27 Haziran 1328 tarih ve 6 numaralı tahrirâtla	İ'ta ve takdim olunmuştur.
Molla Mehmed oğlu Molla Ahmed	200	Müderris	1273/1858	Aynı tarih	
Molla Mustafa oğlu Abdullah	150	Muhzır	1309/1894	Aynı tarih	
Elmas oğlu Ali	60	Odacı	1316/1901	Aynı tarih	

Muvâfık-ı kuyûd olduğu tasdik olunur.

Kadı-i Çapakçur Mehmed Feyzullah

5 Haziran 1330/18 Haziran 1914

7. Belge:

Müddet-i hacda, gitmek ve dönmek üzere 3 ay izin verildiği
25 Haziran 1330/8 Temmuz 1914

8. Belge:

Bitlis Vilâyeti Mektûbî Kalemî

Umûmî 3140

Husûsî 13

Makâm-ı Âli-i Meşihat-penâhi'ye,

Hulâsa: Çapakçur Kadısı'nın mübâşeret ve selefinin mübâadeti tarihlerine dair

Ma'rûz-ı bende-i dirîneleridir,

Şeref-vârid olan 12 Nisan 1330/25 Nisan 1914 tarihli emr-i telgraf-ı fetvâ-penâhilerinde Çapakçur Kadılığı'na tahvil edildiği iş'ar buyurulan Mehmed Feyzullah Efendi 6 Mayıs 1330/19 Mayıs 1914 tarihinde muvâsaletle işe mübâşeret ve selefi Ahmet Cemil Efendi dahi 24 Nisan 1330/7 Mayıs 1914 tarihinde mübâadet ederek arada geçen müddet zarfında kadılık vazifesi mahallî müftüsü Şehabeddin Efendi tarafından ifa olduğu Genç Mutasarrıflığı'nın iş'ariyle arz ve takdim-i ta'zimât ve ihtirâmât olunur.

Ol babda emr u ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

28 Şaban 1332/22 Temmuz 1914

Bitlis Valisi Mustafa Abdülhâlik

II. ÇAPAKÇUR NÂİBİ MEHMET NURİ EFENDİ'YE AİT BELGELERİN TRANSKRİPSİYONU

1. Belge:

Fatih Cami-i Şerifi mümeyyiz ve dersiâmlarından ve Fetvâhâne-i Âli Fetvâ Odası müsevvidlerinden Tırnovalı Hüseyin Hüsnü Efendi'nin mahdumu İstanbullu Mehmed Nuri Efendi.

Gerek sâhibi gerekse pederi isimleriyle yâd olunurlar. Mûmâ-ileyhin sâlîfû'z-zikr pederi ber-hayattır. Osmanlı tabîyyetini hâizdir. Sâhib-i tercüme ebeviyeti cihetiyle bir sülâleye mensup değildir.

9 Rebî'ü'l-evvel sene 1303 ve 16 Eylül 1302/28 Eylül 1886'da Dersaadet'te tevellüd etmiştir.

Mûmâ-ileyh Fatih Merkez Rüşdiyesi'nde ikmâl-i tahsil ettikten sonra Fatih Cami-i Şerifi Dersiâmları'ndan Tırnovalı Mustafa Nuri Efendi'nin dersine devam etmiş ve 1325 sene-i hicriyyesinde mûmâ-ileyhten bir kıt'a icâzetnâme bi'l-istihsal muahharan 1325 sene-i şemsiyyesinde Dâru'l-funûn-ı Osmanî Ulûm-ı Şer'iyye Şubesi'ne bi'd-duhûl 3. sınıfa kadar tedrisâtı takip eylemiş ve bilahare Medresetü'l-kuzât'a dâhil olarak medrese-i mezkûreden 11 Şaban 1332 ve 22 Haziran 1330/[5 Temmuz 1914] tarihinde alıyyü'l-a'lâ derecede mezûniyet ruûsu istihsâline muvaffak olmuştur. Türk ve Arap Lisanları tekellüm ve kitâbet eder.

Sâhib-i tercüme 13 Ramazan 1332 ve 23 Temmuz 1330/[5 Ağustos 1914] tarihinde 28 yaşında olduğu hâlde Çapakçur Kazâsı Kadılığı'na tayin buyrulmuştur.

Mühür:

Çapakçur Kazâsı Kadısı Mehmed Nuri

Fî 29 Temmuz sene 1330

Bitlis Vilâyeti'nde kâin Çapakçur Kazâsı Kadısı Mehmed Nuri

2. Belge:

Çapakçur Kadısı Mehmed Nuri Efendi'nin Tırnovalı Mustafa Nuri Efendi'den aldığı icâzetnâmenin aslı.

3. Belge:

NÜFUS TEZKİRESİ

İsmi

: Mehmed Nuri Efendi

Pederi

: Hüseyin Efendi

Doğum Tarihi

: 1303/1886 Dersaadet

Sınıf ve Sıfat ve Hizmet ve İntihâb Salâhiyeti

: Talebe-i ulûmdan

Bâlâda isim ve şöhrat ve hâl ve sıfatı muharrer olan **Mehmed Nuri Efendi ibn-i Hüseyin Efendi** Devlet-i Aliyye'nin tabîyyetini hâiz olup ol sûretle cerîde-i nüfusta mukayyed olduğunu müş'ir işbu tezkire i'ta kılındı.

MEKÂTİB-İ RÜŞDİYE ŞEHÂDET NÂMESİ:

Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Nezaret-i Celîle-i Maârif-i Umûmiye Mekâtib-i Rüşdiye Şehâdetnâmesi

Okuduğu Dersler:

Kur'ân-ı Kerim ma'a Tecvid : 10

Ulûm-ı Dîniyye : 10

İlm-i Ahlâk : 10

Sarf ve Nahv-i Osmanî : 9

Kitâbet-i İmlâ : 10

Kıraat : 10

Arapça : 10

Farsça : 7

Hesap : 8

Hendese : 8

Coğrafya : 8

Hıfz-ı sıhha : 7

Resim : 10

Hüsn-i hat : 9

Fatih Merkez Rüşdiyesi muntehî sınıf şâkirdânından **Hafız Mehmed Efendi** Mekâtib-i Rüşdiye'de tahsil-i meşrûd olan bâlâda muharrer ulûm, funûn, elsin ve hututdan lede'l-imtihan tebeyyün eden mâlûmât-ı müktesebesine nazaran kazandığı numaraların (notların) mecmû'u 139 adete bâliğ olmakla derecesi a'lâ itibar olunmuştur.

15 Temmuz 1319/28 Temmuz 1903

Mûmâ-ileyh Mekâtib-i Rüştiye'nin mâ-fevkinde olan Mekâtib-i l'dâdiyye ve Mülkiye'den daha fâikine, isterse ber-mûceb-i nizam kabul olunmak için işbu şehâdetnâme i'ta kılındı.

Mekâtib-i Rüştiye İdâresi

Meclis-i Kebîr-i Maârif

29 Temmuz 1309/10 Ağustos 1893

Fetvâhâne Sicil Müdiriyyeti

MEDRESETÜ'L-KUZÂT MEZÛNİYET RUÛSU

Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Medresetü'l-kuzât Mezûniyet Ruûsu Makâm-ı Meşihat-i Ulyâ'dan i'ta olunmuştur.

Okuduğu Dersler:

Kitâbu'l-vesâyâ

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye

İlm-i Ferâiz

Sakk-ı Şer'î

Defter-i Kassam

Tanzîm-i İlâmât-ı Hukûkiyye

Tanzîm-i İlâmât-ı Cezâiyye

Teşkilât-ı Mehâkim ve Usûl-i Mehâkim-i Hukûkiyye

Hukûk-ı Ticâret-i Berriyye

Hukûk-ı Ticâret-i Bahriyye

Hukûk ve Dil

İcra Kanunu

Kitâbet-i Râyiha

Mükâleme-i Arabiyye

Hüsn-i hat

Tâ'lik

İktisat

Medhal-i İlm-i Hukuk

Hukûk-ı İdâre

Kanûn-ı Ceza

Usûl-i Muhâkeme-i Cezâiyye

Medresetü'l-kuzât 4. sınıf talebesinden İstanbullu **Mehmed Nuri Efendi ibn-i Hüseyin** usûlu vechine ve muallim ve mümeyyizleri marifetiyle imtihanı bi'l-icra alıyyü'l-a'lâ derecesinde mezûniyet ruûsuna istihkâk-ı tebeyyün etmiş olmakla işbu mezûniyet ruûsu i'ta kılındı.

11 Şaban 1332

22 Haziran 1330/5 Temmuz 1914

Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi

4. Belge:

Huzûr-ı Samî-i Meşihat-penâhi'ye

Mecitözü Kazâsı Kadısı Ali Rıza Efendi'nin ma'lûliyetinden dolayı tekâüde sevkıyla yerine 1250 kuruş maaşla Medresetü'l-kuzât'tan sâlis derecede mezûn Nusaybin Kazâsı Kadısı Mehmed Nuri Efendi naklen tayîn-i tensib edilmiş olmakla karîn-i tasvîb-i âli buyurulduğu takdirde icâb-ı icra buyurulduktan tekâüde sevk olunduğunun Ali Rıza ve mahallî memûriyet-i cedîdesine azîmet eylemesinin Mehmed Nuri Efendi'ye bi'l-bahs Mehmed Nuri Efendi'nin maaşının usûlen tesviyesi ve tarih-i mübâşeretinin enbâsı ve muvâsaletine ve Nusaybin'e kadî-i cedid tayin olununca-ya kadar münâsiblerinin tevkîli lüzûmunun ve memûriyet maaşı 1500 kuruş olduğunu Ankara ve Diyarbakır Vilâyet-i Aliyyeleri'ne izbârından sonra işbu tezkirenin

sicil müdiriyeti behiyyesine havâle buyurulması babında emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Mühür

Bâb-ı Fetvâ Memûrin Kalemî Müdiriyeti

5. Belge:

Malatya Kadılığı'nın Telgrafnâme Sûreti

29 Teşrîn-i evvel 1331 tarihli telgrafa cevap:

Mecitözü Kadısı Mehmed Nuri Efendi 22 Eylül'de vefat eylediği 3429 kuruş muhallefât esmânı olduğu Akçadağ Kadılığı'nın cevabına affen arz olunur.

2 Teşrîn-i sâni 1331/15 Kasım 1915

Kadî Cavid Malatya Kadısı

Mehmed Nuri Efendi'nin Çapakçur Kazâsı'na 13 Ramazan 1332/24 Temmuz 1330 [5 Ağustos 1914] tarihinde 1500 kuruşla tayin olunmuş.

Sicilden kaydı çıkarılmış.

III. GENÇ NÂİBİ MEHMED NAZİF EFENDİ'YE AİT BELGELERİN TRANSKRİPSİYONU

1. Belge:

İsmim ve mahlasım Mehmed Nazif Efendi'dir. Mahlasım ile yâd olunurum. Müteveffa pederimin ismi Ahmed Efendi'dir. Mûmâ-ileyh Debre-i Bâlâ Kasabası ahâlisinden olup ilmiye sınıfından idi. Tabîyyeti Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'dir.

Mahal ve vilâdetim Debre-i Bâlâ Kasabası'nda Derviş Mustafa Mahallesi'dir. Tarih-i vilâdetim 1283/1867 sene-i hicriyye ve 1282 sene-i mâliyyesidir.

Memleketim olan Debre-i Bâlâda Mekteb-i İbtidâiyye'de okuduktan ve Teke Medresesi'nde Faziletli Süleyman Efendi'den ilm-i sarf ve nahivi tahsil eyledikten sonra 1303 sene-i mâliyyesinde Dersaadet'e gelip Çarşamba'da Valide Sultan Medresesi'ne bi'l-kayd Fatih dersiamlarından Hezargradlı faziletli Hacı Hafız Osman Hilmi Efendi'nin halka-i tedrisine müdâvemetle ulûm-ı aliyye ve aliyyeyi tahsil edip 1316 sene-i hicriyyesinde tekmi'l-i nesh ederek Efendi-i mûmâ-ileyhten ahz-ı icâzete muvaffak olduğuma dair fi gurre-i Cemâziye'l-âhir 1316/17 Ekim 1898 tarihli icâzetnâme nezd-i dâiyanemde mahfûzdur. Esnâ-i tahsilde 1303 sene-i mâliyyesinde Dâru'l-muallimîn ibtidâî kısmına dâhil olup mebdâ-i funûnu tahsil ederek 1305 sene-i mâliyyesinde ibtidâiyye muallimliğine ehliyet-i dâiyaneme dair fi 8 Haziran sene 305 tarih ve 116 numaralı ehliyetnâme Maârif Nezareti'nden verilmiştir. 1314 sene-i hicriyyesinde de talebe sıfatıyla bi'l-imtihan Mekteb-i Nüvvâb'a dâhil ve 4 sene devamla 1318 sene-i hicriyyesinde mekteb-i mezkûrdan mezûn olup sınıf-ı sâlis niyâbetine istihkâk-ı dâiyaneme dair fi 3 Recep 1318 ve fi 15 Teşrîn-i evvel 1316/[28 Ekim 1900] tarih ve 248 husûsî ve 333 umûmî numaralı Şehâdetnâme Meşihat-i Aliyye'den verilmiştir ve sınıf-ı sâni niyâbetine terfî' olunduğuma dair fi 17 Cemâziye'l-âhir 327/[6 Temmuz 1909] tarih ve 1331 numaralı müttehas kararın sûret-i musaddakası Meclis-i İntihâb-ı Hükâm'dan verilmiştir. Ulûm-i Diniyye, Fârisî lisan, Osmanî imla, Hesap, kıraat-ı Türkiyye, Coğrafya, Tarih-i Osmanî'yi okudum. Lisan-ı Türkî ile tekellüm ve kitâbet ederim. Sarf ve

nahiv, vaz'-ı meâni, beyân, bedî', münâzara, arûz, fıkıh, fıkıh usulü, akâid, hikmet ulûmunu okudum. Lisan-ı Arabiyye'ye âşınayım, kavâid-i Fârisî, Gûlstan ve Baharistan'ı okudum, Lisan-ı Fârisî'ye âşınayım, lisan-ı maderim olan Arnavut lisanını bilirim, Bulgar lisanıyla da tekellüm ederim.

Fî 3 Recep 1318 ve fî 15 Teşrîn-i evvel 1316/[28 Ekim 1900] tarihinde Mekteb-i Nüvvâb'tan mezûn ve silk-i niyâbete dâhil olup, 8 mah mülâzemet bekleyerek, fî gurre-i Rebîü'l-âhir 1319 ve 4 Temmuz 1317/17 Temmuz 1901 tarihinde zapt etmek üzere, 1350 kuruş maaşla Trabzon Vilâyeti dâhilinde kâin Terme Kazâsı Niyâbet-i Şer'iyyesi'ne bi't-tayin müddet-i örfiyyesi olan 2 sene-i hicriyyesini ikmâl edip tarih-i zaptını mübeyyen mürâsele ile ifâ-yı hüsn-i hizmet eylediğimi müş'ir Terme Kazâsı Meclis İdâresi'nden mu'tâ 3 Rebîü'l-âhir 1321 ve fî 14 Haziran 1319/27 Haziran 1903 tarih ve 75 numaralı hüsn-i hâl mazbatası ve ba'dehu 3 mah mülâzemet bekleyerek fî 5 Recep 1322 ve fî 25 Eylül 1319/8 Ekim 1903 tarihinde zapt etmek üzere 1200 kuruş maaşla Selânik Vilâyeti dâhilinde kâin Tikveş Kazâsı Niyâbeti Şer'iyyesi'ne bi't-tayin müddet-i örfiyyesi olan 2 sene-i hicriyyesini ikmâl edip, tarih-i zaptını mübeyyen mürâsele ile ifâ-yı hüsnü hizmet eylediğimi müş'ir Tikveş Kazâsı Meclis İdâresi'nden 5 Recep 1323 ve fî 23 Ağustos 1321/[5 Eylül 1905] tarih ve 269 numaralı ve kezâlik Memûrin Adliyesi'nden mu'tâ fî 5 Recep 1323 ve 23 Ağustos 1321/5 Eylül 1905 tarih ve 53 numaralı hüsn-i hâl mazbatalarıyla mahkeme-i şer'iyyeye ait fî 6 Recep 1323 ve fî 23 Ağustos 1321 tarihli ve mahkeme-i nizâmiyyeye ait fî 6 Recep 1323 ve fî 23 Ağustos 1321 tarihli musaddak devir teslim ve ba'dehu 8 mah mülâzemet bekleyerek fî gurre-i Rebîü'l-evvel 1324 ve 13 Nisan 1323 tarihinde zapt etmek üzere 2250 kuruş maaşla Bitlis Vilâyeti dâhilinde kâin Genç Livâsı Niyâbet-i Şer'iyyesi'ne bi't-tayin mesafenin uzaklığı ve karların çokluğu hasebiyle yolların kapalı bir hâlde bulunmasından dolayı tarih-i zaptından bir buçuk mah murûrundan sonra 17 Rebîü'l-âhir 1324 ve 1 Haziran 1322/14 Haziran 1906 tarihinde mezkûr Genç Livâsı'ndan mufâsaletle işe mübâşeret ederek müddet-i örfiyyesi olan 2,5 sene-i hicriyyesini ikmâl edip tarih-i zaptını mübeyyen mürâsele ile ifâ-yı hüsn-i hizmet eylediğimi müş'ir Genç Livâsı Meclis İdâresi'nden mu'tâ fî 5 Ramazan 1326 ve fî 19 Eylül 1314/1 Ekim 1898 tarih (Genç Livâsı Niyâbeti'nden fî gurre-i Ramazan 1326 tarih-i infisâlimden itibaren 16 mahdır açıktayım.) ve numaralı hüsn-i hâl mazbatasıyla mahkeme-i şer'iyyeye ait fî 6 Recep 1326 ve 19 Eylül 1324/2 Ekim 1908 tarihli ve mahkeme-i nizâmiyyeye ait 19 Eylül 1324 tarihli musaddak devir teslim defterleri nezd-i dâiyânemde mevcuttur. Terme ve Tikveş Kazâları Niyâbetleri'nde mesbûk olan hidemât-ı hasene-i dâiyânemden bahisle Trabzon ve Selânik Valileri taraflarından Makâm-ı Meşihat-ı Ulyâ'ya inhâ ve taraf-ı dâiyânemden istid'â olunmak sûretiyle 27 Şevval 1324/14 Aralık 1906 tarihli ibtidâi dâhil ruûsuna nâil olunmuşum. Ara sıra açıkta kalmak meslek-i niyâbetin muktezîyâtından olmağla silk-i niyâbete duhûlümünden itibaren şimdiye kadar 35 mah müddet açıkta kalmış isem de ma'zûliyet maaşı aldığım yoktur. Açıkta kalıp hizmet-i devlette bulunmadığım müddeti Dersaadet'te imrâr eylemişim. Yalnız mezkûr Genç Livâsı Niyâbeti'nin müddet-i örfiyyesinin ikmâliyle avdetden sonra fî 28 Ramazan 1326/[24 Ekim 1908] tarihinden itibaren 8 mah müddet Kavala Kasabası'nda imrâr etmişimdir.

21 Zilhicce 1327 ve fî 21 Kânûn-i evvel 1325/[3 Ocak 1910]

17 Cemâziye'l-âhir 1327/[6 Temmuz 1909] tarih ve 1197 numaralı kararla sınıf-ı sâniye terfi' ve komisyonca da 1328 Muharremü'l-haramı'nın ikisine müsâdif 1 Kânûn-i sâni 1325/14 Ocak 1910 tarihinden 1330 senesi Muharremü'l-haramı'nın ikisine kadar (11 Kânûn-i evvel 1327/24 Aralık 1911) 2500 kuruş maaşla Antalya Livâsı Niyâbet-i Şer'iyyesi'nde bulunup hitâm-ı müddetle infisâl ve mekârim-i ahlâk ile muttasıf fuzalâdan olup devam eden müddet-i memûriyeti zarfında vezâif-i mevdûasını istikâmet-i kâmile ile hüsn-i ifâ etmiş olduğuna berâet-i zimmetine Meclis-i İdâre-i Livâ'dan mazbata ibraz ve temdid-i müddeti hakkında evvelce mahzar ve mutasarrıflığından arıza geldiği 18 Rebîü'l-âhir 1330 tarihinde işâret-i aliyye-i fetvâ-penâhi ile müreşşah 194 numaralı encümen kararı vechile sınıf-ı ülaya terfi' buyurulduğu sicil-i nüvvâbdan müstebân olmuş ve tarih-i vilâdetini bildiren tezkire-i Osmaniyye ve Osman Hilmi Efendi'den aldığı icâzethâme ile Daru'l-muallimîn ve Mekteb-i Nüvvâb'tan istihsâl eylediği 8 Haziran 1315 ve 15 Teşrîn-i evvel 1316/28 Ekim 1900 tarihli ehliyetnâme ve şehâdetname ve hâiz olduğu bâlâda muharrer Edirne Müderrisliği Ruûsu Hümâyûnu aynen görülerek kendisine iade ve evrâk-ı müteferriasi asl-ı tercüme-i hâl varakasıyla dosyada hıfz edilmiştir.

Sicile kayd oluna 16 Nisan 1328/[29 Nisan 1912]

Fatih'te Kirmasti Mahallesi'nde 11 numaralı hânede mukîm

Genç Nâib-i Sâbık

Ed-Dâi Mehmed Nazif bin Ahmed

2 ve 3. Belge:

Mehmed Nazif Efendi'nin 9 Rebîü'l-âhir 1330 -15 Mart 1328/28 Mart 1912 tarihinde Şeyhülislâmlığa verdiği dilekçede Terme, Tikveş, Genç ve Antalya Nâiblikleri'nde hüsn-i hizmet ettikten sonra rütbesinin 1. sınıfa yükseltilerek bir merkez vilâyeti nâibliğine atanması isteği üzerine rütbesi yükseltilmiş ve 10 Eylül 1328/[23 Eylül 1912] tarihinde Şeyhülislâmlığın onayıyla İşkodra Merkez Kadısı olmuştur.

5, 6 ve 7. Belge:

Sicil-i Nüvvâb'tan kayıt ihrâcına mahsûs pusula.

Mehmed Nazif Efendi'nin atandığı nâiblikleri, tarihleri ve aldığı maaşları gösterir müsvedde belgedir.

8. Belge:

İşkodra Vilâyeti'ne Antalya Sâbık Nâibi Mehmed Nazif Efendi'nin tayini için Encümen-i İntihâb-ı Memûrîn-i İlmiyye Meclisi'nin teklif kararı 7 Şevval 1330- 6 Eylül 1328/[19 Eylül 1912]

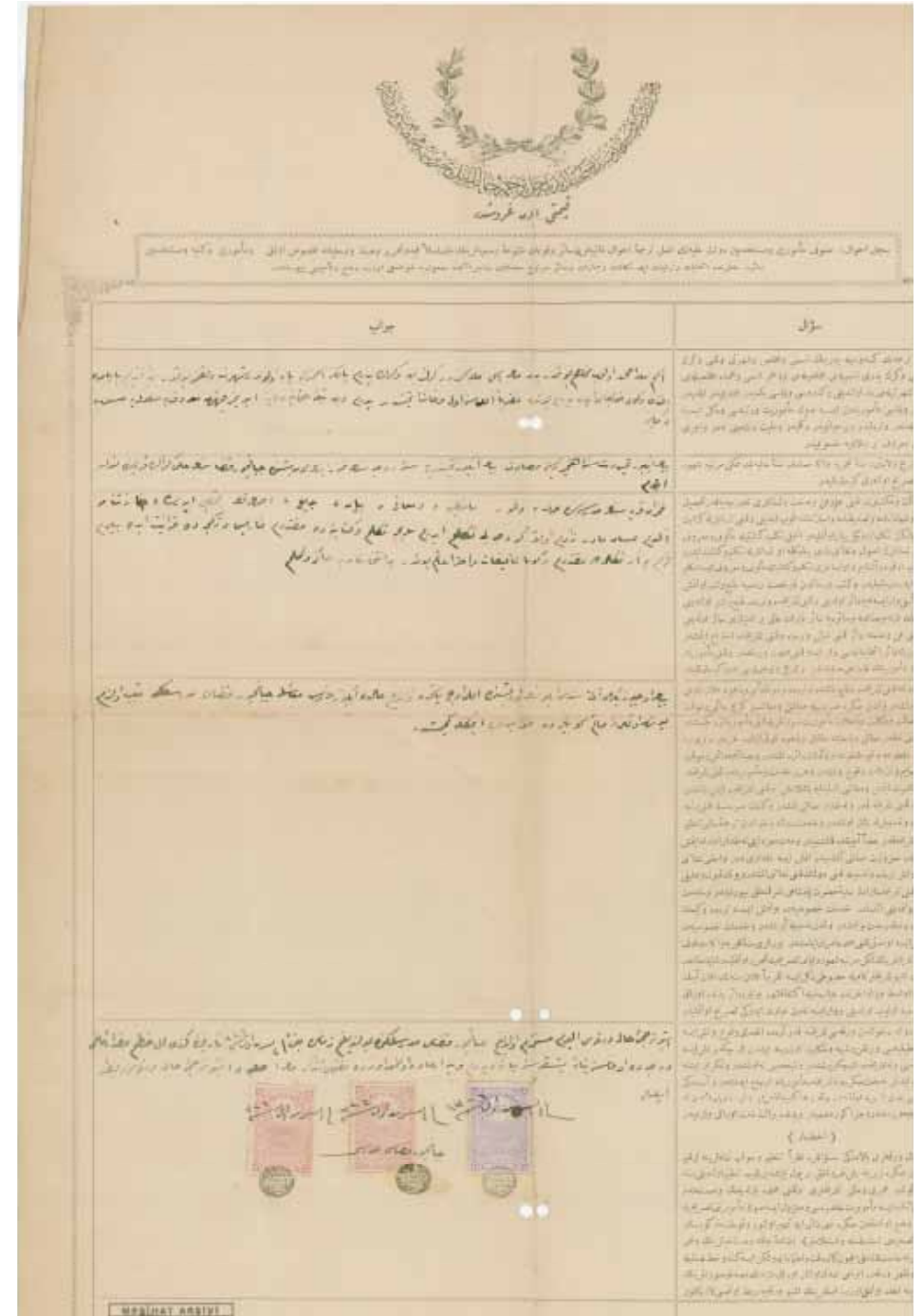
9. Belge:

18 Şubat 1330 tarihinde Diyarbakır Kadılığı'na atanan M. Nazif Efendi'nin 3 Nisan 1330/[16 Nisan 1914] tarihinde vefat ettiğini bildirir Diyarbakır Valiliği'nden gelen tahrîrât.

11, 12 ve 13. Belge:

Hizmet Cetveli:

Mehmed Nazif Efendi ibn-i Ahmed	Tarih-i Tevellüdü: 1282/1867	Hizmete Girişi: 5 Temmuz 1317/18 Temmuz 1901	Son Memûriyeti: Diyarbakır Merkez Kadılığı	İstid'â Tarihi: 17 Temmuz 1330/30 Temmuz 1914
TAYİN TARİHLERİ	HİZMET SÜRESİ	TAYİN MAHALLERİ	MAAŞI	
5 Temmuz 1317/13 Haziran 1319	1 yıl, 11 ay, 9 gün	Terme Kazâsı Nâibliği	1350 kuruş	
14 Haziran 1319/14 Eylül 1319	3 ay, 1 gün			
15 Eylül 1319/24 Ağustos 1321	1 yıl, 11 ay, 10 gün	Tikveş Kazâsı Nâibliği	1250 kuruş	
25 Ağustos 1321/13 Nisan 1322	7 ay, 19 gün			
14 Nisan 1322/13 Eylül 1324	2 yıl, 5 ay	Genç Sancağı Nâibliği	2250 kuruş	
14 Eylül 1324/Gâye-i Kânûn-i evvel 1325	1 yıl, 3 ay, 17 gün			
1 Kânûn-i sâni 1325- 10 Kânûn-i evvel 1327	1 yıl, 11 ay, 10 gün	Antalya Nâibliği	2500 kuruş	
11 Kânûn-i evvel 1327/9 Eylül 1328	8 ay, 29 gün			
10 Eylül 1328/Gâye-i Eylül 1329	1 yıl, 21 gün	İşkodra Merkez Kadılığı	3100 kuruş	
1 Teşrîn-i evvel 1329/17 Şubat 1330	1 yıl, 4 ay, 17 gün			
18 Şubat 1329/2 Nisan 1330	1 ay, 15 gün	Diyarbakır Merkez Kadılığı	5000	
Vefatı 3 Nisan 1330/16 Nisan 1914	Toplam: 9 yıl, 5 ay, 5 gün			

IV. KIĞI NÂİBİ YUSUF ZİYÂEDDİN EFENDİ'YE AİT BELGELERİN TRANSKRİPSİYONU

1. Belge:

İsmim Yusuf, pederimin ismi Hüseyin, mahlasım Ziyâeddin, şöhrat ve lakâbım Kadı-zâdedir. Hem ismim hem de mahlasımla yâd olunurum. Şöhretimle dahi yâd olunurum. Pederim Efendi'dir. Of Kazâsı'ndandır. Ber-hayat değildir. Milletim İslâm, tabiiyetim Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'dir. Pederim cihetinden aynı sülâleye men-subum.

Trabzon Vilâyet-i Celîlesi'ne merbût Of Kasabası'nda 1257/Ekim 1841 sene-i hicriyye ve kameriyyesinin Şaban-ü'l-muazzamı'nda saha-i hayata kademzen oldum. Bilâhare Ünye'ye gelerek orada tevattun edinmiş bulunduğumdan tezkire-i osmaniyyem Ünye'de tevellüd eylediğime dair verilmiştir. Mekteb-i İbtidâî'de tahsil-i ibtidâîyi ba'de'l-ikmâl medreseye duhûl ederek 20 seneye yakın medreseşin olmuşum ve tahsil-i ilm ile meşgul bulunmuşum. Türkçe ve Arapça lisanlarıyla tekellüm ve kitâbet ederim. Medreseden icâzetnâmem vardır. Fakat memlekette kalmıştır. Mahall-i tahsil Erzincan'dadır.

1282/Aralık 1865 tarihinde ve 25 yaşında Terme Kazâsı İbtidâî Muallimliği'ne sene-i merkûme Receb-i şerîfi'nde muvazzafen tayin kılınmışım. 3 sene sonra yani 1285 Receb-i şerîfi'nde kadı müsevvidliğiyle müderrisliğe tayin buyrul-dum. 1294 senesi Saferi'l-hayrî'nda müftülüğe tayin edildim. 1305 tarihine kadar her iki vazife ile yani müftü ve müderrislikle ifâ-yı hizmet eyledim. Müftülükten infisâlimden sonra ba-imtihan silk-i niyâbete tahvîl-i memûriyet ettim. İlk evvel Erzincan Sancağı dâhilinde Kuruçay Kazâsı'na 1250 kuruş maaş-ı şehri ile tayin olunarak 1315 senesi Saferi'l-hayrî'nin 20. gününde vazifeme mübâşeret ve 1317 Cemâziye'l-âhiri'nin 20. gününde (26 Ekim 1899) infikâk eyledim. 1318 sene-i hicriyyesi şehri Rebî'ü'l-evvel'in 15. gününden itibaren 2000 kuruş maaşla Hudeyde Sancağı'na mülhâk Lahya Kazâsı'na tayin edilerek vazifeme bed' ve mübâşeret edip 1319 senesi Ramazan-ü'l-mübârek'in 14. gününde infikâk ettim. 1320 senesi Receb-i şerîfi'nde 675 kuruş maaşla Çorum Sancağı'na mülhâk İskilip Kazâsı'na tayin edilmiş ve 1322 senesi Receb-i şerîfi'nde infikâk edilmiştir. Kezâ 1323 senesi Muharrem-ü'l-haramî'nin guresinde tekrar İskilip'e tayin edilerek 1325 senesi Muharrem-ü'l-haramî'nin guresinde infikâk eyledim. 1325 sene-i mâliyyesi Eylül-ünde Kığı Niyâbet-i Şer'iyyesi'ne 1350 kuruş maaşla tayin edilerek 1326 sene-i mâliyyesi Martı'nın 28'ine kadar asâleten ifâ-yı hizmet etmiş isem de sinimin 65'i mütecâviz olmasından dolayı kadro haricine çıkarılmış ve şehri Haziran ibtidâsına kadar da 2 mah vekâlette bulunarak infikâk eylemişimdir. Kuruçay Kazâsı'na 1250'ye tayin edilmiş idim. Fakat bilumum maâşât-ı memûrîn yüzde 10 tenzilâta uğratılmıştır. Kığı Kazâsı'nda da 1325 senesi Ağustos'u ibtidâsından maaşım tensikâta uğrayarak 100 kuruş tenzil edilmiştir. Azl edilmedim. Müdde-tim hitam bulduktan sonra birkaç mah açıkta kaldım. Ma'zûliyet maaşı almadım. İbtidâî Muallimliği ve Müderrisliği'ne dair evrâk-ı resmîyem yoktur. Müftülüğe tayinim hakkında menşûr vardır.

Bazen birkaç ay ve bazen de birkaç sene kadar açıkta kaldım. Bu da müceb-i mesûliyye bir şeyden ileri gelmemiş. Ancak Meşihat-ı Celîle'nin talimât-ı iktizâsından

bulunmuştur. Avn-i bâri ile katiyyen işten el çektilirmemişimdir. Vazife-yi mevdûamı bi-hakkın ifâ ile maaşımı tamamıyla ahz eylemişim ve taht-ı muhakemeye alındı-ğım yoktur.

15 Temmuz 1326, 21 Receb-i şerîf 1328/29 Temmuz 1910

Mühür:

Ed-Dai Erzurum Vilâyet-i Celîlesi'ne merbût

Kığı Kazâsı Nâib-i Sâbık

Yusuf Ziyâeddin Efendi

7, 8 ve 9. Belge:

TAYİN TARİHİ	AYRILIŞ TARİHİ	MAAŞI	TAYİN MAHALLERİ	HİZMET SÜRESİ
22 Şubat 1292	6 Ağustos 1303	Bilâ maaş	Terme Müftülüğü	10 yıl 5 ay 15 gün
8 Temmuz 1313	14 Teşrin-i evvel 1315	1125	Kuruçay Niyâbeti	2 yıl 3 ay 6 gün
29 Haziran 1316	13 Kanûn-i evvel 1317	2000	Lahya Niyâbeti	1 yıl 5 ay 14 gün
20 Eylül 1318	29 Ağustos 1320	675	İskilip Niyâbeti	1 yıl 11 ay 9 gün
20 Şubat 1320	1 Şubat 1322	675	İskilip Niyâbeti	1 yıl 11 ay 8 gün
3 Eylül 1324	27 Mart 1326	1350	Kığı Niyâbeti	1 yıl 6 ay 25 gün

V. ÇAPAKÇUR KAZÂSİ MÜDERRİSİ AHMED EFENDİ'YE AİT BELGELERİN TRANSKRİPSİYONU

1. Belge:

İsmim Molla Ahmed olup, mahlasım yoktur. Pederimin ismi Molla Mehmed'tir. Gerek ben ve gerek pederim yalnız ismimizle yâd olunuruz. Şöhretimiz ve lakâbımız yoktur. Ben efendiyim babam da efendidir. Köy hocasıydı. Pederim bundan takriben altı sene evvel vefat etmiştir. Pederim ve ben tebâa-yı Osmaniyye'deniz. Ma'rûf bir sülaleye mensup değiliz.

1274 sene-i hicriyyesine müsadif 1273 sene-i Rumisi'nin Temmuz Ayı'nın 15'inde/27 Temmuz 1857 Çapakçur Kazâsı'nın Alikıran Karyesi'nde tevellüd ettim.

Fahran Karyesi'nin medresesinde sarf ve nahiv ve mantık ve meâni ve beyân, bedî', usulü fıkıh tahsil ederek icâzetnâme aldım. Lisan-ı mâder-zâdem olan Kürtçe'yi tekellüm ederim. Arapça tekellüm ve kitâbete de muktedirim. Farisî ve Türkçe de kıraat edebilirim. Türkçe kıraate âşinayım. Bir gûnâ te'lifâtım yoktur. Bir intihâbnâmeye haiz değilim.

1306 senesi Eylül'ünün 15'inde 53 yaşında olduğum halde 200 kuruş maaşla Çapakçur Kazâsı Müderrisliği'ne tayin olundum. Bundan evvelki zamanım köylerde hocalık etmekle geçmiştir.

İşbu tercüme-i hâl varakası el-yevm müstahdem olduğum Çapakçur Kazâsı Müderrisliği'nde bulunduğum zamanda yani fî 4 Teşrîn-i evvel 1326 tarihinde kendi el hattım miktar-ı kâfi derecede olmamasına binâen başkasına yazdırdım ve yine iade olunmak üzere nüfus tezkiremin aslını da işbu tercüme-i hâl varaksına rapt eyledim.

4 Teşrîn-i evvel 1326/17 Ekim 1910

Çapakçur Kazâsı Müderrisi

2. Belge:

NÜFUS TEZKİRESİ

İsim ve Şöhreti	: Molla Mehmed oğlu Molla Ahmed
Pederi İsmiyle Mahall-i İkameti	: Müteveffa Molla Mehmed
Validesi İsmi ve Mahall-i İkameti	: Müteveffiyi Emine
Tarih ve Mahall-i Vilâdeti	: 1273-74
Milleti	: İslâm
Sınıf ve Sıfat ve Hizmet ve İntihâb Salâhiyeti	: Rençber
Müteahhil ve Zevcesi Müteaddit Olup Olmadığı	: 2 Zevcesi Olduğu
Derecât ve Sınıf-ı Askeriyye:	

EŞKÂLİ

Boy	: Uzun
Göz	: Elâ
Sîmâ	: Buğday
Alâmet-i Fârîka-i Sâbite	: Tam
Vilâyeti	: Bitlis
Kazâsı	: Çapakçur
Mahalle	: Yukarı Akpınar
Sokağı:	
Mesken Numarası	: 1/13

Bâlâda isim ve şöhret ve hâl ve sıfatı muharrer olan Molla Ahmed bin Müteveffa Molla Mehmed Devlet-i Aliyye'nin tabîyyetini hâiz olup ol sûretle cerîde-i nüfusta mukayyed olduğunu müş'ir işbu tezkire i'ta kılındı.

1 Teşrîn-i evvel 1322/14 Ekim 1906

VI. ÇAPAKÇUR NÂİBİ HASAN FEHMİ EFENDİ'YE AİT BELGELERİN TRANSKRİPSİYONU

1. Belge:

Trabzon Vilâyeti celîlesi dâhilinde Lazistan Sancağı'na tâbî' Hopa Kazâsı'nın Arhavi Nahiyesi Cernevat Karyesi ahâlisinden ve tebâa-i Devlet-i Aliyye'den olup, ismim ve mahlasım Hasan Fehmi Efendi'dir. Pederim Ali Efendi el-yevm ber-hayat olup Zâim-zâde demekle ma'rûftur.

1287 sene-i hicriyyesi Rebî'ü'l-evvelî'nin 28. gününe (28 Haziran 1870) müsadif 1286 senesi Haziran'ın 15. pazartesi günü karye-i mezkûrda tevellüd etmişimdir.

Evvelen karye-i mezkûrun sıbyan mektebinde ahîren Arhavi Nahiyesi Rüşdiyesi'nde ve ba'dehu nâhiye-i mezkûrun Kavak Medresesi'nde ve ba'dehu Dersaadet'e gelerek Devoğlu Mahallesi'nde Siyavuşpaşa Medresesi'ne kayd olarak Bayındır Cami-i şerîfi'nde Vezirköprülü Faziletli Ahmet Cemal Efendi'nin ve sâir hocaların halka-i tedrisâtında ikmâl-i tahsil-i ulûm ve aliyye eyledim ise de icâzetnâme ahzına muvaffak olamadım. Binâen-aleyh lisan-ı mâder-zâdem olan Türkçeyi tekellüm ve kitâbet ederim ve Arap Lisanı'na âşinayım.

31 yaşında iken 1320 sene-i hicriyyesi Cemâziye'l-âhiri'nin 16. gününe müsadif 1318 senesi Eylül'ünün 5. günü (20 Eylül 1902) Trabzon Vilâyet-i Celîlesi dâhilinde Gümüşhane Sancağı'nda nâhiye niyâbetine tayinim hakkında heyet-i mümeyyize huzûrunda icra olunan imtihanımız kabul buyurulduğuna dair şeref-vurûd olan 17 Cemâziye'l-âhiresinde 1321 ve 27 Ağustos sene 1319 tarih ve 135 numaralı emirname-i Meşihat-penâhi mücebince Kokas Nahiyesi'ne tayin olduğumdan işe mübâşeret eyledim. 1323 sene-i hicriyyesi Zilkade'nin 25. gününe müsadif 1321 senesi Kanûn-ı sâni'nin 8. pazar günü Aydın Sancağı'nın Karahayid Nahiyesi Niyâbeti'ne tayin buyurularak 4 sene kadar ber-müddet zarfında hüsn-i ifâ-yı hizmet etmiş ve iki mah zarfında dahi nâhiye-i mezkûrda nisf maaşla müdür vekâletinde bulunarak 1327 senesi Safer'in 24. gününe müsadif 1325 senesi Mart'ın 4. günü meşrû' bir mazeretimle niyâbet-i mezkûreden istifa eyledim ve bu kere Tensik Komisyonu'nun karar-ı âlisi vechile imtihan için müteşekkil heyet-i mümeyyize marifetiyle bi'l-imtihan 19 Cemâziye'l-evvel 1328 ve 15 Mayıs 1326 tarih ve 60 numaralı ehliyetnâme ahz ve sınıf-ı hâmise terfî'imle 1328 senesi Recebi'nin 25. gününe müsadif 1326 senesi Temmuz'un 19. pazar günü şehri 1500 kuruş maaşla Bitlis Vilâyet-i Celîlesinin Çapakçur Kazâsı Niyâbet-i Şer'iyyesi'ne tayin oldum.

Bâlâda arz olunan niyâbet ve vekâlet hizmetinde bulunup lehül-hamd ve'l-minne bir gûnâ şikâyet ve taht-ı muhakemeye alınmadığım ki salîfû'z-zikr Kokas ve Karahayid Nahiyeleri'nde alınan hüsn-i hâl mazbatalarıyla emirname-i Meşihat-penâhiyi ve ehliyetnâme ve tezkire-i Osmaniyyenin asılları yine iade olunmak üzere merbûtan takdim kılınmış olmağla ol babda emr u ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.

1 Cemâziye'l-âhir sene 1328 ve 26 Mayıs 1326/10 Haziran 1910 tarihinde Çarşamba günü Dersaadet'te tahrir olarak takdim edilmiştir.

Ed-Dâi Çapakçur Kazâsı Nâibi

Hasan Fehmi

2. Belge:

Huzur-ı Âli-i Hazret-i Kaymakam-ı Ekremiyye

Ma'rûz-ı cakerilerimizdir

Kazâm-ı Nâibi Hasan Fehmi Efendi'nin muvâsalatından bu âna değin dilhâ-i âli da-iresinde vazife-i mevdûa-i meşrûasını kemâ yenbeği hüsn-i ifâ edegelmekte olduğu gibi mûmâ-ileyh muktedir hüsn-i hâl ve müttakimü'l-atfar ashâbından olmağla beraber umûmu ahâlinin hoşnûdiyetini kazanmış ve binâen-aleyh mütekarrübü'l-halk bulunan müddet-i münkâdiyesi sene-i hâliye kışına tesadûf olup ol sırada yolların berf ile mesdût olduğundan azimeti dahi gayr-ı kâbil bulunduğu tabii idüğünden nâib-i mûmâ-ileyhin kemâ kân yerinde ibkâ olamadığı hâlde 6 mah müddetle tahdid müddeti zım-nında şimdiden meclis-i idarece işbu istirhamnâmemizden bahisle bir kıt'a mazbatanın tanzîm ve makâm-ı iradesine takdimine müsaade buyurulmasını hoşnudîn-i umûmî nâmına arz ve istirham eyeriz. Ol bâbda emr u ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

28 Temmuz 1328/[10 Ağustos 1912]

Çapakçur Kazâsı Köy ve Mahalleri Muhtarlarının İsim ve Mühürleri

Çevlik Kasabası Muhtarı Mehmed bin Ali

Meşâyihten Şeyh Eyüb

Umerâdan Abdülaziz

Umerâdan Arif Bey

Çevlik Kazâsı İmamı Molla Yakub

Derviş Yahya

Çevlikli Ali bin Timur

Muhtar-ı Karye-i Erenkak Hasan bin Murad

Karaveliyan Muhtarı Abdi bin Molla Rasih

Tevbekli Hacı Şerîf Efendi-zâde Hasan Hüsnü Efendi

Fahriye İmamı Molla Mehmed Efendi

Güriz Karyeli Mahmud bin İsa

Bu dahi Hasan Şaban

Bu dahi Selim bin Hasan

Bu dahi Mehmed bin Timur

Kirkos oğlu Bedros

Vasil oğlu Karabet

Sarkis oğlu Karabet

Bu dahi Hacı Derviş Ağa-zâde

Meclis-i İdâre'ye fi 30 Temmuz sene 1328/[12 Ağustos 1912]

3. Belge:

Çapakçur Kazâsı Nâibi Hasan Fehmi Efendi'nin kazâya muvâsalet ve vazifeye mübâşeretinin şimdiye kadar vazife-i mevdûa-i şer'iyye ve nizâmiyyesini bi-hakkın ifâ eylemekle beraber hoşnudîn-i umûmiyyeyi kazandığından dolayı temdîd-i müddet-i memûriyeti istirhamını hâvî Çapakçur Kazâsı ahâlisi tarafından muti arzuhal münderecâtının muvâfık maslahat olup nâib-i mûmâ-ileyh Hasan Fehmi Efendi'nin hüsn-i hâl ve hareketi meşhûdumuz olmakla tensîb buyurulduğu takdirde temdîd-i memûriyeti zımında işbu mazbata-i âcizânemiz merbût-ı arzuhalde beraber Makâm-ı Meşîhat-penâhi'ye takdim kılınmak üzere kazâ-i niyâbet-i şer'iyyesine i'ta kılındı.

1 Ağustos 1328/[14 Ağustos 1912]

İmza ve Mühürler

Çapakçur Kazâsı Kaymakamı Abdülfettah

Nâib Hasan Fehmi

Mal Müdürü

Müftü ve Azalar

4. Belge:

Tercüme-i hâl i'ta eden zevâtın ibraz ettikleri vesâik-i resmiyye'nin tetkikiyle hulasa münderecâtının kaydına mahsus pusuladır.

5. Belge:

Muhasebât Dairesi Müdiriyyeti

Çapakçur Nâib-i Sabık Hasan Fehmi Efendi'nin mehâkim-i şer'iyye hâsılâtına mahsûs ilm u haberlerden dolayı bir günâ zimmet ve ilişiği olmadığını mübeyyen işbu müzekkere Sicil Kalemi Müdiriyyet-i Behiyyesi'ne tevdi' kılındı.

28 Şubat 1328/[13 Mart 1913]

Haziran 1326 tarihinden itibaren maaşâtan tevfikâtı mal memurları ahz eylemekle ve mûmâ-ileyh 19 Temmuz 1326/1 Ağustos 1910 tarihinde Çapakçur'a tayin buyrulmuş ve ilk niyâbeti olduğundan aidât-ı tekâüdiye aranılmayacaktır.

6. Belge:

Encümen-i İntihâb-ı Umûr-ı İlmiye

Müddet-i muayyenesi hitâmı takarrub edip usûlen Mülâzimîn-i Nüvvâb'a teklif edilen Erzurum Vilâyeti'nin Diyadin Kazâsı Niyâbeti'ne rağbet eden zevât hakkında karar-ı ahîre tevfikân tetkikât-ı kuyûdiyye bi'l-icra rağbetlerden hükkâm-ı şer'iyye nizamnâmesiyle bu bâbdaki mukarrerât-ı müttehîde dairesinde ahvâl ve evsâf-ı lâzimeyi hâiz bulunan merbût varakada muharrerü'l-ism Çapakçur Nâib-i Sabık Hasan Fehmi Efendi'nin 25 Cemâziye'l-evvel 1331 ve 19 Nisan 1329 tarihinden itibaren sâlifü'l-arz Diyadin Kazâsı Niyâbeti'ne tayini tensîb edilmiş olmakla karîn-i tesvîb-i âli buyurulduğu takdirde işbu müzekkere-i âcizânemizin işâret-i aliyye-i Meşîhat-penâhilerine bi't-terşih müktezâ-yı muamelenin ikmâli zımında Memûrîn Kalemi Müdiriyyet-i Behiyyesi'ne havâle buyurulması babında emr u ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.

9 Rebîü'l-âhir 1331 ve 4 Mart 1329/[17 Mart 1913]

7. Belge:

Huzur-ı Sâmi-i Hazret-i Meşîhat-penâhiye

Ma'rûz-ı dâileridir

Memûriyyet-i devlette bulunduğum müddet zarfında 330 senesi şehr-i Temmuz'u ibtidâsından itibaren şehrî maaşı dâiyanemden 3/100 kuruş Donanma-yı Osmanî'ye terk ve teberru eylediğime dair taahhüd senedim leffen takdim Pişgâh-ı Sâmi-i Hazret-i Meşîhat-penâhileri kılınmış olduğundan Donanma-yı Osmanî'ye şehrî terk ve teberru edilen mezkûr yüzde üç kuruşun Mâliye Nezâret-i Celilesi'nce muamele-i kaydiyyesinin icrasından sonra Diyadin Kazâsı Mâliyesi'ne de muamele-i kaydiyyesi ifâ kılınmak üzere nezâret-i müşârun-ileyhten devâir-i müteallikasına emir verdirilmesi menûd-ı müteavakkıf-ı re'yi sâmileridir.

Ol bâbda emr u irâde hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fi 26 Şaban 1332 ve 7 Temmuz 1330/20 Temmuz 1914

Ed-Dâi Kadı-ı Kazâ-i Diyadin

Hasan Fehmi

8. Belge:

Memûriyet-i devlette bulunduğum müddet zarfında 330 senesi şehr-i Temmuz'u ibtidâsından itibaren şehrî maaşımdan yüzde 3 kuruş fî sebillillahi Donanma-yı Osmanî'ye terk ve teberru eylediğimden bu emr i hayr-ı infaz için sicil defterime muamele-i kaydiyyesinin emr ve icrası zımında işbu teahhüd senedim bi't-temhîr takdim kılındı.

Fî 7 Temmuz 1330/[20 Temmuz 1914]

Diyadin Kazâsı Kadısı

Hasan Fehmi

9. Belge:

Bâb-ı Fetvâ Sicil-i Ahvâl Müdiriyeti Müsvedde Varakası

10. belge:

Maliye Nezâreti

Diyadin Kazâsı müteveffa Hasan Fehmi Efendi'nin sebk eden hizmeti 4 seneden ibaret olmasına mebnî ailesine maaş tahsisi kâbil olmayıp ancak mülkiye-i tekkâud kanûnunun 26. maddesi mücebince son memûriyet maaşının iki misli olan 3.000 kuruş ikramiyenin i'tasına 10 Nisan 1334 tarihinde in'ikad eden heyet-i umûmiyyece karar verilmiş olduğundan keyfiyetin sicil kaydına işaret ettirilmesi zımında işbu tezkire Bâb-ı Fetvâ Sicil Müdiriyeti'ne tevdi' kılındı.

28 Nisan 1334/[28 Nisan 1918]

11. Belge:

TAYİN TARİHİ	AYRILIŞ TARİHİ	MAAŞI	TAYİN MAHALLERİ	HİZMET SÜRESİ
19 Temmuz 1326/1 Ağustos 1910	4 Kânûn-i evvel 1328	1500	Çapakçur Kazâsı Kadılığı	2 yıl 4 ay 16 gün
4 Mayıs 1329	Gâye-i Mayıs 1331	1500	Diyadin Niyâbeti Kadılığı	2 yıl 27 gün
Vefatı	1 Haziran 1331/ 14 Haziran 1915			

Gerek asâleten gerek kefareten mülga ilmiye sandığına cihet-i istikrazdan ve aidât-ı tekâüdiyyeden bir günâ deyni olmadığı icra kılınan tedkikâttan anlaşılma- la ifa-yı muktezâsı zımında işbu cetvel Sicil Müdiriyet-i Behiyyesi'ne iâde kılındı.

29 Kânûn-i evvel 1331/[11 Ocak 1916]

12. Belge:

Erzurum Vilâyeti'nde Diyadin Kazâsı Niyâbeti üç defa sınıf-ı râbi' nüvvâbına bi't-teklîf kabul eden olmadığından usûlen sınıf-ı hâmis nüvvâbına işbu matlab varaka-sıyla teklif olunmuş ve muharrer-ül-esâmi zevâtan Çapakçur Kazâsı Nâib-i Sâbık Hasan Fehmi Efendi'nin ol babda müttehâz-ı mukarrerât ahkâmına nazaran diğer- lerinden kıdemli ve hâiz bulunmuş olmağla kazâ-i mezkûr niyâbetine mûmâ-ileyhin intihâbı tensib olundu.

13 ve 14. Belge:

Münhal niyâbetlerin Mülâzimîn-i Nüvvâb'a teklifine mahsûs pusuladır.

VII. GENÇ SANCAĞI MÜFTÜSÜ HASAN EFENDİ'YE AİT BELGELERİN TRANSKRİPSİYONU**1. Belge:**

İsmim Hasan Efendi, mahlasım Nakî'dir. Pederimin nâmı Hacı Mehmed Hamdi Efendi'dir. Her ikimiz de ismimizle yâd olunuruz ve **Hz. Halid sülâlesine mensu- buz.** Müteveffa pederim hâli hayatında iken Mezraa-i Şâdan Karyesi'nde hocalık ile işğal etmekteydi. Rütbe ve nişânı dahi yoktur.

8 Recep 1293 sene-i hicriyyesine müsâdif 9 Mayıs 1292/21 Mayıs 1876 tarihinde Genç Sancağı'na merbût Mezraa-i Şâdan Karyesi'nde tevellüd etmişim.

Medâriste ulûm-i aliyye ve aliyyeyi tahsil edip icazetnâme dahi almışımdır. Arabî, Fârisî, Türkî ve Kürdî tekellüm ve kitâbet ederim. Te'lifâtım yoktur.

11 Mart 1328/24 Mart 1912 tarihinde şehrî 700 kuruş maaşla Genç Livâsı Müftülüğü'ne tayin olunup, el-yevm mezkûr müftülükte istihdâm olunmaktayım. Bir günâ rütbe ve nişânım dahi yoktur. Nüfus tezkiresiyle icâzetnâmem yedimde mev- cuttur.

Lehül-hamd şimdiye kadar hakkımda bir günâ şikâyet vuku'uyla taht-ı muhâkemeye alınmamış ve ceza dahi görmemişimdir. Genç Sancağı merkezi olan nefis-i Ardu- şin Kasabası'nda tanzim ve tebyiz olunan işbu tercüme-i hâl varakasına merbûtân icâzetnâme ve tezkire-i Osmanıyyemin sûret-i musaddakaları leffen arz ve takdim kılınmıştır.

27 Cemâziye'l-evvel sene 1330/14 Mayıs 1912

1 Mayıs 1328

Genç Sancağı Müftüsü

Ed-Dâi Hasan Nakî

2. Belge:

NÜFUS TEZKİRESİ

İsmi ve Şöhreti

: Molla Hasan Efendi

Pederi

: Müteveffa Hacı Mehmed

Vâlidesi İsmi ve Mahall-i İkâmeti

: Müteveffiye Hafsa

Doğum Tarihi ve Mahall-i İkâmeti

: Mezraa-i Şâdan 1292

Milleti

: İslâm

Sınıf ve Sıfat ve Hizmet ve İntihâb Salâhiyeti

: Müftü

Müteehhil ve Zevcesi Müteaddid Olup Olmadığı

: 1 Mütehhil

Derecât ve Sınıf-ı Askeriyesi

: 318 Rediftir

Bâlâda isim ve şöhret ve hâl ve sıfatı muharrer olan Müteveffa Hacı Mehmed oğlu Molla Hasan Efendi Devlet-i Aliyye'nin tabiiyetini hâiz olup ol sûretle cerîde-i nüfus- ta mukayyed olduğunu müş'ir işbu tezkire i'ta kılındı.

24 Nisan sene 1328/7 Mayıs 1912

3. Belge:

Memûrîn-i ilmiyeye ait yoklama cetvelinin Genç Livâsı Kadısı tarafından Şeyhülislâmlığa gönderildiğine dair 1 Ramazan 1332/24 Temmuz 1914 tarihli yazı.

4. Belge:

İsim ve Babasının İsmi	Maaşı	Memûriyeti	Doğum Tarihi	Tercüme-i hâl l'ta Edip Etmediği	Mülâhazât
Hacı Dayı-zâde Behram Efendi	2500	Kadı	1286	1 Kânûn-i evvel 1326'da verilmiştir.	2 Ağustos 1329 tarihinde tayin ve 3 Ağustos 1329 işe mübâşeret
Halid-zâde Hasan Nakî Efendi	700	Müftü	1292	3 Mayıs 1328 tarihinde verilmiştir.	5 Mart 1328 tarihinde tayin ve 11 Mart 1328 işe mübâşeret
Zerkili-zâde Abdülkadir Efendi	600	Baş Kitâbet	1283	1 Kânûn-i evvel 1325'de verilmiştir.	1 Kânûn-i evvel 1325 de tayin ve 15 Kânûn-i evvel 1325'de işe mübâşeret
Molla İzzettin-zâde Ali Efendi	300	Zabıt Kitâbeti	1297	7 Ağustos 1326'da verilmiştir.	25 Teşrîn-i evvel 1325 tayin ve 8 Teşrîn-i sâni 1325' de işe mübâşeret
Molla-zâde Ahmed Efendi	250	Müderris	1260	Vermiştir.	26 Temmuz 1328 tarihinde tayin ve işe mübâşeret etmiştir.
Hüseyin Bey-zâde Derviş Efendi	150	Muhzır	1295	7 Ağustos 1326 tarihinde vermiştir.	1 Mayıs 1326 tayin ve işe mübâşeret etmiştir.
Köte-zâde Yusuf	100	Odacı	1304	Vermemiştir.	11 Mayıs 1330 tarihinde tayin ve işe mübâşeret etmiştir.

9 Temmuz 1330/12 Temmuz 1914

Kadı-i Livâ-i Genç

Ed-Dâi es-Seyyid Behram

5. Belge:

Ma'rûz-ı bende-i dirîneleridir

5 Haziran 1335/6 Haziran 1919 tarih ve 59 numaralı tahrirât-ı aliyye-i Meşihat-penâhileri'nin arıza-i cevabiyyesidir. Genç Müftüsü Hasan Efendi'nin 22 Kânûn-i sâni 1335 tarihinde vefat eylediği 4 Şubat 1335 tarih ve 12/389 numaralı tahrirâtla arz edilmiş ol babdaki arzuhal leffen ve iadeten takdim kılınmış olmakla ol babda emr u ferman hazret-i men lehül-emrindir.

12 Temmuz 1335/[12 Temmuz 1919]

Bitlis Valisi

IV. OTURUM

BİNGÖL İLİ'NİN TURİZM POTANSİYELİ

Doç. Dr. Hasbi SOYLU¹

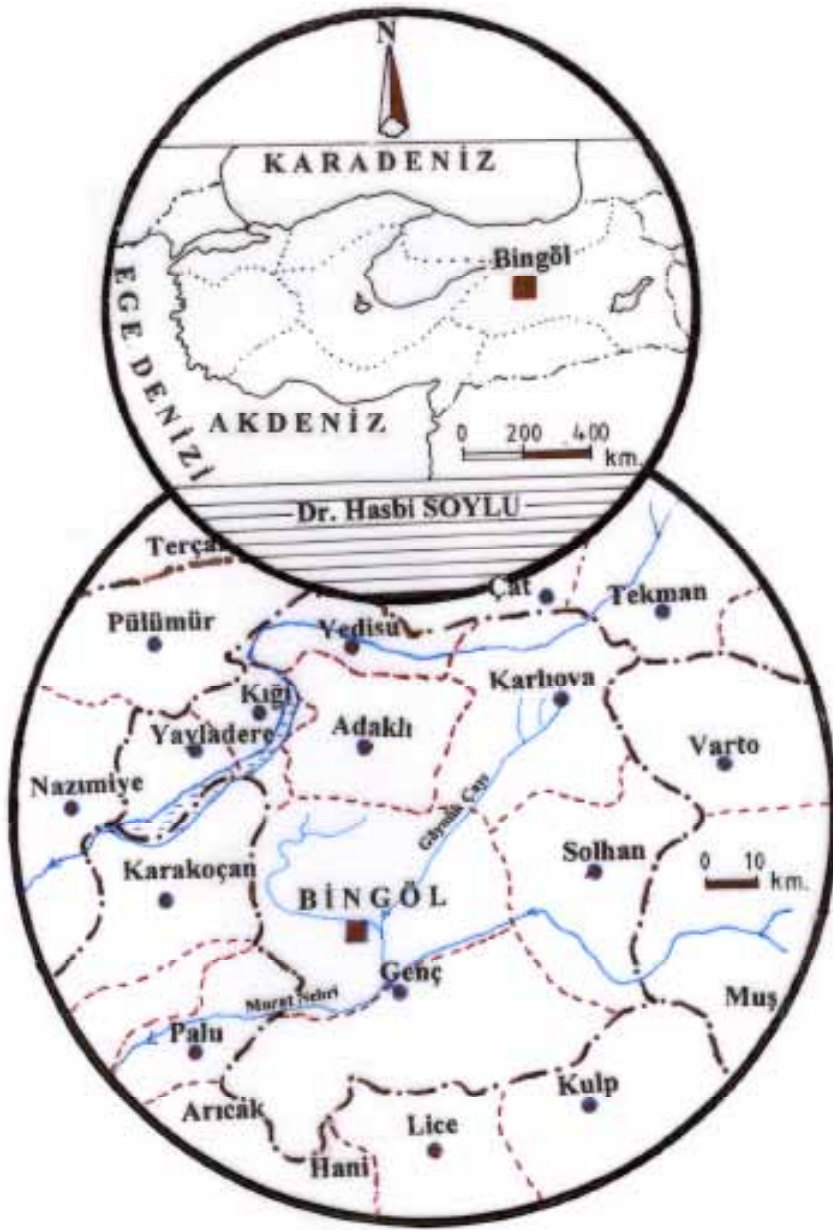
ÖZET

Turizm, bu potansiyele sahip olan ülkelerin en büyük endüstrisi ve istihdam olanakları sağlayan önemli bir sektördür. Doğal, tarihi ve kültürel turistik değerler bakımından zengin olan ülkemiz, ne yazık ki, bu zenginliğini henüz değerlendirememiştir. Özellikle son yıllarda turizmin gelişmesi için önemli çabalar harcamış ve bu çabalarının sonucu dünyanın en çok turist ve turizm geliri elde eden ilk 20 ülkesi arasına girebilmiştir.

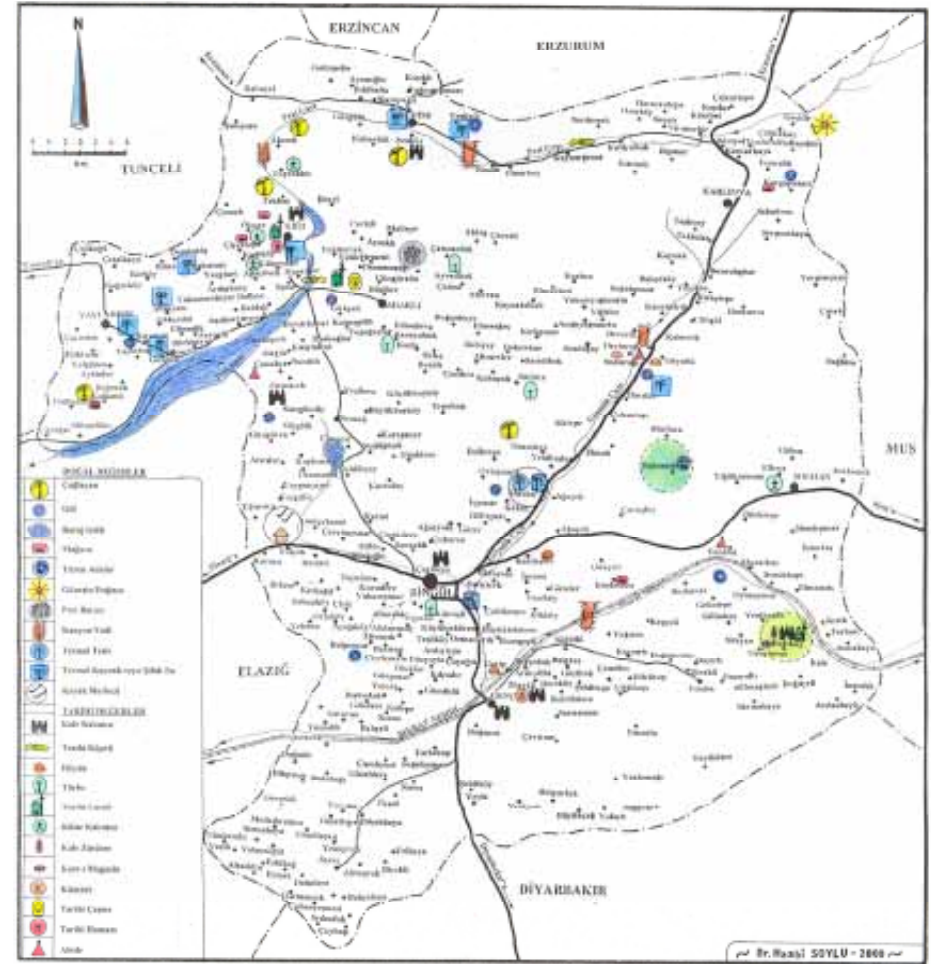
Araştırma sahası olan Bingöl İli, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü içerisinde 41°20' ve 39° 54' kuzey enlemleri ve 38°27' ve 40° 27' doğu boylamları arasında yer alır. İdari olarak Bingöl ilinin merkez ilçesini oluşturan Bingöl (Çapakçur), Genç, Solhan, Karlıova, Adaklı, Kığı, Yayladere ve Yedisu adlı yedi ilçeyi kendi bünyesinde bulundurmaktadır (Şekil 1). Araştırma sahası 8125 km²'lik yüzölçümü ile ülke topraklarının %1,6'sını oluşturur. Yani bu alan içerisinde bulunan 12 belediye örgütlü yerleşme başta olmak üzere, 8 ilçe, 312 köy ve 800 mezraya idari hizmet vermektedir. DİE 2007 Yılı Genel Nüfus Sayım sonuçlarına göre nüfusu 251552 olan Bingöl İli'nde nüfus yoğunluğu 30,1 kadardır.

Yerleşme tarihi M.Ö. 4000–5000 yıllarına kadar inen Bingöl ve çevresi, Urartular, Asurlular, Hititler, Persler, Romalılar, İslam Devleti, Selçuklular ve Osmanlılar gibi pek çok kavim ve devletin hâkimiyet sahası içerisinde kalmıştır.

Bingöl ve çevresi, doğal ve kültürel turistik değerler bakımından oldukça zengin bir potansiyele sahiptir. Gerçekten de Bingöl ve çevresinin sahip olduğu doğal turistik değerler arasında "Turnalar Gölü ve Yüzen Adalar", "Kös Kaplıcası, Bin-Kap. ve içmesi", "Çır, Şenköy, Kelhaç, Akımlı ve Kalkanlı Çağlayanları", "Kayak Turizmi" ve Bingöl Dağı'ndan izlenen "Güneşin Doğuşu" en önemli doğal turistik değerlerden bazıları olmakla birlikte, bölge göl turizmi, akarsu turizmi, peribacaları, kanyon ve volkanik yer şekilleri, mağaralar, dağ turizmi, yaylacılık, ekoturizm, tarihi ve kültürel turistik değerler bakımından oldukça zengin bir potansiyele sahiptir (Şekil 2).

Şekil 1: Araştırma Sahasının Lokasyon Haritası.

Şekil 2: Bingöl İli Turizm Potansiyeli Haritası.

Bingöl ili için, doğal ve beşerî turistik değerler bakımından oldukça zengin bir potansiyele sahip olunmasına rağmen, iç ve dış turizm açısından yeterli bir gelişme sağlayamamıştır. Kuşkusuz bu durum, sahanın turizm açısından tanıtımının yeterince yapılamamasının yanı sıra, turizme hizmet verebilecek, nitelikli tesislerinin az sayıda olmasından kaynaklanmaktadır.

Bingöl ve çevresinin sahip olduğu beşerî değerler incelendiğinde bu eserlerin tarihin hemen her döneminin izlerini taşıdığı görülür. Araştırma sahası, tarihi yollar üzerinde olması nedeniyle, bu yollar üzerinde çeşitli ören yerleri ve tarihi kalıntılara rastlanmaktadır. Bunların en canlı örnekleri Bingöl merkez ve Solhan ilçelerinde höyük yerleşmeleri ve Bingöl(Çapakçur), Genç, Kiğı ve Solhan ilçelerinde bulunan Kalelerin varlığı verilebilir.

Araştırma sahası ve çevresi tarihi dönemler içerisinde bir geçiş bölgesi durumunda kalmıştır. Bu nedenle Bingöl ve çevresinde beşeri yapıların sayısı az sayıda olup, söz konusu eserlerin birçoğu Urartular döneminden kalma eserlerdir. Ne yazık ki, bu eserlerin de büyük bir kısmı tamamen ortadan kalkmıştır. Ayrıca bölgede farklı dönemde yaşayan topluluklar da kendi kültürlerini yansıtan Köprü, Çeşme, Camii, Mescit, Kilise, Hamam gibi tarihi eserler de imar ve inşa etmişlerdir. Bu eserlerin birçoğunun ise günümüze yalnızca kalıntıları veya isimleri ulaşmıştır.

Araştırma sahası olarak seçilen Bingöl, yurdumuzun gelişmekte olan bir ilidir. İlin geçim kaynakları sınırlı olup ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Ayrıca Bingöl İli turizm potansiyel kaynakları (doğal, tarihi ve kültürel turistik değerler) bakımından oldukça zengin bir yöredir. Ancak bugün itibarıyla bu potansiyel kaynaklar yeterince değerlendirilip, turizme kazandırılmamıştır.

Bu çalışmanın asıl amacı Bingöl ilinin turizm potansiyelini belirlemek, turistik kaynakların analizini yapmak, tanıtmak, uygulanabilir bir proje geliştirerek bu potansiyel kaynakları harekete geçirmek ve turizme kazandırmaktır.

Sonuç olarak;

Turizm, ülkemiz açısından dış pazarlarda rekabet gücü yüksek olan sektörlerden biridir. Bu nedenle turizm sektörünün direncini artırıcı önlemler alınmalıdır.

İnsanların bireysel tercihleri dikkate alınarak geliştirilecek yeni turistik alanlarla turizm sezonunu yılın hemen tamamına yaymak mümkündür. Bu doğrultuda kışın kış sporları ve kayak turizmi, yaz aylarında ise eko-turizm faaliyetleri yürütülmelidir.

Turizm sektörüyle ilgili yatırımlar yapılırken doğal, tarihi ve kültürel değerler korunarak bu projeler hayata geçirilmelidir.

Turizm sektörünün uzun vadeli ve sağlıklı gelişebilmesini sağlamak amacıyla dinamik ve stratejik turizm sektörü esas alınarak uygulamaya konulmalıdır.

Turizmin mevsimlik ve coğrafi dağılımını iyileştirmek ve dış pazarlarda değişen tüketici tercihleri de dikkate alınarak yeni potansiyel alanlar oluşturmak amacıyla dağ, termal, kış, sağlık, kongre turizmi ve eko-turizmi gibi ilgili faaliyetlerde sürdürülmelidir.

Araştırma sahasında milli park olabilecek alanlar mevcuttur. Ancak bu alanlar henüz milli park kapsamına alınmamıştır. Bu alanların biran önce milli park alanları alınması yararlı olacaktır. nitekim sürdürülebilir turizmin gelişimi için ekolojik açıdan duyarlı, doğal çevreyi koruyucu düzenlemeler yapılmalıdır.

CUMHURİYET ARŞİV VESİKALARI IŞIĞINDA BİNGÖL

Bingöl Vilayeti'nin Kurulması ve İdari Yapısının Düzenlenmesi

Mehmet KAYA¹

Giriş

Bingöl şehri Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü içersinde yer alan Bingöl ovasının kuzeybatısında Sağyer Deresi'nin ovaya açıldığı kesiminde kurulmuştur.² Sağyer Deresi'nin vadisi içinde de eski merkezi oluşturan ve günümüzde şehrin terk edilmiş bir mahallesi durumunda bulunan Çapakçur (Bingöl) yer alır.³

Yerleşiminin tarihi M.Ö 4000–5000 yıllarına kadar inmektedir. Bingöl ve çevresindeki kalelerin varlığı bu kanıyı desteklemektedir.⁴ Buna rağmen ilkçağ kaynakları önemli bir şehir yerleşiminden bahsetmez. Ayrıca şehrin, Erzurum, Amid, Erzincan, Harput ve Dersim gibi tarihi çok eski zamanlara dayanan yerleşim birimleri arasında yer alması ilin tarihsel, kültürel ve ekonomik manada gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir.⁵

Bingöl tarih boyunca önemli ticaret yollarının geçtiği bir konumda idi.⁶ Van'a giden ticaret yolları üzerinde olduğundan bölge birçok devletin hâkimiyetine girdi. M.Ö 2000'li yıllarda Mittaniler bölgeye hâkim oldular. Daha sonra Orta Anadolu'da önemli bir medeniyet kuran Hititler bölgeye hâkim oldular. Doğu Anadolu'da hâkimiyet kuran Urartular, Hititlerin yok olmasıyla bölgeyi ele geçirdiler.⁷ Urartulardan kalma birçok tarihi eser günümüze kadar gelmiştir. Yöre daha sonra Asurlular, Medler ve Büyük İskender'in hâkimiyetine girmiştir. Bingöl, Büyük İskender'den sonra Bizans ve Sasaniler arası savaşlarda devamlı el değiştirdi.⁸

İslam orduları Hz. Ömer döneminde Halid bin Velid komutasında bölgeye girmiş onun komutanlarından “ Sultan Kibes”⁹ Palu ve Cebel-i Cur bölgesini fethetmiştir.¹⁰ 1071 Malazgirt Muharebesinden sonra Selçuklu beyliklerinden Mengücekler, Saltuklular, Dilmaçoğulları ve Danişmentlilerin eline geçti.¹¹ 1112 tarihin-

1 Yard. Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

2 Hasbi Soylu, *Şehir Coğrafyası Açısından Bir Araştırma Bingöl*, Erzurum 2007, s. 1.

3 Metin Tuncel, “**Bingöl**” *DİA*, C.VI, s. 183.

4 Hasbi Soylu, *Bingöl İli Turizm Coğrafyası*, İstanbul 2004, s. 6–7.

5 Ercan Çağlayan, “Bingöl Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Bingöl 2007, S. 1, s. 67–68.

6 Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, Ankara 1989, s. 32.

7 Okan Alay, *Kültür Dünyamızda Bingöl*, Ankara 1996, s. 39–40.

8 Bingöl İli Yıllığı, Ankara 1995, s. 14.

9 Hz. Kibes'in mezarı Elazığ Kovancılar Kazası Kayalık Köyü yakınlarındadır.

10 Ahmet Bulmuş, *Bingöl Çevlik'te Yaşadılar*, Ankara 2009, s. 7–8.

11 Yılmaz Akbulut, *Bingöl Tarihi*, Ankara 1995, s. 69.

de ise Artukoğullarından Belek Gazi Çapakçur'a hâkim oldu.¹² Eyyubiler, Timur, Safevi, Karakoyun ve Akkoyunların hâkimiyetinden sonra yöre, İdris-i Bitlisi'nin yardımıyla Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı yönetimine girmiştir.¹³

Çapakçur bu dönemde "Yurtluk-Ocaklık" sancaklarından biri olan aynı adlı sancağın merkeziydi. Yavuz döneminde yöre Osmanlı yönetimine katılınca üstün hizmetlerinden dolayı vergiden muaf tutulmuş, Osmanlı'nın son dönemine kadar bu süreç devam etmiştir.¹⁴

1834 yılında İdari Teşkilata ıslah yapılıncı 1844 yılına kadar küçük bir köy olan Çapakçur (Çorlık) nahiye olur ve Palu'ya bağlanır. 1872 yılında Çapakçur adıyla ilçe olur.¹⁵ 1874 yılında yapılan bir idari düzenlemeye dayanılarak 1881 de Bitlis il olunca Çapakçur ve Genç bölgesi Bitlis vilayetine, Kiği Erzincan'a, Karlıova Muş'a bağlandı.

Cumhuriyetin ilanından sonra 1926 yılında Elazığ, 1929 senesinde Muş'a bağlanan Bingöl, 1936 yılında çıkarılan bir kanunla merkezi Çapakçur olmak suretiyle Bingöl vilayeti kuruldu.

Bingöl Adı

Günümüzde Bingöl olarak bilinen yerleşim birimi tarih boyunca farklı isimler almıştır. Yöre sırasıyla Ming-köl, Cebel-i cur, Çapakçur, Sirmanç, Çevlik/Çoluk ve son olarak Bingöl adlarını almıştır.¹⁶ Bingöl'ün ortaçağdan beri kullanılan isminin Çapakçur ya da Çabakçur olduğunu bilmekteyiz. Ancak Çabakçur'un aslının "Cebel-cur"¹⁷ olduğu bilinmektedir. Bu kelimenin zamanla Çapakçur şeklinde telafuz edildiği tahmin edilmektedir. Çapakçur akan "temiz su" anlamına geldiği söylenmektedir.

Eski çağda Abus (Abos) Mons adı ile Aras nehrinin doğduğu yer olarak bilinen Bingöl, eski Ermeni coğrafyasında "Srmanç" adı veriliyordu.¹⁸ Orta Çağ Arap coğrafyacıları Bingöl adını Cebelicur şeklinde vermektedir. ¹⁹ Evliya Çelebi seyahatnamesinde Çapakçur kalesini ilk defa İskender-i Zilkarneyn tarafından yapıldığını Çapakçur isminin de onun tarafından verildiği ve Çapakçurun Makdisi dilinde Cennet Suyu Ab-ul Hayat (ölümsüz Hayat) anlamına geldiğini ifade eder.²⁰ Böylece Bingöl'ün Çapakçur adını aldığını belirtir.

Bingöl isminin alınışı ile ilgili de birçok görüş vardır. Bunlara kısaca değinelim; ilk kez Bingöl ismi Yeni Çağ Avrupa seyyahları arasında zikredilmiştir.²¹ (J.B. TWERNİER, XVII. Asrın Ortalarında) doğru olsa gerek.

Bingöl'ün ismi ise geçmiş efsanelerde, anlatılan susuzluk çeken ordunun bir neferinin su aramak için dağa çıkıp birçok göl görünce "Burası bir değil, bin göl" demesi üzerine bunun coğrafi bir tabir olarak kullanıldığı belirtilir.²² Orta Asya'da bu isme benzer bir şekilde "Mink Köl" olarak kullanımlara rastlanmaktadır.²³

Bingöl için kullanılmakta olan diğer bir isimde Çevlik, Çorlık veya Çoluk'tir. Bingöl ilinin yerleşim alanı olarak seçtiği Çapakçur kale ve çevresi sarp kayalıklar üzerine inşa edildiği için iskâna elverişli olmadığından, dere yatağındaki Çorlık'e nakledilmiştir.²⁴ Çevlik veya Çoluk, bağ ve bahçe anlamında olup bu isim günümüzde hala ahali tarafından kullanılmaktadır.

Bingöl ismi Cumhuriyet'in ilanından sonra 1936 yılına kadar Muş iline bağlı olan Karlıova ilçesine verilen addı. Hatta 13.8.1934 tarihinde çıkan kararname ile de 2529 sayılı kanunun I. Maddesine göre Muş'a bağlı olan bu kazanın hudutları yeniden tanımlanmıştır.²⁵ Ancak Bingöl vilayetinin Bingöl adında bir de kazası mevcut olduğundan kaza ve vilayet adlarındaki bu benzeşimin resmi ve özel işlerdeki işlemlerin karışmasını önlemek amacıyla Bingöl kazasının adını "Karlıova" olarak değiştirilmesi umumi müfettişlerinin raporu ve teklifleri sunulmuştur. ²⁶ 27 Temmuz 1938 tarihli 13984 nolu kararnamenin I. maddesine göre Bingöl kazasının adı Karlıova olarak değiştirilmiştir.²⁷

Kararnameye göre:

Bingöl vilayeti merkezi olan Çapakçur kasabası adının vilayet adıyla adlandırılması hakkında Belediye Meclisi ile vilayet idare heyetince verilen kararlar²⁸ ve Devlet Şurası İkinci Dairesi'nin 10.9.1944 tarihli ve 2490/1783 sayılı ve Umumi Heyetinin 28.8.1944 tarihli ve 44.148.143 sayılı mütalaşlarını havi mazoşmalar İcra Vekilleri Heyetince 13.12.1944 tarihinde tetkik edilerek; adı geçen vilayet merkezi olan Çapakçur kasabası adının "Bingöl" olarak değiştirilmesi, 1580 sayılı Belediye Kanununun 9. maddesine kabul olunmuştur.²⁹

Bingöl Vilayetinin Kurulması ve Yeniden İdari Yapılanması

Her devlet ekonomik, siyasi, sosyal, demokratik, coğrafi nedenlerinden dolayı, idari teşkilatlarını yeniden düzenleyebilir. Bunun en güzel örneklerini Osmanlı Devleti'nde görmek mümkündür. Osmanlı, topraklarını genişlettikçe yeniden idari

12 M. Beşir Aşan, *Elazığ Tunceli ve Bingöl İllerinde İskân İzleri*, Ankara 1992, s. 84.

13 Yörenin Osmanlı hâkimiyetine girişi ile ilgili ayrıntılı olarak bkz. Abdullah Demir, "Belgelerle Çapakçur Sancağı", **1. Bingöl Sempozyumu**, Bingöl 2007, s. 195-210.

14 Abdullah Demir, a.g.m., s. 199.

15 Ahmet Bulmuş, a.g.e., s. 8.

16 Bingöl'ün aldığı isimler konusunda daha ayrıntılı olarak bkz. Ercan Çağlayan, *Bingöl (Çapakçur) ve Çevresinde Ermeni-Müslüman İlişkileri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2008, s. 9-11.

17 <http://www.bingol.gov.tr/defaultB1.aspx?entent223>

18 Rasim Darkot, **I.A.** Ankara 1979, c. II, s. 628.

19 Mehmet Azimli, "Klasik İslam Tarihlerine Göre, Abbasilerden Osmanlılara Bingöl'ün Siyasi Tarihi", **I. Bingöl Sempozyumu**, Bingöl 2007, s. 30.

20 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul 1999, c. III, s. 225.

21 Rasim Darkot, a.g.e., s. 628.

22 Saim Sakaoğlu, *101 Anadolu Efsanesi*, İstanbul 1976, s. 235.

23 Mehmet Azimli, a.g.m., s. 30.

24 Abdullah Demir, a.g.m., s. 195.

25 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.01/47.56.6

26 BCA, 030.11.1/122.21.7

27 BCA, 030.11.1/122.21.7

28 BCA, 030.18.01/107.85.14

29 BCA, 030.18.01/107.85.14

yapılanmaya girerdi. 19.yy da bunun örneklerini görmek mümkündür. 1874 yılında vilayetler nizamnamesi ile birçok vilayet, ilçe ve nahiye oluşturulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti de kurulduktan sonra coğrafi şartlar, nüfus yoğunluğu ve ulaşım gibi nedenlerden dolayı yeni idari birimler oluşturmuştur. Nitekim 1935 te oluşturulan 1936 yılında kurulumu gerçekleşen Bingöl ile birlikte 5 vilayet 9 kaza ve 32 nahiye teşkil olunmuştur. Bunun gerekliliğini dönemin içişleri bakanı Şükrü Kaya şu şekilde açıklıyordu:

“Memleketimizdeki idari teşkilat bugünkü ihtiyaca tekabül edecek derecede değildir. Memleketin nüfusu artmakta, yollar ve tren yolları ilerlemekte ve halkın birbirleriyle olan münasebetleri fazlalaşmaktadır. Binaenaleyh halkın bu ihtiyaçlarına cevap vermek lazımdır. Dâhiliye vekâleti imkân ve fırsat buldukça bunları birer birer yapmakta ve bunlar için bir program takip etmektedir. Bir esas dâhilinde bazı kazalar teşkil etmekte ve vilayetlerde vali muavinlikleri ihdas eylemektedir. Bunlar için kanun tâynası takdim etmiştik...”³⁰

Bunun üzerine 25.12.1935 yılında yeniden 9 kaza 5 vilayet teşkiline ve bunlarla 32 nahiye ait kadrolar ki bu vilayetler ve kazalar şunlardır.³¹ Bu vilayetler ; Bingöl, Artvin, Hakkari, Bitlis ve Tunceli’dir. Kazalar ise; Şemdinli, Hizan, Kotum, Bismil, Eğil, Gürpınar, Patnos, Karakoçan ve Sivrice’dir.³²

Hakkında kanun verilen bu idari yapılanmadaki oylar şu şekilde sonuçlanmıştır;

Aza Adedi	: 399
Reye İştirak Edenler	: 238
Kabul Edenler	: 238
Red Edenler	: 0
Mustenkifler	: 0
Munhaller	: 6 ³³

Bu kanunda 5. madde Bingöl vilayeti oylamaya tabi tutulmuştur. 5. madde: Muş vilayetinin Çapakçur, Genç, Solhan ve Bingöl kazaları ile Erzincan vilayeti-nin Kiğı kazasından teşekkül etmek ve merkezi Çapakçur kasabası olmak üzere Bingöl vilayeti kurulmuştur.³⁴ Böylece 2885 kanun, 25.12.1935 tarihinde T.B.M.M tarafından kabul edilip, resmi gazetede 4 Ocak 1936 tarihinde 3197 sayı ile kabul görüp³⁵ Bingöl vilayetinin kuruluşu gerçekleşmiş oluyordu. Bingöl’e atanan ilk Vali 19.12.1936 tarihli 1413 sayılı kararname ile Recai Türel’dir.³⁶

2885 sayılı kanun ile yeniden 5 vilayet ve 9 kaza teşkili dolayısıyla, Muş, Elazığ ve yeni kurulan Bingöl vilayetleri ile bu vilayetlerin ihtiva ettikleri yeni

ve eski kazaların hudutların değişiklik yapılması üzerine bu layiha’ya gerek duyulmuştur.³⁷

Bunun üzerine Bingöl vilayeti ile birlikte aşağıda kurulan yeni kaza, nahiyeler ve köyler tablolarda gösterilecektir.

Çapakçur (merkeze) bağlanan nahiyeler Sancak ve Fahrhan.

Balhendu, Canut, Palu’dan ayrılıp, Genç kazasına bağlanan Sivan nahiyeleri.³⁸

Çapakçur iline (merkeze) bağlanan nahiyeler.

Sancak nahiyesini teşkil eden köyleri gösterir cetvel

Köyün İsmi

1. Hoşkar
2. Karapınar
3. Büyükbaşköy
4. Küçükbaşköy
5. Baban
6. Şirnan
7. Hilbizen
8. Zağ
9. Sancak Sımsoru

Köyün İsmi

10. Mezracık
11. Lek
12. Uzun Sıvat
13. Şup
14. Masala Maa Horhorik
15. İsvirit
16. Kemah
17. Geylan
18. Yukarı Kara Veylan
19. Aliyaran (Nahiye merkezidir.)³⁹

Fahrhan nahiyesini teşkil eden köyleri gösterir cetvel (Cetvel No:5)

Köyün İsmi

1. Yukarı Perhangök
2. Elmalı
3. Arcuk
4. Kös
5. Alikırcık
6. Belozor
7. Fahrhan
15. Aşağı Perhangök (Nahiye merkezidir.)⁴⁰

Köyün İsmi

8. Çan
9. Terbesmurik
10. Hidan
11. Talvara
12. Şinük
13. Gölmezrası
14. Toyrok

31 Kanun-i Sani 1938 tarih ve 11945 sayılı kararname ile Bingöl vilayetine bağlı Genç kazası merkezinin şimdiki bulunduğu Veramik köyünden kaldırılarak Kupar köyüne götürülmesi, merkezi Veramik olmak üzere 7 köy ihtiva eden “Yay-la” adıyla yeni bir nahiye kurulması kararlaştırılmıştır.⁴¹

30 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi Devre 5,C.7,s.171

31 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi Devre 5,C.7,s.215

32 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi Devre 5,C.7,s.172

33 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi Devre 5,C.7,s.215

34 T.B.M.M Kavanin Mecmuası Devre 5,C 16:12 Haziran,1936,s,117

35 T.B.M.M Kavanin Mecmuası Devre 5,C 16:12 Haziran,1936,s,117

36 BCA, Fon Kodu:030 10, Kutu No:62,Dosya No:755, Belge No:25

37 BCA, 030.11.01/101.4.8

38 BCA, 030.11.01/101.4.8

39 BCA, 030.11.01/101.4.8

40 BCA, 030.11.01/101.4.8

41 BCA, 030.11.01/101.4.6

Veramik (Yayla) nahiyesini teşkil eden köyler;**Köyün İsmi**

1. Tavaska (Veramik)
2. Rotçan
3. Ulyan
4. Mestan
5. Şatos
6. Bobikan
7. Riz⁴²

İçişleri Bakanlığı'nın 18.1.1936 tarih 508 sayılı yazısında; Malazgirt, Çapakçur, Bulanık, Solhan ve Genç kazaları içinde 6 nahiye kurulmasına ve Sivan nahiyesinin Palu'dan ayrılarak Genç kazasına bağlanmasına dair çıkan kararnamenin uygulanmasına dairdir.⁴³

Palu'dan alınarak Genç kazasına bağlanan Sivan nahiyesi köylerini gösterir cetvel⁴⁴ (Cetvel No:7)

<u>Köyün İsmi</u>	<u>Köyün İsmi</u>	<u>Köyün İsmi</u>
1.Vatrakum	17.Şelliheydan	32.Avnik
2.Molla İbrahim	18.Dirinan	33.Kelhesi
3.Baziyan	19.Melekan	34.Kaşan
4.Haydan	20.Diri	35.Haraba
5.Geviran	21.Horsik	36.Hepsur
6.Aladdin	22. Zimak(Nahiye Merkezi)	37.Hesenan
7.Haniyan	23.Vişküçür	38.Büyükköy
8.Kasan	24.Mahmudan	39.Gavil
9.Abdalan	25.Kurçıyan	40.Tinik
10.Sair	26.İbrahiman	41.Rizvan
11.Zillek	27.Gülikan	42.Letan
12.Halveliyan	28.Meteran	43.Servi
13.Hemek	29.Haylan	44.Sosin
14.Gaz	30.Hacıyan	45.Vilik
15.Putyan	31.Şeyh İsmailan	46.Seyyer Benizuğur
16.Gayt		

İç İşleri Bakanlığı'nın 18.1.1936 tarih 508 sayılı yazısıyla Solhan ilçesinde kurulan iki yeni nahiye ve bağlı bulundukları köyleri gösterir. (5 ve 6 nolu cetveller.)⁴⁵

42 BCA, 030.11.01/101.4.6

43 BCA, 030.11.01/101.4.8

44 BCA, 030.11.01/101.4.8

45 BCA, 030.11.01/101.4.8

Canut Nahiyesini teşkil eden köyleri gösterir cetvel. (Cetvel no:5)**Köyün İsmi****Köyün İsmi**

1.Asker	8.Abbasan
2.Memedanı Ulya	9.Şemsan
3.Memedanı Sufla	10.Nederan
4.Ceban	11.Kılıçan
5.Şeğen	12.Hibasan
6.Şeyhan	13.Tütel
7.Abdiyan	14.Kamer
15.Güleyan (Nahiye Merkezi)	

Valer Nahiyesini teşkil eden köyleri gösterir cetvel. (Cetvel No:6)**Köyün İsmi****Köyün İsmi**

1.Veznel	8.Şirnan
2.Hat	9.Mezre-i Solhan
3.Modan	10.Girnos
4.Şemsan	11.Cansor
5.Aşkasor	12.Hacan
6.Dinasor	13.Valer (Nahiye Merkezi)
7.Muradan	

Bingöl ili Solhan ilçesine bağlı Gönük Bucağı, Solhan ilçesine 50 km mesafede olması orada rakımı yüksek Şerafettin dağlarının bulunması nedeniyle Karlıova'ya bağlanması kararlaştırıldı.⁴⁶

Bingöl ili Karlıova ilçesine bağlanan Solhan ilçesinin Gönük Bucağı'na bağlı köyler⁴⁷

<u>Köyün Adı</u>	<u>Eski Bağlı Olduğu Merkez</u>	<u>Yeni Bağlı Olduğu Merkez</u>
1. Oğnut	Solhan ilçesi Gönük Bucağı	Karlıova ilçesi Gönük Bucağı
2. Kalacık	“ “	“ “
3. Ciligöl	“ “	“ “
4. Azizan	“ “	“ “
5. Kurik	“ “	“ “
6. Ağaköy	“ “	“ “
7. Hacıyan	“ “	“ “
8.Halitan	“ “	“ “

46 BCA, 030.11.01/182.12.6

47 BCA, 030.11.01/182.12.6

9.Ağnik	“ “	“ “
10.Kızılağaç	“ “	“ “
11.Aşağı Sevik	“ “	“ “
12.Yukarı Sevik	“ “	“ “
13.Kırmaşek	“ “	“ “
14.Sağnis	“ “	“ “
15.Mezracık	“ “	“ “
16.Çatak	“ “	“ “

Sonuç

Bu idari yapılanmanın dışında 4 Temmuz 1987’de Yayladere ve Adaklı adlarıyla yeni iki ilçe daha kurulur. 20 Mayıs 1990’da Yedisu ilçesiyle birlikte Bingöl şehri, il merkezi olmak üzere, kendine bağlı yedi ilçe merkezi ve 312 köy yerleşiminde yaşayan 2009 nüfus sayımına göre toplam 249.881 nüfusa hizmet vermektedir. Bingöl’ün ilçe merkezi olduğu 1927 yılından itibaren yönetim bölgesinde değişiklikler yapılmışsa da, gelişen ulaşım sistemi ve değişen sosyal, kültürel ve ekonomik koşullara bağlı olarak yeni düzenleme zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

TARİH ÖNCESİ DÖNEMLERDEN URARTULARA BİNGÖL

Sırrı TİRYAKI¹

ÖZET

İklim şartlarının uygun hale gelmesiyle birlikte insanlar Paleolitik (Yontma Taş) döneminden itibaren Bingöl bölgesine yerleşmeye başladı. Neolitik (Cıralı Taş) dönemde ise alet yapımında Bingöl obsidyenlerinden yararlanıldı. Ticaret kolonilerinin kurulduğu Kalkolitik (Bakır Taş) dönemine gelindiğinde de Bingöl obsidyenleri Mezopotamya ile Anadolu arasında önemli bir ticaret aracıydı. Tunç çağlarıyla birlikte bölgeye Huriler daha sonrada Hititler hakim olmuştur. Tarih çağların başlamasıyla birlikte bölgede Urartu hakimiyeti başlar.

Anahtar Kelimeler: Bingöl, Obsidyen, Anadolu, Kalkolitik Dönem, Neolitik Dönem

ABSTRACT

When condition of climate were appropriate, people began to settle in Bingöl since paleolithic age. In neolithic age, Bingöl's flint stones were used in making tools. The flint stones of Bingöl were an important commercial mean between Mesopotamia and Anatolia when kalkolithic age in which trade colonies were founded. appeared with the age of bronze first Hurris and then Hitits became dominant in the region since the historical ages started, Urartu have become dominant in the region

Key Words: Bingöl, Flint, Anatolia, kalkolithic age, neolithic age

GİRİŞ

Doğusunda Muş, batısında Elazığ ve Tunceli, kuzeyinde Erzurum ve Erzincan güneyinde ise Diyarbakır illerinin yer aldığı Bingöl, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümünde yer alır.

İklim şartlarının Paleolitik (Yontma Taş) Dönemden itibaren uygun hale gelmesiyle birlikte Bingöl bölgesi Mezopotamya'dan Anadolu'ya gelen insanlar tarafından yerleşim yeri olarak kullanılmaya başlanmıştır. Neolitik Dönemden itibaren kesici ve delici alet yapımında kullanılmaya başlanan Bingöl obsidyenlerine Halep yakınlarındaki Mureybet'de ve Filistin'deki Eriha'nın çanak çömlemler Neolitik tabakalarında rastlanmıştır.

Nüfusun Doğu Anadolu'da daha da arttığı Kalkolitik Çağda ise Mezopotamya'da kurulan ticaret kolonilerinin Bingöl ve Elazığ'ın doğusundaki kovancılar yakının-daki Çınaz'dan Tülintepe'ye kadar olan yerleşim yerleriyle ticari ilişkileri vardı.

Bingöl Tunç Çağlarının başlarında ise küçük baş hayvan yetiştiriciliğini yapan Hurrilerin Hakimiyeti altına girmiş bulunmaktaydı. Hurrilerden sonra Bingöl "İşuva" adıyla Hitit İmparatorluğu'na bağlı bir eyalet konumundaydı.

Urartu Krallığı'nın gelişme döneminde ise Minua tarafından krallığının sınırlarına dahil edilen Bingöl bu dönemden itibaren daha yoğun olarak iskan edilmeye başlandı.

1. TARİH ÖNCESİ ÇAĞLARDA BİNGÖL

1.1. Paleolitik (Yontma Taş Devri) Çağ

İnsanoğlunun Anadolu yarımadasındaki en eski yerleşmeleri Paleolitik Çağın başlarına değin uzanır. Palaios=eski ve lithos= taş sözcüklerinden türetilerek Paleolitik yani Eski Taş Çağı ya da Türkiye'deki yaygın kullanımıyla Yontma Taş Devri adı verilen bu dönemde insanlar değişken iklim koşullarına uyum sağlamaya çalışarak geniş coğrafi alanlara seyrek ve dağınık durumda yayılmışlardı. Mesken olarak önceleri doğal mağaraları, kaya altı sığınaklarını ve giderek açık havada dal, çalı, çırpı ve hayvan postlarından yaptıkları çok ilkel barınaklar kullanmışlardır.²

Paleolitik Çağda insanlar yaşamlarını avlanma ve besin toplama yoluyla sürdürüyorlardı. Nüfus ve doğal çevredeki nüfus yoğunluğu doğanın onlara sağladığı besinle sınırlıydı ve gerekli besini sağlamak için sık sık yer değiştirmeleri gerekiyordu. Bu amaçla Fırat boylarını takip ederek Suriye üzerinden Anadolu'ya gelen insanlar³ bu dönemde iklim şartlarının uygun hale geldiği Bingöl, Elazığ ve Malatya bölgelerine de yerleşmeye başladılar.⁴

1.2. Neolitik (Cilalı Taş) Çağ

Çağımızın sosyal ve ekonomik düzeninin temelini oluşturan ve neos=yeni, lithos=taş sözcüklerinden türetilerek Neolitik yani Yeni Taş dönemi Türkiye'deki yaygın kullanımıyla Cilalı Taş Devri insanlığın kültürel gelişimindeki en önemli süreçtir çünkü bu süreçte insanoğlunun yaşam ve geçim tarzı köklü değişikliklere uğrayarak, bir bakıma günümüz uygarlığın temelleri atılmıştır.⁵ Hatta tarihçi- arkeolog Gordon Child, kendini yaratan insan (Man Makes Himself) isimli kitabında bu durumu neolitik devrim olarak tanımlamaktadır.

Bu dönemin ana öğeleri, geçici doğal barınaklardan kalıcı köysel yaşama; giderek avcılık ve toplayıcılıktan da üretime yani tarım ve hayvancılığa geçiş olarak özetlenebilir.⁶

2 Veli sevin, Anadolu Arkeolojisi, Der Yayınları , İstanbul, 2003, s.7

3 Sevgi Aktüre, Anadoluda Bronz Çağı Kentleri, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul , 1994, s.9

4 Veli Sevin , Başlangıçtan Perslere Kadar Anadolu Arkeolojisi, Der Yayınları, İstanbul, 1992, s.25

5 Sevin, a.g.e., s.18

6 G. Clark, World Prehistory: A New Outline, Cambridge University Press, Cambridge, 1969, s. 72-80

Neolitik dönemin kesici, kazıyıcı, dürtücü alet ve silahları volkanik bir doğal cam türü olan obsidyenden yapılmıyordu. Obsidyen ise ancak belirli volkanik arazilerde bulunabilen bir cam türüydü. Rengi şeffaf ya da parlak siyahtan griye, kırmızıya ve yeşile değin değişebilen bu cam türü Doğu Anadolu'da Sadece Bingöl ve Sübhan Dağı'nda bulunmaktaydı.⁷

En eski bölgeler arası ticaret ilişkileri bu taşın çevresinde gelişti.⁸ Örneğin Batman'ın Kozluk ilçesi yakınındaki ve dünyanın saptanmış en eski köyü olan Hallan Çemi Höyüğü'nde yaşamış olan insanlar geçimlerini avcılık ve toplayıcılıkla sağlıyorlardı. Besin üretimi aşamasında gelmeyip daha çok koyun ve keçi avlayan bu insanlar Bingöl'den getirdikleri obsidyenleri alet yapımında kullanıyorlardı.⁹

Hallan Çemi'den 1000 yıl kadar sonra yerleşilmiş bulunan Çayönü yerleşimi Diyarbakır'ın Ergani ilçesi yakınlarındadır. Yine bu yerleşim yerinde de Bingöl'den götürülen obsidyenler'den bıçak, orak, kazıyıcı, ve delici aletler yapılmaktaydı.¹⁰

Güneydoğu Anadolu'nun en dikkat çekici neolitik yerleşmelerinden biri de Nevali Çori'dir. Şanlıurfa'nın 40 km kadar kuzeyindeki bu Höyükte'de Bingöl'den götürülen obsidyenlerden aletler yapılmaktaydı.¹¹

Bingöl obsidyenleri, Neolitik Çağda güneye doğru oldukça geniş bir alana yayılmıştı. Bu dağıtımın Elazığ il sınırları içinde bulunan Cafer Höyük ve Saraybahçe gibi kaynağa yakın merkezler aracılığıyla pazarlanmış olması olasıdır. Nitekim Bingöl obsidyenleri ilk olarak Güneydoğu Anadolu'ya oradan da Mezopotamya'ya (Suriye-Filistin) kadar yayılmıştır.¹²

1.3. Kalkolitik (Bakırtaş Devri) Çağ

Kalkolitik yani "Bakır-Taş Çağı" adı verilen bu sürece "İleri Üretici Dönem" ya da "Gelişkin Köy Dönemi" gibi adlar verilmesi daha uygun düşebilir. Bu zaman da Anadolu basit köy topluluklarıncaya paylaşılmıştı. Daha çok VI. bin yılın ilk yarısı ile IV. bin yılın sonları arasında tarihlenen bu çağın en önde gelen iki özelliği bakır aletlerin giderek taşın yerine geçmeye başlaması ile kökleri yerine geçmeye başlaması ile kökleri Erken Neolitik Çağa uzanan boya bezemeli çanak çömleklerdir.¹³

Kalkolitik Çağda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da nüfus daha da artmıştır.

Van, Erzurum, Bayburt ve Kars gibi kendi içine kapanık ve olasılıkla hala olumsuz iklim koşullarının egemen olduğu bu bölgelere karşılık, Bingöl, Elazığ, Malatya yöresi bu dönemde de güneyli kültürlerle sıkı ilişkilerini sürdürüyordu.¹⁴

7 Sevin, a.g.e., s.41

8 R. Maddin, The Coming of the Age Iron, Yale University Press, New York, 1980, s.99-126

9 Sevin, a.g.e., s.42

10 Sevin, a.g.e., s.44

11 Sevin, a.g.e., s.51

12 Alev Eraslan, Kent, Devlet, Aristokrasi ve Serbest Pazarın Doğuşu, Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı 185, İstanbul, 2009, s.54-60

13 G.A. Jhonson, Local Exchange and Early State Development in South Western Iran, University of Michigan, Washinton, 1973, s.27

14 Ufuk Esin, "Recent Development in the Prehistory of Anatolia", Current Anthropology, A world journal of science of Man, İstanbul, 1963, s. 339

Kalkolitik Çağda adını Türkiye-Suriye sınırındaki Resül-Ayn yakınında bulunan Halaf Höyüğü'nden alan ve iyi düzenlenmiş bir ticari sistemleri olan Halaf kültürü halkı geniş bir coğrafi alan üzerinde ticaret yapabilecek durumdaydılar.¹⁵ Söz gelimi Doğu Anadolu'da Van Gölü'nün doğu kıyısı üzerindeki bir tür ticaret kolonisi olarak nitelenen Tilkitepe olasılıkla Mezopotamya'ya yapılan doğal cam ticareti açısından Bingöl, Nemrut gibi obsidyen yataklarına yakınlığı nedeniyle önem taşımış olmalıydı. Bundan başka bu kültürün gölün batısındaki Muş Ovası'ndan başlayarak Bingöl, Elazığ'ın doğusunda kovancılar yakınındaki Çınaz'dan, Altınova'daki Korucutepe, Çayboyu ve Tülintepe'ye kadar olan yerleşim alanlarıyla ticari ilişkileri vardı.¹⁶

Halaf kültürünün zamanla etkisini yitirmesiyle birlikte Kabaca V. Binyılın ilk yarısı içine tarihlenen ve adını Güney Mezopotamya da ilk kez ortaya çıkarıldığı Ubeyd Höyüğü'nden alıp Mezopotamya prehistoryasında yeni ve en önemli ¹⁷evreyi oluşturan Ubeyd kültürü ortaya çıkmıştır.

Tüm Mezopotamya ve çevresinin ilk birleşik uygarlığını oluşturan bu kültür Sümmer medeniyetinin temellerinin atıldığı yepyeni bir dönemde başlangıcıdır.¹⁸

Bu dönemde Güney Mezopotamya ile Kuzey Suriye ve Doğu Anadolu arasında geniş çaplı ticari ilişkiler kurulmaya başlandı.¹⁹

İnsanlık tarihinde ilk devletleşme örneğinin görüldüğü Malatya Arslantepe yerleşimi vasıtasıyla Bingöl obsidyenleri Doğu Anadolu'dan Mezopotamya 'ya taşınan madenler arasında hala ön sırayı almaktaydı.²⁰

Kalkolitik Çağın sonralına doğru Doğu Anadolu'nun asal yerleşme yerleri arasında kabul edilen Elazığ²¹: Narşuntepe, Altınova, Çayboyu, Korucutepe, Malatya: Arslantepe vasıtasıyla Doğu Anadolu ile Mezopotamya arasında sürekli bir ticari ve kültürel ilişki bulunmaktaydı.²²

Bu ilişkilerin kanıtları Ubeyd çanak çömleğinin Elazığ-Malatya bölgelerinin de bulunmasıyla kanıtlanmaktadır.

1.4. Tunç Çağı

Tunç Çağının başlarında Doğu Anadolu kuzeydoğudan olasılıkla Aras Irmağı vadisi yönünden gelen yoğun bir göçmen dalgasının etkisi altına girmeye başladı. Bunun sonucunda da doğuda Transkafkasya'dan İran Azerbaycan'ındaki Urmiye Gölü'ne, batıda Divriği, Kangal yörelerinden Bingöl-Elazığ-Malatya'ya, güney-

de de Kahramanmaraş ve Amik Ovası'na değin yayılan alanda geniş bir kültür bölgesi ortaya çıktı.²³ Bölgenin ulaşımına çok zor olanak tanıyan dağlık yapısına karşın ortak özellikleriyle dikkat çeken bu kültüre “ Erken Transkafkasya” ya da “Doğu Anadolu İlk Tunç Çağı” gibi değişik adlar verilmiştir.²⁴

Doğu Anadolu'da adete bir nüfus patlamasına neden olan ve Hurrilerle ilişkili görülen bu göçmelerle birlikte açık zemin üzerinde kırmızı boya bezemeli yeni bir tür belirmişti ki bu tümüyle Elazığ-Bingöl ve Malatya yörelerine özgüdür.²⁵

Tunç çağının ortalarında Doğu Anadolu'da Hurriler varlıklarını daha çok duyurmaya başladı. Hint-Avrupa ve Sami gruplarından tümüyle farklı kendine özgü bir dil olan Hurcanın kuzeydoğu Kafkas dilleriyle akrabalığı bu görüşü güçlendirir.²⁶

Tunç Çağının ortalarında Bingöl'e hakim olan Hurriler bu bölgede yerleşik yaşamı tamamen terk edip küçük baş hayvan ve at sürüleriyle göçebe bir yaşam sürüyorlardı.²⁷

Tunç Çağının sonlarına doğru ise Doğu Anadolu'da yerleşik yaşamda Orta Tunç Çağının başlarında başlayan kesinti hala sürmekteydi.²⁸ Bölgenin batı ucundaki Bingöl-Elazığ- Malatya yöresi “ISUVA” adını taşıyor ve Tümüyle Hitit İmparatorluğunun siyasal ve kültürel etki alanı içinde bulunuyordu. Halkını Hurri kökenli insanların oluşturduğu bu yörede önceden var olan yerel ISUVA Krallığı IV. Tudhaliya döneminde kayıtsız şartsız Hitit egemenliği altına girdi.²⁹

2. URARTU KRALLIĞI DÖNEMİNDE BİNGÖL

Bölgenin Tarihi Coğrafyasına Genel Bakış

Urartu ülkesinin toprakları başkent Van (Tuşpa) havzası olmak üzere, kuzeyde Çıldır ve Sevan gölleri, güneyde Toroslar, doğuda Kuzeybatı İran, batıda Bingöl-Elazığ bölgesine kadar uzanarak yaklaşık 220,000 km² lik bir alanı kaplamaktaydı.³⁰ Bu geniş coğrafyada bilinen Urartu kalıntılarının yoğunlaştığı yerler, daha çok kazı ve yüzey araştırmalarının yapıldığı Van Bölgesi, Urmiye gölü çevresi ile kuzeyde Ermenistan sahasıdır.³¹

Urartu Krallığı'nın Anadolu ve kuzey Suriye yönünden genişleme isteği Bingöl-Elazığ bölgesine kadar uzayan alanda yaptığı imar faaliyetleri ile yeni merkezler kurma girişimleri doğrultusunda gelişmiştir.³²

23 Umar, a.g.e., s. 218-236

24 Güven Arsebük, “Tülintepe kalkolitiklerinden Mikrolit Özellikler Gösteren bir buluntu :Topluluğu,” Keban Projesi çalışmaları, Ankara, 1971, s. 123-133

25 Ufuk Esin, “Tarih Öncesi Çağlarda İlk Üretim Aşamaları” , Toplum ve Bilim 6-7, İstanbul, 1978, s.123-131

26 Wright k , “A Classification System for Ground Stone Tools From the Prehistoric Levent” Palerient, New york, 1992, s. 205

27 Sedat Alp, Hitit Çağında Anadolu, Tübitak Yayını, Ankara, 2000, s. 123

28 Aktüre, a.g.e. s.76

29 Alp, a.g.e., s. 160

30 Ekrem Akurgal, Anadolu Uygarlıkları, İstanbul, 1993, s. 72

31 Altan Çilingiroğlu, Urartu ve Kuzey Suriye Siyasal ve Kültürel İlişkiler, İzmir, 1984 s. 27

32 Kemalettin Köroğlu , Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (ALZİ) ve Çevresi, İstanbul, 1996, s. 1

15 G. Algaze, Trade and the Origins of Mesopotamian Civilization, Bibliotheca Orientalis, Chicago , 2005, s.17-18

16 G. Algaze, Mesopotamian Expansion in the Second Half of the Fourth Millennium B.C: An Early Instance of Momentum Toward Empire, Chicago, 1973, s. 77-78

17 Ufuk Esin, “Değirmen-tepe, “ Arkeo Atlas, 1:83, İstanbul, 2002, s.75

18 Oktay Belli, ‘Urartular’, Görsel Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, İstanbul, 1982, s.140-208

19 R.J. Braidwood, Tarih Öncesi İnsan, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1982, s.75

20 Bilge Umar, Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi, İzmir, 1982, s. 80-90

21 Sevin , a.g.e., s.56

22 M. Frangipane , Yakınoğlu'da Devletin Doğuşu, İstanbul, 2002 , s. 201-210

Ülkenin güneybatısındaki bu yapılanma faaliyetlerinde üs olarak ise doğal sınırlarla kuşatılan Bingöl-Elazığ çevresinin seçildiği anlaşılmaktadır. Bölgenin coğrafi sınırları güneyde Güneydoğu Toroslar, kuzeyde Karasu'nun güneyindeki Munzur silsilesi tarafından belirlenir. Batısı ise Munzur ve Toros silsilesini yarmayı başaran Fırat tarafından çizilir. Doğu'da yükselen Bingöl Dağları bu yöndeki önemli bir engeli oluştururken, Murat Nehri Vadisi ile bu vadi paralelinde uzayan küçük yayla ovaları zincirinin oluşturduğu geçit sayesinde de doğuyla bağlantıyı sağlar.³³

Bölgenin en önemli tarım alanları, denizden ortalama 1000 m yükseklikte olup adını verimliliğinden almış olan Altınova ile Elazığ Ovaları oluşturur. doğuya doğru Murat Nehri'nin kuzeyinde sıralanan Palu, karakoçan ve Bingöl Ovaları ise giderek yükselirken verimlilikleri azalır.³⁴

Tipik karasal iklimin hüküm sürdüğü bölgenin ulaşım ağını sınırlayan veya belirleyen temel unsurların her dönemde coğrafi şartlara paralel olarak tevsi ettiği görülmektedir. Sözelimi altı ay karlarla kaplı olan Munzur Dağları (3449 m) doğu ve batıya alçalarak devam ederken kuzeydeki Erzincan bölgesindeki yalnızca Munzur Çayı Vadisinden daha alçak olan Güneydoğu Torosları (2010 m.) ise doğu ve batıya doğru yükselirken bölgeden güneye, Kuzey Mezopotamya'ya iki yerel geçit verirler: Bunlar Lice-Genç ve Ergani Maden geçişleridir. Kuzeyden, doğudan ve güneyden bölgeye ulaşan bu yolların kavşak noktasını Elazığ oluşturur. Bölgeyi batıya Orta Anadolu'ya bağlayan yol ise Elazığ'dan güneybatı yönünde ilerleyip Fırat'ı İzoli yakınlarında aşarak Malatya'ya ulaşır. Ayrıca Elazığ'dan hareketle Anadolu'nun kuzeyine doğru Keban ve Arapkir üzerinden bir yol ile de bağlantı sağlandığı bilinmektedir.

Elazığ- Bingöl Bölgesinin akarsularla sulanan verimli ovaları, Orta Anadolu, Mezopotamya ve doğuya açılan yollara sahip olmasının yanı sıra bölgeye esas önem kazandıran Keban ve Ergani gibi maden yataklarıdır. Nitekim yörede geçmiş Prehistorik Dönemlere kadar giden köklü bir maden geleneğinin varlığına daha önce değinmiştik .

2.1. Urartu Krallığı'nın Bingöl'deki Siyasi Faaliyetleri

Urartuların tarih sahnesine çıkışı MÖ. 9. yüzyılın ortalarında olmuştur. Bilinen ilk Urartu kralı Aramu'ya kadar olan dönem beylikler konfederasyonu olarak bilinir. Bu dönemde Uruadri ve Nairi adında iki siyasi birlik vardır. Bu siyasi birliklerin coğrafi konumları şöyle özetlenebilir: Van Gölü'nün batı ile kuzey batısındaki topraklardır. Yani günümüzdeki Tatvan , Bulanık, Malazgirt, Bingöl gibi kent ve ilçeleri kaplayan alandır.³⁵ MÖ. 1200 yıllarında Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla ayrı ayrı Hitit beylikleri kuruldu. Bu dönemde dağınık halde yaşayan Uruadri ve Nairi beylikleri Asur istilalarına karşı Murat Suyu'nun orta ve yukarı bölgelerinde bir araya gelerek Urartu Devleti'ni kurdular.³⁶

33 Köroğlu, a.g.e., s. 2

34 Köroğlu, a.g.e., s. 3

35 Altan Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarih ve Sanatı, Yaşar Vakfı Yayını, İzmir, 1997, s. 20

36 S. Bededict, "Urartians and Hurrians" JAOS (Journal of the America Oriental Society), Irak, 1960, s. 100

Doğu Anadolu'ya tamamen egemen olan Urartular, Bingöl ve çevresini de ele geçirdiler. Urartuların batıya olan ilgisi Kral Minua döneminde başlar. Çünkü MÖ. 1 bin yılı başlarında Urartu Krallığı'nın kurulduğu Van bölgesi çevresinin batısında bulunan Malatya-Elazığ, Tunceli, Bingöl ve kuzeybatısındaki Siirt, Bitlis, Hakkari çevresinde demir yatakları yer almaktaydı.³⁷

Dolayısıyla bu bölgede yapılan demir metalurjisi MÖ. 1.bin yılın başlarında Urartu Krallığı'nın kurulup gelişmesinde çok büyük rol oynamıştır. Urartu Krallığı zengin demir madenlerine sahip Malatya, Elazığ, Bingöl ve Erzurum-Erzincan bölgelerini ancak kurulup yükselttikten sonra Kral Minua tarafından (M.Ö. 800) tarihinde ele geçirilmiştir.³⁸

Bingöl'ü de içine alan Urartu Devleti kısa süre sonra Bingöl, Elazığ ve Malatya yörelerinde güçlenerek Asurlularla boy ölçüşebilecek konuma gelmiştir. Nitekim bu tarihten sonra Asurlular bölgeye sürekli olarak seferler düzenlemeye başlamışlardır.³⁹

Asur Kralı III. Salmanasar Urartu Devleti üzerine yaptığı seferlerde bu bölgede bulunan çok sayıdaki gölü Asur kaynaklarında kayda geçirmiştir. Asurluların Urartulara karşı düzenlediği bu seferlerin güzergâhında bulunan çok sayıdaki göl ancak Bingöl yakınlarında vardır.⁴⁰

Kral Minua döneminde gücünün zirvesine ulaşan Urartu Devleti Bingöl, Elazığ ve Malatya bölgelerine sürekli olarak sefer düzenlemeye devam etmiştir. Minua tarafından dikilen Palu kaya yazıtında bu seferler şöyle anlatılır:

*"Tanrı Haldi⁴¹ silahlarıyla sefere çıktı, Şebeteria kenti ülkesini, Huzuna kentini ve Şupani kentini ele geçirdi. Haldi ve Haldi'nin silahları güçlüdür. Haldi'nin gücü ile işpuinin oğlu Minua Şebeteria kenti ülkesini, Huzana kenti ülkesini, Pupani kentini fethetti ve Hatti ülkesine kadar gitti... bu yazıt tanrı Haldi için dikti. Şebeteria kentinde tanrı haldi için bir tapınak inşa etti. Meliteialbe (Malatya) kenti kralının hayatını haraç vermek koşulu ile bağışladı."*⁴²

Yazıtta geçen Şebeteria, Huzuna ve Şupa'nın coğrafi konumları'nın belirlenmesinde fazlaca bir sorun yoktur. Şebeteria'nın bugünkü Bingöl, Palu ve batısındaki topraklar olduğu genellikle benimsenmiştir. Şupa ülkesinin ise Antik Çağın Sofene'si ile tanımlanabileceği konusunda görüş birliğine varılmıştır. Aynı görüş birliği Palu yazıtındaki Huzana'nın bugünkü Hozat ile aynı olduğu konusunda da vardır.⁴³ Minua döneminde Urartu ordularının kullandıkları ve araştırmacıla-

37 A.H. Sayce, "The Cuneiform Inscription of Van", JRAS (Journal of the Royal Asiatic of Great Britain and Ireland), Berlin, 1882, s. 558

38 Mirjo Salvini, Urartu Tarihi ve Kültürü, (çev. Belgin Aksoy), İstanbul, 1995, s. 58

39 W.G. Güsterbok, "Urartian Inscriptions in Ararat: The sultantepe Tablets III", Anatolian Studies, II, Chicago 1963, s. 143

40 Sayce, a.g.e., s. 25

41 Yakın Doğu kültürlerinde yeni bir tanrının ortaya çıkması yeni bir halk topluluğu ile açıklanabilir. Urartu tanrıları aleminin başı Haldi de Yakın Doğu kültür sahnesine ilk kez Urartular ile birlikte ortaya çıkar ve Urartu savaş Tanrısıdır.

42 Altan Çilingiroğlu, Urartu Tarihi, İzmir, 1994, s. 35

43

rın üzerinde fikir birliğine vardıkları güzergâh Van-Muş ovaları, Bingöl dağları ile Elazığ hattını izleyen güzergâhtır⁴⁴. Aynı güzergâh I. Tukulti-apil Eşarra döneminden beri defalarca kullanılmıştır.⁴⁵ Urartu Krallığının erken dönemde Muş Ovası'na doğru inen bölgede Patnos, Bostankaya ve Malazgirt kalelerini inşa etmesinin sebebi yol güzergâhının güvenliğini sağlamaktır.⁴⁶ Muş Ovası'nda herhangi bir Urartu kalesi bilinmemekle birlikte, Minua'ya ait yazıtlar yolun buradan geçtiğini göstermektedir.⁴⁷ Muş'un hemen batısından başlayıp Solhandan itibaren geçerek devam eden kalıntıları günümüze kadar ulaşan Urartu yol sistemiyle ilgili konaklama tesisleri bulunmaktadır.⁴⁸ Böylece yolun, Muş Ovası'ndan sonra 25-35 km aralıklarla yapılmış olan Cankuratarantepe, Zülümtepe, Bingöl ve Bahçecik tesisleri ile Palu'ya buradan da Murat'ı geçerek Norşuntepe'ye ulaştığı anlaşılmaktadır.⁴⁹

Minuanın batı sınır bölgesinde (Bingöl, Elazığ, Malatya) yaptığı bu faaliyetleri onu izleyen I. Argisti(MÖ.786-764) döneminde de devam ettiği anlaşılmaktadır.⁵⁰ Bu Kralın yöredeki eylemlerinden söz eden tek yazıt bir bölümü aşağıda belirtilen Horhor Kroniği denen yıllığın 4.yılına ait olan kısmıdır:⁵¹

"Tanrı Haldi silahları ile ilerledi, Hate ülkesini fethetti, (kral) Hilaruada'nın ülkesini fethetti, Argisti önünde onları yendi... Tanrı Haldi'nin yüceliği ile Hate ülkesine karşı ilerledi; Tuatehe'nin (halkı) ve ülkesinin çevresini, güneyindeki Melitia şehrini bağışladım.

Pite(i)ra şehrine kadar gittim...

*Minua oğlu Argisti derki: Tanrı Haldi adına bu başarılar sadece bir yıl esnasında gerçekleştirdim.*⁵²

Burada açık bir şekilde görüldüğü üzere I. Argisti'nin hedefi de Minua döneminde olduğu gibi Hate (Malatya) Krallığı'dır⁵³. Yapılan bu sefer ile muhtemelen Elazığ, Bingöl, Malatya bölgesi antlaşma yoluyla bir kez daha Urartu'ya bağlanmıştır.⁵⁴ I. Argisti Devleti'nin sınırlarını Transkafkasya'ya doğru genişletmiş Urartu Krallığının bu bölgedeki egemenliğini güçlendirmek için Arin Berd Kalesini

inşa etmiştir.⁵⁵ Bingöl, Elazığ ve Malatya bölgelerinden insanlar getirerek bu kaleye yerleştirmiştir.

I.Argisti'den sonra tahta geçen II. Sarduri(MÖ.764) döneminde de bölgeye seferler devam etmiştir. Bingöl Dağları üzerinde (Zağ-Halu da) II. Sarduri dönemine ait bir yazıt bulunmaktadır.⁵⁶

II.Argıştiden sonra Urartu tahtına geçen II. Rusa Kafkasları aşarak Anadolu'ya giren Kimmer gruplarını yanına çekmeyi başarmış ve bunların büyük bir bölümünü Anadolu içlerine yönlendirmiştir. Bu karışık dönemde Urartu'nun batıdaki toprakları yani Bingöl ve Elazığ çevresinin de etkilendiği anlaşılmaktadır.⁵⁷

Urartu Krallığı İskit ve Med saldırıları sonucu yıkılmış böylece Doğu Anadolu'daki hâkimiyeti sona ermiştir.⁵⁸

Urartular yaklaşık 100-125 yıl Bingöl bölgesine hâkim olmuş ve Bingöl'ün tabii kaynaklarından yararlanmışlardır.Urartular bölge'nin hakimiyetini ellerinde tutmak için doğu, batı ulaşımını sağlayan bir yol ve bu yol üzerinde Tesisler(Zülümtepe, Cankuratarantepe) yapmışlar.⁵⁹

2.2. Bingöl'deki Urartu Kalıntıları Ulaşım Ağı ve İlişkili Yapılar

Doğu Anadolu'da yerleşim birimleri, yükseklikleri zaman zaman 3500 metreyi bulan dağlarla birbirinden ayrılmış durumdadır. Bu dağlar üzerinden doğal nehir vadisi ve geçitleri izleyerek geçen dört ana yoldan (Munzur vadisi boyunca Erzincan'a, Ergani-Maden Geçidi Diyarbakır'a, Harput-Haroğlu-Habibuşağı-Fırat yolu Malatya ve Orta Anadolu'ya Bingöl Dağları üzerinden Van Gölü havzasına) doğudakinin, krallığın merkezi Van bölgesi ile ilişkilerde oldukça önemli olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰

Urartu Krallığının Elazığ yöresini hâkimiyet altına aldığı, uzun süre denetimi altında tuttuğu ve buradan vergi topladığı göz önüne alınınca düzenli bir ulaşım sisteminin kurulmuş olduğu düşünülebilir. Nitekim günümüzde bu ulaşım sistemi-ne ilişkin son derece önemli konaklama yapıları saptanmıştır.⁶¹ Bunlar sırasıyla Muş Ovası ile Keban bölgesi arasında sıralanan Solhan / Cankuratarantepe- Bingöl/Zülümtepe-Bingöl/Kaleönü-Elazığ/Bahçecik ile Keban bölgesinde kazı sonucu açılmış olan Norşuntepe yapısından oluşur.⁶² Yapıların bir yol güzergâhında diziliyor olması ayrıca Urartu mimarlığından tanıdığımız kale, saray, tapınak gibi savunma sistemlerinin gelişmiş plan ve yapıya sahip olmaması, bunları konaklama tesisi olarak kabul etmemizi kolaylaştırır.⁶³

55 Bilge Umar, Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi, İzmir 1982, s. 75

56 Lehman, a.g.e., s.123

57 Payne, a.g.e., s. 123.

58 Taner Tarhan-Veli Sevin, "Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları: Askeri Ve Sivil Mimariye Ait Gözlemler" **Anadolu Araştırmaları IV-V**, İstanbul 1977, s. 273-345

59 Köroğlu, a.g.e. s. 26

60 Tiryaki, a.g.e., s. 47

61 J.V. Kinnier, "The Kurbail State Of ShalmeneserIII, IRAK, 24, 1962, s.168

62 Köroğlu, a.g.e. s. 26

63 Veli Sevin, "Elazığ, Bingöl, Malatya illeri Yüzey Araştırması-1985", IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 1986, s. 282-283

44 Margeret R. Payne, **Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu**, İstanbul, 2006, s. 85

45 H.G. Güsterbock, "Uartian Inscriptions in The museum of Van", Journal of Near Eastern Studies, 1922, s. 268-272

46 D.D. Luckenbil, **Ancient Records of Assyria and Babylonia I.**, Chicago 1926, s. 27.

47 Recep Yıldırım, "Urartu'nun Batı Bölgesi", Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Sayı 1-2, Ankara, 1987, s. 286-293

48 Mirjo Salvini, "Assyrian and Urartian, *Written Sources for Urartian History*", **Summer**, 42, 1986, Londra 1996, s. 155-159

49 N. Kochan-M. Salvini "A new Urartian Inscription from The Neighbour of Muş", **SMEA(Studi Micenei ed Egeo-Anatolic)**, 42/2, s. 303-305.

50 ⁴⁹ N. Kochan-M. Salvini "A new Urartian Inscription from The Neighbour of Muş", **SMEA(Studi Micenei ed Egeo-Anatolic)**, 42/2, s. 303-305.

51 F. Lehman, Inuspuas Sohn Des Menuas, Berlin 1963, s. 213.

52

53 Recep Yıldırım, "Elazığ Çevresindeki Eskiçağ Kültürleri", Fırat Üniversitesi Dergisi(Sosyal Bilimler), Elazığ, 1990, s. 315-320

54 Ekrem Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi, Ankara 2000, s. 44-5

A.Solhan/Cankurtarantepe

Solhan ilçe merkezinin güneyinde, doğudan batıya doğru teraslar yaparak Yükselen Cankurtarantepe Tesisı kayalıklar üzerinde kurulmuştur.

Oldukça tahrip edilmiş olan tesiste mimari kalıntılar yalnızca tesisin doğu eteğindedir. Burada çok fazla işçilik görülmeyen irice taşlardan yapılmış duvar kalıntıları, tam bir plan vermemekle beraber tahkimli bir yerleşmeye ait olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Tesisin güney kesiminde ise ayrıca eski bir yol kalıntısı vardır.⁶⁴

Tek dönemde iskân gördüğü anlaşılan tepedeki çanak ve çömlekler, Elazığ bölgesi Erken Demir Çağı geleneğini devam ettiren çentik ve kazıma bezekli örnekler ile Urartu depolarında rastlanılan kabartma ve kazıma bezemeli takviye şeridinde sahip küp parçalarından oluşur.⁶⁵

B. Bingöl / Zulümtepe

Cankurtarantepe'nin 33 km. batısında, dik olan batı ve güney kesimlerinden dere yatağı ile sınırlandırılmış, Cankurtaran Tepe gibi doğudan batıya doğru giderek yükselen bir tepe üzerinde kurulmuştur.⁶⁶

87x44 boyutlarındaki Zulümtepe Tesisı'nın özellikle doğu ve kuzeydoğudaki duvarları kısmen sağlamdır. 3.20m. kalınlığında çevre duvarlarına sahip dikdörtgen planlı yapının köşeleri rizalitlidir. Ayrıca kuzey ve güney duvarları üzerinde 7.50 m aralıklarla 2.80x0.70 m.lik destek çıkıntıları vardır. Doğü yüzeyinde ise kulemsi bir çıkıntı yer alır. Burada da yapı ile ilişkili ve modern karayolunun paralelinde uzayan eski bir yol kalıntısı kuzey duvarı önünde gözlenmektedir.

Çanak ve çömlekler, yörede Erken Demir Çağı tabakalarında görülen yivli örneklerin devamı türündedir.⁶⁷

C. Bingöl/Kaleönü

Kaleönü Tesisı Zulümtepe'nin 25 km batısında, Bingöl il merkezinin 1 km kuzeydoğusunda 30-35m. yüksekliğinde, güney ve doğusunda bir terası olan yüksekçe bir tepe üzerinde kurulmuştur.⁶⁸ Tepenin zirvesinde yer alan 50x34 boyutlarındaki mimari kalıntılar düzensiz dikdörtgenimsi bir plan gösterirler. Yapının çevre duvarlarının kalınlığı 1.70 m dir. Tesisin içini bölmelere ayıran duvarlar ise 1 m. kalınlığındadır. Terasında ise merkezi yapının ek birimlerine ait olduğu anlaşılan mimari kalıntılar vardır.

Kaleönünde toplanan, özellikle yüzeyleri dikdörtgen ya da üçgen biçimli çukurcuklarla bezeli olan çanak ve çömleklerin Urartu depolarında kullanıldığı bilinmektedir.⁶⁹

Urartulara Ait Dünyanın En Eski Karayolu

Bilindiği gibi, İÖ. 9 . yüzyılın ortalarında, başkenti doğu Anadolu'da Van Gölü çevresindeki Tuşpa (Modern Van) olmak üzere kurulan Urartu krallığı, özellikle İÖ. 8. yüzyılın ilk yarısı içinde Asur İmparatorluğu'nun yanında Yakın Doğu'nun süper güçlerinden biri durumuna gelmişti. Oysa Urartu Devleti'nin kurulu olduğu coğrafi alan üzerinde böyle güçlü bir merkezi sistemi oluşturmak hiç de kolay değildir. Çünkü ülke birbirinden yüksek dağ sıralarıyla ayrılmış ve belirli mevsimlerde aralarındaki bağlantının tümüyle koptuğu bölgelerden oluşmaktaydı. Bu nedenle de Urartu kralları, güçlü bir idari sistemin en vazgeçilmez ögesi olan bölgeler arası ulaşımı sağlamak üzere büyük bir çaba harcamış olmalıdırlar.

Klasik Asya'nın sınırları dışında kalmakla birlikte, Fırat Irmağı'nın doğu yakasındaki, Elazığ ile Bingöl illeri arasında bağlayan eski bir yolun varlığı 1985 yılına kadar hiçbir araştırmacının dikkatini çekmiş değildir.⁷⁰

Veli Sevin tarafından bu bölgede sürdürülen yüzey araştırmaları sırasında saptanan, 3000-2500 m. yüksekliğindeki, çok kayalık yapıya sahip Bingöl Dağları üzerinde yer alan ve 80-90 km'lik bir bölümü kesintisizce izlenilebilen bu yolun ortalama genişliği 5,40 m.dır ancak kimi zaman zorunlu durumlarda bu genişlik 3,90 m 'ye değin düşmektedir.

Her iki yanına iri taşlar dizilip tabanı düzeltilmiş olan yolun yüzeyine döşeme olarak çakıl, kırmataş serilmiş, bunun yanında ortasına ve hatta zaman zaman yanlarına rastlayan kayalar ise kesilerek düzleştirilmiştir. Yamaçlarda ilerlerken yol düzeyinin düzgünlüğü bir yanına taşan setler örülerek korunmuştur. Yolun 3.00-3.50 m. kadar genişlikteki küçük dereleri, özel olarak inşa edilmiş, karşılıklı taşan ayaklara basan ahşap köprülerle geçtiği de anlaşılmaktadır.⁷¹

İlk bakışta Roma Çağı yollarına benzemekle birlikte, özellikle orta kesimde bir omurganın olmayışı gibi kimi teknik farklılıklar ve yol boyunca Roma Dönemine ait her hangi bir kalıntıya rastlanılmaması bu olasılığı kesinlikle ortadan kaldırmaktadır.⁷²

Gümüş ve demir gibi ham madde kaynakları açısından zengin, güneye ve batıya uzanan stratejik yol ve geçitlere sahip olan Alzi bölgesine⁷³, Urartu Devletinin çekirdeğini oluşturan Van Gölü yöresinden yalnızca Muş Ovası ve Bingöl Dağları üzerinden ulaşabilmek olasıdır. Oysa doğu batı doğrultusunda 100 km. kadar uzayan Bingöl Dağları 2500-3000 m.'ye varan yükseklikleri ve çoğu kez kayalık olan yapılarıyla tekerlekli araç ulaşımına hiç de elverişli değildirler. Gerçekten de bu engebeli arazinin Roma, Bizans, Osmanlı ve hatta Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönemlerinde zaman zaman da hiç kullanılmadığı konusunda kanıtlar

64 Sevin, a.g.e., s. 284

65 Sevin, a.g.e., s. 285

66 Köroğlu, a.g.e., s. 29

67 Tiryaki, a.g.e., s. 79

68 Köroğlu, a.g.e., s. 29

69 Sevin, a.g.e., s. 85

70 H.V. Saggs , The Nimrud Letters, 1952-part V, Iraq, 1959, s. 158-179

71 Veli Sevin, "Elazığ-Bingöl –Malatya illeri Yüzey Araştırmaları- 1985", IV Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1986, s. 282-283

72 L. Waterman, Royal Correspondence of the Assyrian Empire I. New York , 1930 s. 80-110

73 Alzi:Elazığ ve Bingöl yöresinin Asur ve Urartu belgelerindeki adı, bazen Enzi ve Enzite biçimlerinde geçer.

bulunmaktadır.⁷⁴ Öyle anlaşıyor ki, Urartular bölgeyi ellerinde tutabilmenin en önemli koşulunu oluşturan ulaşım sorununu, yukarıda sözünü ettiğimiz karayolu ve buna bağlı sistemleri giderme yolunu tutmuşlardır. Nitekim yol üzerinde , birbirinden 25-30 km. uzaklıkta kurulmuş bulunan kimi konaklama istasyonları bu ulaşım sisteminin Urartularca yapıldığına dair en önemli kanıtlardır.

Van Bölgesi ve öteki yerlerden çok iyi tanınan güçlü Urartu kalelerinden boyut ve tek düze tasar gibi farklı özellikleriyle ayrılan⁷⁵ konaklama istasyonu niteliğindeki bu ulaşım tesisleri Bingöl'ün Solhan ilçesinden başlayarak,⁷⁶ büyük Urartu yöntemi merkezi görünümünde olan Harput'a değin yol boyunca sıralanmaktadır. Bunlardan özellikle Bingöl'ün 26 km. doğusundaki Zulümtepe, Palu'nun 30 km. kadar güneydoğusundaki Bahçecik (Elazığ) ve son olarak daha batıda, bugün Keban Baraj Gölü'nün suları altında kalmış olan, Altınova içindeki Norşuntepe konaklama istasyonları günümüze kadar oldukça iyi durumda kalabilmişlerdir.⁷⁷

Karayolunun düz Bingöl Ovası içinde izlemek olası değildir. Ancak, Bingöl il merkezinin 10 km. kadar batısında, günümüzde yoğun bitki örtüsüyle kaplı olan küçük bir vadi içinde , modern karayoluna koşut olarak izler yeniden belirginleşir.

Burada vadi tabanına yakın bir düzeyde seyreden yolun ancak teras duvarlarıyla düzgün bir yüzey haline getirebildiği görülmektedir. Giderek çok kayalık bir arazi içinden Bingöl Dağları'nın eteklerine doğru, çoğu kez sağlam durumda izlenebilen yol, Bingöl il merkezinin 35 km. batısında, Bahçecik'teki tesise ulaşır. Burada, alçak bir tepenin üzerine kurulmuş bulunan , dikdörtgen tasarlı istasyon 63x10 m. boyutlarındadır ve 0,90 m. kalınlığındaki çevre duvarının dış yüzünde yine düzenli aralıklarla destek çıkıntılarına yer verilmiştir. İçinde en azından dokuz odanın bulunduğu anlaşılan bu tesisin kuzey eteğindeki iri taşlar üzerine oyulmuş tipik Urartu işaretleri de dikkat çekicidir.⁷⁸

Bahçecik'ten sonra kayalık Bingöl Dağları son bulduğundan Urartu Yolu'nun açık bir biçimde izlenebilmesi olanağı ortadan kalkar. Ancak karayolunun buradan güneydeki Murat Irmağı Vadisi'ne doğru 30 km. kadar ilerleyerek , önceden de önemli bir Urartu eyalet merkezi olduğu bildirdiğimiz , Palu'ya kadar vardığı kuşkusuzdur. Ortaçağ'da olduğu gibi, Urartu yolu murat Irmağı'nın bu noktada karşı kıyıya geçmesi olmalıdır.

Özetle denilebilir ki Bingöl-Elazığ arasında uzanan karayolunun Urartular'a ait olduğu konusunda hiçbir şüphe yoktur. Bu yol Doğu Anadolu'ya 250 yıl kadar egemenlik kurmuş olan Urartular'ın batı sınır bölgelerine ulaşmak ve ulaşım sistemini rahat

74 Van-Elazığ yolunun 12. yüzyıldan başlayarak Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde kullanılmadığına inanılmakla birlikte, Bizans İmparatorluğu zamanında sınırlı bir kullanıma tanıklık eden kimi kanıtlar bulunmaktadır. Biri Bingöl ile merkezinin 18. km. güneyinde, Murat Suyu'nun sağ kısmı üzerinde, Genç ilçesi yakınında ötekiye Bingöl ile merkezinin 1km. kadar kuzeyindeki iki Ortaçağ kalesini 1987 yılında Muhammed Beşir Aşan tarafından yapılan yüzey Araştırmalarıyla saptanmış bulunmaktadır.

75 M. Salvini, Urartu Tarihi ve Kültürü, İstanbul, 1995, s.67

76 Sevin, a.g.e., s.284

77 Köroğlu, a.g.e. s. 31

78 H. Hauptmann, Norşuntepe : Historische Geographie Ergebnisse der Grabungen, İstanbul, 1970, s. 28

bir duruma getirmek için ne denli büyük çaba gösterdiklerinin en canlı tanığı olduğu gibi, eski çağlardan günümüze kalmış, dünyanın en eski karayolu durumundadır.

SONUÇ

Paleolitik (Yontma Taş) Dönemde iklim şartlarının ılımanlaşmasıyla birlikte Bingöl, Fırat boylarının takip ederek Anadolu'ya gelen insanlar tarafından yerleşim alanı olarak kullanılmaya başlandı. Çağımızın sosyal ve ekonomik düzeninin temelini oluşturan Neolitik (Cilalı Taş) Çağda ise Hallan Çemi, Çayönü ve Nevali Çori halkları tarafından kesici, kazıyıcı, dürtücü alet ve silahların yapımında kullanılan obsidyenler Bingöl'den götürülmekteydi. Neolitik Dönemde Bingöl obsidyenleri Güneydoğu Anadolu'ya oradan da Mezopotamya'ya pazarlanmaktaydı.

Ticaret kolonilerinin kurulduğu Kalkolitik (Bakır Taş) Dönemde de bölgeler arası ticaret Bingöl obsidyenleri çevresinde gelişti.

Doğu Anadolu'nun kuzeydoğudan olasılıkla Aras Irmağı Vadisi yönünden gelen yoğun bir göçmen dalgasının etkisi altında girdiği Tunç Çağlarının başlangıcında Bingöl küçük baş hayvan ve at sürüleri yetiştiriciliği yapan Hurrilerin hakimiyeti altına girdi. Tunç Çağlarının sonralarına doğru Bingöl, İsuva Eyaleti adı altında Hitit hakimiyeti altına girdi.

MÖ. 9. yüzyılın ortalarında tarih sahnesine çıkan Urartu Devleti, Kral Minua döneminde gücünün zirvesine çıkmıştır. Urartu Krallığı'nın batıya (Elazığ, Bingöl Bölgesi) olan ilgisi Minua döneminde başlar. MÖ. 800'lü yıllarda Bingöl'ü içine alan Urartu Devleti'ne Elazığ ve Malatya illerine doğru genişleme faaliyetlerine devam etmiştir.

Bölge tamamen Urartu hakimiyeti altına girdikten sonra Urartu, Asur çekişmesine sahne olmuştur. Asur, Urartu merkezi Tuşpa'ya (Van) yaptığı seferlerde Malatya, Elazığ, Bingöl güzergahını kullanmıştır. Asur kralı III. Salmanasar Urartu Devleti'ne karşı düzenlediği seferde Bingöl'de görüp etkilendiği çok sayıda Göl'ü Asur kaynaklarında kayda geçmiştir.

KAYNAKÇA

- A.H. Layord, Inscription in the Cuneiform Character from Assyrian Monuments, Londra, 1851
- A.H. Sayce, 'The Cuneiform Inscription of Van' JRS(Journal of the Royal Asiatic of Great Britain and Ireland), Berlin, 1882
- Alev Eraslan, 'Kent, Devlet, Aristokrasi ve Pazarın Doğuşu', Toplumsal Tarih Dergisi, İstanbul, 2009
- Altan Çillingiroğlu, Urartu Tarihi, İzmir, 1994
- ..... Urartu ve Kuzey Suriye Siyasal ve Kültürel İlişkiler, İzmir, 1984
- ..... Urartu Krallığı Tarih ve Sanatı, İzmir, 1997
- Bilge Umar, Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi, İzmir, 1982
- D.D. Luckenbil, Ancient Record of Assyrian and Babylonian, Chicago, 1926
- Ekrem Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi, Ankara, 2000
- ..... Anadolu Uygarlıkları, İstanbul, 1993

- F. Lehman, Inuspuas Sohn Des Menuas, Berlin, 1963
- G Algaze, Trade and the Origins of Mesopotamin Civilization, Chicago, 2005
- ..... Mesopotamin Expansion in the Second Half of the Fourth
Millenium B.C: An Early İstance of Momentum Toward Empire, Chicago, 1973
- G.A. Johnson, Local Exchange and Early State Development in South Western in Iran,
Washinton, 1973
- G. Clark, Word Prehistory: A new Outline, Cambridge, 1996
- Güven Arsebük, ' Tülintepe Kalkolitiğinden Mikrolit Özellikler Gösteren bir
Buluntu Topluluğu", Ankara, 1971
- H. Hauptmann, Norşuntepe: Historishche Geographie Ergebnisse der Grabungen, İstan-
bul, 1970
- H.G. Güsterbock, 'Urartian İnscription in the Museum of Van", Lomdra. 1996
- H.V. Saggs, The Nimrud Letters, Iraq, 1959
- L.V. Kinnier, 'The Kurbail State of Shalmneser III" Irak, 1962
- K. Wright, ' A Classification System for Ground Stane Tools From the Prehistoric Levant",
New York
- Kemalettin Köroğlu, Urartu Krallığı Döneminde Elazığ(ALZİ) ve Çevresi, İstanbul, 1996
- L. Waterman, Royal Correspondence of the Assyrian Empire I, New York, 1930
- Margeret R. Payne, Urartu Çivi Yazılı Belgeler Katoloğu, İstanbul, 2006
- Mirjo Salvini, Urartu Tarihi ve Kültürü, İsanbul, 1995
- ..... "Assyrian and Urartian ,Written Sources for Urartian History", Londra, 1996
- M. Frangipane, Yakındoğu'da Devletin Doğuşu, İstanbul, 2002
- N. Kochan-M. Salvini." A new Urartian İnscription from the Neighbour of Muş", Londra, 1993
- Oktay Belli, Urartu Savaş ve Estetik, İstanbul, 2003
- ..... "Urartular", Görsel Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, İstanbul, 1982
- Recep Yıldırım, ' Uratu'nun Batı Bölgesi", Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi,
Ankara, 1987
- ..... "Elazığ Çevresindeki Eski Çağ Kültürleri", Fırat Üniversitesi Dergisi(Sosyal
Bilimler), Elazığ, 1990
- R.J. Braidwood, Tarih Öncesi İnsan, İstanbul, 1982
- R. Maddin, The Coming of the Age Iron, New York, 1980
- Sedat Alp, Hitit Çağında Anadolu, Ankara, 2000
- S. Bededict.' Urartian and Hurrians", JAOS(Journal of the America Oriental Society), Irak, 1960
- Sevgi Aktüre, Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri, İstanbul, 1994
- Taner Tarhan-Veli Sevin, 'Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları: Askeri ve Sivil Mimariye ait
Gözlemler", Anadolu Araştırmaları, İstanbul, 1977
- Ufuk Esin, 'Tarih Öncesi Çağlarda ilk Üretim Aşaması", Toplum ve Bilim, İstanbul, 1978
- ..... "Recent Development in the Prehistory of Anayolia, Current Anthropologh, A
World Journal of Sciences of Man, İstanbul, 1963
- ..... "Değirmen-tepe".Arkeo Atlas, İstanbul, 2002
- Veli Sevin, Anadolu Arkeolojisi, İstanbul, 2003
- ..... Başlangıçtan Perslere kadar Anadolu Arkeolojisi, İstanbul, 1992
- ..... "Elazığ-Bingöl-Malatya İleri Yüzey Araştırması-1985", IV Araştırma Sonuçları
Toplantısı, Ankara, 1986
- W.G. Güsterbok, 'Urartian İnscription in Ararat: The Sultantepe Tablets III", Anatolian Stu-
dies II, Chicago, 1963

BİNGÖLLÜ BİR ŞAİR OLARAK *HASAN ALİ KASIR*

İdris SÖYLEMEZ¹

Efendim sözlerime başlarken hepinizi saygıyla selamlıyorum. Bildiri başlığım-
dan da anlaşıldığı üzere tebliğim, Bingöl'ün yetiştirdiği ünlü edip ve şairlerimizden
Hasan Ali Kasır beyefendiyi konu edinmektedir. Bu bildiri çerçevesinde adı geçen
değerli edip ve şairimizin hayatı, fikir dünyası ve şairliğini besleyen etmenler üze-
rinde duracak, şiirlerinin kısa bir tahlilini de yapmayı deneyeceğim. Burada belirt-
mek isterim ki aslında uzun bir bildiri hazırladım. Ancak bize tanınan bu mahdut
süre içerisinde bildirimini tamamını sunabilecek durumda değilim. Ben burada bil-
dirimin kısa bir özetini sizinle paylaşacağım. Zaten bu kabil toplantılarda asıl olan
da budur. Bildirinin tamamını ise yayımlandığında göreceksiniz.

1. Hayatı

Hasan Ali Kasır 11 Temmuz 1953'te Bingöl'ün Genç ilçesine bağlı Alaattin
(Letan) köyünde dünyaya gelmiştir. Çocukluğunun ilk dönemi doğmuş olduğu
köyde geçmiştir.Şairimiz İlkokula köyde başlamış, hayat rüzgarı onu üçüncü
sınıfta Elazığ'ın Palu ilçesine savurmuştur. Bu şairin duyacağı ilk sıla özlemi
olmuştur.Yaşanan bu gurbet yılları 1961 yılının yazında aile büyüklerinin isteği
üzerine sona ermiştir. Fakat aynı yılın Kasım ayında komşu köyden, köyüne
dönerken pusuya düşürülen şairin babasının ölümü, aile için sıkıntılı bir dö-
nemin başlangıcı olmuştur. Öyle ki babanın trajik ölümü şairi ve iki kardeşini
(Bedriye ve Mustafa'yı) derinden etkilemiş ve onları hayatın yeni bir yol ay-
rımına sürüklemiştir. Yaşanan olaydan sonra üç kardeş anneleriyle Elazığ'a
taşınmış, Kesrik'te kalınacak bir ev tutulmuştur. Şairimiz yerleştiği mahallede
bulunan Ziya Gökalp ilkokuluna yazılmıştır. Hasan Ali Kasır dördüncü sınıfa
giderken, kardeşi birinci sınıftadır. Bir taraftan da ailenin geçim yükü şairimi-
zin genç omuzlarına yüklenmiştir. Maddi sıkıntılardan dolayı okul sonralarında,
tatil günlerinde Elazığ sokaklarında, çakmaktaşı, su, simit ve gazete satarak
ailenin problemleri ekonomisine katkıda bulunmuş,bu durum iki yıl kadar devam
etmiş, bir müddet sonra annesi evlenir,artık aile bireyleri birbirinden tama-
men kopmuştur. Aile büyükleri çocukların yaşamının kolayca devamı için şairi
Elazığ'daki halasının yanında bırakmış. Kardeşini Ceyhan'daki hala'nın yanına
yollamışlardır.Kız kardeş ise köydeki babaannenin yanında bırakılmıştır.Öyle
ki şair artık ikinci bir gurbete yelken açmıştır. Bu durum 1968'e kadar devam
etmiştir. Onca sıkıntılı dönemden sonra ilkokul bitmiştir. Hasan Ali Kasır öğreni-
mine Elazığ İmam Hatip Lisesi'nde devam etmeye karar vermiştir. Bu dönemde

1 Eğitimci yazar.

Elazığ'da bulunan halasının evinde kalmaktadır. Halasının da maddi durumu iyi değildir. Şairimiz onlara yük olmamak için okul çıkışı ve hafta sonları, ayakkabı boyacılığı, işportacılık yapmış, simit, su ve gazete satarak elbiselerini, defterlerini kendisi almış, okul masrafını kendisi karşılamıştır.

Ortaokul sıralarında yazları önce Elazığ'da Sanayi mahallesinin kuzey-doğusunda bulunan tuğla ocağında (şimdiki kiremithanede) çalışmış. Daha sonra şehrin dışına, kuyuluya, taşınan bu ocaklarda iş ağırdı, fakat maddi getirisi fazlaydı ve uzun bir süre bu çalışma şartları böyle devam etmiştir. Bu dönemde köydeki babaanne vefat etmiş, halalarının ısrarı üzerine Letan (Alaattin'de) bulunan arazilerin satılmasına, bundan elde edilecek parayla da evlenip kardeşlerini yanına almasına karar verilmiş. Evlenme kararı sonucunda uygun gelin adayı bulunur (Fatma Hanım) Hasan Ali Kasır 21 Kasım 1968 günü evlenir. Uzun süren ayrılığın neticesinde aile tekrar bir araya gelmeyi başarmıştır.

Şairimiz o dönemde 16 yaşındadır. Aynı zamanda İmam Hatip Lisesi 6. sınıf öğrencisidir. Birden dört kişilik bir ailenin geçimi, öğrencilikle beraber şairin omuzlarının yükü haline gelivermiştir. Bu dönem daha çok koşturmanın ve daha çok çalışmanın tatlı telaşesinin olduğu dönemdir. Şairimiz okulu 1969-70 Eğitim-Öğretim yılının haziran döneminde bitirir. Bu dönemde İmam Hatipler yine sıkıntılıdır ve bunun üzerine üniversiteye girememiştir. Sorumlulukları vardır, geçim zordur, Elazığ'ın Maden ilçesinin Gezin köyünde bir yıl kadar İmam-Hatiplik yapmış, aynı yıl Eylül döneminde düz lisenin fark derslerini vererek, edebiyat kolundan mezun olmuştur.

1971-72 Eğitim-Öğretim yılında üniversite sınavına girmiş. Ankara üniversitesi Dil-Tarih coğrafya fakültesini kazanmış, İmamlıktan istifa etmiştir. Aynı yıl Ankara'ya taşınmış, Ankara'da yüksek öğrenimi boyunca "murakıp" olarak çalışmıştır. Okulu 1975 yılında bitirmiş, aynı yıl Osmaniye İmam Hatip Lisesine Edebiyat öğretmeni olarak atanmıştır. 1977'in Ağustos ayında Tuzla Piyade Okulu'nda Subay öğrenciliğine başlamış oradan da Mamak'ta bulunan Elektronik Astsubay Hazırlama okuluna Edebiyat öğretmeni olarak tayin edilmiştir. Askerlik bitiminde tayini Tunceli'nin Çemişkezek ilçesine çıkmış. 1979 sonuna kadar burada kalmış. Buradan kendi isteğiyle Kayseri'nin Develi ilçesine tayin edilmiştir. Şairimiz 1980-86 yılları arasında yedi yıla yakın bir süre burada öğretmenlik mesleğine devam etmiştir.

1985-86 Eğitim-Öğretim yılında Develi'de edebiyat öğretmeni olarak çalışırken, Ankara'ya Devlet Lisan okuluna gönderilmiş. Ankara'da TRT'nin açtığı prodüktör yardımcılığı sınavına girer, kazanır. Dil kursu sürerken TRT'nin Hizmet öncesi prodüktörlük kursuna devam etmiş, 1986 Erzurum radyosuna yardımcı prodüktör olarak atanmıştır. 14 Temmuz 1986'da Erzurum'daki görevine başlamış, 22 Kasım 1997'ye kadar buradaki görevi devam etmiştir. Şair çalışkandır, durmayı sevmez. Bu dönemde Atatürk Üniversitesinde Türk Dili ve Edebiyat Anabilim dalında Sabrî Divanı ile mastırını, Esrâr Dede Divanı ile Doktora çalışmasını tamamlamıştır.

Erzurum radyosunda görev yaptığı esnada bir çok başarılı çalışmaya imza atmış, birçok ödül kazanmıştır. Doğu Anadolu Gazeteciler Cemiyeti'nin "yılın başarılı Gazeteciler yarışmasında 1987, 1991, 92, 93 yıllarında başarılı radyo programcısı ödüllerini almış, Fırat Havzası Gazeteciler Cemiyeti'nin 1990-92 yıllarında radyo televizyon dallarında yılın başarılı gazetecisi ödüllerini kazanmıştır. Kendi isteği üzerine 22 Kasım 1997 Mersine Çukurova radyosuna prodüktör olarak tayin edilmiştir. Evli ve üç çocuk babası olan şair, iyi derecede İngilizce ve Arapça bilirdi. 1 Eylül 2000'de Mersin'de geçirmiş olduğu trafik kazasında vefat etmiştir. Artık bu alemde yolculuk gurbet elden sılayaydı geride bıraktığı bunca yararlı çabayla uğurlanmıştı. Şairimiz yıllardır şiiriyle aradığı leylasına kavuşmak ümidiyle çoktan yola çıkmıştı. Güldeste serisinin Ölüm şiirleri kitabının başında Necip Fazıl'dan sarfettiği şu şiirle dünyadaki misafirliğini tamamlamıştı.

"Ölüm güzel şey budur perde ardından haber
Hiç güzel olmasaydı ölür müydü peygamber"
(N. Fazıl K)

Zaten ona göre de ölüm mutluluk diyarına doğru çıkılan bir yolculuktu.

2. Sanat Hayatı

Yazı ve şiirlerini İmam Hatip Lisesi'nde okuduğu yıllarda okul dergisinde, daha sonraları mahalli gazetelerde yayınlamaya başlamıştır. 70'li yıllarda bazı dergilerin sanat sayfalarında yazı ve şiirleri yayınlanmıştır. İlk şiiri "Güneş Ülkem" 1973'te İstanbul'da yerel bir gazetede yayınlanmıştır. Aynı zamanda farklı gazete ve dergilerde şairimizin şiirlerini görürüz, Şairin yazı hayatının olgunlaşmasında hiç şüphesiz Ankara yılları önemli rol oynamıştır. Şairimiz burada Nuri Pakdil'in yönetimindeki Edebiyat dergisi ile tanışmış ve uzun bir süre bu çevrede bulunmuştur. Zaten şairimiz'de Edebiyat dergisi çevresinden faydalandığını yazılarında ifade etmekten çekinmez. Öğretmenlik yıllarında, Yaşar Kaplan yönetiminde çıkan "Aylık Dergide" şiirleri yayınlanmış, bu durum artık uzun soluklu bir sanat hayatının ayak sesleridir. Bir zaman sonra şairimizin şiirden koptuğunu görmekteyiz. Fakat bu durum çok uzun sürmemiştir, arkasından ezeli sevdaya, yani şiire yeniden dönüş yapmıştır. 80'li yıllarda şiirleri, Yeni Devir gazetesinin sanat ve edebiyat sayfaları ile Aylık Dergide yeniden yayınlanmaya başlanmıştır. Bu dönemden sonra yazı ve şiirleri Milli Gazete (1972-75) Yeni Devir (1981-83) Develi (1983-85) Palandöken (1992-96) gazeteleri ile Aylık Dergi (1981-85) Erciyes (1984) İslâm (1988) Mina (1988-92) Karçıçeği (1991-93) Kardelen (1993) Güneysu (1992-96) Kalem ve Onur (1994-96) Yedi İklim (1993-96) Kırığı (1994-96) Harman (1995-96) Maki (1999-2000) dergilerinde yayınlanmıştır. Aynı dönemde kimi mahalli gazetelerde de köşe yazarlığı, yayın ve sanat danışmanlığı yapmıştır.

Hasan Ali Kasır'ın ilk kitabı inceleme ve araştırma türünden bir çalışma olan "Seyrani" ve biyografi türünde küçük bir eser sayılan "İmam Şafii" adlı eserleri 1984'te yayımlanmıştır. Daha sonraları "Delal" ve "Yorgun İkindiler" adlı şiir kitapları, "Gündönümünde Yaşamak" adlı deneme kitabı, inceleme türünde "Edebiyat

Dersleri" (II Cilt) " Kültür Bilinci," araştırma türünde "Erzurum Şiirleri Antolojisi," "Erzurumlu Şairler," "Esrar Dede Divanı" ve yine Güldeste serisinden, "Şiir Defteri," "Mevla Şiirleri" "Gurbet Şiirleri," "Hüzün Şiirleri", "Peygamber Şiirleri", "Ölüm Şiirleri" "Çocuk Şiirler" gibi eserleri yayınlanmıştır.

Yazarlığı ve şairliği yanı sıra şairimiz iyi bir fotoğraf sevdalısıdır.Daha çok tarihi mekanlar ve eserler doğal güzellikler, çiçekler ve çocuk portreleri üzerinde dia ve negatif çekimler yapmış bir amatör fotoğrafçıdır.

3. Hasan Ali Kasır'a Göre Şiir ve Şair

Şiir doğu medeniyet tarihinde, her dönem kendi değer yapısıyla hayatı kuşatan, her zaman kelimeler efendisi duyguların ifade edilmesini sağlayan yegane araç olarak çıkar karşımıza. Öyleyse şiir hem içe aittir ve hem de dışa bir aktarımdır, bir taraftan sizi anlatacaktır, bir taraftan da yeni anlamlara da kapı aralayacaktır. Zaten kendisi şiiri tarif ederken şöyle diyecekti "Şiir sözün efendisidir. Şiir ruhumuzdan kaynaklanan ve yine ruhumuza akan, ruhumuzu dinlendiren bir kalem şelalesidir.² Yine bir başka yerde şiiri şöyle tarif edecektir: "Şiir, insanın beşer olarak ortaya koyduğu kutsal metinlerdir. Ama kesinlikle insanidir".³

Hasan Ali Kasır için şiirden beklenilmesi gereken tek görev onun güzeli araması, güzeli bulması ve güzele varılması yolunda atılması gereken adımlardır. Öyleyse şiirde amaç herhangi bir ideolojinin, herhangi bir davanın, bir siyasi görüşün ya da bir felsefi anlayışın hizmetinde olması, propagandist olması değildir.⁴ Dolayısıyla onun şiiri herhangi bir düşüncenin, değerlerin kaynağı değildir. Böyle olduğundan da şiirden bahsetmenin mümkün olmadığını söylemektedir. Zaten Hasan Ali Kasır için şiir bir araçtır.⁵ Öyle ki şiiri duyarlılığını, okuyucu duyarlılığı ile bütünleştiren bir araç olarak görmüştür. Özellikle de ilk yazmış olduğu şiir kitabı "Delal"da ele almış olduğu sosyal konular ile beslenmiş olduğu kaynaklarla, şiire yüklemiş olduğu değerlerle, şiirini imajdan kaçırma düşüncesiyle oluşturmuş olduğu bu kompozisyon bize bunları düşündürüyor. Öyle ki şiirlerinin tamamında kendisi var, şiirinde kendi benini anlatır, kendi benliğine anlatır, kendi beninden anlatır düşüncesiyle öznele takılmadan ama her daim bir tarafı öznele dayalı olan bir şiir kalem alır. "Düş ve İmgeler" adlı şiirinde şöyle diyecektir.

"Süslere kapanmış bu şehirde yalnızım
Yâd eldeyim
Toprağın yüreğinde ayak izlerim
Yürüyorum
Bir düş
Bir imge"
(Y. İ. / s. 15)

2 KANTER Beyhan ,Hasan Ali Kasır'ın şiiri ve şiirlerinin tematik incelenmesi lisans bitirme tezi .s.55

3 Üç karanfil(Türkiye yazarlar birliği Erzurum şubesi yayınları)s.184

4 A.g.e.,s.184

5 A.g.e.,s.195

Kendi iç dünyasında var olan duygu yoğunlaşmasıyla beraber, dış dünyada var olan problemleri de şiirine yansıtır. Farklı kültür havzalarına ait değerler ile kendi yetiştiği kültür havzasına ait değerleri bir arada toplamayı becerir. Onun şiirinde Kur'an-ı Kerim ciddi bir kaynak olarak durur.Kullanmış olduğu şu ayet bize bunu düşündürmektedir.

"Ey bize yakın olan,
Şahdamarımızdan daha yakın olan"

Bununla birlikte dünyanın farklı coğrafyalarına ait yazarları, düşünürleri, şarkıcıları, tanınan simaları şiirine taşımaktan kaçınmamıştır. Şu mısralarda olduğu üzere

...
"Avuçlarımda Borges'in sonsuz Latin "kum"ları"
(Y. İ. / s. 39)....
Yine bir başka mısra da
"Yunanlı yarı tanrı Herkül olmalı" (Y. İ. / s. 25)

"Lawrenci izliyor şaşkın ve mahçup" (Y. İ. / s. 25)
başka mısra da bu durumu şöyle ele alacaktır.
"Yüzün ki birazı matahari sanki biraz sensin" (D. / s. 21)

Onun şiirinde geniş bir coğrafyanın varlığı dikkat çeker. Afganistan, Kudüs, Yunanistan, Nil, Erzurum, Erzincan, Elazığ, Harput, Çin, Bosna-Hersek, Toroslar, Akdeniz, Uhud, Bedir, Hayber, Eritre, Çukurova gibi yerleri şiirin mısralarına serpilmiş bir halde kullanır.

Hasan Ali Kasır'ın şiirinde dikkatimizi çeken bir başka boyut aşağıdaki örneklerde de göreceğiniz üzere İslam tarihine ait olay ve kişilerin şiire yansıtılmasıydı.

"Eritreden Bilal ses verir" derken"

bir başka mısra da

"Hep seni düşledim İsadan bu yana"

Yine bir başka mısra da

"Kurtar Hasanı özlemin derin sularında"

Onun şiirinde dikkatimi çeken bir başka boyut "Beklemek Seni" adlı şiirin son bölümünde Türkçe ve İngilizceyi beraber kullanıyor olması bana Divan Edebiyatında "mülemma" gazeli hatırlatması açısından önemliydi

"Kimsenin güç yetiremediği gri anafor
There's no enough love belki"
D/28

Yine onun şiirinin dilini göz önüne aldığımızda biçim ve öz ilişkisine aynı oranda değer veren bir şair olarak karşımıza çıkar.Şiirlerinin tamamını göz önüne aldığımızda büyük oranda serbest şekilde yazıldığını.bununla birlikte bazı şiir-

lerinin Halk şiirinden bazılarının da Divan şiirinden mülhem olduğunu görürüz. Ona göre şiir insanlara bir şeyler söylemelidir ve dolayısıyla dili sade olmalıdır. Ama bu sadelik basit bir dil kullanmayı gerektirmez. Onun şiirlerinde Arapça ve Farsça kelimelerin yoğun bir kullanımını görürsünüz. Özellikle de tamlamaların kullanılması “şeb-i Yelda”, “küfr-i vâhid” vb. Onun şiirinin dilinin yaslandığı alanı görmek açısından önemli kullanımlardır. Halk diline ait söyleyişleri kullanmaktan kaçınmaz.

“Ki ölüme havar demiştin yürekli” mısrasında (D/s. 42) olduğu üzere

O şiirlerinde kelimelerin rahat kullanılmasına yer veriyordu. Öyle ki dili, kullanma konusunda şöyle diyordu. “Benim dil tercihim ortayol diye tanımlayabileceğim bir Türkçe anlayışıdır. Yani ifrat ve tefritten azada olmuş bir dil. Genel çoğunluğun bildiği kelimeleri kullanmak, bunu alışkanlık haline getirmek. Ama şiirin dili elbette konuşma dilinden farklıdır. Bu daha çok entelektüel, daha özel bir kullanım sonucu ortaya çıkan bir malzemedir”.⁶

Hasan Ali Kasır “Delal” adlı şiir kitabında İslami değerler ile bezenmiş hayatı şiirinin konusu yaparken, “Yorgun İkindiler” adlı şiir kitabında ise kendi duyusunun, beninin portresini çizer. Ferdi duygularını şiire yansıtma yoluna gidecektir. konu ile ilgili düşüncelerini şöyle açıklayacaktır. “Şiirde açık mesaj vermeyi pek düşünmüyorum. Gerçi ilk şiirlerimde mesajı açık ve net örnekler var. Ama şiirin doğası gereği böyle mesajlar vermek yerine duyularımı, hissedişlerimi, bu noktaya kadar da, düşüncelerimi vermeyi yeğliyorum. Okuyucu şiiri dikkatlice okuyunca, duygulanmalı, bir şeyler hissetmeli, bir tat olmalı. Ancak bu aldığı tadı, zevki, hissediş kendisi bile adlandırmamalıdır.”⁷

Ona göre şiir insanın Allah’a yapacağı kullukta kullanacağı bir araçtır. “Ve kalem şelalesi şiirim”de olduğu gibi bir hesaplaşma aracı olarak şiiri kendisiyle ve çevresiyle bir hesap meydanıdır.

Hasan Ali Kasır’a göre şair şiir işçisidir. Elindeki kelam ve kalemle dünyayı, kendi ruh yalnızlığını, toplumun kalabalığına yollayarak inşa etmeye koyulandır. Şiirinde şöyle diyecekti

“Çünkü ben
Bir şiir işçisiyim
Kelimelerden balyoz taşıyım
Belalarına
belalarına Dünyanın”
D/17

Şairimize göre şair şiirlerinde serdettiği duygularını imajlardan imgelerden ziyade, söz sanatlarından teşekkül eden sanatlı söyleyişin değerleri içine hapsederek anlatmaya çalıştığı görülmektedir. zaten bunun içindir ki İkinci yeninin yoğun imge kullanımından mümkün mertebe uzak kalmaya çalışmıştır. Yine ona göre

şairler inandıkları, düşledikleri, yaşadıkları şeyleri değil de imgelerde canlandırdıkları durumları anlatmaktadırlar. oysa ki şair hem çağın tanığı olmalı, hem de çağa bir şeyler söyleyebilmelidir.

Zaten ona göre şair “duygu adamı, gönül eri; her türlü güzelliğe sevdalı kişi.... Şair bir şeylerin sancılarını çeken kişidir. Biraz dışlanmış daha çok münzevi bir kişiliğe sahiptir. Bu hal kendisinin istediği, arzulu olduğu, iştihak duyduğu bir hal değildir. Bir bakıma buna mahkumdur. Yani meydanlarda konuşmamaktadır. Nesirle duygularını anlatamamaktadır. Daha çok duygu aşamasında kalmaktadır. Onun için şair hissettiklerini, düşündüklerini gözlemleriyle birleştirerek belli bir sanat kaygısıyla ortaya koyma çabasında olan insandır”.⁸ Artık şair hayatın içinden gelen biri olmalıdır. Hayatın sırlarını, sıkıntılarını şiirine taşıyabilmelidir. Öyle ki düşen bir yaprağı, ağlayan bir çocuğu, kana bulanmış coğrafyaları kısacası hayatın her değerini her boyutunu şiire konu olarak taşıyabilmelidir. Öyle ki şairimiz bu durumu Borges’ ten mülhem şu cümleyle ifade etmekten kaçınmaz. “Şair asla çağına sırtını çeviremez.”

4. Hasan Ali Kasır’ın Şiir ve Şairliği

Allah’ın sır hazinesi arşın altındadır ve anahtarı şairlerin diline verilmiştir(Hadis)

Yazı yazmaya İmam Hatip Lisesi öğrenciliği döneminde okul dergisindeki yazılarıyla başlamış olan Hasan Ali Kasır’ ın genelde edebiyata ve özelde şiire yönelmesini sağlayan faktörler hiç şüphesiz yaşadığı coğrafyadaki uzun kış gecelerinde evlerinin büyük odasında okunurken dinlediği bir takım eserlerdir. okuma yazmanın olmadığı dönemlerde, birinin okuduğu, topluluğun dinlediği ve kendinden geçtiği, manzum kısımların hep bir ağızdan söylenen eserler Hazreti Ali Cenkeri, Muhammediye ve Ahmediye Mevlit gibi dini kitaplar ve birtakım halk hikayeleridir. Bu durum o dönemde şehir merkezinden uzak her köy ortamında şüphesiz insan hayalini, dilini süsleyen etmenlerin en önemlilerindendir. Bu etkileşimi kendisi şöyle ifadelendirecekti. “Bugün o masum köy akşamlarının bende bıraktığı izlerin çok net olarak farkındayım, öylesine farkındayım ki o hikayeler hala zihnimde capcanlı duruyor. Öyle ki Leyla ile Mecnundan, Tahir ile Zühre’den halâ ezberimde olan cümleler var⁹ Palulu çobanların okuduğu yanık halk türküleri mutlaka onu şiire yönelten değerler arasındaydı. Fakat bütün bunlarla beraber şiir deryasının kıyısında tutunmak için bunlar elbette yetmezdi. Hasan Ali Kasır’ın şiiri sevmesinde, şiire yönelmesinde onu yazmaya başlamasında hayatının uzun yıllarını geçireceği Elazığ’ın, Elazığ kültürünün ve öncelik olarak Harput kültürünün tesiri bir gerçek olarak şiirine yansiyacaktı zaten kendisi de bir söyleşide şöyle diyecekti “Şüphesiz benim şiirimi etkileyen bir başka faktörde; Harput kültürü, Harput musikisi görünüyor bana, çünkü okul yıllarında bu kültür havzasında yetiştim. Gazeteler, mayalar, hoyratlar, çayda çıra oyunundaki o ince hüznü ve kadınsılığı, Elazığ halaylarındaki o uyumlu ve naif erkeksiliği, fark etmem beni

6 KANTER Beyhan ,Hasan Ali Kasır’ın şiiri ve şiirlerinin tematik incelenmesi lisans bitirme tezi.s.64

7 A.g.e.,s.8

8 Üç karanil(Erzurum yazarlar birliği.s.44

9 Üç karanil(Erzurum yazarlar birliği) s.173.

sanata (şiire) itti diyebilirim.¹⁰Aslında benim şiirim ilk dönemlerinde hiç şüphesiz halk kültürünün ve Halk Edebiyatının önemli etkileri olmuştur.Seyrani, Dadaloğlu, Karacaoğlu'nun şiirinde bir nefes olarak duracaktır.

Şüphesiz Hasan Ali Kasır'ın şiirinde sadece çocukluğunda ve gençliğinde dinlediği bir takım hikayeler, gazeller, hoyratlar, cenknameler değil, onun şiirini göz önünde tuttuğumuzda onun şiirinin dilinde halk kültürünü ve dilinin yoğun kullanımı, İslam kaynakları ile Anadolu'da yüzyıllar bulan geçmişi ile Divan edebiyatı ve modern zamanın imge ile hayallere dayalı şiirsel unsurlarının varlığı dikkat çeker. Yüksek lisans ve doktora yaparken daha yakından tanıma fırsatı bulduğu klasik edebiyatımızın o hüznün deryasından Baki, Fuzuli,Nabi,Şeyh Galib,Sabri efendi ve Esrar dede onun şiirinin yeni dünyasını süsleyecek temel değerler olacaktır. Modern zamanın duyuş tarzıyla geleneği kendi şiirinde bir arada zikretmekten zevk alan Mehmet Akif ,Üniversite öğrenciliği döneminde tanıştığı edebiyat dergisi çevresi ve Nuri Pakdil, şiirlerinde kendine ait bir dünya bulacağı Necip Fazıl Kısakürek,şiirlerini okuduğunda ona farklı bir dünyanın kapılarını açacak olan Sezai Karakoç ,Atilla İlhan ve İsmet Özel şiirinde faydalanmaya çalıştığı şairlerdir. Bu şairler aynı zanda modern dönemde hem onun şiir dünyasını şekillendirmişlerdir hem de onun düşünce dünyasını gergef gibi dokumuşlardır.

4.1. Halk kültürüne Bağlı Kullanımlar

Şiirlerinin dili sadedir. Öyle ki sade dil bazen onun şiirini nesire yaklaştırır. İlk şiirlerinde yer alan toplumsal kaygılar adeta halk şiirinin yeni kelimelerle ifadesi gibidir. Bunların yanı sıra ferdi duygularını anlattığı şiirlerinde de şair halk dilinden gelen söyleyişleri kullanır.¹¹ Hiç şüphesiz onun şiirinde folklor değerlerinin kullanılması, çocukluğunda dinlemiş olduğu Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre, Leyla ile Mecnun Hz..Ali Cenknameleri, Battalgazi destanlarının yine bununla birlikte gençliğinde dinlediği Harput kültürüne ait türküler, hoyratlar, mayalar, divanlar. Şairin şiirinin olgunlaşmasında önemli etkenler olarak çıkar karşımıza.

Arz-ı Hal

Akdeniz Akdeniz
Utançtan karar deniz
Küds Yahudinin oldu
Mescid-i Aksasız neyleriz ?(. /s. 60)

İlk mısradaki aynı kelimenin iki defa tekrarı Harput folkloründeki manileri çağrıştırıyor¹² aşağıda ki örnekte görüldüğü üzere.

“Gül üşüdü, gül üşüdü
Çiğ düştü gül üşüdü
Bülbül kanadın topla
Gölgende gül üşüdü”
(Harput Hoyratı)

10 a.g.s. s.174

11 KANTER ,Beyhan ,Hasan Ali Kasır'ın şiiri ve şiirlerinin tematik incelenmesi lisans bitirme tezi. S.65

12 A.g.e.,s. 65

Yine bazı şiirlerinde halk kültürü öğelerine ağırlık verdiğini görmekteyiz.

Mavinin Yası
“Akıyor Dicle yaslı yaslı
Kızıldeniz kızılıkıyamet
Suların isyanı demidir
Muştakız
Vurulmuşuz
.....
Bağımız kan
Yüreğimiz isyan yüklüdür”
(D/59)

Anadolu halkının yüz yıllar süren geleneğinde çekmiş olduğu acıyı ağıtlarla ifade ederken şairimiz de Kudüs'ün Müslümanların elinden alınmasına karşın yukarıdaki şiiri yazar. Şair Kudüs'ün Müslümanların elinde olmamasına suların bile isyan ettiğinden bahseder. Zaten şiiri bir tür ağıt karakteri kazandıran da budur.¹³

Zindan bir Dünya

“Biz şarkı söylemez ağıt yakarız
Ağıtlarımız bize bal olur
Kahrır üretir çile satarız
Çileli gönüllere hal olur” (D/58)

Şair'in bu dizelerinde kullandığı tarz bize halk şairlerinin şiirlerinde kullandıkları tarzı andırmakta gerek kafiyelenme düzeneği gerekse dilin kullanılma biçimi gerekse şiirin dörtlülük olarak yazılması, şairin şiirindeki halk şiirinin tesirinin örneği olarak karşımıza çıkar.

Yine halk şairlerinin şiirlerinde coşkunu ve acıcılığı artırmak için sıkça kullandıkları geçmiş zaman ekinin onun şiirlerinde kullanıldığı şu örnekte olduğu üzere görülmektedir.

çelişki

“bir hüznün yağmuruymuşdu akan zaman
saçlarımı ıslatıyordu
vahşi sessizliği kalabalıkların
beynime işliyordu”
.....
(Y.İ/77)

4.2. Divan Edebiyatı Tesirindeki Kullanımlar

Hasan Ali Kasır'ın bazı şiirlerinde şekil olarak Divan edebiyatının beyit yapısıyla azda olsa bir benzerlik arzeden bir şiir düzeneğinin varlığı dikkat çekmektedir.

Beyitlerde yaşamak

“Savaş adlı bir ülke yok coğrafyamızda
Adıdır barış yarımizin yarânımızın”
(Y. İ. 79)

13 A.g.e.,s.66

“Geri verin yitirilmiş yüzlerimizi, aynalar!
Güneşle birlik göğeren yüreklerde, sevdalar! “
(Y. İ. /83)

Yine “Yorgun İkındiler” adlı şiir kitabındaki “Serencam” adlı şiirde bu kullanıma örnek olarak verilebilir.

Şairin şiirin derinliklerinde yer alan unsurların başında hiç şüphesiz yaşamış olduğu coğrafyada kullanılan dini argümanlar gelmektedir. Öyle ki şiirle tanışma-sına vesile olan “Muhammediye” gibi bir takım eserlerin ,o dönemde aynı zamanda halkın dini bilgiyi öğrenmek için kullanmış olduğu başucu kitaplarıdır. Bu eserlerin yanı sıra “Mevlid” gibi eserlerin hiç şüphesiz manzum olarak yazılmış olması hem şairin şiire yönelmesine ,hem de yazacağı şiire kaynaklık etmesine neden olmuş olduğunu şiirlerinde müşahade etmek oldukça kolaydır. Bununla birlikte Anadoluyu bir baştan diğer bir başa bin yıl gibi uzun bir zaman diliminde mükemmel kalmasını sağlayan tasavvuf onun şiirlerinde ana esas olarak Divan edebiyatında işlenmiş olduğu biçimiyle yer alacaktır.

“Bir düğün evi sarhoşluğu
Ve telaşıyla duygular
Yaşanır bir çırpıda zaman
Bir adımlık an / heyecan
Düşer burcumuza”
Mezartaşı”
(D/12)

Mevlana da var olan şeb-i arus bir başka boyutuyla vuslat gecesi olarak kendini onun şiirinde de “bir düğün evi sarhoşluğu” olarak hissettirecektir. Öyle ki şiirinde de hissedildiği üzere Mevlanada olduğu gibi onda da ölüm sevgiliye ulaşılan düğün gecesi idi.

Yine şairin şiirlerindeki aşkı işleme biçimi de divan edebiyatındaki aşk, aşık, ve maşuk ilişkilerini andırmaktadır. Cefa çekmek için aşık olan sevgili ile cefa çek-tirmek için aşığın peşinden dolaştıran sevilene öyle ki divan edebiyatında kullanılan mazmunların değişerek onun şiirinde kendine yer bulduğunu görmekteyiz

“Cevrin bir tutkudur bende vazgeçemediğim
.....
Koynunda büyümek, büyümek zulmün delal.”
D/21
“Aşk derdi ile hoşem el çek ilacımdan tabib
Kılma derman kim helakim zehri dermanındadır”
(Fuzuli)

Zaten divan edebiyatındaki sevgili tipi eziyet eden değil miydi, ulaşılması güç değil miydi, yukarıdaki beyit ile Hasan Ali Kasır’ın dizelerini kıyasladığımızda aynı sevgili tipinin onun şiirlerine de yansıdığını rahatça söyleyebiliriz.

Halk edebiyatında azda olsa görünen çile çekme yada çektirme fikrinin klasik türk edebiyatının kullanımlarında da temel değer olarak karşımıza çıktığı bir gerçektir Ahmet paşadaki şu kullanımına baktığımızda

“Bir iki gün bu gönül hastasın eylemek için
künce-i hasretde gamun yar idinem gelmez isen”
ile
Hasan Ali Kasır’ın şiirinde karşımıza çıkmakta olan şu kullanımlar birbirine ne kadar da benzemektedir
Bize bir aşk-ı sevda kaldı yalnız
ki çile
pusatımız yoldaşımız
.....
D/14

4.3. Hasan Ali Kasır’ın Şiirinde İmge Kullanımı

Başta da dediğimiz gibi onun şiirindeki imge kullanımı ikinci yeni şiirindeki kadar fazla değildir. Fakat bununla beraber şiirlerinde teşbih, telmih, istiare gibi söz sanatları yer alır. Hasan Ali Kasır şiirlerinde imgenin az kullanılmasının sebebini şöyle açıklamaktadır.

“İmge dediğiniz şey, şiirin konusu, şekli, dili, üslubuyla birlikte gelen bir özellik diğer unsurlarda olduğu gibi bunda da zorlama olmamalı ve tabii ki yoğun olarak kullanılan imgeler şiiri yapay bir zemine çekecektir”.¹⁴

“Sezai Karakoç’un dediği gibi “İmaj bütünüyle şiire egemen olduğu zaman o şiir uzun ömürlü olmayacaktır.” Sözünden hareketle şöyle der. Aslında imajlama şiirin mantığı haline gelirse o şiir, derinliğini yitirir ve gelecek zaman insanlarına çoğu zaman bir şeyler söylemez olur.¹⁵ Halbuki şairimiz şiirinin insanlara bir şeyler anlatması, için elinden gelen her türlü çabayı sarf etmekten kaçınmamıştır.

Hasan Ali Kasır’ın şiirinde hayal ve düşün oldukça önemli bir yer tutar. Zaten şiiri de insanın duygu , düşünce ve hayalinin ürünü olarak görür. Bununla birlikte onun şiirindeki imge kullanımının yerini hayalin alması bundandır. Öyle ki onun şiirinde kullanılan düşün (hayal) bir kaçışı değil mevcudun ve gerçeğin daha bir ötesine talip oluşu ifade eder¹⁶. Dolayısıyla şairin şiirinde yarattığı hayaller örneğin sevgili hayali fantastik bir ögenin gerçeklik gayesi gütmesiyle şiirinde yer bulmuştur. Aslında bunun kullanmasının tek sebebi okuyucuya duyurmak istediklerini apaçık bir halde duyurma isteğidir. Bunu da şöyle ifade edecektir imaj şiirin açılımı ve gelişimi için gereklidir aslında şiirlerde kullanılan bütün sanatların kullanım esası budur oysa ki imaj ve sanatlar şiirin mantığı haline gelirse bu durum şiirin mantığını yitirmesine sebebiyet verecek ve şiir gelecek nesillere bir şey söylemez hale gelecek ,şairin şiir anlayışına baktığımızda bu durumun onun şiirlerinde bir mesaj değeri içerisinde okuyucuya ulaşmak için bir değere büründüğünü göreceksiniz.. Çünkü onun tek düşünesi şiiriyle okuyucuyu kuşatıp onlara bir şeyler söyleme isteğinden ortaya çıkmaktadır. Zaten şiirinde bu durumun yoğun bir kullanımını görmekteyiz şu iki örnekte olduğu üzere

14 Hece dergisinin 24 sayısında şiir üzerine yapılan söyleyişiden. S.64

15 A.g.e.,s.64

16 Üç karanfil.s.209

"Kulluğumuzu taşıyız
Aşka tapınak şu yüreğimizde
Ben değil miyim efendiniz sorusu
İmanla kuşatır kelamı
Ve şiiri
Kulluğa konuştuğumuz gündür"
(D/45)

Kendi yüreğinde yaşadığı dünya sunacağı gerçekliği yaşam ile birlikte sunabil-meye gayret etmektir. Ondandır ki yukarıdaki mısralarda olduğu gibi bütün amacı özlediği insanlığı, özlediği dünyayı inşa etmektir ve dolayısıyla bunu açıktan ve anlaşılır bir halde anlatmak için imgelere başvurmaktan kaçınır.

Öyle ki Kudüs'e duyduğu aşkı şöyle dile getirecekti.
"Solsa dünyanın bütün gülleri
Boşaltsa denizleri bir tufan kasırgası
Suların işgaline uğrasa karalar
Kudursa gökler öfkeden
Yerler azgınlığından çıldırsa
Düşünülmaz Kudüs'süz coğrafya"
(D/62)

Yine Hasan Ali Kasır'ın şiir dünyasına baktığımızda şehir ve şehir tarihinin, yoğun bir şekilde şiirinde kendine yer bulduğunu görebiliriz. Öyle ki şair çevresini öznel bir duyuş tarzıyla algılar yani nesnel dünyada olan bütün gerçeklikleri kendi zihninde-ki bir tasarımla şiire aksettirir.¹⁷ Şehir ve insanın tarihi, kadim geçmişinden bu yana medeniyet değeri içerisinde bir birinden ayrı düşünülmeleri mümkün olmayan iki öge olarak karşımıza çıkacaktır. Aslında onun şiirlerinde mekana dair çok fazla örnek ver-mek mümkün fakat onun şiirinde mekanın iki boyutlu olarak işlendiği gerçeğini göz önüne aldığımızda şunu rahatlıkla söyleyebiliriz birinci tür mekan , sadece figür ola-rak kullanılan mekanlar göze çarpmakta(Elazığ,Çukurova,Harput vb...)dır Mekanın diğer bir kullanımı hiç şüphesiz hem dönemde yaşayanlarla özdeşleşmiş mekanlar ,hem de onların yaşam biçimlerinde derin izler bırakmış olan mekanlardır.Dolayısıyla şair bir coğrafyacı gibi dağları, ovaları anlatmaktan özellikle kaçınır, bunları anlatırken bunların insan ve insan yaşamı üzerinde bıraktığı etkiyi düşünerekten şiirine konu edinir. Onun şiirlerinde şu mekanların bu özelliğe bağlı olarak kullanıldığını görebiliriz.

Erzurum'u anlatırken, şehrin ve insan yaşamının ortak değerine nüfuz etme-nin yolunu arar gibidir.

"Bu gece Palandöken'de
Mehtabı yakalamışım
Aydınlık kar çiçeklerini
Ak sevgiyi ve tapınmayı
Bir yolculuğu başlatmışım
Zambaklar diyarına
Miraçtayım
(Y.İ /37)

Bir yanıyla kainatın bembeyaz zemininde diğer ayağıyla gökyüzünün uçsuz bucaksız sonsuzluğunda gezinen aşkın bir insanın mekan ile kurduğu diyalog-unun resmi.Hem Müslüman'ın gününü, hem de tarihini konu edinerekten onu adeta tarihten geleceğe ismarlama niyetindedir

Yine bir diğer şiirinde Erzurum'un daha özel bir mekanı ile insanların kurduğu diyalogdan hareketle şehir ve insanı anlatacaktır.İnsanın gün içerisinde kendini aradığı mekanlar ve kendini anlattığı mekanlar olarak çay evleri insan mekanla bütünleşik olarak şöyle anlatılacaktır.

"Bir damla çay
Damlamış kar üstüne
Ve bir yangın yerine çevirmiş şehri
Uzun kış gecelerinden sonra
Her tan vakti doğan günle birlik
Sabahçı kahvesinde sohbetin demi tutulmuş
Gördüm ki bardağıma güneş düşmüş"
(Y. İ. / 50)

Onun şiirlerinde yer alan başka bir mekan da Erzincan dır 1993'te yaşanmış olan depremin yüreklere düşürdüğü hüznün,onun şiirinde insanının sosyal yaşan-tısına ait değerlerle bize şöyle şöyle ulaşacaktır.

"Bir akşam
Mehtabın büyüdü dünyasında
İnançları geceye teravîh bağlar
Ve bir meçhul kadere
Yenilir şehir "
(Y.İ. / 29)

Müslümanların ilk kıblesi olan Kudüs onun şiirinde yürek paralayan bir hüznün-le tüm insanlığın kulağına bir haykırış olarak çalınacaktır.

"Ey Kudüs
Can Kudüs
Duygular ki deli dolu
Acılar ki ölesiye hoyrat
Ve yüreklerimiz
Soğuk
Utanç duvarı kadar
Soğuk yüreklerimiz
Bir bak şu kanayan miracımıza
Bak da anlat
Paletler arasına sıkışmış yüreklerimiz
Yabancı mı kalmalıydı dudaklarına"
D/57

Zamane insanın zalim yalnızlığının hafızasında gizli kalan yönüyle Afganistan'ı şiirine şöyle taşıyacaktı gönül acıdan kanamaya başlayan şiir oku-yucusu için .

“Yürür gecelere
Yürür dağlara
Bir Afganlı civan
Kör olur yakar yürekleri
Bakışlarına dayanamam
Vururum kendimi inan vururum
Belalarına
Belalarına dünyanın
Hey can
Lügatimde
Afganlı dağ demektir”
(D/45)

5. Hasan Ali Kasır’ın Şiirinde Kullanılan Temalar

Hasan Ali Kasır’ın şiirinin bana göre dikkat çeken bir başka yönü de şiirine konu edindiği temalardır. ele alınan temalara baktığımızda şiirlerinde yoğun olarak şu temaların işlendiğini görürüz. Şairimiz divan edebiyatından mülhem **aşk** temasını şöyle ele alacaktır.

“Seninle tanışmayı özümde sıla-yı rahim bil
Sana ulaşmak leylama vuslatımdır
Anla ki sen benim gizemli dünyamsın
Sırrına eremediğim cihanşümül Leylamsın”
(D/ s. 22)

Onun şiirlerinde aşk yüceye yani Mevlaya duyulan yakınlaşma duygusundan başka bir şey değildir. Zaten divan edebiyatında Leyla Mevlaya giden yolu temsil etmiyor muydu? Yolculuk hayatın sırrına vakıf olmak değimliydi?

“Ve yine de onda aşk beraberinde hüznü taşır. Şu mısralarda olduğu gibi.
Yıldızlar olmasın diyeceksin/mehtap doğmasın
Ve yalnızlığına kahkahalar göndereceksin
Bileceksin ki biteviye
Geceler gibi karadır yalnızlık
Ve yüreğinin gizli köşelerinde arayacaksın”
(D/s.29)

Şairin şiirinde kullandığı bir başka tema **ölüm**, hiç şüphesiz ki ölüm onun şiirlerinde bir kaçışı, bir korkuyu değil bir sevinci, mutluluğu, kavuşmayı ifade eder. O ölüme bir inananın kaderini kabul eden haliyle ölümü şiirlerine taşır tıpkı şu şiirinde olduğu üzere

“Ey gönlümün suskun ezilmişliği
Ey yüreklerin kutlu çağdaş meşhedi
Demidir giyotine baş koymanın
Ki ölüme “havar” demiştin yürekli “
(D. / s. 42)

Yine bir başka yerde ölümü şöyle anlatacaktır.

“Ölüm
Şehitlerin emzirdiği çocuktur
Büyür büyür yüceltir bizi
Bir uhud mahşerindeyiz
Bir sevgilidir artık ölüm
Aşına bir yosmadır belki
Öylesine tutkun”
(D/ s. 53)

Masivadan ayrılmanın resmidir, bir yandan da maveraya varmanın şifresi ve elbet-teki onun şiirinde kullandığı ölüm maşuka varmayı anlatacaktır: Öyle ki esas olan yere yapılacak yolculuğun nihayet bulduğu demdir ve nitekim bir şiirinde şöyle diyecekti.

“Kabzasından öpeceğim ölüm elçisinin
Ve dünyaya gülüp geçeceğim”

Hasan Ali Kasır’ın şiirinde karşımıza çıkan ve yoğun olarak ele alınan bir başka temada **gurbettir**.Gurbetin aslında onun şiirinde iki türlü gurbet görürüz. Birincisi hiç şüphesiz asıl dünyadan (maveradan) ayrı geçirmiş olduğu demleri anlattığı gurbet ki şiirine şöyle yansıyacaktır.

“Mahpus damına düştük
Dünyanın
Bir garip coğrafyasında
Kırık-dökük
Sesimiz çıkar yalnızca
Yüreğimizin kuyularında yankılanan”
(D / s. 51)

Onun şiirlerinde karşımıza çıkan ikinci bir gurbet reel yaşamda karşımıza çıkmış olan sıladan, anadan, babadan ayrı geçirilen günlerin hüznünü anlattığı, kalemeye aldığı gurbet zaten bu durum onun şiirinde şöyle dile getirilecektir.

“Yollar uzar ufkumuz boyunca iş olur
Hüzün bekler kuytuluğunda gönüllerin
Sabırsızlanır bulutlar gökyüzüne savrulur
Gölgeyi geceye bağlar düşler hayaller
Gurbetin sisli gölgeleri aynaya vurur”
(Y. İ. / s. 67)

Yine diğer bir şiirinde gurbetin garibin ruhumdaki izlerini kovalar ve şöyle der.

“Burada bu yad elde
Bir yabancıyım ben
Aşağılanmanın anlamını
En çok yad elde bilir insan
Boyun eğen, mazlum, sevecen
Ne özne, ne tümleç
Sadece yüklem
Burada
Bu yad elde
Bir yabancıyım ben”
(Y. İ. / s. 10)

Yeni yaşam dünyasında önceden tatmış olduğu güzellikleri tadamamanın hüznünü şiirinde böyle dile getirecektir.

Onun şiirlerinde karşımıza çıkan bir başka tema şairi hayatı boyunca derinden etkileyecek **yalnızlık** temasıdır. Kim bilir belki bu temanın onun şiirindeki yoğun kullanımının sebebi çocuk yaşta yitirdiği babasıdır. Zaten yalnızlık insanın dış dünyadan kaçıp duygularını kendi öznelliğinde kurduğu iç dünyasında yaşamasıdır. İnsanın dış dünyadan iç dünyaya çekilmesinin şüphesiz iki nedeni vardır. Bunun birincisi dış dünya ile yaşadığı problemlerdir. İkincisi de insanın kendi özel durumunun getirisi olarak içe kapanmasıdır. Yaşamış olduğu hayatı çekmiş olduğu acıları göz önüne aldığımızda onun şiirlerinde etkili olanın daha çok yalnızlığın bu ikinci bölümü olduğu apaçık olarak karşımıza çıkacaktır.

“Yürüyorum
Yalnızım
yad eldeyim
toprağın yüreğinde ayak izlerim
.....
yürüyorum yeryüzünde
sislere kapanmış bu şehirde,yalnızım
yad eldeyim”
.....
(Y.İ/15)

Şair yalnızlığını yine geldiği yer olan toprakla paylaşmak zorunda kaldığı hüznün bir yansıması olarak ifadelendirmeye çalışmakta öyle ki yalnızlığı adeta kendinden başkasıyla bölüşemeyecek kadar ruhunu sarmış bir durumla ifadelendirir. Öyle ki N.F. Kısakürek’in kaldırımlar şiirinden alınmış şu mısralara ne kadar da benzemekte değil mi?

“Kara gökler kül rengi bulutlarla kapanık;
Evlerin bacasını kolluyor yıldırımlar.
İn cin uykuda, yalnız iki yoldaş uyanık;
Biri benim ,biri de sersemi kaldırımlar”

Ve yine bir başka şiirinde de yalnızlığını şöyle konuşturacaktır

“puslu bir karanlığı arıyor düşlerimin geceleri
hayalime kristalden kırağılar düşüyor,
ve çiğler giriyor gönül pencereinden içeri
güvercinler uçuyor yalnızlığımın ayak şarkılarında
.....
yorgun kollarım, üşüyen geceyi ve şehri sarıyor”
(Y.İ/39)

Gurbet elde kendine yarenlik yapacak ,yürek yalnızlığına ortak olabilecek birileri, kim bilir belki biri, ama nafile, bu yabancı yerde onun payına düşen sadece hayaller ve bu hayallere konuk olan “kristalden kırağılar” ve yine gönül köşkünün onun yalnızlığını paylaşmak için misafir olan çiğler onun ruhunun umut deryasın-

da yeniden dirilmesi, olarak ele alınmakta

Ve kimsesiz bir sokak ortasında ama kainatı velveleye veren güvercinlerle yoldaşlık kurmak niyetiyle kendi yalnızlığından kaçmaya çalışmakta. Kim bilir uzun zaman hasret kalmış olduğu anne şefkatini geceyi ve şehri sararak onlarla gidermektedir. Onun şiirlerinin tamamını göz önüne aldığımızda şunu göreceğiz ki ona göre yalnızlık bütün insanlığın kaderidir. Zaten şairin şu şiirinde şunu anlatmakta değil midir?

“Muazzam bir yalnızlığı paylaşıyorum kendimle
Mülhid bir humaya tutulur ruhum
Evren bir sevgi mahşeri sözlüğümde delal
Seni diyor , seni görür,Senin olurum” (D/22)

6. Eserleri

6.1. Delal

Delal, Hasan Ali Kasır'ın ilk şiir kitabıdır. Denge yayınlarından çıkan kitap üç bölümden oluşmakta ve kitabın Birinci bölümü Delal adını taşır. 15 şiirden meydana gelen bu bölümde şairin ıstırabını, melalini konu edindiği aşk şiirleri yer almaktadır. İkinci bölüm: 7 şiir bulunan bu bölümün adı “kanayan coğrafya” bu bölümde şair Afganistan’ı konu edinen şiirlere yer vermiştir. Üçüncü bölümde “Kudüs şiirleri” olarak çıkar karşımıza bu bölüm de 7 şiir yer alır şair bu bölümde kaleme aldığı şiirlerinde Müslümanların elinden çıkan Kudüs ‘ü anlatır.

Delal kitabında şair toplumsal olayları anlatır. Kitaptaki şiirlerin her biri mesaj yüklüdür. Bu kitabında yeniden inşa edilecek hayatın sınırlarını şiirine konu edinir.

6.2. Yorgun İkindiler

Hasan Ali Kasır'ın aynı yayın evinden çıkan ikinci kitabıdır. Kitap üç bölümden meydana gelmekte kitabın tamamında 29 şiir yer alırken birinci bölüm “Düşler ve İmgeler” adını taşır. Bu bölümde 4 şiir yer alır. İkinci bölüm “Şiir ve Şehir” adını taşır bu bölümde 9 tane şiir bulunmaktadır. Üçüncü bölüm “Gurbet ve Melal” adını taşırken bu bölümde 16 şiir yer alır.

Şair bu şiir kitabında “Delal” in aksine kişisel duygularına yer vermiştir. Şair bu kitabında kendisi ve çevresiyle hesaplaşmaktan kaçınmamaktadır. Bu eserde şair adeta kendisini yenileme telaşındadır, yine bununla beraber şair kendi öznelliğini okuyucuya sunmak amacındadır.

6.3. Kültür Bilinci

Yine aynı yayın evinden çıkan inceleme ve araştırma eseridir. 159 sayfadan meydana gelen Kitap üç bölümden meydana gelmektedir. Yazar kitaba kültürün tanımı ile başlar, kültür ve medeniyet ilişkisi irdelenir. Kültür kavramının tarihçesi ve kavram haritası üzerinde durulur. Kitabın alt yapısında Cemil Meriç’ten ve Ziya Gökalp’in kültür kavramıyla ilgili yorumlarına eserde yer verilir. Kitabın ikinci bölümünde yazar kültür ve toplum ilişkisi parantezinde kültür sorunlarına şu başlıklar

altında değinir: "ulusal ve evrensel kültür" "alt kültür", "popüler kültür", "kültürel değişimleri" konu edinir. Kitabın son bölümünde ise İslam kültürünün maddi ve manevi kaynaklarını konu edinir. Sonuçta İslam Kültürü ile evrensel kültür arasında bir yol haritası çalışması yer almaktadır.

6.4. Gündönümünde Yaşamak

Hasan Ali Kasır'ın denge yayınlarından çıkan Deneme kitabıdır. Kitap 208 sayfadır, beş bölümden meydana gelir. Yazar kitabın birinci bölümünde "Yaşadıklarımız" ana başlığını kullanır. İkinci bölümde "Zamanla yarışan sözler" başlığını. Üçüncü bölümde "Gündönümünde Yaşamak" başlığını. Dördüncü bölümde "İzler" başlığını. Beşinci bölümde "Gölgeler" başlığını kullanır.

"Gündönümünde Yaşamak" adlı eserinde yazar hem kendi sıkıntılarına hal çareler üretmek hem de yozlaşmaya yüz tutan topluma ait kültürün kendini yeniden inşasına fırsat verme amacı taşıyan yazılar kaleme aldığını müşahade etmekteyiz. Bu esrinde ele aldığı deneme konularını hem doğu medeniyet algısından hem de Batı medeniyet algısından faydalanarak işlediğini görmekteyiz. Kitabın bir kısmında ele almış olduğu şahsiyetlerin bizim için önemli örnekler oluşturduğu kanısındayım

6.5. Seyrani

Yazarın kaleme aldığı inceleme ve araştırma kitabıdır. Bu kitapta halk edebiyatının önemli simalarından Evrekli (Develili) Seyrani'nin hayatını ve şiirini incelemiş ve araştırmıştır. Kitap 367 sayfadan meydana gelir ve Timaş Yayınlarından çıkmıştır. Kitap "sözbaşı" adı verilen bir önsözle başlar. Bu bölümden sonra şair Seyrani'nin yaşamı, sanat hayatı hakkında bilgiler verir. Eser altı bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde seyrani'nin hayatı. İkinci bölümde seyrani'nin şiirinin ve düşüncesinin kaynakları hakkında bilgi vermekte. Üçüncü bölümde şair Seyrani'nin sanatı hakkında bilgi vermekte. Dördüncü bölümde Seyrani'nin hece vezni ile yazdığı şiirleri, Beşinci bölümde ise aruz vezni ile yazdığı şiirleri ele almıştır. Bu bölümde şairin şiirlerinden örnekler sunar. Son bölüm ekler, notlar, kaynaklar ve sözlükten meydana gelmiştir.

6.6. İmam Şafii

Hasan Ali Kasır'ın beyan yayınlarından çıkmış olan bu kitabı dört bölümden oluşur ve kitap 107 sahifedir. Yazar eseri neden kaleme aldığını anlattığı bir "sözbaşı" diye tabir edilen giriş ile esere başlar. Birinci bölümde Şafii'nin hayatını, ikinci bölümde Şafii'nin kişiliğini anlatmaktadır. Üçüncü bölümde Şafii fıkhnın kaynakları hakkında okuyucuya bilgi verir. Dördüncü bölümde ise Şafii'nin eserleri hakkında okuyucuya bilgi vermektedir. Son bölümde de Şafii mezhebinin dağılışı coğrafyasını, isimler sözlüğü, terimler sözlüğü ve kaynaklar hakkında okuyucuyu bilgilendirmektedir.

6.7. Edebiyat Dersleri 1-2

Lise müfredatına paralel olarak Yrd. Doç. Dr. Rıdvan Canım ile beraber hazırlanan bu kitap, iki ciltten meydana gelmektedir. Kitabın birinci cildinde edebiyat

kavramına yaklaşımlar, manzum ve mensur eserler ile edebiyat ifade tarzlarını irdeler bununla beraber aynı ciltte başlangıçtan batılılaşma dönemine kadar olan kısmı, İslamiyetten önceki Türk edebiyatı, Halk edebiyatı ve Divan edebiyatı başlıkları altında ele alır. İkinci ciltte batılılaşma tesirinde gelişmeye başlayan Türk Edebiyatında meydana gelen önemli gelişmeleri "Tanzimat edebiyatı" "Servet-i Fünun edebiyatı" dönemi "Milli edebiyat" ve "Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı" ile son bölümde de Günümüz Halk Edebiyatını ele alır.

6.8. Erzurum Şiirleri Antolojisi

Ervak yayınlarından çıkmış olan bu kitap beş bölümden meydana gelir. Hasan Ali Kasır kitaba bir sunuşla başlar. Kitabın birinci bölümünde "Şiirimizde Erzurum" ikinci bölümünde "Eski şiirimizde Erzurum" üçüncü bölümde "Yeni şiirimizde Erzurum, dördüncü bölümde ise ekler ve anonim şiirlere yer verirken son bölümde de eserde şiirleri yer alan şairlerin hayat hikayelerini ele alır. Bununa beraber eserde 162 şairin Erzurum temalı 288 şiirine yer verilmiştir. Bu eserde şairimiz Erzurumlu Emrah tan, İbrahim Hakkı'ya, Arif Nihat Asya'dan, Aşık Sumaniye, Nurullah Gence kadar yüzlerce şairi Erzurum'u Erzurum'un sosyal yaşantısını, tarihi dokusunu, mutfak kültürünü, mizah ve hiciv'ini konu edinmiş yüzlerce örnekle Erzurum'u okuyucunun hafızasına taşımak gayesiyle derleme yapmaya çalışmıştır. Aslında bu eserde merak edilen her şeyiyle Erzurum'u bulmak mümkün.

6.9. Göldeste Serisi

Hasan Ali Kasır'ın editörlüğünü üstlenmiş olduğu bu seri Klasik Türk edebiyat dönemindeki tezkire geleneğinin günümüz yansıması olarak gönüllerdeki yerini alır. Koca bir edebiyat dünyasının haritası gibidirler. Zaten hazırlanmalarındaki tek amaçta edebiyat dünyasına dalmak isteyen okuyucuya rehberlik etmektir. Önemli bir boşluğu doldurduğunu düşündüğümüz bu serinin ilki genel bir antoloji hüviyetinde olan "Şiir Defteridir." Diğer 14 kitabın tamamı ise her biri ayrı konu başlığıyla karşımıza çıkmaktadır. "Peygamber Şiirleri", "Mevla Şiirleri", "Gurbet Şiirleri", "Hüzün Şiirleri", "Çocuk Şiirleri", "Ölüm Şiirleri", "Anne Şiirleri", "Öğretmen Şiirleri", "Aşk Şiirleri"

6. 10. Erzurum Şairleri

Yazarın inceleme ve araştırma eseri olarak kaleme aldığı bu değerli eser bir çok edebi esere de konu olmuş olan Erzurum'un tarihinde önemli görevler ifa etmiş olan Erzurumlu şairleri konu edinmesi, hiç şüphesiz biz edebiyat sevdalıları için önemli bir değerdir. Ezel elverdi'nin sunuşuyla başlayan Kitap üç bölümde meydana gelmektedir: Sunuş, 76 altı şairin hayatı ve eserlerinden örnekler, son bölümde ise küçük bir sözlük çalışması yer almaktadır. Eser Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu'nun Erzurumlu Şairler eseri göz önünde tutularak hazırlanmıştır. Erzurumlu ve yahut sonradan Erzurumlu olmuş 76 şair'in ayrıntılı özgeçmişleri, edebi kişilikleri, şiir anlayışları ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir. Eserde kadı darir, nef'i, İbrahim hakkı, Erzurumlu Zihni, Cahit Koytak, İlhami Çiçek, Nurullah Genç, Nazir Akalın gibi tanınmış birçok şair, eser vasıtasıyla bizim evlerimize konuk

olmaktadır. Eserde şairlere yer verilirken kitabının olması, şiirinin bir yerde yayınlanmış olması gibi bir takım kriterler göz önüne alınmıştır. Kitapta kendilerine yer verilen şairler doğum tarihi sıralaması göz önünde tutularak dizin oluşturulmuştur.

“Bu çalışmanın ortaya çıkmasında bizden yardımlarını esirgemeyen Beyhan Kanter hocama teşekkürü bir borç bilirim.”

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE RUSLARIN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA BİNGÖL VE ÇEVRE İLLERDE YAPTIKLARI ZÜLÜMLER

Halis ÇAPAK*

Dünyamız 20. yüzyılın başlarında büyük bir felaket ile karşılaştı. Bu felaket Sömürgeci devletlerin pazar paylarını daha fazla artırmak ve sanayilerini büyütmek için birbirleri ile giriştikleri rekabetin sonucuydu. Sanayileşmiş ülkeler arasında dünyada iktisadi ve siyasi hâkimiyeti ele geçirme mücadelesi¹ olan Birinci Dünya savaşı milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine, bir o kadarının yaralanmasına, esir düşmesine ve yerlerini terk edip mülteci duruma düşmelerine yol açmıştır. Üçlü İttifak (Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İtalya 1915'da İtilaf Grubuna geçecek", sonra da Osmanlı Devleti ve Bulgaristan gruba dahil olacak) ve Üçlü İtilaf Devletlerinin (İngiltere, Fransa, Rusya) başını çektiği Birinci Dünya savaşına tüm ülkelerden yaklaşık 65.038.810 askerin katıldığı, arkasında resmi rakamlara göre 8.556.315 ölü, 21.219.452 yaralı ve 7.750.945 kayıp veya esir bırakmıştı.² Kaynaklar ise Osmanlı askerlerinin şehid sayısını 325.000 olarak göstermektedir.³ Kayıp ve yaralılarla birlikte bu rakam daha fazla artmaktadır.

İttihatçıların Osmanlı devletini sürüklediği bu büyük savaşa Osmanlılar 2.850.000 askerle katıldı. Osmanlı devleti Kafkas, Süveyş Kanalı, Suriye, Filistin, Hicaz, Irak, Çanakkale ve Yemen cephelerinde gerek sadece kendi gücü ile gerekse İttifak devletlerinden aldığı destekle savaştı. Ayrıca yaptığı anlaşmalar gereğince müttefiklerine yardım amacıyla Galiçya, Romanya ve Makedonya cephelerine ordu gönderdi ve buralarda büyük kayıplar verdi. Cepheler üzerinde durmak yerine konumuzla alakalı olarak Kafkas cephesinde Rusların işgali ile başlayan gelişmeler hakkında bilgi vermek istiyorum.

Osmanlı ordusunun 150 bin kadarı Kafkas cephesinde savaştı. Fakat bu askerlerden 90 bin'e yakını Sarıkamış'ta soğuk ve açlıktan şehid oldu. Tabi bu durum Rusların karşısındaki direncin kırılmasına ve Doğu topraklarında kolayca ilerlemelerine yol açtı. 1916 başlarında Trabzon, Erzincan, Erzurum, Muş ve Bitlis'i işgal eden Ruslar işgal yerlerinde zulüm ve işkenceler yaptılar.

Ruslar işgal topraklarında tek başlarına hareket etmediler. Belgeler Rum ve Ermenilerin gözcü olarak kullandıklarını göstermektedir. Ayrıca Rus ordusunda

* Eğitimi

1 Ercüment KURAN, "Birinci Dünya Savaşı", D/A., C., 6, sayfa 196

2 NTV Tarih Dergisi, Şubat 2009, Sayı 1, Sayfa 21

3 Ercüment KURAN, "Birinci Dünya Savaşı", D/A., C., 6, sayfa 199

bulunan Kazaklar ve Ermeniler Ruslarla birlikte hareket etmiş yapılan işkence ve zulümlere ortak olmuşlardır. Osmanlının Millet-i Sadıka'sı olan Ermeniler yıllarca birlikte yaşadıkları Müslüman ahaliye olmadık fenalıklar yaptılar.

Rus işgali sırasında' *Ermeni ve Rusların, Siirt'in merkez kazasıyla Garzan, Sason, Kulp kazalarında, Muş, Malazgird, Bulanık, Hınıs, Pasinler, Eleşkird ovalarında, Tifnik, Karaköy, Talori dağlarında, Van, Bitlis, Genç, Dutak ve Maçka'da bütün kaza, köy ve mahallelerde Müslümanları yok etmek amacıyla yağma ve katliama giriştikleri; köyleri ateşe vererek insanları samanlığa doldurup canlı canlı yaktıkları; bazı çocuk ve erkeklerin kol ve bacaklarını kesip canlı ateşe attıkları, kız çocuklarına ve kadınlara tecavüz ettikleri, hastaları dipçiklerle öldürdükleri; insanların üzerinden atla geçip kılıçtan geçirdikleri, muhacirlerin üzerinden şarapnel patlattıkları, mal sahiplerinin mallarını ellerinden zorla alıp, vermeyenleri öldürünceye kadar dövdükleri ve hapse mahkûm ettikleri, ayrıca bazı yerlerdeki camileri kiliseye çevirdikleri*⁴ Babı Ali Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Nezareti tarafından görevlendirilen tahkikat komisyonunun hazırladıkları raporlarla ortaya çıkmıştır.

Rus askerlerinin yaptıkları zulüm ve işkenceler Osmanlı arşiv belgeleri ışığında ele alınarak aktarılmıştır. Aktaracağımız belgeler katliamdan kurtulan ahalinin durumunun araştırılmasıyla görevlendirilen memurların tahkikatları neticesinde elde edilmiştir. Rus zulmünü araştırmak maksadıyla kurulan tahkikat komisyonunda' BOA.HR. SYS .2872/4, Belge no:100-113'e göre Alemdaroğlu Besim, Polis Memuru Mehmed Salih, Polis Memuru Mehmed Ali, Komiser Muavini Mehmed Hamdi'⁵ görevlendirilmişlerdir.

Kurulan tahkikat komisyonu amacını öteden beri düşmanımız olan ve sonsuza kadar düşmanımız olması büyük bir ihtimal olan Rusların yaptığı melun faaliyetleri evlatlarımıza ve dostlarımıza anlatmak olarak belirtmekte ve *"Emelimiz ezeli bir düşmanımız olup ebedi olması da ağıleb-i ihtimal bulunan Ruslardaki kabiliyet-i melunenin ne demek olduğunu evlad ve eviddamıza anlatmaktan ve Harb-i Umumi'nin bize tahmil ettiği veza'ifi fedakarının derecesini ahfadımızın kulaklarına yetiştirmekden ibared idi*⁶ şeklinde açıklamaktadır.

Komisyon üyeleri ifadeler için *"İslamiyet ve takvaya merbutiyet-i ruhiyeleri bir takım şahidlerle tahakkuk eden yalansız ağızlardan yemin etdirildikten sonra işidilmiş ve yazılmışdır"*⁷ derler. Anlaşıyor ki; Tahkikat komisyonu üyeleri ifadeleri alırken çok dikkatli davranmışlar ve ifadeleri bir takım şahidlerle güçlendirmişlerdir. Yalan söyleme ihtimali olabilecek kimselerden ifadeler alınmamaya dikkat edilmiş, ifadesi alınacak kimseler içinde doğru söyleyeceklerine yemin ettirildikten sonra ifadeler alınmıştır.

4 www.devletarsivleri.com.tr/kitap/belge/991/10.PDF
5 www.devletarsivleri.com.tr/kitap/belge/991/10.PDF
6 www.devletarsivleri.com.tr/kitap/belge/991/10.PDF
7 www.devletarsivleri.com.tr/kitap/belge/991/10.PDF

"Bab-I Ali Dahiliye Nezaret Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Suret

Rusların İstila Eyledikleri Muhalde İslamlığa Karşı İcra Ettikleri Mezalim Ve Taaddiyatları Hakkında Malumat Ve Meşhudatı Olup Daireye Vürud Eden Yumra Nahiyesinin Kalfaka Karyesinden Selimoğlu Mehmet'in Zevcesi 25 Yaşlarında Fatma Binti Ali Osman Maal Kasım Ber Vech-i Ati İfade Bulundu:

Ahval-i harp hasebiyle hicret etmek üzere karyemizde tedarik vermekte idik. Nisan ayının ibtidası idi. Bizim nokta bozuldu. Rus asakiri ilerlemeye başladı. Bunun üzerine Devrana karyesi muhtarı Kolanoğlu Mehmet Ağa eniştem olmak itibarıyla gidip gitmeyeceğini anlamak için hanesine vardım. O sırada düşman askeri bizim karye yanaşarak muharebe karyemiz içerisinde olmaya başladı. Hemşirem Hatice hasta? Olmak münasebetiyle yürümeye iktidarı olmadığından ateşin kesilmesini müteakip çıkmak üzere hazır olmağımızı eniştem Muhammed Ağa cevaben bildirdi ise de tekrar kendi haneme gitmeye vakit bulamayarak bunun hanesinde kaldım. O esnada Devrana karyeli Kolan Ağa Hasan ve zevcesi Alev'e değin Hüseyine ve Kolanoğlu Ali ve zevcesi Zeliha ve akrabasından Muhammed ve zevcesi Gülfem kerimesi onyediyetmiş yaşlarında gelen ve kainvalidesi Fatma ve Kolanoğlu Emrullah zevcesi Zakire ve Kolanoğlu Muhammed'in hemşiresi Emine ve bunların çocuklarıyla ve eniştemin diğer zevcesi Ayşe ve gelini Emine ve daha isimlerini hatırlayamadığım pek çok kimseler de orada bulunuyor idi. Ben eniştemin hanesine sabahtan saat 11-12 raddelerinde vardım. Düşman sabahtan saat 3'te karyemize girdi. Eniştemin hanesinden isimlerini yukarıda söylediğim kadın, erkek ve gelinlerle bizi ve çocukları hane-yi mezkura gelen 150 kadar Rus asakiri alarak bir çaryek saat aşağıda bir dereye götürdüler. Bunların yanlarında 3 de Rum kadın mevcut olup tercümanlık vazifesini ifa eylemekte idiler. O gün saat 12'ye kadar o dereye kaldık. Saat 11 var idi. Yağızda bulunan erkekleri yine götürmek üzere alıp götürdüler ise de daha götürmediler ve bizi de 60 kadın 28 çocuk olduğumuz halde bulunduğumuz mahalden kaldırarak derenin yarım saat ilerisinde düz bir mahalle isal eylediler. Öteden beri birlikte bulunduğum validem Gülsüm ve hemşirelerim Emine, Asiye ve görümce Elmas ve ka'in biraderim Hasan'ın kerimesi Seher'den ayrı düştüğü gibi erkeklerimizin asker olması dolayısıyla bize her vecihle muavemette bulunan eniştemin Rus asakiri tarafından götürülmesi hasebiyle kimsesiz olarak kaldık. Gece oldu, saat 3'e var idi. Yanımızda bulunan Devranya karyeli Paslıoğlu Ali'nin 18 yaşlarında bakire ve nikâhlı kerimesi Emine'yi yanımızdan alarak bu kadar kadın ve çocukların muvacehesinde biçarenin bıkırını izale ettikleri gibi hemşirem Hatice'nin henüz tevellüd etmiş kız çocuğu elimden alıp havaya doğru attıklarını ve biçare mauseme yere düşerken altından süngü ve kılınc tutarak bu suretle itlaf eylediklerini ve Hasan'ın zevcesi Mevlüde'ye ve Emine'ye ve isimlerini bilemediğim pek çok kadınlarla Devrana karyeli Kolanoğlu Hasan'ın kerimesi 8 yaşlarında Şükriye'nin ırzına tecavüz ettiklerini gördüm. Bunların bu harekât-ı vahşiya-

nesine dayanamıyarak men için müdahalede bulunan Rum kadınlarından birini dahi bundan dolayı tüfenk ve süngü harbeleriyle telef eylediler. Ve orada daha bazı çocukları itlaf ettilerse de aklım başımdan çıkmış olması hasebiyle kimlerin çocukları olduğunu bilemem. Rus asakiri tecavüzlerini zulümlerini ilerletmeye başlamaları üzerine karanlıktan bil-istifade bulunduğum mahalden yine dereye kadar inmeye, firar etmeye muvaffak oldum ise de beyhuş bir halde 1-2 saat kadar orada kaldım. Ay doğdu, oradan yoluma devam ettim. Peşimden 20 kadar silah atılırsa da hamdolsun isabet etmedi. Gecenin saat yedi buçuğunda Hoz karyesinde bulunan Osmanlı asakirine mülaki oldum. Cereyan-ı vakayı posta neferi vasıtasıyla nezdine gönderildiğim bir zabıt efendiye bildirdim. Ve doğruca Trabzon'a vali beyefendiye de ifade vermek üzere geldim ise de veremedim. Benimle Trabzon'a kadar gelmiş olan nefer geriye avdet eyledi. Karyemizde Yaslıoğlu Hurşid'in torunu Zehra ile Kalfaka Muhtarı İskenderoğlu Osman Efendi'nin zevcesi Hacı Hatun ve gelini Nadiye ve kerimesi Binnaz ve Meryem nam kızların ırzlarına tasallut eyledikten sonra bir suret-i vahşiyane katl eylediklerini işittim ise de gözümle görmedim. Bana hiçbir gûna tecavüzatta bulunmadılar demekle işbu ifade bade'l-kırae kendisine parmak bastırılmak suretiyle tasdik ve tarafımızdan imza edildi. 29 Ağustos 1332 (Rumi)

Yumralı Selimoğlu Mehmed'in zevcesi Fatma
Polis Memuru Mehmet Cemil,
Komiser Muavini Hakkı,
Komiser Muavini Mehmet"⁸

Bab-I Ali Dahiliye Nezaret Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Cibranlı Aşiretinden Ve Bilikan Kabilesi Rüesasından Olup Hınıs'ın Hasköy Karyesinde İkamet Eden Ali Ağa Bin İsmail Ağa'nın İfadesinden:

Rusların Cibranlı aşiretinin⁹ ikamet ettiği karyelere ancak Şubat 1331'de gelebilmişlerdi. Rusların bu ileri hareketi esnasında aşiretimizin seferberliği müteakib çıkardığı süvari alayı Veysi Bey kumandasında Naturan? civarında bulunuyordu. Fırkamız kumandanı Veysi Bey aldığı emir üzerine yine fırkasıyla beraber Hınıs cihetine doğru çekildi. Ruslar Hınıs'a da oldukça büyük bir kuvvet sarf etmişlerdi. Birçok müsademelerden sonra alayımız ailelerini kurtarmak üzere dağıldı. Çoluk çocuğumuz eli silah tutanların himayesiyle Tifnik ve Karaköy dağlarına çekilmişlerdi. Ruslar köyleri kan ve ateş içerisinde bırakmışlardı. Bu dağlar o havali-yi felaketzedeleri için bir ilticagah olmuştu. Burada epeyce silahlı ictima etmişti. Bizim muntazam kuvvetler Erzurum cephesine çekilmişlerdi. Karşılarında nizamiye kıtaatı bulamayan Rusların hedefi-

ni artık bizim mıntika teşkil ediyordu. Rusların ekserisini kadın ve çocuk teşkil eden bizleri ne suretle imha edeceklerini bilmiyorlardı. Kadın çocuk hiçbir şey dinlemeyerek topla, mitralyozla muttasıl hücum ediyorlardı. Biz geri çekildikçe Ruslar pek müşkül bir vaziyette kalıyorlardı. Arazi pek sarptı. Kendileri için meçhuldü. Hayvanları boğazlardan geçemiyordu. Gittikçe fazla telafat veriyorlardı. İlerisi kendileri için daha vahim neticeler ihzar edeceğini anladıklarından tecavüzlerini 3 günlük bir müsademeyi müteakip tahdid ettiler. Ve yavaş yavaş geri çekilerek dağların eteklerindeki boğazlarda kaldılar. Fakat mevcudumuz pek çoktu. Beraberimizde getirdiğimiz erzakla nihayet bir ay geçinebileceken bundan sonra ya açlıktan ölmek veyahut Ruslara teslim olarak ezilmekten, mahvolmaktan başka çare yoktu. Erzakımızdan bir kısmını o dağlarda ikamet edenlere verdik. Onlar da bizim mürurumuza yardım ettiler. Birçok kafileler bir gecede Rusların bulunmadıkları mahallerden çıktık. Bizim kafilemiz 300 silahlı himayesinde 1500 insandan ibaretti. Yollarda birkaç yerde Ermeni ve Kazak çeteleri ile müsademe ettik. Ve çoluk çocuktan 200 kadarını bırakmaya mecbur olduksa da Bitlis'e yetişebildik. Birkaç gün Bitlis mıntikasında istirahat ettik. Bitlis'in sukutundan bir gün evvel oradan ayrılarak bir mıntıkaya geldik."¹⁰

Hasenanlı Aşiretinden Ve Seyyidan Kabilesinden Yusuf U Seydunun Oğlu Seyithanın İfadesinden:

Bunlar da Tifnik, Karaköy dağlarına çekilenlerdendir. Rusların tecavüzlerini aynen yukarıdaki vak'ada olduğu gibi hikâye etdi. Yalnız bunlar, Şubat sene 1331'de oradan çıkmamışlar. Önlerine bir Rus müfrezesi çıkmış. Bir kısım çoluk çocuklarını biraarak geri çekilmişler. Rusların bu çoluk çocuğu mahvetdiğini görmüşler. Ruslar Nisan zarfında Tifnik, Karaköy dağlarını haliyle terk ederek diğer cephelere gitmiş, bunlar bunu fırsat telakki etmişler. Huyut'ta (Hoyti) Hacı Musa Bey'e haber göndermişler. 10 Mayıs 1332'de oradan çıkarak ve yollarda çetelerle müsademe edip pek az zayıat vererek Huyut'a çekilmişler. "¹¹

Muş Jandarma Tabur Kâtibi Celal Efendi'nin Amcası Oğlu Olup Liz'de İfa-Yı Vazife Ederken Mecruh Olan Nefer Resul'ün İfadesidir:

Rusların Liz'e son Şubat 1331'deki taarruzlarında mecruh oldum. Rusların evvela Til karyesinde teşkil ettikleri hastaneye yatırdılar. Bir müddet tedavi ettiler. Yaralarım hemen hemen iyi oldu. Taburcu edip Rusya'ya göndereceklerdi. Nekahet devrinde ve köyde serbesttim. Köyde dolaşırken Muşlu dava vekili Helikat Efendi'nin oğlu Herand'a tesadüf ettim. Tanıdığım bir adam bir Ermeni çetesinin meyânında Ruslara hizmet ediyormuş. Benimle görüştü. Ve beni aldatarak bir haneye götürdü. Burada bir Rus zabiti var idi. Bu da Rus Ermenilerinden imiş. Yanında da çete efradından 10 kişi olup ocak yakmış, rakı içiyorlardı. Herant bir av getirdiğinden bahisle beni gösterdi. Biraz Ermenice bilirim, anladım. Çete reisi bu avdan memnun olduğunu ve dünden beri

8 BOA. HR.SYS 2872/4 (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Siyasi Bölümü Gömlek no: 2874 Vesika no: 24 /117-118)

9 Bingöl'ün Karlıova ilçesi ve köylerine yerleşen aşiret II. Abdülhamit döneminde Rus saldırılarını önlemek ve Ermeni faaliyetlerini ortadan kaldırmak amacıyla kurulan Hamidiye Alaylarına dâhil edilmiştir. Birinci Dünya savaşında da Ruslara karşı büyük kahramanlıklar gösteren Cibranlı aşireti insan ve mal kaybı bakımından Rus zulmünden en fazla etkilenen aşiretlerden biridir.

10 BOA HRSYS 2872/4...110-111

11 BOA HRSYS 2872/4 110-111

bir İslam öldüremediği için bu avı pek makbule geçtiğini Ermenice söyledi. Ve dinimize küfrederek Kafkas Türkçesiyle alçak Türk bir rakı iç dedi. İçemedim şişlere et geçirmiş, ocakta kebab yapıyorlardı. Eliyle bir şiş aldı, etini tabağına döktü? Biraz daha ateşe soktu. “Kollarını tutunuz. Evvela şuna bir dağ vuralım.” dedi. Bir şiş ile kolumdaki şu yarayı açtılar. Ben feryada başladım. Ecelim daha gelmemiş imiş, hastanede yarımı tedavi eden tabip içeri girdi. Ve beni bu canilerin kurtararak hastaneye götürdü. Bu defa da şiş yarasını tedaviye başladı. Bizim bazı mecruh askerlerimiz de beraber idi. Bunlar tedavi edildikçe bazen bu çetelere bazen Rus piyade askerini katarak karakoldan karakola Rusya’ya sevk ediyorlardı. Hiç şüphesiz ki bunlardan beşte biri Rusya’ya gitmiyordu. Böyle bu merkezde beni av telakki edenlerin yollarda tereddütsüz imha edecekleri muhakkaktı. Bizim tarafa firar etmeye karar verdim. Ve her gün verdikleri ekmekten bir parça sakladım. Kendimi artık tam toplamıştım. Kolumdaki şiş yarası da iltiyam bulmuş gibiydi. Bir gece kaçtım. Gündüz bir derede saklandım. İkinci gece yürüdüm. Yollarını pekiyi bildiğim bir mıntıkada idim. Üçüncü gece kendimi Huyut’a atarak kurtuldum.”¹²

Adilcevaz’ın Kaleiçi Mahallesi’nden Ali Bin Derviş Ve Sadık Çavuş’la Oğlu Mahmut Ve Cafer Bin Mustafa’nın İfadelerinden:

Geçen sene Haziran’ında Ruslar Adilcevaz’a girmişlerdi. Şehir kısmen hicret edebilmiş, kısmen edememişti. Hicret edemeyenler bittab’ acezeden ibaretti. Onlardan eli ayağı tutanların Ruslar erzak işlerinde ve yollarda birer parça ekmek vererek çalıştırıyorlardı. Kimse ne malına ne de ırzına sahipti. Rus kumandanı zulme rıza göstermiyor gibi görünüyorsa da Kazaklar ve bhusus Ermeni çetelerinden yapmadığı kalmıyordu. 15 gün sonra Ruslar bir dağdağaya düştüler. Bizim askerler ilerliyordu. Rus askerleri arasında Müslümanlarda var idi. Bunlar ellerinden geldiği kadar bizi himaye ediyorlardı. Rusların çekileceğini ve fakat çetelerin Adilcevaz’ı yakıp İslam ahaliyi öldürmek istediklerini haber verdiler. Ve bu gece kaçmaklığımızı söylediler. Gece kaçmak istedikse de yarımızdan çoğu buna muvaffak olamadık. Çetelerin şehrin etrafını almıştı. Kim çıkarsa öldürüyorlardı. Bereket versin sabahleyin bizim top sesleri gelmeye başladı. Çeteler şehrin muhtelif mahallerini ateşe verdiler. Ve ahaliyi katle başladılarsa da bir saat sonra askerimiz erişti. Yanan mahalleri söndürdü. Ve bizi kurtardı. Fakat pek çok zayıat verdik.”¹³

Tutak Kazasının Hasunan Karyesinden Mahmut Oğlu Osman’ın İfadesinden:

1331 senesi ilkbaharında Ruslar bu mıntıkayı istila ettiler. Rusların bu muharebedeki istilası büsbütün başka idi. Girdikleri yerleri yakıp yıkıyorlardı. Kadınların namuslarına dokunuyor, çocukları kesiyorlardı. Onun için ahali pek korkuyordu. Ruslar gelmezden evvel herkes başının çaresine bakmak üzere köylerden hicret ediyorlardı. Hududa yakın bulunan köyler bu suretle de kendilerini kurtarıyorlardı. Mesela bizim köy ve mesela ben. İşte ben hicrette şarapnel ateşiyle

on yaşındaki bir biraderim Nadir’i 7 yaşındaki oğlum Muhammed’i kaybettiğim gibi zevceyi de Kazaklar parçalamışlardır. Köyüm kâmilan yanmıştır. Hudut civarında kurtulanlar hep benim gibidirler. Nasılsa başlarını kurtarabilmişlerdir.”¹⁴

5. Madde

An-Asl Erzurumlu Olup Van Askeri Rüstiyesi Arabi Muallimi Bulunan Ve Ulemadan Olan Hoca Rasih Efendi’nin Haremi Naciye Hanım’ın İfadesidir:

(1 Mayıs 1331)’de Ruslar Van’ı istila ettikleri zaman kaçamamasından hane-me duhul eden ve iki Rus ve dört Ermeni’den ibaret olan bir çete zevcemle beraber üç çocuğumu parça parça ettiler. Ve namusuma feryat ve figanlarımla istihza ederek paymal etmek üzereler iken bir Rus zabiti imdadıma yetişti. Beni himaye etti. Hastaneye verdi, orada yaralılara hizmet ettim. Bizim askerin Van’a girmesiyle hayatımı kurtardım.”¹⁵

6. Madde

Van’a İki Saat Mesafede Bulunan Edremit Kalesi’nin Şabaniye Mahallesi’nden İsmail Bin Mahmud’un İfadesinden:

Rusların 1 Mayıs 1331 tarihinde tekrar istirdad edildi. Benimle beraber bazı Edremitliler hem bir şehir kadar güzel ve mamur olan köyümüzün ne olduğunu anlamak hem de sakladığımız eşyalar kalmışsa çıkarmak için Edremit’e gittik. Karşımıza duvarları yarılar kadar yıkılmış ve hepsi yanmış harabelerle taaf-fun etmiş birtakım ecsad çıktı. Bunların bazıları teşhis edildi ve orada bulunan İslamların kamilen katliama duçar oldukları anlaşıldı.”¹⁶

7. Madde

Hafif Süvari 26. Alayı Kaymakamlarından Hasenen Aşireti¹⁷ Reisi Yusuf Bey’in İfadesinden:

Aşiretimiz Bulanık ve Malazgirt kazası karyelerinden hemen hemen 100 karyeyi işgal edecek kadar büyük bir aşiret idi. Biz ruusen(rü’esa) Bulanık kazasına tabi (Tortup) karyesinde ikamet ederdik. Rusların muharebe ilanından bir müddet sonra bizim mıntıkamıza dahil oldular, fakat taarruz ve istilaları pek batı’ olarak devam ettiği için insan ve ağnam ve mevaşice büyük zayiata uğramaksızın geriye çekilebiliyorduk. Ailelerimizi hatta harbin epeyce arkasındaki köylerde bulundurarak harbe devam ediyorduk. Fakat Ruslar Mayıs 1331’de evvelki taarruzlarıyla kabil-i kıyas olamayan şedid ve seri bir taarruza başladılar. Hatta aşiretin reisi olduğum halde ailem efradından amcam Ömer Ağa’nın 4 yaşındaki Muhammed, 3 yaşındaki Haydar, 8 yaşındaki Fatma, 6 yaşındaki

14 BOA HRSYS 2872/4 110-111

15 BOA HR.SYS 2872/4-104

16 BOA HR.SYS 2872/4-104

17 Muş sancağı dâhilinde yer alan Hasanenli aşireti Malazgirt ve Bulanık köylerinde yaklaşık 100 köyü dolduracak büyüklükte büyük bir aşirettir. Rus ve ermeni zulmünde 100 köyünü, servetini ve 20 bin kadar aşiret mensubunu kaybetmiştir.

12 BOA HRSYS 2872/4 110-111

13 BOA HRSYS 2872/4 110-111

Sabriye ve amcam oğlu Yüzbaşı Fethullah Ağa'nın biraderi Bahattin ve Hakim ve zevcesi Müyesser ve kızı Saliha ve diğer kızı Hayza ve Bahaddin'in zevcesi Perişan ve kerimesi 11 yaşında Zümrete ve diğer kerimesi 9 yaşında Rahime ve oğlu 6 yaşındaki Fettah'ı Kazakların kılıçlarından kurtaramadım. Ruslar zaten en ziyade bizi rüesayı imhayı etmek istiyorlardı. Rüesanın yıkılan yakılan hanelerinde bugünün asar-ı tahribyesini anlamak pek mümkündür. Köylünün mesela 2 gözden ibaret hanesinin bir tarafını yakmışlarsa diğer tarafı kalmıştır. Fakat rüesanın hanelerinin değil hatta samanlıklarının bile duvarlarını bırakmamışlardır. Bunları Rusların 10 Temmuz 1331'de çekilmeleri üzerine köylerimize giderek gördük ve anladık. Aşiretimizin felaketi bununla hitam bulmadı. İnsanca olan en büyük zayıata da Rusların 1331 taarruzunda duçar olduk. Bakiye-i halkımız bu sıralarda Muş ovasında bulunuyordu. Bilemeyiz nasıl oldu. Birkaç gün içinde Rusların kol kol Talori Dağları'na, Bitlis boğazına, Genç merkezine dayanmış gördük. Hulaseten diyebilirim ki aşiretimiz 100 köyünü milyonlarca lira döken servet-i umumiyesini bu muharebede kaybettiği gibi 20 bin kişi de insan zayı etmiştir. Bu zayıat harbin ilcaatıyla değil Kazak ve Ermeni çeteleri zulümlerinin birer netice-yi faciasıdır. Muharebelerdeki ölümler elbette kadınlar, çocuklar ve ihtiyarlar için değildi. Halbuki 20 bin telefatin hemen hemen 19 bin kişilik kısmını bu mazlumlar teşkil ediyor."¹⁸

8. Madde

Huyut Aşireti Rüesasından Nuh Bey'in İfadesinden:

Ruslar 1 Şubat 1331 taarruzlarında Bitlis ve Muş'u zapt ettikleri zaman bir kısım süvari kuvvetleri de Bitlis ile Muş arasında bulunan Hoyti aşiretinin Muş Ovası'ndaki köylerine sarkmışlardı. Aşiretimize mensup bulunanlardan kuvvet ve kudretleri olanlar Huyut nahiyesinin dağ cihetlerine ve Sason ve Mutki mıntıkalarına çekildiler. Rusların bu cihetlere memur olan kumandanı bize ve bu civarda bulunan aşiretler rüesasına haber ve beyannameler göndererek teslim olmağımızı ve bu kazaları teslim etmeliğimizi eğer mukavemet gösterilirse çoluk çocuğumuzla bizi kâmilan mahv edeceğini bildirdi. Bedirhani mel'unu Kamil'e de bu zeminde kâğıtlar yazdırttı. Ve bu muharebenin anlaşılamayan hiçbir noktası kalmamıştı. Kürtlere Rusların bu unsuru imha ile işe başladıklarını yekdiğerini iki seneden beri deli eden? Kanlı hadisat tamamıyla öğretmişti. İçimizde 93 muharebesini unutmayanlar pek çoktu. İşte muharebe o idi. Bu defa yapılan ise muharebe değildi. Bu defa Ruslar umumi bir tahrip ve imha muharebesi yapıyorlardı. Bi't-tab' bu haberleri istihza ile mukabele gördü. Kumandan aldatamadığını anladığı zaman yaptığı bir plan ile bu gün zarfında o da cephedeki köylerimizi içinde bulunan aceze ile kâmilan ihrak etti. Yanan köyler şunlardır: Derhas, Kolosin, Tahsir, Zığak, Varşah, Uştar, Zikret, Tuk, Marnik, Kürt, Huyuyan, Avzit, Kutni, Par, Capkis, Ağdad, Sipanan, Suspert, Til, Yekmal, Nurkag köyleri"¹⁹

Cebanlı Aşireti Rü'esâsından Mollahıdırın Karyeli Nâdir Ağa Bin Derbo'nun İfadesinden:

Geçen sene Ruslar bizim mıntıkayı işgâl eyledikleri zaman bir kısım ahâlîmiz hicrete muvaffak olmuş iseler de bir kısmımız buna muvaffak olamayarak köylerde kalmış ve diğer bir kısım da sarp dağlara çekilmişlerdi. Silahlı bulunan kısmımız, civâr köylerdeki zahîre kuyularından geceleri bu dağlara zahîre getiriyorlardı. Fakat bi't-tab' bu bizi idâre edemiyordu. Soğuklara ise çocuklar ve kadınlar tahammül edemiyorlardı. Perîşâniyetimiz gitdikçe artıyordu. Ruslar bu civârlara pek az asker bırakıp ileri gitmişlerdi. Rus devriyelerine tesâdüf etdikçe müsâdeme ediyor ve her def'asında gâlib geliyorduk. Bu civârda bulunan Rus kumandanı, dağlardan aşağı inersek bize hiç bir şey yapmayacağına çarın ve Rus Hükûmeti'nin nâmûsu üzerine söz vererek haber gönderdi. Fakat bu Ruslar Doksanüç'deki eski Ruslar değildi. Bunlar canavar olmuşdular. Bunlara emniyet câ'iz değildi. Ma'amâfîh bu haber aramıza tefrika ilkâ etmişdi. Herkes bu dağ hayatından artık ölüm kadar öğreniyordu. Birkaç re'îs birleşerek kumandanın yanına gitmeğe karâr verdik. Kumandan ya bizi öldürecek veyâhûd kumandanla ciddî bir mukâvele akdedecektik. Ona göre dağda bulunanlar ya eski hayata katlanacak veyâhûd köylere inecekti. Fakat kader bizi hiç düşünemediğimiz üçüncü bir felâketle karşılaştırdı. Ruslar dağa kaçamayan veya hicret edemeyen genç kadınları karârgâha toplamışlardı. İhtiyâcât-ı mel'ûnelerini bunlarla izâle ediyorlardı. Benim zevcem de kumandanın hissesine düşmüşdü. Kumandanı ilk gördüğüm zaman zevcemle berâber gördüm. Kumandan tecâvüzümüzden ürküyordu. Bize birçok mevâ'idde bulundu. Arkadaşlarımın tavsiyelerine rağmen i'tidâlimi muhâfaza edemedim. Yanındaki kadının zevcem olduğunu, nâmûsumun pâ-y-mâl edildiğini binâ'en-aley Rusların nâmûs üzerine verdiği söze i'timâd edemeyeceğimi söyledim ve tahkîr etdim. Fakat karşımdaki mevcûd, bir kumandan değil, hatta bir insan da değil, nefissiz bir hayvân, bir domuz imiş. Bana ne cevâb verse beğenirsiniz: "Zararı yok, dedi. Bundan evvel olduğu gibi bundan sonra da zevcenizi siz isti'mâl edersiniz." Daha ziyâde tahkîre mevki'imiz müsâ'id değildi. Yarım bir söz vererek ayrıldık. Kuvvetlerinin az olduğunu orada bulunan kadınlarımızdan ve adamlarımızdan tamamen anladık. Bunlara teslim olmakdan ise, bunları mahvederek ölmenin en muvâfık çâre olduğuna karâr verdik ve geldiğimiz vakit bu karârımızı da diğer arkadaşlarımıza anladık. Nâmûs mes'elesi kadınlarımızı bile bu karâra rabtetdi. Hazırlığımızı görerek bir gece kumandanın karârgâhını basdık. Pek az telefât vererek hepsini hançerden ve kurşundan geçirdik. Nâmûsu pâ-y-mâl olmuş bir kadının yaşamasındaki ma'nâsızlığı düşünerek zevcemi de bu miyânda öldürdüm. Bu vak'adan sonra bize bir cesâret geldi. Rus hattını yarıp Huyut'a çekilmek. .... Bunda pek isâbet etmişiz. Hemen karâr verdik. Yollarda Rus ve Ermeni çeteleriyle müsâdeme edip Huyut'a gelebildik. Gerçi dörtde üçümüz zâyî' oldu ise de nâmûsumuzu gâ'ib etmedik. Ve zâyî'âtımız da mukabelesiz kalmadı. Ruslara epeyce telefât ver-

18 BOA HR.SYS 2872/4-104

19 BOA HR.SYS 2872/4-104

diğimiz gibi hâlâ da vermekdeyiz. Gece geçmez ki bize, ovaya inip bir kaç Rus öldürmeyelim. Bunların mahiyetlerini artık tamamıyla anlamışızdır.²⁰

İlhami YOLCU'nun Rus işgali sebebiyle köylerini terk etmek zorunda kalan dedeleri ile ilgili bilgileri dedesi Şeyh Ahmet Nuri Efendi'den duyduklarına dayanarak anlattıkları:

"Rusların 1916 yılında işgallerinin Karlıova yöresine kadar yayılması üzerine Karlıova ve köylerinden, Nahiyelerden işgalin olmadığı yerlere göçler başlamış. Muhacir durumuna düşen ailelerden biride büyük dedem olan Halifanlı Şeyh Ahmet Efendinin ailesidir. Şeyh Ahmet Efendi Muhacirlikten önce vefat etmiş.. 1916 da muhacir olarak köyden çıkmışlar. İlk konakladıkları yer Alıkrak (Yenibaşlar) köyüdür. Burada Şeyh Camii Efendi vefat etmiş. Şeyh Cami Efendinin,93 harbine katılan iki oğlundan kimsenin haber alamamış ve akıbetleri hakkında hiç bilgi yoktur. Ardından Çan köyü yakınlarındaki Mermir yaylasında kalırlar.

Muhammed Emin²¹ ve Abdullah ismindeki kardeşler Ruslarla savaşmak için Alıkrak (Yenibaşlar) köyünden daha fazla ileriye gitmeyip Oğnut'ta (Göynük) geri dönmüşler. Ruslarla çarpışan iki kardeşten Abdullah Efendi şehid olmuş²². Yaralı olarak kurtulan Muhammed Emin Ruslara esir düşer. Erzurum'un Çat ilçesine bağlı Başköy köyüne kadar götürülen Muhammed Emin köylüler tarafından tanınır. Köyün ileri gelenleri Ruslara para vermek suretiyle Muhammed Emin Efendiyi geri alırlar. Ruslar Muhammed Emin Efendiyi geri almak isterlerse de köylüler vefat ettiğini söyleyip olayı kapatmaya çalışırlar. İyileştikten sonra Ermeni çetecileri ile mücadeleye başlayan Muhammed Emin Efendi Parmaksız köyünde ikamet etmeye başlar ve mültecilerle bağı tamamen kopar.

Mermir yaylasından değişik yönlerde doğru göç eden muhacirler Tarbasan köyünde birbirlerinden ayrılırlar. Urfa ve Mardin'e kadar giden aile bireylerinden bir kısmı ancak 1918 yılında geri dönebilmiştir."

Emekli Kurmay Albay Rahmi APAK, Yetmişlik Bir Subayın Hatıralarından;

Rahmi APAK" 15 yaşındaki bir Türk kızının başından geçenleri şöyle anlatıyor. "Karargâha geldim, çadırların kazıkları çakılıyor ve kuruluyor. Hayvanımdan inmek üzere iken iki askerin, topallayan bir kızı iki kollarından tutarak bana doğru getirdiklerini gördüm. Topallayan kız Erzurum şivesi ile : 'aman ağam, ben yandım...' dedi ve yere düştü. Ne olmuştu? Kızı tutan erlerden birisi bir kâğıt uzattı. İlleri karakola memur bir bölüğümüzün yüzbaşısı gönderiyor. Bunlar, tertibat almak için ilerlerken Murat suyunun hemen kenarında

bir topluluğun üstüne uğramışlar. Askerlerimizi gören erkekler kaçmaya başlamış, bizimkiler üzerlerine ateş etmişler, ikisini vurmuşlar, diğer üçü kaçmaya muvaffak olmuş. Fakat aralarındaki iki kızdan donları çıkarılmış olan birisi, askerlerimizi görünce hemen kendisini suya atmış ve boğulmuş. Vay zavallı yavrular, bunlar civardaki bir Türk köyünden imişler.bu beş namussuz Rus ve Ermeni döküntüleri tarafından saatlerce kirletilmişler,kurtarıp getirilen kızcağızın topallaması da bu yüzden imiş.kendini suya atan kız,bu şerefsizliğe tahammül edememiş, kendi millettaşlarından utanmış ve ölümü tercih etmiş..²³

Hınıs ahalisinden Ali Efendi, Hacı Yusuf ile Tevfik Efendi bin Yakub'un ifadesi;

"Ruslara pişdarlık eden Ermeniler uğradıkları köylerdeki nüfus-i zükürü kâmilten katli-i amm ve kadınlara da taarruz ile enva-ı şenaat icra eylediler. Çocuklarla ihtiyarlar bile bunların mezalim-vahşiyelerinden kurtulamadı. Birtakım aceze-i nisvanı hane dâhiline koyarak ateşe verdiler. Ve hamile kadınların çocukların süngülere takarak teşhir ettiler. Bu hale muhacerete mecbur olan ve her biri bir suretle hayatını kurtaran yüzlerce kişiler şahiddir. Beş yüzü mütecaviz aceze takımından erkeklerle pek çok nisvan ve sıbyandan mürekkeb bir kabile Ermeni ve Ruslar tarafından Erpedres namındaki mevkie götürülerek orada kurşun ve kılınla itlaf edildiler."²⁴

Ermeniler daha çok askeri birliklerin olmadığı ve Rus işgalinin yoğunlaştığı yerlerde faaliyetlerini artırıyorlardı. Bingöl'ün Genç ve çevresi askeri açıdan zayıf noktalardı. Fakat buradaki saldırıları halk püskürttü.²⁵Karlıova Rus işgalinde olduğundan buralarda katliamlar yaşanmış ve bölge halkı muhacir durumuna düşmüş, Karlıova'dan göç etmek zorunda kalan Müslüman halk Bingöl'ün savaştan uzak yerleri olan Sancak (Bingöl'ün nahiyesi), Elazığ, Adıyaman, Burdur, Mardin, Urfa gibi vilayetlere göç etmişlerdir. Ruslar ve onlara rehberlik eden Ermeni komitacıları Talori bölgesine(Muş, Sason, Siirt, Genç ve Kulp arasında sarp dağlarla çevrili doğudan batıya doğru 80 km uzunluğunda vadi) saldırarak burada yaşayan halkı da muhacir durumuna düşürdüler.

Sonuç ve Değerlendirme

Rusların yaptıkları bu zulümlere dayanamayıp onları engellemeye çalışan Rum gözcüleri bile öldürmekten çekinmemişlerdir. Trabzon'un Yumra Nahiyesi Kalfaka Karyesinden Selimoğlu Mehmet'in zevcesi Fatma binti Ali Osman verdiği ifade deRusların *harekât-ı vahşiyanesine dayanamıyarak men için müdahalede bulunan Rum kadınlarından birini dahi bundan dolayı tüfenk ve süngü harbeleriyle telef eylediler*'demektedir. Rus ve Ermenilerin yaptıkları iğrençliğe dayanamayıp kendi ailesini öldüren,Cıbran Aşireti illeri gelenlerinden Mollahıdran Köyünden Nadir Ağa bin Derbo'nun İfadesi durumun vehametini daha da gözler önüne ser-

20 www.devletarsivleri.com.tr/kitap/belge/991/10.PDF

21 Muhammed Emin Efendi Şeyh Ali Rıza Septi Efendinin büyük oğlu Şeyh Hasan Efendinin yanında ilim tedris etmiş ve ondan icazet almış âlim bir kişidir. Oğnut'ta Nahiye Müdürlüğü yapmıştır(Kaynak kişi: İlhami YOLCU).

22 Oğnutta olan Abdullah Efendinin Şehidlik Abidesini Malatya Kolordusu tarafından yaptırılmıştır(Kaynak kişi: İlhami YOLCU).

23 Rahmi APAK, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları* (TTK. Basımevi 1988.Ankara s.119)

24 *Ermeni Komitelerinin A'mal Ve Harekât-ı İhtilaliyyesi*, (Haz. H.Erdoğan Cengiz) Başbakanlık Basımevi 1983 Ankara, s. 374.

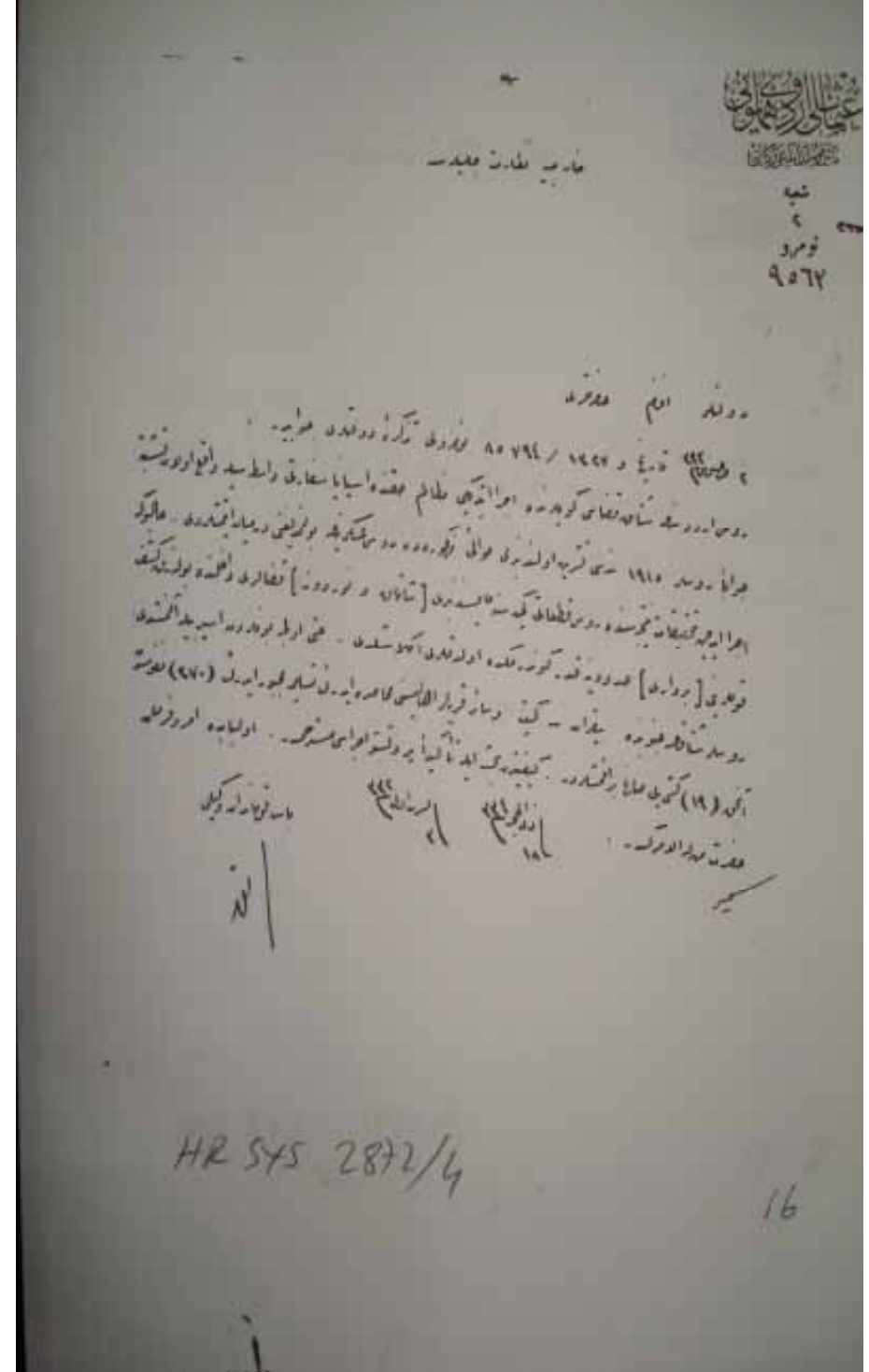
25 Yılmaz AKBULUT, *Ermeniler ve Bingöl de Ermeni Tehciri.*, s., 57-58. 1998 Ankara, KTB.

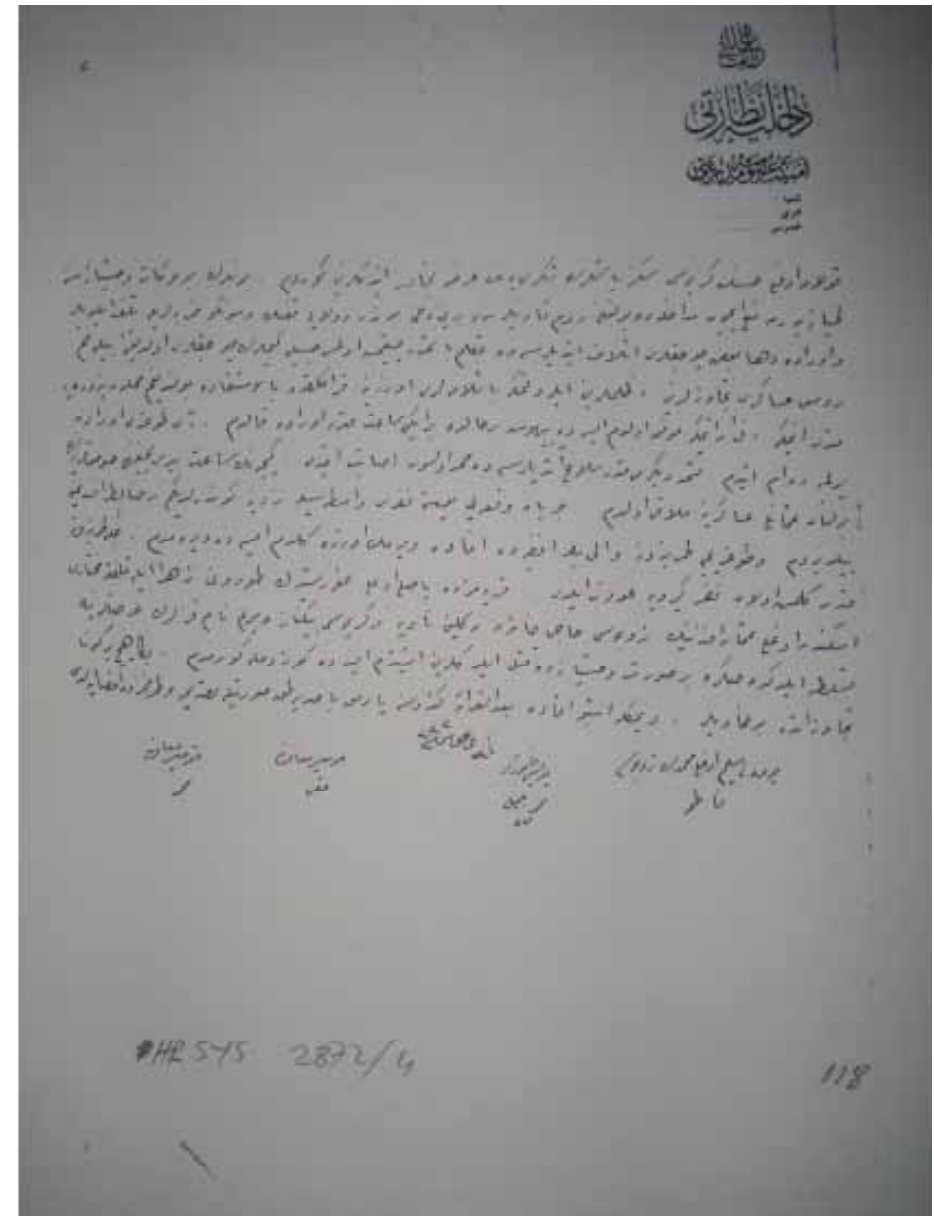
mektedir; *Nâmûsu pâ-y-mâl olmuş bir kadının yaşamasındaki ma'nâsızlığı düşü-
nerek zevcemi de bu miyânda öldürdüm*, demekte; Emekli Kurmay Albay Rahmi
APAK, Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları adlı eserinde Rusların yaptığı *şerefsizliğe
tahammül edememiş, kendi millettaşlarından utanmış ve ölümü tercih etmiş* olan
genç bir kızın kendini Murat suyunun soğuk sularına bıraktığını aktarmaktadır.
Dolayısıyla savaş kurallarını hiçe sayarak masum ve çaresiz insanlara yapılan
iğrençlikler Doğu insanının hafızasında onarılmaz yaraların açılmasına sebebiyet
vermiş Ruslara karşı ebedi bir düşmanlık hissinin uyanmasına sebebiyet ver-
miştir. Savaşın üzerinden uzun zaman geçmesine rağmen olaylar yeni meydana
gelmiş gibi anlatılmakta ve canlılığını korumaktadır..

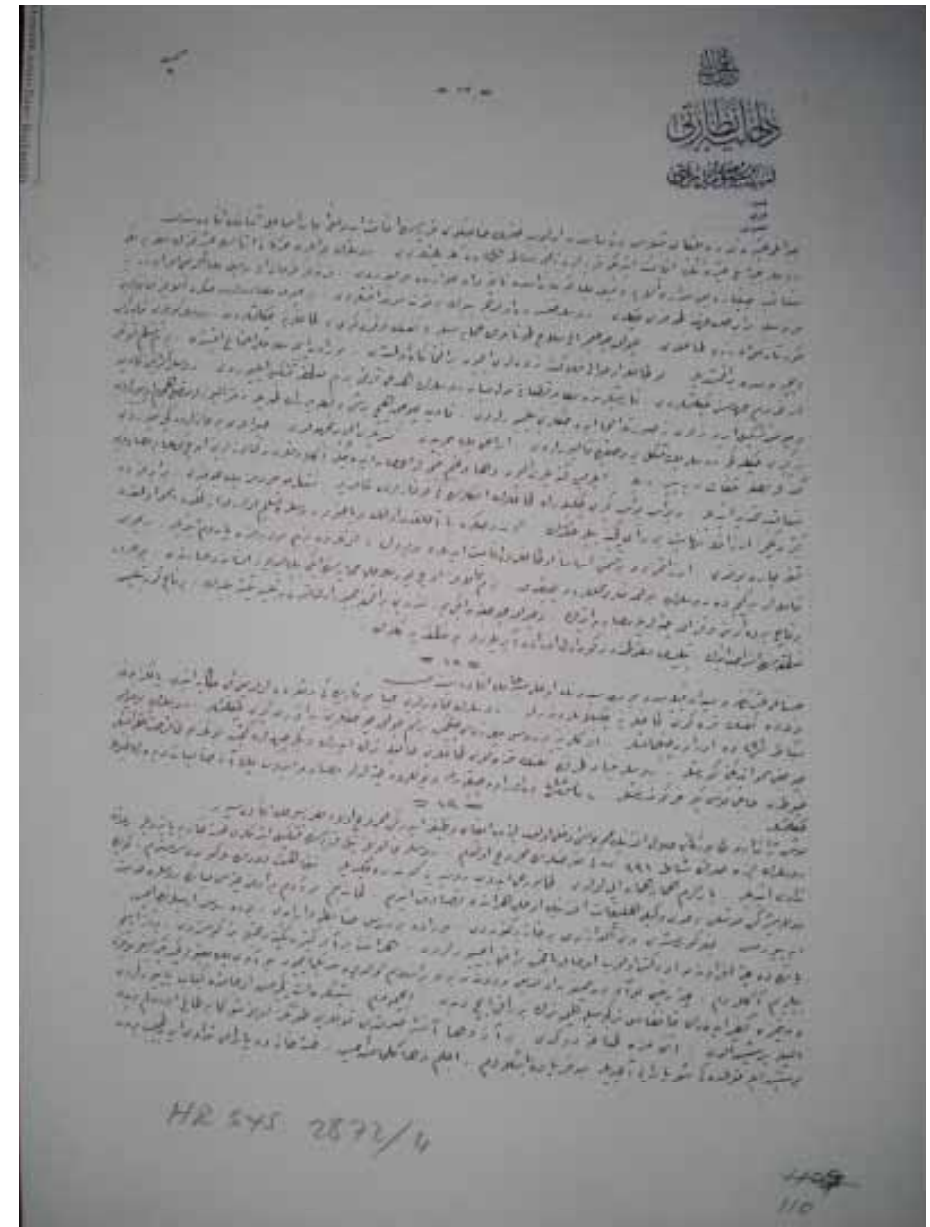
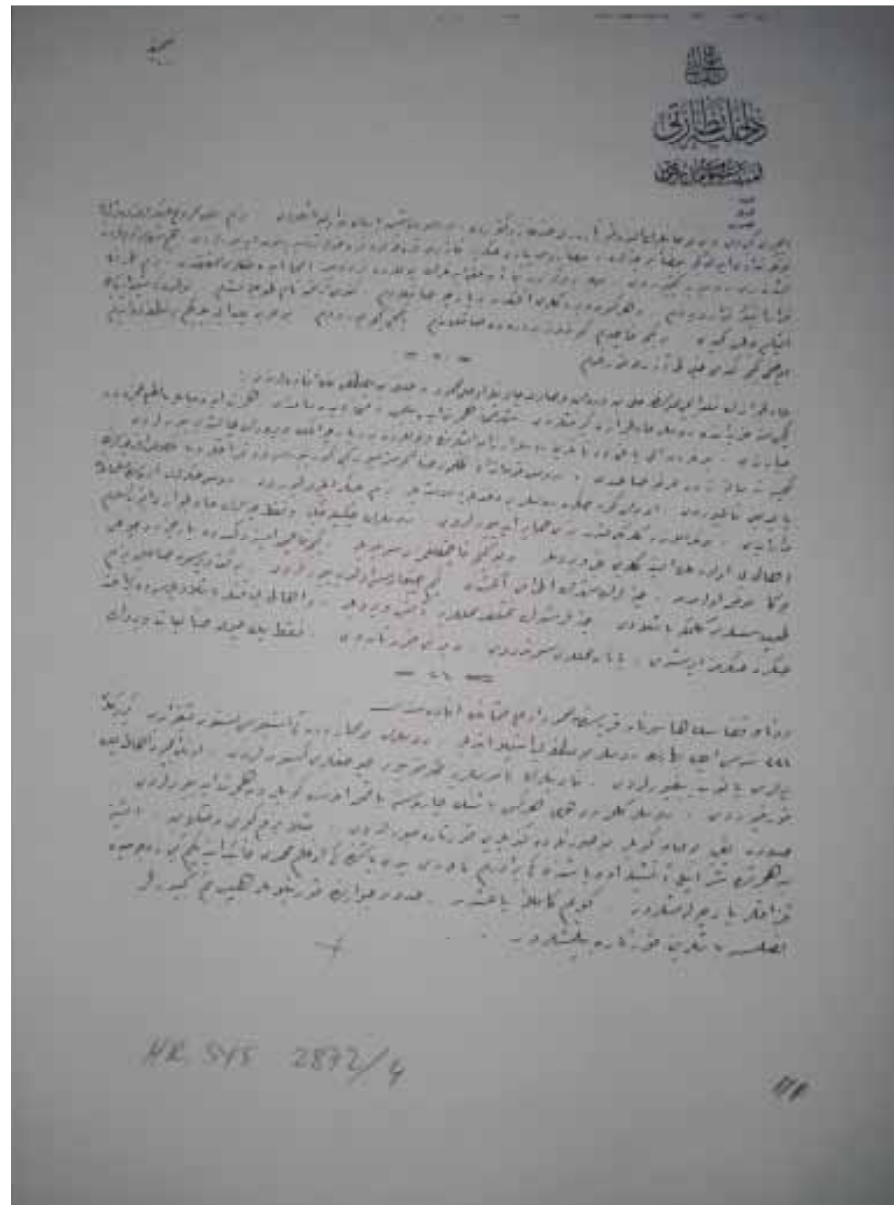
Ruslar işgal bölgelerinde savaş kurallarını tamamen hiçe sayarak Müslüman
ahaliye olmadık işkenceler, zulümler yapmışlar, esir aldıkları bazı kişileri yılarca
köle olarak çalıştırmışlardır. Müslüman ahali kendini korumak için ya bulunduğu
yeri terk etmek ya da dağlara sığınmak zorunda kalmış bin bir sıkıntı ve cefa
içinde kalmıştır. Muhacir durumuna düşenler Harput, Urfa, Adana, Burdur, Diyar-
bakır, Mardin gibi savaştan uzak vilayetlere göç etmişlerdir.

Rus ordusunda bulunan Kazaklar ve Ermeniler de Ruslarla birlik olup aynı
vahşiliklere ortak olmuşlardır. Çapakçur Sancağında meydana gelen hadiseler
hakkında edindiğimiz bilgiler Bitlis vilayeti Vekaletinden alınan belgelere ve olay-
lar hakkında bilgisi olan kişiler ile kaynak kitaplara dayanmaktadır.. Tahkikat ko-
misyonu savaşın en fazla etkili olduğu işgal yerlerinde çalışmalar yapmıştır. Bü-
yüklerimizden ve arşiv belgelerinden edindiğimiz bilgiler ışığında Rusların işgalin-
de kalan yerlerde yaşananlar hakkında haberdar olabiliyoruz. Bu çalışmada Rus
zulmünü tamamen ortaya çıkardığımız söylenemez. Umarım daha geniş çaplı
araştırmalar yapılır ve yaşanmış hadiseler bütün çıplaklığıyla ortaya çıkarılır.

EKLER/BELGELER

EKLER

KIRKAĞIL KÖYÜ-ARMUTAK (EMTAĞ/ERMITAK)

Halis ÇAPAK(*)

Bingöl Merkez ilçeye bağlı olan Kırkağıl (Armutak) köyü şehir merkezine 17 Km¹ uzaklıktadır. 250 haneli olan köyde yaklaşık 1000 kişi yaşamaktadır. Ayrıca Bingöl şehir merkezine yerleşenler dışında İstanbul başta olmak üzere Elazığ, Kayseri, Ankara, Adana, Mersin gibi illere yerleşen aileler vardır. Kırkağıl köyünde Sağlık Ocağı ve PTT Şubesi yok, ancak 2008 eğitim öğretim yılında yeni bir İlköğretim Okulu yapıldı ve eğitim çalışmaları yürütülmektedir. Ayrıca köyün su şebekesi yapılmış ancak kanalizasyon faaliyetleri yapılamamıştır². Köy odası olarak hazırlanmış bir yer yoktur. Kırkağıl köyünde dört cami ile ibadet hizmetleri yerine getirilmekte, ayrıca iki taziye evi bulunmaktadır. Bilinin en eski cami köyde derece içinde bulunan camidir. Ancak eski yerleşim yeri olan yerlerde camilerin olduğuna dair köylüler arasında şifahi bilgiler mevcuttur. “Kuet Keşun ve Dowa Kuhun (Eski Köy) de”³ camilerin izlerine rastlamak mümkün değilse de yaşlıların zihinlerinde hala bu yerlerle ilgili bilgi kırıntıları mevcuttur. Bu yerlerle ilgili ufak tefek kalıntılar olmakla birlikte asıl kalıntıların tesbiti araştırmacıları beklemektedir. Osmanlı belgeleri Armutak (Kırkağıl) köyünün köklü bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir. Tarihi konulara merakı ile bilinen Selahattin Çavdar (1929 Doğumlu) Armutaklılar’ın İran-İrak arasında bir bölge olan Mıstun Botlandan bir aşiretten koparak önce “Az bölgesine” yerleştiklerini ve oradan Armutak’a geldiklerini söylemekte ise de bu konuda kesin bilgiler mevcut değildir.

Dicle Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Mehmet Salih Erpolat ‘1550 Tarihli Mufasssal Tahrir Defterine göre Çapakçur Sancağı’ konulu tebliğinde Çapakçur sancağı ve köyleri hakkında geniş bilgiler vermektedir. Ermutak (Kırkağıl) köyü hakkındaki önemli bilgilere bu belgede karşılığımız. Köylerin Nahiyelere göre dağılımı konulu başlıkta “Çapakçur Sancağının Gühriz Nahiyesine (Goriz/Çevrimpınar) bağlı Ermetak-ı Ulya (Yukarı Ermutak), Ermetak-ı Sufla (Aşağı Ermutak), Ermetak-ı Pir Ahmet”⁴ adıyla üç Ermutak’tan bahsetmektedir. Aynı belgede Çapakçur Sancağına bağlı bazı köylerin ikişer isimle bilindiği belirtilmekte ancak Ermutak” Ermetak-ı Ulya (Yukarı), Ermetak-ı Sufla (Aşağı), Ermetak-ı Pir Ahmet” olmak üzere üç isimle ön plana çıkmaktadır.⁵

(*) Eğitimci

1 Yerel Net

2 Yerel Net

3 Mahmut Aba (Doğumu Hicri 1339)

4 Yrd. Doç. Dr. Mehmet Salih Erpolat (Dicle Ün. Fen Edb. Fak. Tarih Bölümü Öğrt. Üyesi) I.Bingöl Sempozyumu s.86

5 Age., s. 86

Mehmet Salih Erpolat'ın 1550 Tarihli Mufassal Tahrir defterine dayanarak verdiği bilgilere göre Çabakçur sancağında ahalisinin Müslüman olmasına rağmen bazı yerleşim yerlerinin isimlerinde Türk-İslam kültürünün etkisinin olmadığını, Anadolu'nun fethinden önce" Çan Ekrek, Haçan, Armitak, Ağpik" gibi Türkçe, Arapça ve Farsça kökenli olmayan isimlerin kullanıldığı köylerde yaşayan halkın tamamının Müslüman olduğunu belirtmektedir.⁶ Armitak kelimesinin Türk İslam kültürüne ait bir kelime olmaması kuvvetle muhtemel olmasına rağmen Armitak köyünde gayri Müslimlerin (Rum, Ermeni) yaşadıklarına dair herhangi bir ize rastlanmamıştır.

Mehmet Salih Erpolat 1550 Tarihli Mufassal Tahrir defterine dayanarak Ermitak'ın 'Ermetak-ı Ulya (Yukarı Ermetak), Ermetak-ı Sufla (Aşağı Ermetak) ve Ermetak-ı Pir Ahmet' olmak üzere üç köy olduğunu, köylerin isimlerini ve köylerle ilgili diğer bilgileri ayrıntılı bir şekilde tablo halinde sunmaktadır.⁷

Ermitak-ı Ulya (Yukarı Ermetak)

Hane Sayısı	0
Bennak	13
Mücerred	9
Çift	9
Nimçift	9
Mücerred Muaf Nüfus	0
Tahmini Nüfus	129
Hasıl	6948

Ermetak-ı Sufla (Aşağı Ermetak)

Hane Sayısı	0
Bennak	6
Mücerred	12
Çift	10
Nimçift	1
Mücerred Muaf Nüfus	
Tahmini Nüfus	97
Hasıl	5681

Ermetak-ı Pir Ahmet

Hane Sayısı	0
Bennak	7
Mücerred	5
Çift	7
Nimçift	9
Mücerred Muaf Nüfus	
Tahmini Nüfus	122
Hasıl	5230

Tablo⁸

6 Age., s. 90

7 Age., s. 90

8 Age., s. 93

16.yüzyılda üç tane olan Armitak günümüzde resmi ismi olan Kırkağıl ile birlikte Emtağ, Ermitak ve Armutak isimleri ile de bilinmektedir. 1980 askeri darbesi sonrası köy isimlerinin değiştirilmesi ile ilgili yapılan faaliyetlerden Bingöl ilindeki köylerde nasibini almış ve ismi değiştirilen 247 köy içerisinde Armitak köyü de vardır. 1957 yılında kurulmuş olan 'Ad Değiştirme İhtisas Kurulu', 1981 yılında köy isimlerinin değiştirilmesi ile birlikte 1983 yılında yayınlanmış olan bir yönetmelik gereği yeniden faaliyete başladı ve köy isimlerinin değiştirilmesi bu kurul vasıtasıyla yürütüldü. Cumhuriyet döneminde köy isimlerinin değiştirilmesi ile Ermitak'ın ismi de Kırkağıl olarak değiştirilmiş ve günümüzde eski ve yeni isim birlikte kullanılmaktadır.

Yaklaşık 150–200 yıldır Ermitak (Kırkağıl) köyünde yaşayanlar Eski Köy (Dowa Kohun) da Kur (Dikme) köylüleri ile bir husumet yaşamaları sebebiyle şimdiki köy yerine yerleşmişlerdir. İlk kurulduğunda dere içinde 18–20 hane olan köy günümüzde 250 hanedir. Dere içinde (eski köy) evler olmakla birlikte nüfusun artmasıyla birlikte yeni yerleşim yerleri açılmıştır. 1980 yılında heyelan sebebiyle Barakalar yapıldı, ayrıca LE SAYPIL, LE HOŞEK de yerleşim yerleri haline gelmiş, 2003 depreminden sonra Buni'de de evler yapılmıştır.

Köyde kabile yapısı eskisi kadar olmasa bile hala varlığını sürdürmektedir. Kırkağıl Köyü'nde Mirzun, Şedun, Perazic (Murun, Has Em, Yib Remun, İbiş Mehmed, Hacı Wulaş, Key Hum (Hum ailesi), Wuseynu), Bekiri (Mehmedun, Alun, Tahar Gel, Avdun/Wusun), ve Şaban köyünden gelip Ermitak (Kırkağıl) köyüne yerleşen ancak Bingöl'e Batman'dan geldiklerini söyleyen Raman (Helafun) aşiretleri vardır⁹.

Kırkağıl köyünün kuruluşu ile ilgili anlatılan Efsanelerden birinde" Eski köyde (Dowa Kuhun) Ağılın içinde bir kadın yoğurdu ayran yapmak için Yayık'ı salarken Yayıkın içinden Dana'nın sesine benzer bir ses işitir. Etrafına bakar ancak sesin çevreden değil Yayık'ın içinden geldiğini fark eder ve köyün başına bir felaketin geleceğini söyler. Felaketin gelmesini önlemek amacıyla keçileri kurban etmek için ziyaretgâha götürmeye çalışırlar ancak keçiler ziyaretgâha varmadan köye geri dönerler. Bir süre sonra köyde bir hastalık ortaya çıkar. Hastalığa yakalananların gözleri büyümeye başlamış, yüzlerindeki tüyler dökülmüş, sesleri kısalmış ve hastalar on gün içinde hayatını kaybetmiştir. Başka yere çalışmaya giden iki kardeş (İlun ve Sinan) köye geri geldiklerinde herkesin öldüğünü ve köyde kimsenin yaşamadığını görmüşlerdir. Köyün tarlalarının Dikmelilerin eline geçtiğini görürler. Tarla sürmekte olan yaşlı bir adamın yanına varırlar. Yaşlı adama "kimin tarlalarını sürüyorsunuz" diye soran iki kardeş ile adam arasında tartışma çıkar. Köyü geri almak için çıkan husumetten dolayı yaşlı adam hayatını kaybeder. İlun ve Sinan adındaki kardeşler eski köyden ayrılmak zorunda kalırlar İlun şimdiki köy yeri olan Kırkağıl'a, Sinan da Hebsor köyüne yerleşir¹⁰.¹⁰ Ondan sonra da aşağı köye yerleşir. (Hüseyin Çapak)

Geçim Kaynakları

'1990'lı yıllara kadar hayvancılık çok yaygın iken günümüzde sadece 10 hane tarafından yapılmaktadır¹¹. Hayvanların iyi beslenmeleri için yaz aylarında yapı-

9 Mahmut Aba (Doğumu Hicri 1339); H. Nureddin Çağan (1946)

10 Mahmut Aba, Selahattin Çavdar

11 Enver Burulday, (1943 Doğumlu)

lan yaylacılık da tamamen terk edilmiştir. Ancak son yıllarda Balcılık oldukça yaygınlaşmıştır. 1990–2000 yıllarında Yurt dışına çıkarak (Özellikle Almanya) ekonomik ihtiyaçları karşılamak yaygın iken, günümüzde İstanbul'da inşaat, doğalgaz, asfalt gibi işçiliklerden geçimlerini sağlamak daha revaçtadır.

Değirmenler

Köylüler tarlalarında ektikleri Darı (Keurek), Buğday, Gırgıl gibi ürünleri öğütme için Osman'ın Çayı (Lay Wasmun) olarak bilinen dereye sekiz tane değirmen yapmışlardır. Bu değirmenlerden bazılarının yeri belli olduğu gibi taşları halen durmaktadır. Dedemlerin (Muranlar) Merge Dabun da yaptıkları değirmenin taşı onca yıla rağmen yerinde durmaktadır. Bu dere üzerinde "Merg Carun (Ahmet Tayr değirmeni), Mehmet Has El değirmeni, Ğede Kasun değirmeni, Bin Çır (Merge Ağy/Azimşerlerin değirmeni) değirmeni, Are Murun (Murunların Değirmeni, Bin Kiyun (Hayd Malay) değirmeni, Deştey Kur Değirmeni (Mahhum/ Çeçenler ailesi) ve Hüseyin Delun'ın değirmeni (Yusufbegan mezarısının altında)¹² olmak üzere sekiz değirmen faaliyet göstermiştir.

COĞRAFI ÖZELLİKLER

1. Dağlar

Hesarek, Zare Kas, Zare Mahal, Le Vevekun (Kere Vevekun/Gelin Taşı), Zare Taştirin, Neder, Ğede Herwari, Le Meymuym (Gem), Le Hilgor, Kıl Mileştun, Le Gaz (Kurı Ğelfi), Çale Keçel. Yer isimlerinin nereden geldiği ile ilgili köyde anlatılan kimi efsanelerde vardır. Mesela Le Vevekun (Kere Vevekun/Gelin Taşı) ismi ile ilgili anlatılan bir efsanede "dağdan geçen bir düğün alayı konaklar. Konakladıkları yerde bir kadın küçük çocuğunun altını temizlemek için ekmek parçasını kullanır ve Allahın gazabı onları taşla çevirir" böylece Gelin Taşı (Kere Vevekun) ismi ile bölge anılmaya başlar.¹³

2. Yaylalar

Nasılvere, Varey Hallun, Varey Mahal, Vare Memmu, Ware Safer, Ware Ğela, Ware koy (Dağ yaylası).¹⁴

3. Kutsal Yerler

Le Şehid (Köy mezarlığının olduğu yer), Yusufbegan Mezarındaki Çımme (Kutsiyetine inanılan ve bazı hastalıklara şifa olduğu kabul edilen su), ayrıca Zarey Kas, Zary Mahal ve Zarey Taştirin'de de şehitlerin olduğuna dair inanç var ve bu yerler kutsal olarak kabul edilmektedir.¹⁵

4. Mezralar

Kırkağıl (Ermitak) Köyüne bağlı iki mezra vardır. Yusufbegan Mezrası eski olup tarihi süreç içinde üç defa yıkılıp tekrar kurulmuştur. Bu mezarının en eskileri olarak, hoşunlar, Sel Humel ailesi (Key Sel Humel), şimdilerde yolçatı (şarge)'de oturan çi-

çek ailesinin dedeleri ve Kırkağıl'da köyündeki celihanların dedeleri gösteriler. Sonraki dönemlerde mevrada tanınmış kişi olarak Muranların tornu olan Ğalit Silemun (Sur) gösterilir. Mezra ile ilgili anlatılan bir efsaneye göre "bir zamanlar mevrada Kırk kişilik bir suvari (atlı) gurubu varmış, çevre köylere yapmadıkları zülüm kalmamış, atları ile tarlaları çiğner cirit oyunu (Asterkay/atoyunu) oynalamış. Bu oyunlarını Merge Hermuşun da (Hermuşun Çayırı) sürekli tekrar etmişlerdir. Köylüler korkularından herhangi bir şey yapamamışlar. Ancak nereden geldikleri bilinmeyen beyaz elbiseli, süngülü üç süvari doğrudan Yusufbegan mezarına gelmişler ve orada hastalık yaymışlardır. Bir yıl içinde kırk kişinin tamamı hayatını kaybetmiş ve mezra dağılmıştı"¹⁶. Günümüzde de üç hane dışında kalan yoktur. Mevradaki şifalı içme suyunun birçok derde deva olduğu düşüncesi köyde hâkimdir.

Buni Mezrası 2003 depreminden sonra kurulmuş olup yeni yerleşim yeridir. Yirmi hane mevcuttur. Mevrada yeni yapılmış bir cami dışında resmi yapı yoktur.

KÖYÜN İLERİ GELENLERİ

Mah (Mehmet) Murun, Mahmut Murun,¹⁷ Selim Wuseyn, Hüseyin Wusun, Ali Burulday (Ape Ali), Halit Sur, Hasan Sur, Ali Hoşun, Hacı Zübeyir Çapak, Hacı Zavut Elleri, Hasan Keşun, Mehmedi Ellun, Arif Çavuş, Ali Hacı, İbrahim(ib) Wuseyn, Hacı Wulaş, Höseni Mehmedun, Tahar Gel, İsmail Ğelefun, Reşit Wusun, Osman Çaçan.¹⁸

MUHTARLAR

Hacı Far, Has Keşun, Hacı Wulaş, İsmail Ğelefun, Hacı Züfer Murun (Çapak/23 Yıl), Molla Dırbaz Çavdar, Hüseyin ÇAPAK, Ali Ellun (Bulugiray), Hacı Sabri Murun (Çapak), Mehmet ABA (Meh Tahar), Veli Ayhan (Weli Hacı), Hacı Enver Çağatay, Mehmet Ali Bulugiray, Kemal Bulugiray.¹⁹

KÖY İMAMLARI

Molla Ali, Molla Hüseyin Adruk(li), Molla İbrahim, Molla Fahreddin, Molla Tahir, Molla Hasbi, Molla Dırbaz, Molla Ahmet (Helafun), Nureddin Çaçan, Ali Rıza Batuk, Ali Kavram, Mahmut Hansu, Fikri Apuhan, Abdulvahap Tanık, Burhanettin Deniz, Yahya Öger, Behçet Kazalı²⁰

ÖĞRETMENLER²¹

1. Seydi Sedirolu (1961-1964),
2. Şükrü Yılmaz
3. Nuriye Tunç
4. Cemal Hoca
5. Bülent Alaç (1964-1966)

16 Hacı Mahmut Aba; Hüseyin Çapak

17 Çok zengin olduğu için, evi o bölgeden geçen herkesin uğrak yeri ve misafir ağırlama mekânı olarak anlatılır. Misafirperverliği ile ün salmıştır. Mahmut b. Hasan, Hasan b. Murat, Murat b. Musa, (Mahmut ile Ali Kardeşler, Ali, Züfer Çapak'ın babasıdır)

18 Aynı Kişiler

19 Aynı Kişiler (Hacı Far ailesinden hayatta kalan yoktur. Kaynak kişi Selahattin Çavdar).

20 Bingöl İl Müftülüğü, Aynı Kişiler

21 Rıza Beroje (Kırkağıl Köyü İlköğretim Okulu Müdürü)

12 Selahattin Çavdar, 1929 Doğumlu; Hüseyin Çapak (1943)

13 Hacı Mahmut Aba (Doğumu Hicri 1339); H. Nureddin Çaçan (1946)

14 Hacı Enver Burulday 1943 Doğumlu; Hacı Mahmut Aba; Hacı Ali Çağrıtekin; Hüseyin Çapak (1943)

15 Aynı Kişiler

6. Yusuf Güneş (1967-1972)
7. Lütfü Kaçlık (1970-1974)
8. Ali Elitaş (1977-1986)
9. Emine Elitaş (1977-1986)
10. Nurettin Yıldız (1984-1987)
11. Fatih Bilgili (1984-1990)
12. Mehmet Şaşmaz (1988-1993)
13. Şahabettin Çevik (1991-.....)

2008-2009 Eğitim öğretim yılında yapılan yeni binasında ilköğretim okulu olarak eğitim –öğretim faaliyetlerinin başladığı yeni okulumuz da 205 öğrenci öğrenim görmektedir. Görev yapan değerli öğretmenlerimiz ise aşağıdakilerden oluşur;

1. Rıza Beroje (Okul Müdürü)
2. M. Kenan Aydın (Müdür Yardımcısı)
3. Abdurrahman Gürbüz (Sınıf Öğretmeni)
4. Abdurrahman Kalkan (Sınıf Öğretmeni)
5. Hakan Altuntaş (Fen ve Teknoloji)
6. Muhammet Yavuziğitolu (Türkçe)
7. Birsen Deviren (Matematik)
8. Öznur Uygun (İngilizce)
9. Mehmet Tunç (Sınıf Öğretmeni)
10. Fatma Tetik (Sınıf Öğretmeni)
11. Serap Çağlayan (Sınıf Öğretmeni)
12. Canan Hattısar (Anasınıfı Öğretmeni)

Tam olarak hangi yıllarda çalıştıklarını tespit edemediğimiz M. Kemal Orhan, Sultan Sevgi Denkli, Sadiye Çoban, Mehmet Bayrak, Atakan Argun, Serdal Bazencir, Hüseyin Kahraman, Kamer Mortaş, Necmettin Eyüpkoca Kırkağıl ilkokulunda hizmet etmişlerdir. Okulumuz 1991–1995 yılları arasında güvenlik gerekçesiyle kapalı kalmıştır. Daha sonraki yıllarda taşınmalı eğitim sistemine geçilmiş olmasına rağmen bu dönemdeki çocukların çoğu eğitim öğretim faaliyetlerinden uzak kalmıştır.

Yemek Kültürü

Kırkağıl (Ermıtak) köyü eskiden beri kendine has bir yemek kültürüne sahiptir. Günümüzde sık olmasa bile hala eski yemeklerden yapılır, özellikle bayramlar ve önemli misafirlerin ağırlandığı zamanlarda sofraları vazgeçilmez yemekleri arasında “Levl, Sir, Mastuba, Tar, Keşkaw, Gırgıl, Tutmac Çorbası, Kılç” yerini alır. Ayrıca Gele, Keurek, Lazut (Mısır) da çok önceleri yenilen yemek türlerinden idi. ‘Gırgıl un haline getirilerek ekmek yapımında kullanılır. Beyaz ve kırmızı olmak üzere iki türü vardır’²². Ancak günümüzde kullanılmamaktadır.

Sonuç olarak, Kırkağıl köyünün geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. Köyle ilgili tarihi belgelerden yoksunuz. Kısacası köy her açıdan araştırılmayı beklemektedir. Elimize yeni bilgi ve belgeler ulaştıkça, daha sağlıklı bilgilere sahip olacağız ve geçmişimizle geleceğimize ışık tutabileceğiz.

BİR SEMPOZYUM VE BİR ŞARK GEZİSİNDEN KALANLAR

Nazmi EROĞLU¹

Aylar önce değerli dostum Abdullah Demir Bey, 1–2 Ağustos tarihinde Bingöl'de yapılacak bir sempozyuma (Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kolokyumu Programı) katılmamı talep etti. Bu tür toplantılara yıllardır katılmadığımı ve hatta pek istekli de olmadığımı belirtmeme rağmen, bölge hakkında değişik zamanlarda kaleme aldığım makalelere dikkat çekerek, faydalı bir tebliğ sunabileceğimi belirtti. Ben de bu dost canlısı insanı kıramayacağımı anladım ve elimdeki bazı arşiv belgelerini bu faaliyet için değerlendirebileceğimi belirttim. Neticede *"II. Meşrutiyet'in Başlarında Bingöl ve Çevresinde Aşiret Alayları ile İlgili Yaşanan Sorunlar ve Yeni Düzenlemeler"* başlığı altında geniş sayılabilecek bir makale kaleme aldım. Bu zaman zarfında, Arşiv'de uzman olarak çalışan Dr. Mustafa Küçük, Dr. Mustafa Hakkı Ertan, Mesut Öğmen, Nevzat Sağlam ve Abdullah Demir (tertip heyetinden) beyler de bu sempozyum için hazırlıklarını tamamlamışlardı.

31 Temmuz'da uçakla Diyarbakır'a hareket edeceğimizden Mesut Öğmen Bey uçak biletlerimizi daha önceden alıp elimize tutuşturdu. Böylece bahsi geçen tarihte Atatürk Havaalanı'nda bir araya geldik. Ayrıca Meşihat Arşivi'nde uzman olarak çalışan Ayhan Işık Bey de bize katıldı. Güzel bir yolculuktan sonra Diyarbakır Havaalanı'na vardık. Burada bizi Bingöl Belediyesi'nin bir görevlisi karşıladı ve tahsis edilen araba ile Bingöl'e doğru hareket ettik. Bu arada, –altı gün boyunca bölgenin tarihi ve turistik yerleri hakkında kendisinden hayli istifade ettiğimiz güler yüzlü ve dinamik bir şahıs olduğu ilk bakışta belli olan– Yrd. Doç. Dr. Mehmet Salih Erpolat Bey'i de arabamıza aldık. Yaklaşık iki saatlik bir yolculuktan sonra mütevazı ve insanın içine ferahlık veren bir şehre, Bingöl'e geldik. Tertip heyeti tarafından öğretileninde ayrılan odalarımıza yerleşip bir müddet dinlendik ve daha sonra dışarı çıkıp kısa bir yürüyüş yaptık. Arkadaşlarımızın önemli bir kısmı bir önceki sene gerçekleştirilen sempozyuma katıldığından şehrin yabancısı değillerdi. Bu arada şehre gelen diğer katılımcılarla da tanıştık, kaynaştık. Bunun için belediye görevlileri tarafından uygun ortamlar hazırlandı (yemekli, çaylı sohbetler gibi).

Ertesi gün (1 Ağustos'ta) program açış konuşmaları ile başladı. Onun ardından Prof. Dr. Ziya Kazıcı *"Osmanlı Kültür ve Medeniyeti Üzerine"* başlığı altında bir konferans verdi ve ilk oturuma geçildi. Öğleden sonra diğer oturumlar gerçekleştirildi. Tebliğlerin önemli bir kısmını –üzerimdeki bir parça kırılganlığa rağmen– dikkatle izlemeye çalıştım. Büyük ölçüde birincil kaynaklardan hazırlanan tebliğler, hayli ilgi çekici ve orijinaldi. Ayrıca, Prof. Dr. Faruk Başer Bey'in başkanlığını

yaptığı kapanış oturumunda da önemli hususlar dile getirildi. Bundan dolayı, Bingöl Belediye Başkanlığı ile programı tertip edenlerin, bölge tarihi için çok önemli ve kalıcı bir iş yaptıkları anlaşıyordu.

Ertesi gün bizim için düzenlenen bir geziye katıldık. Önce, Bingöl şehir merkezine arabayla yaklaşık kırk-elli dakikalık bir mesafede Zağ mağaraları yakınına [Genç ilçesine bağlı Kepçeli (Girnos) köyünün Kuşburnu (Zağ) mezrası] geldik ve buradan yarım saat yürüyerek bahsi geçen mağaranın yanına indik. Bu esnada Bingöl dağlarını, tepelerini, ovasını ve Murat nehrini içine alan nefis manzaraların fotoğraflarını çektik. Ayrıca, ortaokul öğrencisi iken ezberlediğim ve hala unutamadığım Kemalletin Kamu'nun "Bingöl Çobanları" şiirini içimden okumayı da ihmal etmedim:

*Daha deniz görmemiş bir çoban çocuğuyum
Bu dağların eskiden aşinasıdır soyum
Bekçileri gibiyiz ebenced buraların
Bu tenha derelerin, bu vahşi kayaların
Görmediği gün yoktur sürü peşinde bizi
Her gün aynı pınardan doldurur destimizi
Kırlara açılırız çingiraklarımızla.
Okuma yok, yazma yok, bilmeyiz eski yeni
Kuzular bize söyler yılların geçtiğini
Arzu, başlarımızdan yıldızlar gibi yüksek
Önümüzde bir sürü, yanımızda bir köpek
Dolaştırıp dururuz aynı daüssılayı
Her adım uyandırır acı bir hatırayı!...*

Bingöl/ Murat nehrinin karşı yakasındaki Zağ mağaralarına doğru "akademik" bir yürüyüş.

Hasılı, yolumuza devam ederek mağaranın yüz metre yakınına vardığımızda burada bir sürprizle karşılaştık; köylüler bizi pınarın başında güler yüzle karşıladı ve sabahın erken saatlerinde soğuk suyun içine bıraktıkları kaplardan oraya kadar sıcak altında kan-ter içinde inen arkadaşlarımıza ve hocalara taslarla ayan ikram ettiler. Bazı köylüler, topladıkları -adeta şifalı- elmaları ikram etmenin hazzını duydukları yüzlerinden okunuyordu. Burada soluklandıktan sonra sarp bir yoldan mağaralara gittik. Mağaralar, daha önce Kapadokya'da gördüğüm mağaralardaki gibi insan gücüyle oluşturulmuştu. Ancak Zağ mağarasının taşının daha sert olduğu anlaşıyordu. Bir an için, böyle bir dağın eteğinde yer alan bir kayalığı insanların hangi korkularla oyup bir barınak haline getirdikleri hususunu düşündüm. Prof. Mehmet Barca'nın bu konuda bilgisi olabileceğini tahmin ederek kendisine bazı sorular yönelttim. O da, kayalar oyulduğunda muhtemelen bu kadar sert olmadığını, daha sonradan sertleşmiş olabileceğini söyledi. Ayrıca, erken Hristiyanlık döneminde güvenlik sebebiyle inananların burayı mekân seçmiş olabileceğini, içerde kilise ve ailelerin hayatını sürdürebileceği bir ortamın da bulunabileceğini belirtti.

Bingöl/ Hocalar, Arşivciler ve köylüler Zağ mağaralarının önünde.

Burada hoş anlar yaşandı; cesaretini toplayanlar mağaraların üst bölümlerine tırmandı ve hatıra fotoğrafları çekildi. Aynı şekilde oldukça tehlikeli bu yamaçlardaki patika yoldan dikkatlice geri dönüş başladı. Yamaçları tırmanarak arabaların bulunduğu yere gelen katılımcıların bir kısmı arabaya binerek ilk durak yerine ulaştılar. Bir kısım arkadaşlar bu tepeyi tırmanmayı tercih etti. Nihayet, herkes geldiği arabalara binerek Soğuksu denilen, daha önce gördüğümüz çıplak yerlerin aksine, ağaçlar ve çimenle kaplı, daha ziyade Karadeniz bölgesini andıran bir mekâna geldik. Burada bizim için hazırlanan şark usulü yer sofralarında ziyafete iştirak ettik. Etrafta beş altı yerde oluşan grupların hoşça vakit geçirdiği ve sohbet daldığı görülmeye değerdi.

Bingöllüler, Soğuksu mevkiinde, misafirlerine ziyafet veriyor.

Daha sonra hatıra fotoğrafları çektiler ve Bingöl'e geri döndük. Akşam yemeğine Belediye Başkanı Serdar Atalay da iştirak etti. Davetlileri hoşbeşten sonra, Ziya Kazıcı, Faruk Başer beyler ve arşivci arkadaşların da bulunduğu masamızda yerini aldı. Böylece epeyce sohbet ettik. Doğrusu, bu sohbetten sonra Bingöllülerin Serdar Bey'i seçmelerinde ne kadar isabetli davrandıklarını düşündüm. İnşallah öyledir. Zira bölgenin sulh ve selameti için, herkesi kucaklamayı adeta bir ibadet telakki eden bu tarz genç yöneticilere ihtiyaç olduğu açıktır.

*****

Ertesi gün, Bingöl Belediyesi tarafından bizlere (Osmanlı Arşivi'nden gelenlere) tahsis edilen minibüsle Tatvan istikametine doğru hareket ettik. İlk önce Solhan'ın Hazarşah köyü, Aksakal mezarında bulunan bir krater gölüne gittik. Küçük bir göl olmasına rağmen altmış metre derinliği olduğu söyleniyordu. Gölü ilginç kılan diğer bir husus, dünyada eşine ender rastlanan yüzen adacıkları olmasıydı. Hatta, bir adacığının üzerinde iki ağaç dahi yetişmişti.

Solhan'ın Hazarşah köyü, Aksakal mezarında bulunan bir krater gölü ve üzerinde yüzen adacıklar.

Buradaki küçük gezimiz bittikten sonra yolumuza devam ettik. Bazı kasabalarda az da olsa soluklanarak nihayet Muş'a vardık. Bu küçük şehirde bazı tarihi camileri ve bir arşivci arkadaşımızın ayakkabı mağazası işleten emekli öğretmen ağabeyini ziyaret ettik. Tarihi bir şehir olan Muş'u çok bakımsız bulduk. Abdullah Bey, oğlu Muhammet'le ilgilenirken bize de bölgenin yapısı, aşiretlerin ve halkın durumu ile ilgili bilgiler verdi. Muşluların misafirperverliği ve cana yakınlığına rağmen, şahit olduğu bir sokak kavgasından da bahsetti. Cehaletten kaynaklanan bu gibi hadiselerin bölgede cereyan ettiğini üzümlerle belirtti.

Muş'tan ayrıldıktan sonra Rahva düzlüğü denilen yerde (Bitlis-Tatvan-Muş yolu ayrımında) bulunan Elaman Kervansarayı'na ulaştık. Bölge, kış aylarında kervanlar için tehlike teşkil ettiğinden, XVI. yüzyılda Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa tarafından asırlara meydan okuyacak kadar dayanıklı ve büyük bir kervansaray yaptırıldı. Bu kervansaray Anadolu'nun en büyük ve eski kervansaraylarından biri olduğu bilinmektedir. Bu muhteşem eserin karşısında Nemrut dağları bütün ihtişamıyla yer almaktadır. Arkadaşlarla bu güzel tarihî eseri gezdiğimizde restorasyon çalışmaları yapıldığını görerek hayli sevindik. Böyle bir eserin ihya edilerek farklı hizmetlerde kullanılması bölgenin tanıtımı, iktisadi ve sosyokültürel alandaki çalışmalar için yararlı olacağını düşündük.

Kervansarayı geride bırakarak hızla Tatvan'a doğru yol aldık ve Van Gölü'nün bir ucundaki bu güzel kasabada bir müddet mola verdik. Arkadaşlarımızdan Abdullah Demir ve Mesut Ögmen beyler daha önce tanıdıkları Hasenan Aşireti ağalarından Muzaffer Bey adındaki bir zatı ziyaret etmeyi teklif ettiler, ancak bizler, vaktin darlığı sebebiyle ve bazı ihtiyaçlarımızı gidermek maksadıyla bu ziyarete icabet edemedik. Bu arada, Salih Erpolat Bey'in Tatvan Anadolu Lisesi'nde müdür yardımcısı olarak görev yapan tarih bölümü mezunu arkadaşı Ahmet Yılmaz Bey bize mülakât oldu. Onun izzetüikram tekliflerini üzümlerle geri çevirmek zorunda kaldık, bununla beraber arabamıza binerek bizi Tatvan şehrinin dışına kadar uğurlamaya geldi. Burada bir fırsatını bularak arkadaşlara dondurma ısmarladı ve ikram etme arzusunu bir parça yerine getirmenin memnuniyetini yaşadı.

Arşivciler ve yol arkadaşları Tatvan'da.

Arabamızla Ahlat'a doğru yol aldığımızda ikinci vakti geçmişti. Ve Şarkın bir nevi iç denizi olan Van gülünün bütün ihtişamı ve güzelliğini seyrederek Ahlat'a vardık. Mustafa Hakkı Ertan Bey'in öğrencisi (Mustafa Hakkı Bey, ebru dersleri vermektedir ve aynı zamanda musikişinas bir arkadaşımızdır) Gülistan Marangoz (Sakarya Üniversitesi'nde öğrenci) ve babası emekli banka müdürü Yusuf Bey, daha önceden bu geziden haberdar olduklarından bizi karşılamaya geldiler. Onlarla buluştuktan sonra Selçuklu mimarisinin güzel örnekleriyle dolu bu küçük şehri gezmeye başladık. Yusuf Bey, zamanımızın darlığını hesaba katarak bizi önemli eserlerle buluşturmaya başladı (Emir Ali ve Emir Bayındır, Hüseyin Timur ve Bugatay Aka kümbetleri gibi). Farklı bir taştan inşa edilen muhteşem güzellikte camiler ve kümbetler adeta şehrin tapu senedi idiler. Şehrin tepe noktasındaki bir cami ve türbeyi ziyaret ettiğimizde akşam olmuştu ve burada arkadaşlar namazlarını eda ettiler. Bu saatten sonra Murat şelalelerini gezemeyeceğimiz anlaşılıyordu ve yolumuza devam etmek istememize rağmen Yusuf Bey'in ısrarlarına dayanamayıp yazlık evine misafir olduk. Burada, yine Mustafa Hakkı Ertan'ın ebru derslerinden öğrencisi ve Sürmeneli bir hemşehrimizle evli olan diğer kızı öğretmen Gülşen Hanım'ın hazırladığı güzel bir sofrada akşam yemeğine oturduk. Yusuf Bey ve aile fertlerinin misafirperverliği, Selçukludan gelen bir Anadolu geleneğinin canlı örnekleri olduğu belliydi. Yusuf Bey'in torunları da bu tabloya daha bir güzellik kattılar. Liseye devam eden büyük torunu gecenin loş ışığında bizim için kayısı toplalarken, küçükler sohbet ortamına canlılık kattılar. Burada birkaç saat sohbet ettikten sonra, ev sahibinin kalmamız yönündeki ısrarlarına rağmen, bir şekilde gönlünü alarak yolumuza devam ettik. Van Gölü sahilinden kıvrılarak uzanan yoldan gece mehtabı seyrederek geç vakitte Van'a ulaştık ve daha önceden eski arşivci, şimdi Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde akademisyen olarak çalışan arkadaşlarımız Doç. Dr. Hüsnü Koyunoğlu ve Doç. Dr. Salih Arı beyler tarafından bizim için öğretnenevinde ayrılan odalarımıza yerleştik.

Ahlat'ta kümbetler ve Selçuklu mezarlığı.

Burada günün yorgunluğunu attıktan sonra sabah erkenden öğretnenevindeki yemek salonuna indik. Ancak, daha önceden arkadaşlar kendi arasında meşhur "Van kahvaltısı" yapmayı düşünmelerine rağmen benim bundan habersiz bir şekilde öğretnenevindeki kahvaltı masasına kurulmam ve gören arkadaşların da –muhtemelen– kararın değiştiğini düşünerek kahvaltıya oturmaları planları bozdu. Böylece arkadaşların bir arzusunu gerçekleştirememesinin faturası üzerimde kaldı. Ve yol boyunca bu durum sürekli espri konusu oldu. Bunu ancak Diyarbakır'da, Van kahvaltısı ayarında bir kahvaltı yaparak telafi edebildik. Bir de Bingöl kaplıcalarına gidememenin faturası var ki, o da bana kesildi. Ben de baş göz üstüne dedim.

Kahvaltıdan sonra Van kalesini gezmek üzere hareket ettik. Uzunca bir sırtın/tepenin üzerinde Urartular'dan kalma (Tuşpa adıyla uzun süre Urartu devletinin başkenti olan kale, Urartu kralı Lutupri'nin oğlu Kral I. Sarduri tarafından M.Ö. 9 yüzyılda yaptırılmıştır) bu tarihî kalıntının yakınına geldik ve burada eski Van evleri örneğinde müze olarak kullanılan bir ev dikkatimizi çekti. Ziyaret etmek için içeri girdiğimizde Anadolu'nun hemen her yerinde rastlayabileceğimiz bir ev düzeniyle karşılaştık. Sanki ev sahibi ve evin halkı hemen yakınlarda bir yerden çıkıp gelecekmiş, bize izzetükramda bulunacakmış gibi bir hisse kapıldık.

Van Kalesi'nde Japon çocuklar şarkılarıyla günü selamlarken, ayrıca, kale sakinlerinden bir Van Kedisi.

Evden ayrıldıktan sonra hemen on metre ilerdeki kemerli bir köprücükten geçerek kaleye doğru tırmanışa geçtik. Bizden önce kalenin en üst noktasına ulaşan Japon turistler ve yanlarında götürdükleri çocukların şarkıları insana yaşam sevinci ve coşkusu verecek kadar kulağa hoş gelmekte idi. Bu arada bize ısrarla rehberlik yapmaya çalışan çocukların tacizlerine aldırmandan yolumuza devam etmeye çalışsak da bir türlü peşimizi bırakmıyorlardı. En nihayet on iki yaşlarında, Yasin isminde bir çocuğa, "bana bildiklerini anlatır mısın" dedim. Bu, canına minnetti ve ezberlediği şekilde kalenin Urartular'dan kalma olduğunu, daha sonra Müslümanların hâkimiyetine geçtiğini, kalenin arka tarafında eski Van şehrinin bulunduğunu ve Birinci Dünya Savaşı esnasında Ermeniler tarafından yakıldığını anlattı. Ayrıca, Bediüzzaman'ın Horhor Medresesi'nin yerini parmağıyla gösterdi ve onunla ilgili anlatılan bir menkıbeyi nakletti. Kendisine teşekkür edip bir-kaç kuruş cebine sıkıştırdıktan sonra babasının ne iş yaptığını sordum. O, babasının pazarcılık yaptığını, ancak kaza geçirdiği için bir müddet çalışamayacağını belirtti. Mavi gözlü, sarı saçlarıyla daha ziyade Rumelili veya Karadenizli bir çocuğu andıran Yasin'e derslerinin nasıl olduğunu sordum; o derslerinin de iyi olduğunu, "teşekkür" aldığını söyledi. Bu gezi boyunca birçok örneğini gördüğüm, fırsat buldukça da konuştuğum Yasin benzeri çocukların gururlu halleri, aydınlık yüzleri ve bir şeyler yaparak ekmeklerini kazanma ve aile bütçelerine katkıda bulunma gayretlerini her zaman hatırlayacağım.

Nihayet burada da birçok fotoğraf çektim. Arkadaşlar da kalenin değişik yerlerinden adeta manzarayı makinelerine kaydetmenin yarışı içinde idiler. Ben de uzaktaki manzarayı ve bazı eserleri yakından çekebilmek için makinemin lensini değiştirdim.

Aşağı indiğimizde bizden önce dönen arkadaşların bir masanın etrafında oturup çay içtiklerini gördük ve Nevzat Bey'le beraber biz de onlara iştirak ettik. Burada sohbet ederken sağ gözü ela, sol gözü yeşil bir Van kedisinin masamızın altında olduğunu fark ettik. Arkadaşlar kediye hayli ilgi ve sevgi gösterdiler, ancak Mustafa Hakkı Bey'in bu kediyle kurduğu diyalog görülmeye değermiş (daha doğrusu evinde Van kedisini beslediğinden "iletişim" kurmakta zorlanmadı). Ayrıca, Mustafa Küçük Bey dostumuz da kediyi kucağına alarak, meslektaş Ahmedi Hamdi Tanpınar'ın meşhur kedili fotoğrafına benzer birkaç poz vermeyi ihmal etmedi.

Buradan ayrıldıktan sonra önce Van Gölü sahilinde bir küçük gezinti yaptık ve iyi bir hatip olan Mustafa Küçük Bey'e yarı şaka, yarı ciddi bir şekilde "günün anlam ve önemini anlatan bir konuşma" yapmasını teklif ettim. O da işi ciddiye aldı, yakındaki bir bankın üzerine çıktı ve konuşmadan ziyade birkaç hadis ve veciz söz söyleyerek arkadaşların gönlünü okşadı. Akabinde, çarşının içinde gezmek üzere yola çıktık. Mesut Bey, yedi km.lik uzun bir caddeden geçtiğimizi ve bu kadar uzun bir caddenin birçok büyük şehirde bulunmadığını söyledi. Nihayet şehrin merkezine geldik ve "kapalı çarşı"yı andıran "Rus Pazarı"na uğradıktan sonra, Hüsnü Koyunoğlu Bey'le buluştuk ve ayaküstü biraz sohbet ettik.

Yolumuzun uzun, ziyaret edeceğimiz yerlerin listesi hayli kabarık olduğunu söyleyerek Van'daki arkadaşlarımızdan izin alıp yola çıktık. Yine göl kenarının nefis manzarasına dalarak Şark'ın en güzel şehirlerinden biri olan Van'ı geride bıraktık. Bir süre yol aldıktan sonra Ahdamar/Akdamar adasına doğru objektiflerimizi çevirmek üzere arabamızı durdurduk. Başka bir açıdan fotoğraf çekme imkânı olmadığı için, bulunduğumuz yerden ancak birkaç poz çekmekle yetindik. Vakit müsait olsa idi gerçekten gezilmesi gereken bir yer olduğunu arkadaşlar ifade ettiler. Özellikle adada bulunan ve Kültür Bakanlığı tarafından yakın bir zamanda 1,5 milyon dolara restore edilen Ermenilerden kalma tarihî kilisenin görülmeye değer olduğunu belirttiler.

Burada bir hikâyeye yer vermeden geçemeyeceğim. O da, nesilden nesile anlatılan, ancak insana hüznün veren ve hatta içini yakan, şarkın vuslata erişemeyen aşklarına da örnek teşkil eden Ahtamara efsanesidir:

Adada yaşayan bir keşişin güzelliği dillere destan *Tamara* adındaki genç kızına, karşı kıyıda bir köyde yaşayan ve hayatını çobanlık yaparak kazanan aynı yaşlarda Müslüman bir genç âşık olur. Genç çoban ölümüne sevdiği Tamara ile buluşmak, böylece aşk ateşini bir nebze dindirmek için, geceleri Van Gölü'nün serin sularına kendini bırakarak adaya doğru saatlerce yüzmeyi göze alır. Tamara, manastırdan gizlice dışarı çıkarak bu saf ve temiz yürekli genci gecenin karanlığında elinde feneri ile küçük bir koyda, ada sakinlerine sezdirmeden bekler. Genç çoban ise bu ışığa doğru yüzerek yönünü tayin eder. Fakat Şark âleminde sevenler pek mesut olmazmış derler ve maşukların ömürlerini birlikte geçireceklerine dair bir kaide de yoktur...

Keşiş, kızına bir haller olduğunu ve geceleri kimseye haber vermeden dışarı çıktığını fark eder. Önceleri buna aldırılmaz, fakat daha sonra kızının ağzını arasa da elle tutulur bir şey elde edemez. Bununla beraber, feleğin çemberinden geçen

baba, kül yutmaz ve ona sezdirmeden bir gece kendisini gizlice takip eder. Kızının küçük adanın bir koyu'ndan karşı sahile doğru fenerle işaret verdiği ve gecenin ilerleyen saatlerinde gölden çıkan bir gençle buluşarak tatlı tatlı sohbet ettiğine şahit olur. Bu duruma hayli öfkelenen keşiş, fırtınalı bir gecede elinde feneri ile adanın kıyısına iner ve karşı sahile işaret verir. Genç çoban, sevdiği kız tarafından çağrıldığını düşünerek kötü hava şartlarına, ayrıca günün yorgunluğuna rağmen göle dalmakta tereddüt etmez ve güçlü kollarıyla adaya, daha doğrusu ışığa, sevdiği kıza doğru yüzmeye başlar. Fakat zalim baba sürekli adanın çevresinde tur atıp gencin saatlerce yüzmesine ve gücünü tüketmesine sebep olur. Çoban, yaşadıklarına anlam veremez, daha doğrusu bir türlü adaya çıkamamasına hayret eder ve bu işin içinde bir hinlik, hainlik olduğunu hisseder, ayrıca boğulacağını da anlar. Zira kolunda takat, ayaklarında derman, başını yukarı kaldıracak mecali kalmamıştır. Biraz daha yüzdükten sonra, son bir gayretle semaya doğru başını çevirir ve "Ah Tamara!" diye var gücüyle haykırır. Ses kiliseye kadar ulaşır, hatta duvarlarına çarparak adada yankılanır; bu sesi duyan kız, sevgilisinin kendisine ve fâni dünyaya veda ettiğini anlar; artık hayatın onun için bir anlamı kalmaz. Öbür dünyaya giden arkadaşına bir an evvel kavuşma ümidiyle o da kendini Van Gölü'nün serin sularına bırakır ve boğulur. Fakat hiçbir kötülük gizli kalmaz. Bölge halkı bir süre sonra bu olaydan haberdar olur ve adaya Ahtamara adını koyarlar. Ve o gün bugündür ada bu adla anılır.

Artık Van Gölü'nün sahillerinden geçen herkes bu hikâyeyi düşünür ve bu gençlere üzüldür. Hatta adanın gerçek adının nereden geldiğine pek aldırmadan bu hikâyeye daha ziyade itibar edilir. Kim bilir, Şark'ta efsaneler gerçeklere ışık tuttuğu için, Ahtamara efsanesi bu derece önemsendir...

Van, Ahtamar adası ve ünlü Van Kalesi

Biz bu adacığa veda edip yine aracımıza yerleştik ve bir süre sonra Tatvan'dan geçip Bitlis'e doğru yol aldık. Şehrin merkezine birkaç kilometre kala modern binaların yanından geçerek, bir derenin yatağının hemen yanlarından başlayarak yamaçlara doğru gelişen tarihî Bitlis şehrine vardık. Arabadan inerek burada küçük bir gezinti yapmayı başladık. Ancak, kalede tamirat çalışmaları olduğu için bazı sokak ve tarihi eserleri gezmekle yetindik.

Bitlis, tarihi camiler, medreseler ve kümbet biçimindeki yapılarıyla hayli dikkat çekici bir yerleşim yeri olmasına rağmen, oldukça bakımsız bir şehir. Bu kirlilik ve bakımsızlıktan kaynaklanan nahoş manzaranın içinde tarihi yapılar bir inci gibi kendini gösterse de, arkadaşlarımızın üzüntüsüne çare olamadı. Gezimizi sürdürürken, buraları iyi bilen bazı arkadaşlar tandır kebabı yemeyi önerdi. Ben eti pek sevmesem de arkadaşlara uyum göstererek onlarla beraber bu öneriye iştirak ettim. Neticede, altmış yıllık mazisi ve işinin ehli aşçıların bulunduğu bir lokantada arkadaşların arzusunu gerçekleştirdik. Ben yemeğimi hızlıca yedikten sonra pipo içme gerekçesiyle dışarı çıktım ve lokantada çalışan gençlerin gösterdiği bir iskemleye oturarak etrafı izlemeye başladım. Bu arada yanıma gelen bazı gençlerin ilgisine karşılık vererek bir müddet şehir ve bölge hakkında sohbet ettim.

Nihayet arkadaşlar yemeklerini yedikten ve çaylarını içtikten sonra, vakit kaybetmeden aynı güzergâhtan, şehrin manzarasını aksi istikametten seyrederek arabamızın bulunduğu yere dündük. Bölgeyi bilen, dayanıklı ve maharetli şöförümüz Ahmet Bey acele ediyordu; bu tutumunda haklı idi de, zira bizim Diyarbakır'da yolumuz bitecek, o, geç saatlerde Bingöl'e dönecekti.

Bakıma ve onarıma ihtiyacı olan tarihî Bitlis şehrini geride bıraktığımızda vakit hayli ilerlemişti. Arkadaşlar, ikinci namazını Siirt'e bağlı Baykan ilçesinde eda etmeyi düşünmekte idi. Zira, Veysel Karani Hazretleri'nin türbesi burada idi.

Yol boyunca arkadaşımız Mustafa Küçük Bey, "hazretin makamına eli boş gitmeyelim, hediye olarak bir Yasin-i Şerif okuyalım, duasını da orada yaparız" şeklinde bir teklif yaptı. Arkadaşlar bunu memnuniyetle karşıladı. Mustafa Bey, gür ve talimli sesiyle Yasin suresini okudu. Onun ardından Nevzat Bey de bir sure okudu.

Bitlis-Siirt yolunun önemli bir bölümünde yol çalışmaları bütün hızıyla devam ettiği görülmekteydi. Birkaç yıl içinde buraların oldukça düzgün bir otoyola kavuşacağına şüphe yoktu.

Veysel Karani Türbesi ve camisine geldiğimizde, ziyaretçiler ve ibadetini yapanlarla Anadolu'nun diğer beldelerinde görülen sade ve halisane bir manzarayla karşılaştık. Ancak, Baykan İlçesi'nin Ziyaret Beldesi'nde bulunan bu türbenin 1901 yılında inşa edildiği, dolayısıyla tarihî bir değeri bulunmadığı bilinmekle beraber, her yıl 16-17 Mayıs arasında Veysel Karani Hazretleri'ni anma günleri düzenlenmesi yöreye canlılık getirmektedir. Nihayet, türbeyi ve camiye ziyaret eden arkadaşlar ibadetlerini ve dualarını tamamlayıp dışarı çıktılar.

Kısa zamanda toparlanıp Vaysel Karani türbesinden ayrıldık ve süratle Siirt'e doğru yol aldık. Mesut Öğmen ve Mehmet Salih Erpolat beyler arabamızın yönünü Aydınlar ilçesine çevirdiler. Ben gerçek anlamda nereye gittiğimizin farkında bile değildim. Arkadaşlar bazı türbeleri ziyaret edeceğimiz yönünde kendi aralarında konuşuyorlardı. O sırada ben aracın arka kodluğundan etrafı seyreliyordum. Aydınlar ilçesine girdiğimizde buranın neresi olduğunu Abdullah Bey'e sordum. Abdullah Bey, "Tillo" dedi. "Şu evlialarıyla meşhur, arşiv belgelerinde rastladığımız Tillo mu" diye bir soru yönelttim. "Evet" dedi. Bu kadar meşhur, köklü medrese ve tasavvuf geleneğiyle yoğrulmuş bir beldenin ismini ve kimliğini değiştirmenin ne anlamı olabilir, diye düşündüm ve bu düşüncelerimi arkadaşlarımla paylaştım. Onlar da bana hak vererek bu tür icraatları anlamsız bulduklarını ifade ettiler.

Tillo'da Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Hocası Tillolu İsmail Fakrullah hazretlerinin medfun oldukları kabrin önden ve arkadan görünüşü (İbrahim Hakkı Hazretleri hocasının ayakucunda yatmaktadır).

Burada, 18. yüzyılın büyük âlimlerinden Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri ve Hocası Tillolu İsmail Fakrullah Hazretleri'nin aynı türbede medfun olmaları Tillo'ya başka bir anlam katmaktadır. Diğer taraftan, birçok İslam büyüğü yetiştirmiş olan bu küçük beldeye yapılabilecek en büyük haksızlığın ismini değiştirmek olacağının yetkililerin aklına gelmemesi ilginçtir. Her ne kadar "Aydınlar" diye anlamlı bir isim konulsa da bu böyledir. Bu isim değiştirme ve adeta kimliksizleştirme işine nedense Cumhuriyet döneminde hayli itibar edilmiş. Diyarbakır; Diyarbakır, Makriköy; Bakırköy, Ahimesud; Etimeskut, Elaziz; Elazığ... örneklerinde olduğu gibi şehirlerin anlamıyla ilgisi olmayan isimler konulmuş. Bunun bir kültüre karşı yapılabilecek en büyük saygısızlık olduğu düşünülmemiş, böyle küçük şeylere

tenezzül edilmiş. Halbuki, Osmanlı böyle şeylerle uğraşmadığı gibi, fethettiği her bölge ile birlikte kimlikleri ve kavramları da devşirerek kültürünü zenginleştirmiş. Türklerin bu geleneği nedense görmezden gelinmiş ve sınırların küçülmesine oranla fethedilen kültürlerden adeta vazgeçilerek, –gönüllü olarak– kültürel yönden fakirleşme tercih edilmiş (Yusuf Kaplan olsaydı, muhtemelen "gönüllü olarak sömürgeleşme gayreti" derdi).

Burada, Türkçülüğü ile şöhret bulmuş bir siyasetçinin ifadelerini (Onlar ne kadar Türklerse ben de onlar kadar Kürdüm) ödünç olarak alarak konuya uyarılmanın meseleye açıklık getireceği kanaatindeyim: "Tillo, Diyarbakır vs. ne kadar Kürtçe, Arapça, Süryanice...ise bir o kadar da Türkçedir."

Toplumların kültürleri, kimlikleri, sosyal ve içtimai münasebetleri asırlarca yaşanan tecrübelerle ortaya çıkar, ayrıca bu o toplumların var olma sebebi haline dönüşür. Bunları değiştirmeye kalkmanın ne gereği olabilir? Doğrusu anlamak zor; bir fikrisabit mi, millete husumet mi, Türklüğü Türkmencilik olarak algılamının dar görüşlülüğü mü? Çözebilene aşkolsun.

*****

Tillo'nun merkezinde aracımızdan indik ve İbrahim Hakkı ve Hocası İsmail Fakrullah hazretlerinin türbesine doğru hareket ettik. Güneş, türbenin ardından adeta Tillo'yu ve buradaki maneviyat büyüklerini selamlayarak günü tamamlamakta idi. Türbeye giriş istikametinden net bir şekilde fotoğraf çekebilmek için makinemin ışık ayarlarıyla oynamam gerekti. Ancak istediğim görüntüleri elde edemediğimden türbenin ötesine geçtikten sonra güneşi arkama alarak deklanşöre basmam gerekti. Bunu yapmadan önce ayakkabılarımı çıkararak bu maneviyat büyüklerinin kabirlerini ziyaret edip dua okumayı ihmal etmedim. Dışarı çıkıp etrafta bulunan şehrin sakinleriyle ayaküstü sohbet edince, özellikle Şark'ta hemen herkesin hürmet ve muhabbetini kazanan Bediüzzaman'ın da burada bir müddet kaldığını öğrendik.

Şarkın yetiştirdiği maneviyat büyükleri bahis mevzuu olduğunda, birçok yerde, bu yakınlığı ve hürmeti müşahade ettiğimi söyleyebilirim. Bunu bir önceki sene Urfa'da da gördüm, başka yerlerde de. Gerçekten Şark insanı bölgesinden çıkan âlimlere farklı gözle bakmakta, buna Kürtlerin "laik" kesimleri de dâhil olduğu görülmektedir. Bu gibi şahsiyetler, Türk-Kürt kardeşliğini pekiştirmeleri açısından mühim bir rol oynadıkları bilinmektedir. Gerek Osmanlı ve gerek Cumhuriyet döneminde bu topraklarda yetişen din bilginlerinin İslam âlemine ve bütün insanlığa İslam'ın mesajını ulaştırmaktan, onun vaz' ettiği ilkeleri anlatmaktan başka bir gayeleri olmamış, mesailerinin büyük bir bölümünü bu davaya hasretmişlerdir. İşin ilginç tarafı, yakın tarihimizde bu tür şahsiyetler dahi asimilasyon mantığı içinde "Kürtçü" diye damgalanarak nüfuzları kırılmak istenmiştir. Öyleki onlarca kez bu tür konuşmalara şahit olduğumu, birçok kişinin de aynı tecrübeleri yaşadığını söyleyebilirim. Kürt kökenlilerden kimliğini inkâr ederek kendini Türk diye tanıtmayan, ulusalcı veya milliyetçilerin (laik/solcu ve sağcıların) derneğinde,

partisinde vs.sinde kaydı-kuydu olmayan okumuş, etkili şahsiyetlerin -bölgenin sosyokültürel sorunlarını dile getirmeleri halinde- Kürtçü damgasından kendilerini kurtarabildikleri vaki değildir. Evet bu böyledir, belki de istisnası yoktur. Hatta, yakın zamanda yaşadığım bir tecrübeyi burada nakletmek isterim:

Birçok meziyetinden dolayı sevgi ve saygı duyduğum milliyetçi bir arkadaşım Bingöl sempozyumuna katılacağını öğrendiğinde; alakasız bir sebebe mebni olarak Kürt muhibbi olduğumu, dolayısıyla benim de böyle bir etkinliğe katılmamın normal olduğunu söyledi. Dostumun, bu yarı şaka yarı ciddi, içten içe suçlayıcı ifadelerine bir anlam veremedim ve üzüldüm. Doğuda ve batıda, daha doğrusu bu topraklarda yaşayan insanlara eşit bir şekilde muamele ve muhabbet etmeden Türklüğe hizmet edilebileceğine hiçbir zaman inanmadım. İşin kötüsü, gelinek noktada bu tür damgalamaların da bir etkisi kalmamıştır, deniz bitmiştir; baskı ve korku duvarı da çoktan aşılmıştır. Türkiye'nin insanlarını harcayacak kadar bir lüksünün kalmadığı da açıktır.

*****

Bir gezi yazısının sınırlarını zorladığını düşündüğüm bu izahattan sonra burada bir not daha düşme gereği duyuyorum:

Türkiye'nin muhtelif şehirleri, kasabaları ve köyleri gezildiğinde makul, barışçı, akliselim sahibi, hatta bilge insanlarıyla sık sık karşılaşmak mümkündür. Oturduğunuz bir çay ocağında, girdiğiniz bir mağaza, bir manav, bir cami vs.de bu tür insanlarla yüz yüze gelip sohbet etme imkânı her zaman bulunmaktadır. Tutarlı bir kafa yapısına sahip olan bahsi geçen şahsiyetlerin kendilerini diğer insanlardan farklı ve üstün görme alışkanlıkları bulunmaz, kısaca fikirleriyle zikirleri birdir. Bununla beraber, belli bir eğitim sürecinden geçen birçok kişide aynı sadeliği, tutarlılığı görebilmek hayli zor olabilmektedir.

Kanaatimce, "modern eğitim" sürecine girenlerin sistemin arızalarından kendini koruyamaması, bunun en önemli sebebidir. Daha doğrusu sistemi sorgulamanın menfaatlerine zarar vereceği korkusu beraberinde ilkesizliği getirmektedir. Ayrıca, alternatif bir donanımın bulunmaması verilenlerin aynen benimsenmesi sonucunu doğurmakta, bu da ayrışmaya, yabancılaşılmaya ve egoizme sebebiyet vermekte, normal, tutarlı bir insan olmanın önünü tıkamaktadır. Eğitim ve öğretim ise sorgulayıcı bir anlayıştan uzak olduğu, belli bir zümrenin anlayışı ve menfaati doğrultusunda formatlandığı için bir çıkış yolu bulunamamakta, bu sebeple tarihî birikime alternatif olarak dayatılan sistem ve doğurduğu olumsuzluklar sürekliliğini korumaktadır.

Genellikle vatanın bütünlüğü, güvenlik, hatta yeni bir ulus meydana getirme gibi gerekçelerle daha ziyade silahlı bürokrasinin tanzim ettiği sivil hayatla ilgili tartışmalar Türk fikir hayatının en önemli bölümünü işgal etmektedir. Burada, üst düzey bürokratların tutumuna göre; sağcı, solcu ve muhafazakâr aydınların konumlarını belirledikleri, bir görev üstlendikleri anlaşılmaktadır. Adeta her grup belli bir sıraya göre vazifesini yaparak sırasını savmaktadır. Bu, bazen o kadar ileri

boyutlara varmaktadır ki, zekâ ve yetenekleri ortalama bir üniversite mezununun gerisinde olan bir bürokratin beyanları ve bazı icraatları, darbe ortamının da etkisiyle yıllarca bu aydınları meşgul etmekte, ömürlerini modern bir despotizmi şerh ve tefsir ederek tüketmektedirler. Ayrıca, bu eksenindeki meşrulaştırma gayretlerinin önemli fikirler gibi algılanması, ülke için üretilecek büyük projelerin önünün tıkanmasına sebep olmaktadır. Bürokrasinin öncülüğünde geliştirilen söylem ve politikaları (Kürt meselesi, dini kavramlar, milli eğitim, alevî meselesi vs.) halka kabul ettirmek için vaktini geçiren yazar ve düşünürler, hiçbir zaman konunun muhatabı olan insanları ciddiye almadıkları görülmektedir. "Kürt yandım anam dese", o tür yazarlar, zekâ düzeyi belli bir bürokratin telkinlerine göre davrandığından, bu feryadın hiçbir önemi olmamaktadır. (40'lı yıllarda 33 kişiyi kurşuna dizdiren M. Muğlalı'nın adının Özalp'ta bir kışlaya verilmesi ve buna karşılık yeni seçilen belediye başkanının öldürülen bu insanlar için bir anıt dikeceğini beyan etmesiyle ilgili sorunlar bu konuda tipik örnektir).

Binlerce genç öğrenim haklarından mahrum bırakılırken, Türk kızları ve kadınları özellikle Türk bürokratları tarafından giyimlerinden dolayı aşağılanırken bu tür yazarlar bu politikaları meşrulaştırmakla, çağdaşlığa nasıl uyduğunu ispatlamakla meşgul oldukları görülmektedir. Bundan dolayı yüzlerce "aydının" görüşlerini merak edip kendini yormaktansa, bir cuntacının icraatları ve söylemlerinin incelenmesi bir siyaset bilimci için çok daha avantajlıdır. Zira kısa bir süre sonra birçok hukukçu, yazar ve gazetecinin o görüşlere tabi olacağı "kesindir". Hasılı, "Kürt Sorunu"nun çözümünde "ne kadar geç kalındığını" anlamamız bakımından, Şark vilayetlerine gerçekleştirdiğimiz ziyaretlerin hayli öğretici bir tarafı olmuştur.

*****

Gezimize artık kaldığımız yerden devam edebiliriz. Tillo'da türbelerin çevresinde biraz vakit geçirdikten sonra Siirt yoluna döndük. Ancak Siirt'i gezemeyeceğimiz anlaşılıyordu. Çünkü, akşama az bir zaman kalmıştı. Mezopotamya ve Anadolu medeniyetlerinin kesiştiği bir yerde kurulan bu tarihî şehrimizi gezecek vakti bulamamak hüznü verici idi. Bu arzumuzu ileriki bir tarihte gerçekleştirmek ümidiyle şehrin içinden geçerek mecburen Batman istikametine yöneliyoruz. Zira, Batman'da arkadaşımız Mustafa Küçük Bey'i bıraktıktan sonra yolumuza devam edeceğimizden ve Diyarbakır'a daha erken varabilme düşüncesinden vakit kaybetmek istemiyorduk.

*****

Nihayet ortalık karardığı bir zamanda Batman'ın geniş ve aydınlık caddelerine girdik. Ancak bu arada Mustafa Bey'i bekleyen dostlarıyla bir irtibat kopukluğu da yaşadık. Bunu telafi etmek üzere şehrin kenar mahallelerine kadar gidip-dönmek zorunda kaldık. Neyse, tarif edilen bir ana kavşağın yakınında Mustafa Bey'le –ertesi günü öğlen saatlerinde Ulu Cami'nin avlusunda buluşmak üzere– veda laştık. Ve gece geç saatte Diyarbakır'a vasil olduk. Bu arada karınlarımız iyice acıktığından, arabamızı bir köşeye çekerek bir kebabçıya girdik. Bölgenin damak tadına aşina olan Mesut ve Mehmet Salih beyler, Diyarbakır'ın meşhur ciğer ke-

babını tavsiye ettiler. Benim dışımdaki arkadaşların tamamı bunu kabul etti. Ben, tavuk ızgarayı tercih ettim. (Bu arada şunu belirtmeden edemeyeceğim, Mustafa Hakkı Ertan Bey'in sanatçı kişiliğinin yanında iyi bir aşçı olduğunu da öğrendik). Yemeğimi arkadaşlarımdan önce bitirdiğimden tütün içme, ayrıca ciğer kokusundan bir an evvel uzaklaşma gerekçesiyle müsaade alıp dar bir geçidi andıran kebabçının giriş kapısının önünde bir iskemleye oturdum. Bu arada garson çay getirdi ve daha sonra arkadaşlar da bana iştirak ettiler.

Diyarbakır Öğretmenevi'ne doğru hareket ettiğimizde saat on ikiyi geçiyordu. Bizim burada yolculuğumuz bitiyordu. Abdullah Bey, oğlu Muhammet ve şoförümüz Ahmet Bey'le vedalaştıktan sonra odalarımıza çekildik. Ancak, gerek geçen yıl ve gerek bu yılki gezilerimizde gördüğümüz en bakımsız öğretmenevinin Diyarbakır gibi büyük bir şehirde bulunacağını düşünemezdim. Saatin hayli ilerlemesine rağmen yalnız başıma sokağa çıktım; daha doğrusu arkadaşlara su alma bahanesiyle kendimi kandırmış oldum. Bir müddet yürüdükten sonra geniş bir meydana ulaştım ve burada açık olan bir büfeden su alıp geri döndüm. Ancak, Mesut Bey'in yatmadığını görünce kendisine dışarı çıkıp gezmeyi teklif ettim, o da sağ olsun beni kırmadı ve bir yarım saat da o şekilde caddelerde dolaştık. İlk defa kaldığım bu şehirde kendimi İstanbul veya Trabzon sokaklarındaki kadar emniyette ve mutlu hissettim.

*****

Ertesi gün, arkadaşlardan önce kalkıp şehrin hareketlendiği bir saatte caddelerde yürümeye başladım. Kahvaltıyı saat on'da yapacağımız için birkaç saatlik vaktim bulunmaktaydı. Bir müddet sokaklarda yürüyerek adeta etrafı tecessüs ettim ve böylece Suriçi Belediyesi'nin önüne geldim. Burada şehirle ilgili broşür, harita ve doküman bulmak ümidiyle kapıdan içeri girdim. Ve bir memure hanıma derdimi anlattım. Hanımefendi beni nezaketle karşıladı ve üst katta bir yetkiliye (müdür seviyesinde) gönderdi. Ona da aynı şekilde derdimi anlattığımda yakın bir alaka göstererek aradığım dokümanları önüme koydu ve bana çay içmeyi teklif etti. Ben de kabul ettim ve nezaket içinde konuşmaya başladık. Muhatabıma belediye ile ilgili çalışmalarının nasıl gittiğini sordum. O, ana hatlarıyla, sıkıntı çektiklerini, merkezî hükümetin gerekli desteği vermediğini belirtti. Konuşmamız bu minval üzere ilerlerken konu bölgesel sorunlara da kaydı. Müdür bey, barışçı bir yaklaşım sergilemekteydi. Benim Trabzonlu olduğumu öğrenince daha önce orada görev yaptığını belirtti ve Türkiye halkının birbiriyle kaynaştığı yönünde güzel şeyler söyledi. Muhatabımın vaktini daha fazla almamak için kalkmayı düşündüm, ancak son bir şeyi söylemeden de edemedim: *"Biz Türkler, resmi ideolojinin etkisiyle düşünce yeteneğimize hayli zarar verdik; Kürtler için bunun bir anlamı olmadığından kendilerini önemli ölçüde muhafaza etmişlerdi. Şimdi Kürtler için de aynı tehlike mevcuttur. Açıkçası sizin aydınların da benzer modernist ve totaliter yaklaşımları aynı şekilde kapana kısılmanıza sebep olacaktır... Biraz kapalı konuşuyorum, sanıyorum derdimi anlatabildim"*. Muhatabım "anlıyorum" derken anlamlı bir şekilde gülümsedi. Bunu, benim görüşlerime iştirak ettiğine yordum.

Öğretmenevine döndüğümde arkadaşların dışarı çıkmak için hazır olduğunu gördüm ve beraberce –Diyarbakır Valisi Vezirzade Hasan Paşa (Sokullu Mehmed Paşa'nın oğlu) tarafından 1572-1575 yılları arasında büyük ve güzel bir taş bina olarak inşa edilmiş olan– Hasanpaşa Hanı'na yöneldik. İç avluya bakan terasların (daha doğrusu önü açık odacıkların) birinde hazırlanan yarı şark usulü bir masanın çevresine yerleştik. Kız ve erkek genç garsonların bölgenin ruhuna uygun bir şekilde, müşteriden ziyade adeta misafir ağırlar tutumları dikkat çekiyordu. Kahvaltıda sofraya konulan hemen her çeşit ürünle masamız donatıldı, hatta meyve salatası dahi bu zengin listeye eklendi. Biz, karnımızı doyurmaktan ziyade tarihî bir mekânda bulunmanın ve burada sohbet etmenin hazzını yaşıyorduk. Önümüz iç avluya baktığından birçok aile ve ahabap bu kubbeli bölümlerde birbirleriyle sohbet ederek meşhur kahvaltılarını yapıyorlardı. Oldukça ferah iç avlunun çevresinde yer alan bu gurupların güneşten rahatsız olmamaları için karşidan karşıya çadır bezi dahi gerilmişti.

Diyarbakır, tarihî Hasan Paşa Hanı'nda kahvaltı.

Buradan ayrıldıktan sonra vakit öğleye yaklaşıyordu ve Diyarbakır'ı kâmilan gezebilmek için fazla bir vaktimiz yoktu. Nihayetinde gece İstanbul'a dönecektik ve akşama kadar belli-başlı bazı yerler arasında tercih yapmak mecburiyetindeydik. Böylesine tarihî eserleri sinesinde barındıran bir şehri hakkıyla gezebilmek için dolu dolu geçirilmek şartıyla en az bir haftalık bir zamana ihtiyaç vardı. Böylece büyük bir meydanı geçerek ilk hedefimiz olan Ulu Cami'nin yolunu tuttuk; maksadımız hem ziyaret hem de öğlen namazını eda etmektir. Buluşma yerimiz belli olduğundan toplu yürümekten ziyade değişik açılardan fotoğraflar çekerek ilerliyorduk. Bu meydana da rehberlik yapmak isteyen küçük çocuklara rastladık. Caminin tarihçesini, hatta Cahit Sıtkı'nın Otuz Beş Yaş şiirini bir çırpıda, koro halinde söylerken gözlerindeki parılının ve yaşama sevincinin dikkatinizi çekmemesi mümkün değildi.

*****

Ulu Cami'nin dış kapısını çerçeveleyerek şadırvanın birkaç fotoğrafını çektikten sonra içeri girdim ve çekimlerimi burada da hızla sürdürdüm. Işığın du-

rumuna dikkat ederek birçok köşeden bu tarihî mabedi hafızama ve makineme kaydetmenin sevincini yüreğimde hissettim. Cami ile ilgili edindiğim bilgi ise kısaca şöyledir:

Amid (Diyarbakır)'ın 639 yılında Müslümanların eline geçmesiyle şehrin en büyük kilisesi olan Mar Toma Kilisesi (Katedrali) camiye dönüştürülmüştür. Ancak, Hristiyanlıktan önce burası pagan kültürüne ait bir mekân olarak da kullanıldığı bilinmektedir. Anadolu'da en eski camilerinden biri olarak kabul edilen Ulu Camii, İslam dünyasının beşinci mukaddes mabedi olarak bilinir. Caminin dört ana cephesi dört mezhebe ayrılmıştır. Halen Hanefi ve Şafilere avlunun her iki tarafında yer alan iki ayrı mekânda cemaatle namazlarını eda ederler. Bu tarihî mabet, tamirat ve yeni ilavelerle asırları geride bırakarak günümüze kadar gelmiştir. Bundan dolayı, hem Hristiyanlara ait mimari, hem Müslüman mimarisinin iç içe geçmiş örneklerini bir arada görmek mümkündür.

Diyarbakır, Ulu Camii'nden birkaç fotoğraf.

Öğlen ezanıyla birlikte arkadaşlarla camiye girdik ve büyük bir cemaatin içinde yerimizi aldık. Caminin içindeki taş sütun ile kemerler dikkat çekmekte ve

taş işçiliğinin nadir örneklerini göstermekte idi. Asırlara meydan okuyan mabedin hala inananlara hizmet vermesi Müslümanlar tarafından gurur duyulacak bir durumdu aynı zamanda. Zira, tarihî süreç içinde Müslümanlar fethettikleri topraklarda, oranın toplumlarını kendi halkı olarak görme eğilimi taşımışlar, ayrıca, mabetlerine ve yaşantılarına karşı hürmet göstermişler, ibadethanelerine dokunmamışlardır. Bunun istisnaları olabileceği insanın aklına gelse de, genel politikaların bu doğrultuda şekillendiği bilinmektedir. Müslümanlar, intikam duygusuyla gayrimüslimlerin kutsal mekânlarını tahrip etmek, başka bir amaç için kullanmak (ahır, samanlık, alışveriş merkezi vs.) şöyle dursun, en önemli ibadet mekânlarından bazılarını kendi ibadet yeri olarak kullanmaktan, ihya etmekten çekinmemişlerdir. Hatta bu mabetlere kendi inşa ettikleri camilerden de daha ziyade önem vermişlerdir. Müslümanların bu tarz yaklaşımları, bütün peygamberlere inanmalarıyla irtibatlı olduğuna şüphe yoktur. Bunun aynı zamanda özgüvenle de ilgisi olduğu açıktır.

Namaz bittikten sonra külliye'nin farklı bölümlerini gezdik. Bu arada, geceyi Batman'da geçiren arkadaşımız Mustafa Küçük Bey'de bize katıldı ve beraberce, Mehmet Salih Erpolat Bey'in rehberliğinde daracık sokaklardan ilerleyerek Cahit Sıtkı Tarancı'nın müze haline dönüştürülen ve Diyarbakır'ın ince taş işçiliğinin en güzel örneklerinden birisi olan konağına geldik. Buradaki odaları tek tek gezdikten sonra yakın bir yerde bulunan benzer bir mekâna, Ziya Gökalp'in aynı maksatla kullanılan konağına gittik. Zenginler tarafından inşa edilen bu tip evlerde hiçbir masraftan kaçınılmadığını, adeta birer saray yavrusu meydana getirildiğini her iki müzede de gördük. Kısaca, daracık ve bakımsız sokaklardan geçerek bir dış kapıdan girdiğimiz Diyarbakır'ın bu örnek evleri muhteşem bir güzelliğe sahiptir. Geniş bir iç avluya bakan evin bölümleri ile bu içe dönük mekânların bir sanat şaheseri olduğu açıktır.

Diyarbakır, Cahit Sıtkı Tarancı müzesinin dış ve iç mekânlarından.

Buradan ayrıldıktan sonra 1546–1572 yılları arasında inşa edilen Behram Paşa Camisi'ni ziyaret ettik, ancak cami kapalı olduğundan dış mekânların fotoğraflarını çektik. Geri dönüşümüzde, biraz soluklanmamız ve farklı bir havayı teneffüs etmemiz için Salih Erpolat Bey bizi Dengbej Evi'ne götürdü. Dengbej, Kürt âşıklar için kullanılan bir tabirdir. Deng; ses, bej; söyle anla-

mina gelmektedir. Kısaca, hikâye, türkü ve ağıt söyleyen dengbejler, gezgin sanatçılardır.

Diyarbakır, Behram Paşa ve Hazret-i Süleyman camileri ve tarihî sur.

Gökâlp ve Tarancı'nın konaklarına benzer bir tarihî konağın içine girdiğimizde, adının İbrahim Almas olduğunu öğrendiğim bir dengbej tarafından yanık bir sesle ağıt okunuyordu. Masasının etrafında yer alan orta yaşlı hayli geçmiş sanatsever veya dengbejler dikkatle ve terbiyeli bir şekilde ağıt söyleyen arkadaşlarını dinlemekte idiler. İç avlunun çevresinde konulan diğer masaların çevresinde yer alan şahıslar, sessizce kendi aralarında sohbet edip çaylarını yudumlamakta idi. Biz üstü kapalı bölüme geçtik ve bir müddet bu dengbeji dinledikten sonra, benim fotoğraf çekme merakım depreşti. Farklı açılardan hem konağı, hem burada bulunan dengbejleri biraz da sıkılarak çekmeye başladım. Bu arada İbrahim Almas'ın okuduğu ağıt dikkatimi çekti. Kürtçe bilmememe rağmen, Hamidiye Alayları ve reislerinden bahsettiğini anladım. Sessizce masalarına oturdum, ağıtı dinlerken bu güzel sesli sanatçıya birkaç poz çektim. Arada bir masanın etrafında bulunan diğer dengbejler koro halinde arkadaşlarına iştirak etmekte idiler. Nihayet, âşık biraz soluklanınca, Hamidiye Alayları tabirinin dikkatimi çektiğini belirttim ve bu ağıtta ne anlattığını sordum. O, Hamidiye Alayları'nın faaliyetleri, bazılarının zulümleri, daha sonra kötü duruma düşmeleri ve İran'daki aşiretlerle çatışmalarından bahsettiğini belirtti. Böylece, ilginç bir durumla karşı karşıya kaldığımı anladım. Zira benim Bingöl sempozyumunda sunduğum tebliğle, dengbejin anlattıkları büyük ölçüde örtüşüyordu. Bunu kendisine söyleyip makalemi de kısaca özetledim. İbrahim Almas Bey ise, *"Hocam, senin bu yazdıkların doğrudur. Ben de bunu anlatıyorum. Bizde yalan, yanlış yoktur. Biz duyduğumuzu, gördüğümüzü söyleriz. Bu bizim geleneğimizde bir kuraldır; meramımızı doğrulara sadık kalarak sözle anlatırız. Seksen sene Kürtçe yazamadığımızdan duygularımızı, düşüncelerimizi bu şekilde ifade edip bir sonraki nesle aktarırız"* mealinde ifadelere yer verdi.

Dengbej İbrahim Almas, Hamidiye Alayları ile ilgili bir ağıt okurken.

Biz bu minval üzere sohbet ederken üstü kapalı mekânda ayrı bir grup oluşturarak arkadaşlarımıza iştirak eden seksen yaşına yakın Diyarbakir Bülbülü lakaplı bir dengbejin yıllara meydan okuyan sesinin nağmeleri kulağımıza geldi. Bir müddet susup dinledik. Kürtçenin ardından Türkçe de söyleyerek arkadaşlarımıza cemile yapmayı ihmal etmeyen bu yaşlı sanatçıya, arkadaşımız Mustafa Hakkı Ertan, "Mihrali Bey" türküsüyle karşılık verdi:

*Ben gidiyom Rüştü Bey'im ağlama
Köz koyup da ciğerimi dağlama
Alay gitti beni burda eğleme
Yemen'e de benim ağam Yemen'e
Erdim'ola Mihrali Bey Yemen'e
Kurdum'ola çadırları çimene
Oğul köz düştüğü yeri yakar kime ne
Oğul dert benim değil mi vallah kime ne.*

Bu manzarayı görüntülemek için izin isteyip arkadaşların gurubuna iştirak ettiğimde, Mesut Öğmen Bey'in işareti ile Diyarbakir Bülbülü'nün fotoğraf çekilmesinden hoşlanmadığını anladım ve bir sandalyeye oturarak dinlemekle yetindim.

Karşılıklı bu türküler okunduktan sonra, yine karşılıklı şakalaşmalar, söz yarıştırmaları, birbirine takılmalar oluyordu. Bu ortamdan hayli mutlu olan arkadaşların, özellikle Mesut Bey'in keyfine diyecek yoktu. Mesut ve Salih beyler, biraz da naz yapan bu yaşlı sanatçıya Kürtçe ve Türkçe sözlerle sataşarak bir şeyler söylemesi için adeta tahrik ediyorlardı. Ayrıca, Mesut Bey'in dengbej olan bir hemşehrisi (Şırnak yöresinden) bu boşluğu bir parça doldurduktan sonra, Diyarbakir Bülbülü de bir şeyler söylemeye başladı. Ancak yaşlı dengbej, biraz da polemikçi kişiliğiyle sohbeti daha ziyade tercih ediyordu. Urfalı Mustafa Hakkı Ertan da ortamı bir sanat şölenine çevirme gayretinden olacak, güzel sesiyle şu türküyü okumayı ihmal etmedi:

*Zülûf dökülmüş yüze (aman)
Kaşlar yakışmış göze (aman aman)
Usandım bu canımdan (aman aman)
Derd ile geze geze*

Bu ellerde gez gayrı (aman)
Katip ol da yaz gayrı (aman aman)
Bir kazma al bir kürek (aman aman)
Mezarımı kaz gayrı
Gün doğdu aştı böyle (aman)
Gönüldür coştı böyle (aman aman)
Sen orada ben burda (aman aman)
Ömrümüz geçti böyle

Bunun üzerine seksenlik dengbej, "tamam, sen beni geçtin" dedi... Bu hoş ortamın biraz daha havasını teneffüs ettikten sonra vaktin ilerlediğini düşünüp müsaade istedik ve dengbejlere, Diyarbakır'ın bu güzel ve içli insanlarına veda ettik. Fazla bir zamanımız kalmadığından birkaç yeri ziyaret etmeye ve bir yerde yemek yemeye karar verdik. Önce büyük ve köşeli minaresiyle bilinen Hazret-i Süleyman Camisi'ne yöneldik. Caminin on ikinci yüzyılda Nisanoğulları'ndan Ebu'l-Kasım Ali tarafından yaptırıldığını, ayrıca, avlusunda ünlü İslam komutanlarından ve peygamberimizin arkadaşlarından Halid bin Velid'in oğlu Süleyman ile Diyarbakır'ın fethi esnasında şehit düşen sahabelerin mezarlarının olduğunu öğreniyoruz.

Nihayet, bir müddet yürüdükten sonra bu mabedin yanına geldik. Ortalık adeta ana-baba gününe dönmüştü. Kadın, erkek ve çocuk... her yaşta insanın, daha doğrusu Diyarbakır'ın her kesiminden geldiği anlaşılan bu insanların çevreye yayılıp oturmaları ve Kur'an, cüz, dua vs. okumaları sebebiyle caminin kapısına zor ulaştık.

Arkadaşlarım ikindi namazını kılmak için abdest alıp içeri girdiklerinde ben dışarıda fotoğraf çekmekle meşguldüm. Tekrar caminin kapısından çıkıp kalabalığın içinden geçerek merdivenleri tırmandım. Büyük bir kemerin altından ilerleyip restorasyon çalışmaları için terk edilmiş birçok tarihi binanın bulunduğu bir meydana ulaştım. Bu binaların bir kısmının yıllar önce Jandarma Komutanlığı'nın hizmetinde olduğunu öğrendim. Biraz yürüdükten sonra Dicle nehrinin kıvrım kıvrım uzandığını ve muhteşem bir manzara meydana getirdiğini gördüm. Karşı düzlüklerde ise, Dicle Üniversitesi'ne ait binalar belli bir plana göre gruplandırılmış, hatta serpiştirilmişti.

Arkadaşlarla caminin yakınlarında buluştuktan sonra buraları bir kere daha beraber gezdik. Bu arada, Salih Erpolat Bey, binaların fonksiyonları, ayrıca gözü-müze çarpan şehrin diğer bölgeleri hakkında kısa ve özlü bilgiler veriyordu. Yani, hayli faydalı bir yürüyüş gerçekleştirdik. Artık, imkân dâhilinde gezebileceğimiz yerleri ziyaret ettiğimizi düşündük ve yolumuzu sur dibine çevirerek şehrin önemli bir yüzünü de görmüş olduk.

Bundan sonra kalan zamanda ihtiyaçlarımızı giderdik, yemek yedik çay içtik. Nihayet, şehrin geniş caddelerinden geçerek öğretnenevinin bulunduğu yola girdik. Arkadaşlar Diyarbakır künefesi yemeyi teklif ettiler. Ancak benim hastalık ve yorgunluktan adım atacak takatim kalmadı. Eşyalarımızın da bulunduğu öğ-

retmenevine gidip dinleneceğimi, kendilerini orada bekleyeceğimi söyleyerek arkadaşlardan ayrıldım ve öğretnenevinin kapısından içeriye girdim. Elimi-yüzümü yıkadıktan sonra bahçede çayımı içerek dinlendim. Akşam karanlığı çöktüğü ve şehrin ışıkları sokakları aydınlatığı esnada arkadaşlar da öğretnenevinin bahçesinde bulunmaktaydı. Artık, İstanbul'a dönmenin zamanı gelmişti. Ancak, Mesut Bey bahçede oturan öğretnenevi müdürünü görünce, sorumluluğu altındaki işletmenin hizmetleri ve binanın bakımsızlığı ile ilgili tenkitlerini açıkça ortaya koymaktan kendini alamadı.

Vaktimizin sınırlı olması sebebiyle eşyalarımızı iki ayrı taksiye yükleyerek hızla havaalanına ulaştık. Kontrol noktalarının sıkıcı işlemlerinden sonra yolcu salonuna ulaştık. Bu arada, Mustafa Hakkı Ertan Bey'in bu sıkıcı işlemlerde en çok bozulduğu durumun, güvenlik gerekçesiyle kemerinin çıkartılması olduğunu öğreniyoruz. Neyse, salonda yine eski bir arşivci ve yazma eserler konusunda uzman bir arkadaşımız olan Dr. Hüseyin Aslan Bey'le karşılaşip bir müddet sohbet ediyoruz.

Nihayet, uçağa biniş saati geldi. Beş-altı gün önce Anadolu'nun dağlarını, tepelerini, çorak ovalarını, barajlarını, bağlarını, bahçelerini seyredererek ulaştığımız Diyarbakır'dan karanlıklara dalarak veda ettik. Günün yorgunluğu sebebiyle yolculuk sıkıcı geçse de, neticede İstanbul, şuracıkta, iki saatlik mesafede bir yerde idi.

26 Ağustos 2009

